JARED DIAMOND

Câștigător al Premiului Pulitzer

MOMENTE DECISIVE

CUM REACȚIONEAZĂ NAȚIUNILE ÎN FAȚA CRIZELOR ȘI A SCHIMBĂRII

LITERA

KRONIKA

Table of Contents

Prolog
- Moștenirea incendiului de la Clubul Cocoanut Grove

Partea I

Indivizi
- Capitolul i
- Crize personale

Partea a II-a

Națiuni: crize din trecut
- Capitolul 2
- Războiul Finlandei cu Uniunea Sovietică
- Capitolul 3
- Originile Japoniei moderne
- Capitolul 4
- Chile pentru toți chilienii
- Capitolul 5
- Indonezia: nașterea unei națiuni
- Capitolul 6
- Reconstruirea Germaniei
- Capitolul 7
- Australia: cine suntem?

Partea a III-a

Națiunile și lumea: crize în desfășurare
- Capitolul 8
- Ce soartă va avea Japonia?
- Capitolul 9
- Care va fi soarta Statelor Unite? Punctele forte și cea mai mare problemă
- Capitolul 10
- Care va fi soarta Statelor Unite? Alte trei probleme
- Capitolul 11
- Cum va arăta viitorul lumii
- Epilog
- Lecții, întrebări și perspective
- Mulțumiri
- Credite ilustrații
- Bibliografie

JARED DIAMOND

Câștigător al Premiului Pulitzer

MOMENTE DECISIVE

CUM REACȚIONEAZĂ NAȚIUNILE ÎN FAȚA CRIZELOR ȘI A SCHIMBĂRII

Prolog
Moștenirea incendiului de la Clubul Cocoanut Grove

Partea I
Indivizi

Capitolul I
Crize personale

Partea a II-a
Națiuni: crize din trecut

Capitolul 2
Războiul Finlandei cu Uniunea Sovietică

Capitolul 3
Originile Japoniei moderne

Capitolul 4
Chile pentru toți chilienii

Capitolul 5
Indonezia: nașterea unei națiuni

Capitolul 6
Reconstruirea Germaniei

Capitolul 7
Australia: cine suntem?

Partea a III-a
Națiunile și lumea: crize în desfășurare

Capitolul 8
Ce soartă va avea Japonia?

Capitolul 9
Care va fi soarta Statelor Unite? Punctele forte și cea mai mare problemă

Capitolul 10
Care va fi soarta Statelor Unite? Alte trei probleme

Capitolul 11
Cum va arăta viitorul lumii

Epilog
Lecții, întrebări și perspective
Mulțumiri
Credite ilustrații
Bibliografie

JARED DIAMOND

MOMENTE DECISIVE

CUM REACȚIONEAZĂ NAȚIUNILE
ÎN FAȚA CRIZELOR ȘI A SCHIMBĂRII

Jared Diamond este profesor de geografie la Universitatea din California, Los Angeles. Printre numeroasele premii câștigate de el se numără National Medal of Science din SUA, International Cosmos Prize din Japonia, bursa MacArthur Foundation, un Premiu Pulitzer pentru Nonficțiune Generală. A fost ales în Academia Națională de Științe a SUA. Este autorul bestsellerurilor internaționale *Arme, virusuri și oțel*; *Collapse; De ce este sexul o plăcere?*; *The World Until Yesterday* și *The Third Chimpanzee*.

JARED DIAMOND

MOMENTE DECISIVE

CUM REACȚIONEAZĂ NAȚIUNILE ÎN FAȚA CRIZELOR ȘI A SCHIMBĂRII

Traducere din limba engleză de
Alexandru Țîrdea

LITERA
București
2020

Upheaval.
Turning Points for Nations in Crisis
Jared Diamond
Copyright © 2019 Jared Diamond
Toate drepturile rezervate
Credit foto copertă: Kinuko Y. Craft/National Geographic

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

Momente decisive.
Cum reacționează națiunile în fața crizelor și a schimbării
Jared Diamond

Copyright © 2020 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Alexandru Țîrdea

Editor: Vidraşcu şi fiii
Redactori: Aloma Ciomâzgă Mărgărit, Georgiana Harghel
Corector: Olimpia Băloi
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare şi prepress: Bogdan Coscaru

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DIAMOND, JARED
Momente decisive. Cum reacționează națiunile în fața crizelor și a schimbării / Jared Diamond; trad.: Alexandru Țîrdea. – București: Litera, 2020
ISBN 978-606-33-5079-5
ISBN EPUB 978-606-33-5729-9
I. Țîrdea, Alexandru (trad.)
316

Dedic această carte memoriei părinților mei, Louis și Flora Diamond, și viitorului soției mele, Marie Cohen, și al fiilor mei, Max și Joshua Diamond

Prolog
Moștenirea incendiului de la Clubul Cocoanut Grove

Două povești – Ce este o criză? – Crize individuale și naționale – Ce este și ce nu este această carte – Planul cărții

În timpul vieții noastre, o dată sau de mai multe ori, cei mai mulți dintre noi trecem prin transformări sau crize personale care pot sau nu să fie rezolvate cu succes prin realizarea unor schimbări personale. În mod similar, națiunile trec prin crize naționale care, la rândul lor, pot sau nu să fie rezolvate prin schimbări naționale. Există un important volum de cercetări și de mărturii anecdotice adunate de terapeuți despre rezolvarea crizelor personale. Oare concluziile rezultate din aceste studii ne pot ajuta să înțelegem rezolvarea crizelor naționale?

Pentru a ilustra crizele personale și naționale, voi începe această carte cu două povești din propria viață. Se spune că primele amintiri stabile și databile se formează la vârsta de patru ani, deși copiii reține amintiri vagi ale unor evenimente anterioare. Generalizarea mi se aplică și mie, deoarece cea mai veche amintire pe care o am este cea a incendiului de la clubul Cocoanut Grove din Boston, care a avut loc la puțin timp după a cincea mea zi de naștere. Deși (din fericire) nu am fost implicat în mod direct în acel incendiu, l-am trăit indirect prin relatările înspăimântătoare ale tatălui meu, care era medic.

Pe 28 noiembrie 1942, un incendiu a cuprins cu rapiditate un club de noapte supraaglomerat din Boston, Cocoanut Grove (ortografia îi aparține proprietarului), a cărui singură ieșire era blocată. 492 de oameni au murit și sute de alte persoane au fost rănite din cauza sufocării, a inhalării de fum sau în urma arsurilor și a faptului că au fost călcați în picioare (fotografia 0.1). Medicii și spitalele din Boston au fost copleșite – nu doar de victimele rănite sau pe moarte, ci și de cei afectați psihologic de incendiu: rude îngrijorate că soții, soțiile, copiii sau frații lor muriseră într-un mod groaznic; și de supraviețuitorii incendiului, traumatizați de sentimentul de vinovăție provocat de faptul că ei supraviețuiseră în timp ce alții muriseră. Până la 10.15 seara, viețile lor se desfășuraseră în mod normal, fiind preocupați să sărbătorească Ziua Recunoștinței, să vadă meciuri de fotbal american sau, în cazul soldaților, să se bucure de permisii. La ora 11 seara, majoritatea victimelor muriseră, iar viețile rudelor și ale supraviețuitorilor erau în criză.

Traiectoriile obișnuite ale propriilor vieți fuseseră deraiate. Se simțeau rușinați de faptul că ei erau în viață, în vreme ce cineva apropiat murise. Rudele au pierdut persoane care ocupau locuri centrale în propriile identități. Incendiul a zguduit credința într-o lume dreaptă nu doar supraviețuitorilor, ci și locuitorilor din Boston care nu luaseră parte la eveniment (inclusiv mie, care aveam cinci ani). Cei pedepsiți nu erau băieți obraznici sau oameni răi: erau oameni obișnuiți, uciși fără a avea vreo vină.
Unii dintre supraviețuitori și unele rude au rămas traumatizați pentru tot restul vieților lor. Unii s-au sinucis. Dar cea mai mare parte dintre ei au început, după mai multe săptămâni de durere intensă în care nu au putut accepta pierderile, un proces lent de doliu, reevaluându-și valorile, reconstruindu-și viețile și descoperind că nu pierduseră totul. Mulți dintre cei care și-au pierdut partenerii s-au recăsătorit. Însă chiar și în cele mai bune cazuri, la mai multe decenii după aceea, ele au rămas mozaicuri ale noilor identități construite după incendiul de la Cocoanut Grove și ale vechilor identități avute înainte de incendiu. Pe parcursul cărții, vom avea numeroase ocazii de a folosit metafora „mozaicului“ în cazul oamenilor sau al națiunilor în care elemente disparate coabitează în tensiune.
Cocoanut Grove reprezintă un exemplu extrem de criză personală. Însă cazul este extrem deoarece o tragedie a afectat un mare număr de oameni în același timp – în fapt, numărul mare de victime a generat o criză care cerea noi soluții în domeniul psihoterapiei, după cum vom vedea în capitolul 1. Mulți dintre noi trecem prin tragedii în mod direct sau indirect, prin experiențele rudelor sau ale prietenilor. Însă astfel de tragedii, care afectează doar o singură persoană, sunt la fel de dureroase pentru victimă și pentru cercul său de prieteni precum a fost incendiul de la Cocoanut Grove pentru apropiații celor 492 de victime.
Acum, pentru comparație, voi oferi un exemplu de criză națională. Am locuit în Marea Britanie la sfârșitul anilor 1950 și la începutul anilor 1960, într-o perioadă în care țara trecea lent printr-o criză, cu toate că nici eu, nici prietenii meu nu ne-am dat atunci seama de acest fapt. Marea Britanie era lideră mondială în domeniul științei, binecuvântată cu o bogată istorie culturală cu trăsături unice, de care țara era mândră. Oamenii încă aveau proaspete în minte amintirile celei mai mari flote din lume, ale celei mai mari bogății și ale celui mai întins imperiu. Din păcate, în anii 1950, Marea Britanie a avut probleme economice, pierzându-și imperiul și puterea, rolul său în Europa era incert, iar diferențele tradiționale de clasă socială și valurile recente de imigranți constituiau o provocare. Criza s-a manifestat între 1956 și 1961, când Marea Britanie a renunțat la toate vasele de război pe care le mai avea, a trecut prin primele revolte rasiale, a trebuit să înceapă să acorde independența coloniilor sale africane, iar umilitoarea sa incapacitate de a acționa ca putere mondială a fost devoalată de Criza Suezului. Prietenii mei britanici au avut probleme în a înțelege acele evenimente și în a mi le explica mie, venit din Statele Unite. Acele lovituri au

intensificat discuțiile populației și ale politicienilor despre rolul și identitatea Marii Britanii.
Astăzi, 60 de ani mai târziu, Marea Britanie este un mozaic compus din noua și din vechea sa identitate. Marea Britanie a renunțat la imperiu, a devenit o societate multietnică și a construit un stat social și un sistem public de educație de înaltă calitate pentru a reduce diferențele de clasă. Marea Britanie nu și-a mai recăpătat dominația navală și economică asupra lumii, și continuă să rămână indecisă în privința rolului său în Europa („Brexit“). Însă Marea Britanie este în continuare una dintre cele mai bogate șase națiuni ale lumii, rămâne o democrație parlamentară condusă de un monarh fără puteri executive, este una dintre liderele lumii în știință și tehnologie, și continuă să folosească lira sterlină ca monedă națională, nu euro.
Cele două povești ilustrează tema acestei cărți. Crizele și presiunile pentru schimbare apasă oamenii și grupurile la toate nivelurile, de la indivizi la echipe, afaceri, națiuni, până la întreaga lume. Crizele pot apărea din cauza unor presiuni externe, de pildă o persoană care este abandonată sau își pierde partenerul de viață, sau o națiune care este amenințată sau atacată de o altă națiune. Pe de altă parte, crizele pot apărea ca urmare a unor presiuni interne: o persoană care se îmbolnăvește sau o națiune care trece printr-un conflict civil. Gestionarea cu succes a presiunilor externe sau interne necesită schimbări *selective*. Oamenii și națiunile trebuie să facă același lucru.
Cuvântul-cheie este „selectiv“. Nu este nici posibil, nici de dorit ca oamenii sau națiunile să se schimbe complet și să renunțe total la vechile lor identități. Provocarea, atât pentru națiuni, cât și pentru oamenii aflați în criză, este să își dea seama care părți ale propriilor identități funcționează deja în mod corespunzător și care dintre ele nu mai funcționează și trebuie să fie schimbate. Oamenii și națiunile aflate sub presiune trebuie să își evalueze propriile abilități și valori. Trebuie să decidă ce anume funcționează și poate funcționa chiar și în noile condiții, păstrând aceste aspecte. De cealaltă parte, trebuie să aibă curajul de a recunoaște lucrurile care trebuie să fie schimbate în noua situație. Acest fapt determină oamenii sau națiunile să găsească soluții noi compatibile cu abilitățile și cu restul ființei lor. În același timp, ei trebuie să tragă linie și să accentueze elementele care sunt atât de fundamentale propriilor identități, încât nu pot fi schimbate.
Acestea sunt câteva similarități între oameni și națiuni atunci când vorbim despre crize. Însă există și diferențe majore pe care trebuie să le luăm în calcul.

*

Cum definim o „criză“? Un punct bun de la care putem începe este etimologia cuvântului „criză“ din substantivul grecesc „krisis“ și verbul „krino“, care au mai multe sensuri înrudite: „a separa“, „a decide“, „a distinge“ și „punct de cotitură“. Așadar, criza poate fi văzută drept un moment al adevărului: un punct de cotitură în care condițiile de dinainte și de după „moment“ sunt „mult mai“ diferite una față de cealaltă decât înainte

sau după „majoritatea“ altor momente. Am pus în ghilimele cuvintele „moment“, „mult mai“ și „majoritatea“ deoarece există mai multe probleme empirice privind determinarea duratei momentului, cât de diferite ar trebui să fie condițiile schimbate și cât de rar față de alte momente ar trebui să fie un punct de cotitură pentru a-l putea numi „criză“ și nu să îl considerăm un episod de mici proporții sau o evoluție naturală treptată a schimbărilor.
Punctul de cotitură reprezintă o provocare. El creează presiunea pentru inventarea unor noi metode de adaptare după ce vechile metode se dovedesc incapabile să rezolve provocarea. Dacă o persoană sau o națiune creează metode de adaptare mai noi și mai bune, atunci putem spune că acea criză a fost depășită cu succes. Cu toate acestea, vom vedea, în capitolul 1, că diferența dintre succes și eșec în rezolvarea unei crize nu este întotdeauna clară – succesul poate fi parțial, poate să nu dureze pentru totdeauna, iar problema inițială poate să reapară. (Să ne gândim la faptul că Marea Britanie a „rezolvat“ problema rolului ei mondial intrând în Uniunea Europeană în 1973, iar în 2016 a votat pentru părăsirea Uniunii Europene.)
Să ilustrăm acum problema de ordin empiric: cât de lung, cât de mare și cât de rar trebuie să fie un punct de cotitură pentru a putea fi numit „criză“? Cât de des se poate produce în viața unei persoane sau pe parcursul unui mileniu de istorie regională un eveniment care poate fi considerat o „criză“? Aceste întrebări au răspunsuri diferite; există răspunsuri diferite pentru scopuri diferite.
Abordarea extremă limitează posibilitatea de a aplica eticheta de „criză“, la intervale mari de timp, unor evenimente rare și unor transformări dramatice: de exemplu, doar de câteva ori pe parcursul vieții unui om și la intervale de câteva secole pentru o națiune. De pildă, istoricii care studiază Roma antică folosesc termenul „criză“ doar pentru trei evenimente produse după fondarea Republicii Romane din 509 î.Hr.: primele două războaie cartagineze (264–241 î.Hr. și 218–201 î.Hr.), transformarea republicii în imperiu (în jurul anului 23 î.Hr.) și invaziile barbare care au condus la prăbușirea Imperiului Roman de Apus (în jurul anului 476 d.Hr.). Desigur, istoricii Antichității romane nu tratează toate celelalte evenimente produse între 509 î.Hr. și 476 d.Hr. ca fiind neimportante; însă termenul „criză“ este rezervat acestor trei evenimente excepționale.
La polul opus, colegii mei de la UCLA, David Rigby și partenerii săi, Pierre-Alexandre Balland și Ron Boschma, au publicat un studiu excelent despre „crizele tehnologice“ ale orașelor americane, pe care le-au definit, din punct de vedere operațional, ca perioade de scădere sistematică a cererilor de înregistrare a brevetelor de invenții, cuvântul „sistematic“ fiind definit matematic. Conform definițiilor propuse de ei, orașul american trece, în medie, printr-o criză tehnologică la fiecare 12 ani, în vreme ce criza durează în medie 4 ani și, în general, un oraș american se află într-o criză tehnologică timp de 3 ani în fiecare deceniu. Ei au descoperit că definiția propusă este utilă pentru a înțelege o problemă de mare interes practic: ce anume determină ca unele orașe americane să evite crizele tehnologice

definite în acest fel? Însă un istoric al Antichității romane ar considera că evenimentele studiate de David Rigby și de colegii săi sunt triviale, în vreme ce Rigby și colegii săi ar afirma că istoricii Antichității romane neglijează tot ceea ce s-a întâmplat pe parcursul a 985 de ani de istorie romană, cu excepția a trei evenimente.
Ce doresc să transmit este că există moduri diferite de definire a „crizei", în funcție de frecvențe diferite, durate diferite sau amplori și impacturi diferite. Unii pot studia crize rare și de mare amploare, în vreme ce alții studiază crize frecvente, de mică amploare. Intervalele folosite în această carte sunt cuprinse între câteva decenii și un secol. Toate țările despre care scriu au trecut, pe parcursul vieții mele, prin ceea ce consider că ar fi „mari crize". Asta însă nu contestă faptul că acestea au trecut, de asemenea, prin crize mai mici, la intervale mai scurte de timp.
Atât pentru crizele individuale, cât și pentru cele naționale, ne concentrăm adesea asupra unui singur moment al adevărului: de pildă, ziua în care o soție îi transmite soțului că intentează divorțul; sau (în cazului istoriei statului Chile) ziua de 11 septembrie 1973, când armata țării a răsturnat guvernul ales în mod democratic al statului, al cărui președinte s-a sinucis. Unele crize se produc, într-adevăr, fără avertisment și fără antecedente, precum valul tsunami din Sumatra, din 26 decembrie 2004, care a ucis instantaneu 200 000 de oameni, sau moartea vărului meu, în floarea vârstei, a cărui mașină a fost lovită de un tren la o trecere de cale ferată, care a lăsat-o pe soția sa văduvă și pe cei patru copii ai săi orfani. Însă majoritatea crizelor naționale și individuale reprezintă punctul culminant al unor schimbări graduale care se întind pe mai mulți ani: de exemplu, problemele conjugale ale cuplului divorțat sau greutățile economice și politice ale statului Chile. „Criza" este sesizarea bruscă sau reacția bruscă la presiuni acumulate pe parcursul unei perioade mai lungi. Acest adevăr a fost recunoscut în mod explicit de prim-ministrul Australiei, Gough Whitlam, care (după cum vom vedea în capitolul 7) a creat un program furtunos de schimbări aparent importante pe parcursul a 19 zile, în decembrie 1972, dar care a minimalizat importanța reformelor sale, numindu-le o „recunoaștere a unor lucruri deja întâmplate".

*

Națiunile nu sunt oameni la scară mai mare: ele diferă de indivizi în moduri evidente. Cu toate acestea, de ce este bine să vedem crizele naționale prin lentila crizelor individuale? Care sunt avantajele acestei abordări?
Un avantaj, pe care îl observ adesea când discut despre crize naționale cu prietenii și cu studenții, este faptul că crizele individuale sunt mult mai familiare și mai ușor de înțeles pentru cei care nu sunt istorici. Așadar, perspectiva crizelor individuale îi determină pe cititorii obișnuiți să se raporteze mai ușor la crizele naționale și să le înțeleagă complexitatea.
Un alt avantaj este faptul că studierea crizelor individuale a condus la cartografierea a numeroși factori care ne ajută să înțelegem diferite efecte. Acești factori ne oferă un punct de plecare pentru cartografierea factorilor

care ne ajută să înțelegem efectele diverse ale crizelor naționale. Vom vedea că unii factori pot fi aplicați direct ambelor tipuri de crize. De exemplu, oamenii aflați în criză primesc adesea ajutor din partea prietenilor, la fel cum națiunile aflate în criză pot cere ajutor din partea națiunilor aliate. Oamenii confruntați cu crize își construiesc soluțiile urmând modele urmate de alți oameni; națiunile în criză pot împrumuta și adapta soluții create de alte națiuni care s-au confruntat cu crize asemănătoare. Oamenii care se confruntă cu crize pot dobândi încredere de pe urma supraviețuirii prin alte crize; națiunile fac același lucru.

Acestea sunt o parte dintre paralele directe, însă vom sesiza existența unor factori care aruncă o lumină asupra rezultatelor crizelor individuale, care nu pot fi aplicați direct în cazul crizelor naționale, dar care pot fi, cu toate acestea, utili ca metafore sugestive pentru crizele naționale. De exemplu, terapeuții au găsit utilă definirea unei calități individuale numită „tărie de caracter". Deși națiunile nu au tărie de caracter, conceptul sugerează o noțiune înrudită în cazul națiunilor, și anume „identitatea națională". De asemenea, oamenii descoperă adesea că libertatea lor de acțiune pentru a-și rezolva crizele este limitată de constrângeri concrete, precum responsabilitatea creșterii unui copil sau presiunile de la locul de muncă. Desigur, națiunile nu sunt limitate de astfel de constrângeri, dar vom vedea că și ele se confruntă cu limitări ale libertății de acțiune din alte motive, precum constrângeri geopolitice sau avuția națională.

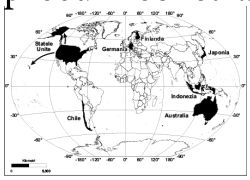

FIG. 1 *Harta lumii*

Comparațiile cu crizele individuale aduc, la rândul lor, în prim-plan acele elemente ale crizelor naționale care nu au corespondent în cazul crizelor individuale. Printre ele se numără faptul că națiunile au lideri, în vreme ce indivizii nu au, astfel încât problema rolului conducătorilor apare des în cazul crizelor naționale, dar nu și în cazul crizelor personale. În rândul istoricilor există o dezbatere veche și îndelungată despre rolul liderilor. Au schimbat liderii excepționali cursul istoriei (adesea numită viziunea istorică a „omului providențial") sau istoria ar fi urmat același curs în cazul în care ar fi existat alți lideri? (De exemplu, ar mai fi avut loc al Doilea Război Mondial dacă accidentul de mașină din 1930, în care Hitler a fost la un pas de moarte, l-ar fi ucis?) Națiunile au propriile instituții politice și economice; oamenii nu au. Rezolvarea crizelor naționale presupune întotdeauna interacțiunea unor grupuri și luarea unor decizii în cadrul națiunii; oamenii iau deciziile de unii singuri. Crizele naționale pot fi rezolvate prin revoluție violentă (de exemplu, Chile în 1973) sau prin evoluție pașnică (de pildă, Australia după al Doilea Război Mondial); însă oamenii aflați pe cont propriu nu produc revoluții violente.

Aceste asemănări, metafore și diferențe mi-au arătat de ce comparațiile între crizele naționale și cele individuale sunt utile pentru a-i ajuta pe studenții mei de la UCLA să înțeleagă crizele naționale.

*

Cititorii și recenzorii cărților descoperă adeseori treptat, pe măsură ce citesc, că expunerea subiectului și abordarea nu sunt cele la care se așteptaseră sau pe care și le doriseră. Ce subiecte acoperă această carte și care este abordarea? De asemenea, ce subiecte și abordări nu sunt incluse?

Această carte este un studiu comparativ, narativ, exploratoriu al crizei și al schimbării selective care analizează mai multe decenii în șapte națiuni moderne, în privința cărora am multă experiență personală, văzute din perspectiva alegerii selective din cadrul crizelor personale. Aceste națiuni sunt Finlanda, Japonia, Chile, Indonezia, Germania, Australia și Statele Unite.

Să luăm, rând pe rând, aceste cuvinte și fraze.

Aceasta este o carte *comparativă*. Nu alocă întregul spațiu unei discuții despre o singură națiune. Discuția privește șapte națiuni, în așa fel încât ele să poată fi comparate. Autorii de nonficțiune trebuie să aleagă între a prezenta studii de caz sau a compara mai multe cazuri. Fiecare abordare are avantaje diferite și limitări diferite. Un text de o anumită lungime dedicat unui studiu de caz poate, desigur, să ofere mai multe detalii despre acel caz, însă studiile comparative oferă perspective și detectează probleme care nu s-ar putea ivi studiind un singur caz.

Comparațiile istorice ne determină să punem întrebări care nu ar putea apărea în urma studierii unui singur caz: de ce un anumit eveniment a produs rezultatul R_1 într-o țară, deși a produs un rezultat foarte diferit, R_2, în altă țară? De exemplu, cărțile de istorie dedicate Războiului Civil American, pe care îmi place să le citesc, pot oferi șase pagini de analiză a celei de-a doua zile a Bătăliei de la Gettysburg, dar nu pot să examineze motivele pentru care acest război, spre deosebire de războaiele civile din Spania sau din Finlanda, s-a încheiat cu cruțarea vieților celor învinși de către învingători. Autorii studiilor de caz se plâng adesea că studiile comparative sunt prea simpliste și superficiale, în vreme ce autorii studiilor comparative se plâng, la rândul lor, că studiile de caz nu răspund unor întrebări generale. Cea din urmă perspectivă este exprimată prin remarca următoare: „Cei care studiază o singură țară nu ajung decât să înțeleagă o singură țară“. Această carte este un studiu comparativ, cu avantajele și limitările aferente.

Având în vedere că textul este dedicat unor șapte națiuni, sunt extrem de conștient de faptul că fiecare expunere trebuie să fie concisă. Aflându-mă la masa de lucru și uitându-mă în spatele meu, văd pe podeaua biroului 12 teancuri de cărți și de articole, fiecare având circa 1,5 metri înălțime, fiecare teanc conținând materialele necesare pentru fiecare capitol. Transformarea unui teanc despre Germania postbelică într-un capitol de 11 000 de cuvinte

a fost un gând agonizant. Atât de multe evenimente au trebuit să fie omise! Însă concizia are propriile avantaje: îl ajută pe cititor să compare problemele importante ale Germaniei postbelice cu cele ale altor națiuni fără a fi distras sau copleșit de detalii fascinante, excepții, supoziții și obiecții. Pentru cititorii care doresc să afle detaliile fascinante, bibliografia de la final enumeră cărțile și articolele dedicate studiilor de caz.

Stilul acestei cărți este *narativ*: acesta este stilul obișnuit al istoricilor, folosit încă de la apariția istoriei ca disciplină dezvoltată de autori greci precum Herodot și Tucidide, în urmă cu peste 2 400 de ani. „Stilul narativ" înseamnă că argumentele sunt dezvoltate prin raționamente scrise, fără ecuații, tabele numerice, grafice, testări statistice ale ipotezelor și doar prin studierea unui număr redus de cazuri. Acestui stil îi poate fi contrapusă o nouă abordare influentă din științele sociale moderne, care utilizează multe ecuații, ipoteze în mod explicit verificabile, tabele de date, grafice și eșantioane largi (de exemplu, multe cazuri studiate) care permit realizarea unor testări statistice ale ipotezelor.

Am învățat să apreciez puterea metodelor cantitative moderne. Am folosit astfel de metode într-un studiu statistic despre despădurirea a 73 de insule din Polinezia*, pentru a ajunge la niște concluzii care nu puteau fi desprinse dintr-o relatare narativă privind despăduririle de pe câteva insule. De asemenea, am fost co-editorul unei cărți** în care unii dintre co-autori au utilizat în mod ingenios metode cantitative pentru a răspunde la întrebări dezbătute fără încetare și fără a ajunge la concluzii definitive de către istoricii obișnuiți: de exemplu, dacă transformările politice și cuceririle militare ale lui Napoleon au avut efecte pozitive sau negative asupra dezvoltării economice ulterioare a Europei.

Inițial, am sperat să includ metode moderne cantitative în această carte. Am dedicat luni întregi acestui efort, însă am ajuns la concluzia că aceasta ar trebui să rămână o sarcină pentru un proiect viitor. Motivul este că această carte trebuie să identifice, printr-un studiu narativ, ipoteze și variabile care să fie testate într-un studiu cantitativ ulterior. Eșantionul meu alcătuit din șapte țări este prea mic pentru a extrage concluzii statistice semnificative. Va fi nevoie de mai multă muncă în viitor pentru a „operaționaliza" conceptele mele narative calitative, precum „rezolvare cu succes a crizei" și „autoevaluare onestă": adică transformarea acestor concepte verbale în obiecte cuantificabile. Prin urmare, această carte este o *explorare* narativă care sper că va conduce la o testare cantitativă.

Dintre cele peste 210 națiuni ale lumii, această carte abordează doar șapte care îmi sunt cunoscute. Am efectuat repetate vizite în toate cele șapte. Am locuit mai mult timp în șase dintre ele, începând de acum 70 de ani. Vorbesc sau am obișnuit să vorbesc limbile celor șase țări. Îmi plac toate aceste țări și le admir, le vizitez pe toate din nou cu plăcere, iar în ultimii doi ani le-am vizitat pe toate și am reflectat serios asupra mutării mele definitive în cel puțin două dintre ele. Prin urmare, pot scrie cu înțelegere și în cunoștință de cauză despre ele, pe baza experiențelor mele directe și ale vechilor mei

prieteni care trăiesc în aceste țări. Experiențele mele și ale prietenilor mei se întind pe o perioadă destul de lungă, încât să cuprindă schimbări majore. Dintre cele șapte țări, Japonia este singura pentru care experiența mea directă este mai limitată, deoarece nu vorbesc limba și am efectuat doar vizite scurte pe parcursul a 21 de ani. În schimb, am avut posibilitatea, în cazul Japoniei, de a mă baza pe experiențele de o viață ale rudelor mele japoneze din partea soției, precum și pe cele ale prietenilor și ale studenților mei japonezi.

Desigur, cele șapte națiuni selectate pe baza experiențelor personale nu reprezintă un eșantion întâmplător. Cinci dintre ele sunt națiuni industrializate bogate, una are o avuție medie și numai una dintre ele este o țară săracă în curs de dezvoltare. Nici una dintre ele nu se află în Africa; două sunt europene, două sunt asiatice și câte una dintre ele se află în America de Nord, în America de Sud și pe continentul australian. Rămâne ca alți autori să testeze în ce măsură se aplică altor națiuni concluziile obținute pe baza acestui eșantion neîntâmplător. Am acceptat această limitare și am ales aceste șapte țări datorită avantajului covârșitor oferit de posibilitatea de a discuta doar despre națiuni pe care le cunosc grație unor experiențe personale intense și de lungă durată, a prieteniilor formate acolo și a faptului că vorbesc limbile (a șase dintre cele șapte țări).

Această carte este aproape în întregime despre crize naționale *moderne* care s-au produs în timpul vieții mele, permițându-mi să scriu din propria perspectivă contemporană. Excepția este din nou Japonia, căreia îi dedic două capitole în care scriu despre schimbări produse înainte de nașterea mea. Unul dintre capitole este dedicat Japoniei contemporane, dar cel de-al doilea abordează perioada Restaurației Meiji (1868–1912). Am inclus capitolul despre Restaurația Meiji deoarece este un exemplu uimitor de schimbare selectivă, deoarece face parte din trecutul recent și pentru că memoria și problemele Restaurației Meiji rămân importante în Japonia modernă.

Desigur, crizele naționale și schimbările au avut loc și în trecut, și au pus probleme similare. Deși nu pot să mă raportez la probleme din trecut prin intermediul experienței personale, astfel de crize din trecut au făcut totuși obiectul unor numeroase studii. Exemple bine-cunoscute sunt decăderea și prăbușirea Imperiului Roman de Apus în secolele al IV-lea și al V-lea ale erei creștine; mărirea și decăderea regatului african Zulu în secolul al XIX-lea; Revoluția franceză din 1789 și reorganizarea ulterioară a statului francez; și înfrângerea catastrofală a Prusiei în bătălia de la Jena, în 1806, cucerirea ei de către Napoleon și ulterioara sa reformare socială, administrativă și militară. La mai mulți ani după ce am început să lucrez la această carte, am descoperit că o carte având un titlu care face referire la aceleași teme (*Crisis, Choice, and Change*) fusese deja publicată, în 1973, chiar de editura care îmi publică lucrările în Statele Unite (Little, Brown)***. Acea carte este diferită de a mea, deoarece include mai multe cazuri din trecut, însă există și

diferențe de bază. (A fost un volum editat de mai mulți autori și a utilizat un cadru teoretic numit „funcționalism structural“.)
Cercetările istoricilor profesioniști pun accentul pe studierea arhivelor, adică analiza documentelor primare scrise care sunt păstrate în arhive. Fiecare carte nouă de istorie se autolegitimează prin exploatarea unor surse de arhive noi sau puțin utilizate înainte, sau prin reinterpretarea surselor arhivistice utilizate de alți istorici. Spre deosebire de majoritatea numeroaselor cărți citate în bibliografie, cartea mea nu se bazează pe cercetări arhivistice. În schimb, contribuția pe care o aduce depinde de un nou cadru teoretic inspirat de crizele personale, o abordare comparativă explicită și o perspectivă bazată pe propriile experiențe de viață și pe cele ale prietenilor mei.

⋆

Acesta nu este un articol de revistă despre probleme contemporane, menit a fi citit timp de câteva săptămâni după publicare și apoi uitat. Mă aștept ca această carte să fie tipărită timp de mai multe decenii. Afirm acest fapt evident doar pentru a explica de ce ați putea fi uimiți să nu descoperiți nimic în această carte despre actuala administrație Trump din Statele Unite sau despre conducerea președintelui Trump, nici despre negocierile pentru ieșirea Marii Britanii din Uniunea Europeană, aflate în desfășurare. Orice aș scrie astăzi despre aceste chestiuni schimbătoare nu ar mai fi valabil la momentul publicării acestei cărți și ar fi inutil peste câteva decenii. Cititorii interesați de președintele Trump, de politicile sale sau de Brexit pot găsi numeroase informații în alte părți. Însă capitolele 9 și 10 ale acestei cărți conțin numeroase discuții despre probleme americane majore ale ultimelor două decenii, care atrag mai multă atenție astăzi, sub administrația prezidențială actuală, și care vor continua, foarte probabil, să existe cel puțin încă un deceniu.

⋆

În cele ce urmează, voi prezenta planul cărții. În primul capitol voi discuta despre crizele personale, apoi voi dedica restul cărții crizelor naționale. Cu toții am observat, trecând noi înșine prin crize sau luând parte la crizele rudelor sau ale prietenilor noștri, că urmările acestora sunt extrem de variate. În cele mai bune cazuri, oamenii reușesc să găsească noi metode de adaptare mai bune, ieșind mai puternici din criză. În cazurile cele mai tragice, ei sunt copleșiți și se întorc la vechile metode sau adoptă metode noi de adaptare, dar mai rele. Unii oameni aflați în criză ajung să se sinucidă. Psihologii au identificat numeroși factori care influențează rezolvarea cu succes a unei crize personale, dintre care mai multe vor fi abordate în capitolul 1. Aceștia sunt factorii în cazul cărora voi explora factorii paraleli care influențează deznodămintele crizelor naționale.
Celor care oftează îngrijorați, spunând că „peste zece factori sunt prea mulți, de ce nu îi reduci la un număr mai mic?“, le răspund astfel: ar fi absurd să credem că deznodămintele vieții oamenilor sau ale istoriilor națiunilor pot fi reduse cu succes la doar câteva cuvinte-cheie. Dacă veți avea ghinionul de a

intra în posesia unei cărți care promite acest lucru, aruncați-o fără a citi vreun rând. De asemenea, dacă aveți ghinionul de a pune mâna pe o carte care își propune să discute despre toți cei 76 de factori care influențează rezolvarea crizelor, aruncați și acea carte: este misiunea autorului, nu a cititorului, să analizeze și să transforme complexitatea infinită a vieții într-un cadrul de interpretare util. Am ajuns la concluzia că 12 factori reprezintă un compromis acceptabil între cele două extreme: prezentarea este îndeajuns de detaliată încât să explice o bună parte a realității, dar nu atât de detaliată încât să reprezinte o listă de cumpărături utilă la piață, dar nu și pentru a înțelege lumea.

Capitolul introductiv este urmat de trei perechi de capitole, fiecare pereche abordând un tip diferit de criză națională. Prima pereche abordează crizele din două țări (Finlanda și Japonia) care au trecut prin transformări bruște provocate de șocurile generate de altă țară. A doua pereche este, de asemenea, despre crize care au explodat subit, însă din motive interne (Chile și Indonezia). Ultima pereche descrie crize care nu s-au manifestat exploziv, ci s-au desfășurat gradual (în Germania și Australia), în special din cauza presiunilor eliberate de cel de-al Doilea Război Mondial.

Criza Finlandei (capitolul 2) a explodat odată cu puternicul atac al Uniunii Sovietice împotriva țării, pe 30 noiembrie 1939. În Războiul de Iarnă dezlănțuit de acest atac, Finlanda a fost practic abandonată de toți potențialii ei aliați și a suferit pierderi importante, dar, cu toate acestea, a reușit să își păstreze independența în fața Uniunii Sovietice, a cărei populație era de 40 de ori mai mare decât cea a Finlandei. La 20 de ani după război, am petrecut o vară în Finlanda și am fost găzduit de veterani, văduve și orfani ai Războiului de Iarnă. Moștenirea războiului a fost alegerea selectivă care a transformat Finlanda într-un mozaic fără precedent, un complex de elemente contrastante: o mică democrație liberală prosperă care urma o politică externă prin care făcea tot posibilul pentru a obține încrederea dictaturii împovărate și reacționare a gigantului sovietic. Politica era considerată rușinoasă și denunțată drept „finlandizare“ de mulți oameni din afara Finlandei, care nu înțelegeau motivele istorice ale adoptării acestei atitudini. Unul dintre cele mai fierbinți momente din vara petrecută în Finlanda s-a întâmplat când am exprimat, cu ignoranță, opinii similare în fața unui veteran al Războiului de Iarnă, care mi-a răspuns cu politețe, explicându-mi lecția amară învățată de finlandezi ca urmare a faptului că nu primiseră ajutor din partea altor națiuni.

Cealaltă criză provocată de un șoc extern a fost cea a Japoniei, a cărei politică tradițională de izolare internațională s-a încheiat pe 8 iulie 1853, când o flotă de nave de război americane au intrat în portul din Golful Tokyo, cerând încheierea unui tratat și drepturi pentru navele și marinarii americani (capitolul 3). Efectul a fost răsturnarea vechiului sistem de guvernământ al Japoniei, adoptarea în mod conștient a unui program drastic de schimbări structurale și un program, adoptat la fel de conștient, de păstrare a multor elemente tradiționale care fac din Japonia astăzi una dintre

cele mai distincte națiuni industrializate prospere. Transformarea Japoniei în timpul deceniilor care au urmat după sosirea flotei americane, așa-numita Restaurație Meiji, ilustrează în mod izbitor, la nivel național, mulți dintre factorii care influențează crizele personale. Procesele de luare a deciziilor și succesele militare ulterioare ale Japoniei în Epoca Meiji ne ajută, prin comparație, să înțelegem deciziile diferite luate de Japonia în anii 1930, care au condus la înfrângerea sa militară totală în al Doilea Război Mondial.

Capitolul 4 este despre Chile, prima dintre cele două țări ale căror crize interne au fost provocate de ruptura compromisului politic dintre cetățeni. Pe 11 septembrie 1973, după mai mulți ani de impas politic, guvernul ales în mod democratic al statului Chile, condus de președintele Allende, a fost răsturnat de o lovitură militară de stat condusă de generalul Pinochet, care avea să rămână la putere timp de aproape 17 ani. Nici lovitura de stat, nici numărul imens de presiuni aplicate de guvernul Pinochet opozanților politici nu fuseseră prevăzute de prietenii mei din Chile în perioada în care am locuit acolo, cu câțiva ani înainte de lovitura de stat. În fapt, ei mi-au povestit cu mândrie despre tradițiile democratice îndelungate din Chile, care făceau țara să fie diferită de celelalte state sud-americane. Astăzi, Chile este din nou o țară democratică diferită de celelalte națiuni sud-americane, dar schimbată în mod selectiv, încorporând elemente din modelul Allende, precum și părți ale modelului lui Pinochet. Pentru prietenii mei americani care au comentat manuscrisul cărții, capitolul despre Chile a fost cel mai înfricoșător, din cauza vitezei și a deplinătății transformării unei democrații într-o dictatură brutală.

Capitolul despre Chile este completat de capitolul 5, dedicat Indoneziei, unde prăbușirea compromisului politic dintre cetățeni a avut ca rezultat, de asemenea, într-o criză internă provocată de o tentativă de lovitură de stat, în acest caz produsă pe 1 octombrie 1965. Rezultatul loviturii de stat a fost opusul celei din Chile: o contrareacție a condus la eliminarea prin genocid a facțiunii considerată susținătoare a loviturii de stat. Indonezia este foarte diferită de toate celelalte națiuni discutate în această carte: este cea mai săracă, cea mai puțin industrializată și cea mai puțin occidentalizată dintre cele șapte națiuni; totodată, ea are cea mai tânără identitate națională, consolidată doar pe parcursul celor 40 de ani analizați aici.

Următoarele două capitole (6 și 7) abordează crizele naționale din Germania și Australia, aparent desfășurate în mod treptat, nu izbucnite brusc. Unii cititori probabil ar ezita să aplice termenul „criză“ sau „răsturnare“ unor evoluții atât de treptate. Cu toate acestea, am găsit utilă aplicarea aceleiași grile de interpretare pe care am folosit-o pentru a discuta despre tranziții mai abrupte, deoarece ea lansează aceleași întrebări privind schimbarea selectivă și ilustrează aceiași factori care influențează rezolvările crizelor. În plus, diferența dintre „crizele explozive“ și „schimbările treptate“ nu este precisă, ci arbitrară: cele două se întrepătrund. Chiar și în cazurile de tranziții aparent abrupte, precum lovitura de stat din Chile, au existat decenii întregi de tensiuni tot mai puternice care au condus la lovitura de

stat. Am numit crizele discutate în capitolele 6 și 7 doar „aparent“ treptate, deoarece, în realitate, criza postbelică a Germaniei a început cu cea mai traumatizantă distrugere dintre toate țările discutate în această carte: starea de ruină a Germaniei la data capitulării sale în cel de-al Doilea Război Mondial, la 8 mai 1945. De asemenea, în timp ce criza postbelică a Australiei s-a desfășurat gradual, ea a început cu trei înfrângeri militare șocante produse în mai puțin de trei luni.

Prima dintre cele două națiuni care ilustrează crizele ne-explozive este Germania postbelică (capitolul 6), care s-a confruntat în același timp cu problema moștenirii naziste, cu dezacorduri privind organizarea ierarhică a societății și cu trauma divizării politice a țării în două republici. În cadrul grilei mele comparative de interpretare, elementele distinctive ale modului de rezolvare a crizei în Germania postbelică includ confruntări extrem de violente între generații, constrângeri geopolitice puternice și un proces de reconciliere cu națiunile care au căzut victime atrocităților germane din perioada războiului.

Celălalt exemplu de criză ne-explozivă este Australia (capitolul 7), care și-a modificat identitatea națională în timpul celor 55 de ani în care am vizitat-o de mai multe ori. Când am ajuns pentru prima dată acolo, în 1964, Australia părea să fie un avanpost britanic izolat din Oceanul Pacific, asumându-și în continuare o identitate britanică și aplicând o politică rasistă care limita sau excludea imigranții fără rădăcini europene. Însă Australia se confrunta cu o criză de identitate, deoarece identitatea albă și britanică intra tot mai mult în conflict cu poziția geografică a Australiei, cu nevoile sale geopolitice, cu strategia de apărare și cu structura sa demografică. Astăzi, comerțul și politica Australiei sunt orientate spre Asia, străzile orașelor australiene și campusurile universitare sunt populate de asiatici, iar electoratul australian a reușit cu greu să împiedice succesul unui referendum pentru îndepărtarea reginei Angliei din fruntea statului australian. Cu toate acestea, precum în cazul Restaurației Meiji sau al Finlandei, schimbările au fost selective: Australia este în continuare o democrație parlamentară, limba sa națională este tot engleza, iar o bună parte a populației are origini britanice.

Toate aceste crize naționale discutate până acum sunt foarte cunoscute și au fost rezolvate (sau cel puțin sunt pe punctul de a fi rezolvate), în așa fel încât rezultatele lor pot fi evaluate. Ultimele patru capitole descriu crize ale prezentului și ale viitorului, ale căror deznodăminte nu sunt cunoscute. Voi începe această secțiune cu cazul Japoniei (capitolul 8), țară care a fost deja subiectul capitolului 3. Japonia contemporană se confruntă cu numeroase probleme fundamentale, unele dintre ele recunoscute și acceptate de populația japoneză și de guvern, în vreme ce altele nu sunt recunoscute, ci sunt chiar negate de japonezi. În prezent, aceste probleme nu par să ajungă aproape de soluționare; viitorul Japoniei este neclar și se află în mâinile propriilor cetățeni. Va putea Japonia să își depășească criza actuală ajutându-se de amintirea modului în care țara a reușit, în perioada Restaurației Meiji, să își rezolve problemele?

Următoarele două capitole (9 și 10) sunt despre propria mea țară, Statele Unite. Am identificat patru crize tot mai puternice care au potențialul de a submina democrația americană și puterea țării în următorul deceniu, așa cum s-a întâmplat deja în Chile. Desigur, acestea nu sunt descoperirile mele: mulți americani discută despre toate cele patru probleme, iar sentimentul crizei este larg răspândit în America astăzi. Din perspectiva mea, cele patru probleme nu se află în curs de soluționare, ci se înrăutățesc. Cu toate acestea, Statele Unite, la fel ca Japonia din Epoca Meiji, au propria memorie legată de depășirea unor crize, în special lungul și sângerosul război civil, precum și scoaterea noastră bruscă din izolare în cel de-al Doilea Război Mondial. Vor putea aceste amintiri să ajute țara mea să iasă din criză?

Ultimul subiect este lumea întreagă (capitolul 11). Cu toate că s-ar putea alcătui o listă fără sfârșit a problemelor cu care se confruntă lumea, eu mă concentrez pe patru dintre ele ce prezintă tendințe actuale care, dacă nu vor fi oprite, amenință să afecteze nivelul de trai la nivel global pentru mai multe decenii. Spre deosebire de Japonia și de Statele Unite, ambele cu identități naționale ancorate într-un trecut mai îndepărtat, tradiții autonomiste și amintiri ale unor acțiuni colective încununate cu succes, lumea în întregul ei nu are o astfel de istorie. În lipsa unor astfel de amintiri care să ne inspire, va reuși lumea să iasă din criză într-un moment în care, pentru prima dată în istorie, suntem confruntați cu probleme care pot fi fatale pentru întreaga lume?

Cartea se încheie cu un epilog care examinează cercetarea privind cele șapte națiuni și lumea în lumina celor 12 factori. Întrebarea la care încerc să răspund este următoarea: au națiunile nevoie de crize pentru a putea realiza schimbări de anvergură? A fost nevoie de șocul incendiului de la clubul Cocoanut Grove pentru a schimba psihoterapia intensivă: pot națiunile să ia decizia transformării fără a se confrunta cu șocuri precum Cocoanut Grove? De asemenea, voi discuta despre efectele decisive ale liderilor asupra istoriei; totodată, sugerez tipuri de lecții care pot fi învățate din studierea istoriei. Dacă oamenii, sau cel puțin liderii lor, ar alege să reflecteze asupra crizelor din trecut, atunci înțelegerea trecutului ne-ar putea ajuta să rezolvăm crizele prezentului și ale viitorului.

Barry Rolett, Jared Diamond, „Environmental predictors of pre-European deforestation on Pacific islands", în *Nature*, nr. 431, 2004, pp. 443–446

Jared Diamond, James Robinson (ed.), *Natural Experiments of History*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2010

Gabriel Almond, Scott Flanagan, Robert Mundt (ed.), *Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development*, Little, Brown, Boston, 1973

Partea I
Indivizi

Capitolul 1
Crize personale

O criză personală – Traiectorii – Abordarea crizelor – Factori care determină urmările crizelor – Crize naționale

La vârsta de 21 de ani am trecut prin cea mai puternică criză din viața mea profesională. Crescusem în Boston ca fiul cel mai mare al unor părinți educați, tatăl meu fiind profesor la Harvard, iar mama mea, lingvistă, pianistă și profesoară care mi-a susținut iubirea de învățătură. Am urmat cursurile unei școli secundare foarte bune (Roxbury Latin School) și apoi ale unui colegiu excelent (Harvard). M-am descurcat foarte bine în școală, am avut rezultate bune la toate cursurile, am definitivat și am publicat două proiecte de cercetare încă de pe băncile facultății și am absolvit ca șef de promoție. Influențat de exemplul tatălui meu, care era medic, și de experiențele fericite și fructuoase ale cercetării studențești, am decis să urmez studiile doctorale în cadrul unui laborator științific de fiziologie. Pentru studiile postuniversitare, m-am mutat, în septembrie 1958, la Universitatea Cambridge, în Anglia, la acea vreme lider mondial în domeniul fiziologiei. Alte lucruri care m-au determinat să mă mut la Cambridge au fost șansa de a locui pentru prima dată departe de casă, de a călători în Europa și de a vorbi limbi străine, până atunci învățând deja șase.
Studiile postuniversitare în Anglia s-au dovedit mult mai dificile decât cursurile de la Roxbury sau de la Harvard și chiar și decât cercetările realizate în perioada studenției. Conducătorul meu de doctorat de la Cambridge, cu care împărțeam biroul și laboratorul, era un mare fiziolog care se pregătea să studieze modul în care generau electricitate țiparii. El dorea ca eu să măsor mișcarea particulelor încărcate (ioni de sodiu și potasiu) de-a lungul membranelor generatoare de electricitate ale țiparilor. Pentru aceasta, trebuia să proiectez echipamentul necesar, însă nu am fost niciodată o persoană îndemânatică. În liceu, nu reușisem nici măcar să construiesc fără ajutor un radio simplu. În mod cert nu știam cum să proiectez un spațiu pentru studierea membranelor țiparilor, cu atât mai puțin un echipament electric complex.
Venisem la Cambridge cu recomandări bune din partea coordonatorului meu științific de la Harvard, dar era evident că mentorul meu de la Cambridge era dezamăgit de mine. Nu îi eram de nici un ajutor ca partener de cercetare. M-a transferat într-un laborator separat, doar al meu, unde puteam să mă dedic unui proiect de cercetare.

Încercând să găsesc un proiect care să se plieze pe inabilitățile mele tehnice, m-am apropiat de ideea studierii modului în care sodiul și apa sunt transportate de vezica biliară, un organ simplu cu formă de sac. Tehnologia de care aveam nevoie era elementară: trebuia să suspend o vezică biliară de pește umplută cu lichid la fiecare zece minute de un cântar precis și să cântăresc cantitatea de apă din vezică. Până și eu puteam să fac acest lucru! Vezica biliară în sine nu era atât de importantă, însă ea aparține unui tip de țesut numit epiteliu, care se găsește în alte organe mai importante, precum rinichii și intestinele. La acea vreme, în 1959, se știa că toate țesuturile epiteliale care transportau ioni și apă, precum vezica biliară, produceau un voltaj asociat cu transportul ionilor încărcați. Însă, de fiecare dată când am încercat să măsor voltajul de-a lungul vezicii biliare, nu am obținut nici un rezultat. Pe atunci, acest lucru era o dovadă puternică a faptului că nu reușisem să stăpânesc nici măcar tehnologia simplă care mi-ar fi permis să înregistrez voltajul produs de vezica biliară, în cazul în care el exista, sau a faptului că distrusesem, într-un fel sau altul, țesutul, iar acesta nu mai funcționa. În orice caz, mă loveam de un nou eșec în cercetarea mea fiziologică de laborator.

Am devenit și mai demoralizat când am participat, în iunie 1959, la primul congres al Societății Internaționale de Biofizică, la Cambridge. Sute de cercetători din întreaga lume au prezentat comunicări privind propriile cercetări; eu nu aveam nici un rezultat pe care să îl pot prezenta. M-am simțit umilit. Eram obișnuit să fiu mereu pe primul loc în clasa mea; acum, eram un nimeni.

Am început să am îndoieli filosofice privind urmarea unei cariere în cercetarea științifică. Am citit și recitit celebra carte a lui Thoreau, *Walden*. Mesajul cărții m-a zdruncinat: adevăratul motiv al urmării unei cariere în științe era unul egoist – de a primi recunoaștere din partea altor oameni de știință. (Da, acesta este, într-adevăr, un motiv important pentru majoritatea oamenilor de știință!) Însă Thoreau a respins convingător astfel de motive drept pretexte fără sens. Mesajul de bază al cărții sale era următorul: trebuia să îmi dau seama ce îmi doream cu adevărat de la viață și să nu mă las sedus de vanitatea recunoașterii. Thoreau mi-a consolidat îndoielile legate de continuarea cercetărilor la Cambridge. Însă momentul alegerii era tot mai aproape: al doilea an al doctoratului urma să înceapă la sfârșitul verii și trebuia să mă reînscriu dacă doream să continui.

La finalul lunii iunie am plecat pentru o lună în Finlanda, în vacanță, o experiență minunată și profundă despre care voi vorbi în următorul capitol. În Finlanda, am avut pentru prima dată ocazia de a învăța o limbă străină, dificila și frumoasa limbă finlandeză, nu doar din cărți, ci ascultându-i pe oameni și vorbind cu aceștia. Mi-a plăcut foarte mult. Pe cât de deprimantă și de lipsită de succes era cercetarea mea fiziologică, pe atât de satisfăcătoare și de îmbucurătoare a fost această experiență.

La sfârșitul lunii petrecute în Finlanda, mă gândeam serios să abandonez cariera în științe și chiar în orice alt domeniu academic. În schimb, îmi

doream să plec în Elveția, să mă bucur de dragostea mea pentru limbile străine și de abilitățile mele lingvistice pentru a deveni translator la Națiunile Unite. Acest lucru ar fi însemnat să renunț complet la cercetare, la creație și la celebritatea academică la care visam, și care era întruchipată de tatăl meu. Ca traducător, nu urmam să fiu bine plătit, însă cel puțin puteam să fac ceva ce îmi plăcea și la care mă pricepeam – așa gândeam atunci.
Criza mea a luat sfârșit când m-am întors din Finlanda, după ce m-am întâlnit cu părinții mei (pe care nu îi mai văzusem de un an) la Paris, unde am stat o săptămână. Le-am spus despre îndoielile mele concrete și filosofice legate de urmarea unei cariere în cercetare și despre gândurile mele de a deveni translator. Probabil că a fost agonizant pentru părinții mei să mă vadă confuz și trist. În orice caz, ei m-au ascultat și nu au îndrăznit să îmi spună ce să fac.
Criza a fost rezolvată într-o dimineață, când eu și părinții mei stăteam pe o bancă din Paris, iar eu vorbeam din nou despre dilema privind renunțarea la cariera științifică. În cele din urmă, tatăl meu a făcut o sugestie, dar nu a pus presiuni asupra mea. Da, a recunoscut el, aveam îndoieli legate de cariera științifică, dar nu trecuse decât un an de doctorat și încercasem să studiez vezica biliară doar câteva luni. Nu era prea devreme pentru a renunța la o carieră planificată pentru tot restul vieții? De ce să nu mă întorc la Cambridge, să mai dau o șansă cercetării și să mai dedic încă o jumătate de an încercării de a rezolva problemele din cercetarea vizând vezica biliară? Dacă nu aș fi reușit să o scot la capăt, puteam să renunț în primăvara anului 1960; nu trebuia să iau o decizie definitivă în acel moment.
Sugestia tatălui meu mi s-a părut ca un colac de salvare aruncat unui om în pericol de înec. Puteam să amân marea decizie cu un motiv întemeiat (pentru a mai încerca încă o jumătate de an); nu era nimic rușinos. Decizia nu mă lega în mod irevocabil de o carieră științifică. Încă aveam opțiunea de a devenit translator după șase luni.
Lucrurile erau stabilite. M-am întors la Cambridge pentru cel de-al doilea an și am reluat cercetarea legată de vezica biliară. Doi tineri profesori ai facultății de fiziologie, cărora le voi rămâne mereu recunoscător, m-au ajutat să rezolv problemele tehnice ale cercetării. Un fapt important a fost acela că unul dintre ei m-a ajutat să îmi dau seama că metoda mea de măsurare a tensiunii de-a lungul vezicii biliare era corectă; în anumite condiții, ea dezvolta o tensiune electrică măsurabilă (așa-numite „potențiale de difuzie“ sau „potențial de membrană“). Cu toate acestea, vezica biliară nu dezvolta nici un voltaj în timp ce transporta ioni și apă, dintr-un motiv remarcabil (unic în rândul țesuturilor epiteliale cunoscute la acea vreme): ea transporta un număr egal de ioni pozitivi și negativi, așadar nu avea o încărcătură electrică netă și nu genera voltaje de transport.
Rezultatele cercetării mele au început să atragă atenția altor fiziologi și să îmi stârnească și mie interesul. Pe măsură ce experimentele mele privind vezica biliară erau încununate de succes, îndoielile mele filosofice generale despre vanitatea recunoașterii de către alți oameni de știință s-au evaporat. Am

rămas la Cambridge patru ani și mi-am terminat teza de doctorat, m-am întors în Statele Unite, am primit posturi universitare bune în cercetare și în învățământ (mai întâi la Harvard, apoi la UCLA) și am devenit un fiziolog de succes.
Aceasta a fost prima mea criză profesională majoră. Desigur, nu a fost ultima criză existențială. Mai târziu, am mai avut alte două crize profesionale mai moderate, în jurul anilor 1980 și 2000, legate de schimbări în direcția cercetărilor mele. Mă mai așteptau crize personale severe privind prima mea căsătorie și (17 ani mai târziu) divorțul. Acea primă criză profesională a fost, prin detaliile ei, unică pentru mine: mă îndoiesc că mai există o altă persoană în istoria lumii care să se fi confruntat cu o decizie privind abandonarea unei cercetări fiziologice vizând vezica biliară pentru a deveni translator. Dar, după cum vom vedea în cele ce urmează, trăsăturile generale ale crizei mele personale din 1959 au fost tipice pentru crizele personale în general.

*

Aproape toți cititorii acestei cărți au trecut sau vor trece prin transformări care reprezintă o „criză“ personală, așa cum mi s-a întâmplat mie în 1959. Când te afli în mijlocul ei, nu te gândești la noțiunile academice ale definirii „crizei“; știi că te afli într-o criză. Mai târziu, după ce criza trece și te poți bucura de privilegiul de a reflecta asupra ei, este posibil să o definești, privind retrospectiv, drept o situație în care te-ai aflat în fața unei provocări importante care părea insurmontabilă prin metodele tale obișnuite de adaptare și de rezolvare. Te-ai confruntat cu greutăți în privința creării unor metode noi de adaptare. La fel ca în cazul meu, ți-ai pus la îndoială propria identitate, propriile valori și perspectiva asupra lumii.
Fără îndoială, ai văzut cum se nasc crizele personale în diferite forme și din cauze diferite, precum și faptul că ele urmează traiectorii diferite. Unele iau forma unui singur șoc neanticipat – precum moartea unei persoane dragi, pierderea unui loc de muncă fără avertisment, un accident grav sau un dezastru natural. Pierderea rezultată ar putea provoca o criză nu doar din cauza consecințelor concrete ale pierderii însăși (faptul că rămâi văduv sau văduvă, de exemplu), ci și din cauza durerii emoționale și a zdruncinării convingerii că lumea este dreaptă. Lucrurile au stat în acest fel pentru rudele și prietenii apropiați ai victimelor de la incendiul din clubul Cocoanut Grove. Pe de altă parte, alte crize iau forma unor probleme care se acumulează până când explodează – precum dezintegrarea unei familii, bolile cronice personale sau ale apropiaților, problemele legate de bani sau cele legate de carieră. Cu toate acestea, alte crize țin de dezvoltare și tind să se producă la momente de cotitură ale vieții, precum adolescența, vârsta de mijloc, pensionarea și bătrânețea. De exemplu, în cazul crizei vârstei de mijloc, ai putea simți că cei mai buni ani ai vieții au trecut și cauți să identifici scopuri mulțumitoare pentru restul vieții.
Acestea sunt forme diferite ale crizelor personale. Printre cauzele specifice cele mai întâlnite sunt problemele din cadrul relațiilor: un divorț, ruperea

unei relații apropiate sau nemulțumirea profundă care îl poate conduce pe unul dintre parteneri să pună sub semnul întrebării continuarea relației. Divorțul îi determină adeseori pe oameni să își pună întrebări: Cu ce am greșit? De ce vrea să mă părăsească? De ce am făcut o alegere atât de rea? Ce aș putea să fac diferit data viitoare? Va mai exista o dată viitoare pentru mine? Dacă nu pot să am o relație de succes cu persoana cea mai apropiată și aleasă de mine, sunt bun de ceva?

Pe lângă problemele conjugale, alte cauze frecvente ale crizelor personale includ decesele și bolile celor dragi, precum și probleme de sănătate, de carieră sau financiare. Alte crize sunt religioase: oameni devotați toată viața unei credințe ajung să fie măcinați de îndoieli sau, de cealaltă parte, persoane necredincioase ajung să fie atrase de religie. În orice caz, un fapt comun care caracterizează toate tipurile de criză, indiferent de cauză, este sentimentul că o anumită abordare de viață nu funcționează și că trebuie găsită una nouă.

Ca în cazul altor oameni, interesul meu pentru crizele personale a apărut ca urmare a crizelor prin care eu însumi am trecut sau care i-au afectat pe prietenii și pe rudele mele. Pentru mine, motivul personal a fost puternic stimulat de cariera în psihologie clinică a soției mele, Marie. În primul an al căsniciei noastre, Marie s-a pregătit la un centru comunitar de terapie psihologică unde exista o clinică care oferea ședințe psihoterapeutice pe termen scurt clienților aflați în criză. Clienții veneau la clinică sau sunau la telefon aflați într-o stare de criză, deoarece se simțeau copleșiți de o mare provocare pe care nu o puteau rezolva pe cont propriu. Când se deschidea ușa sau suna telefonul de la recepție, iar următorul client intra sau începea să vorbească, psihologul nu știa dinainte cu ce probleme se confrunta acea persoană. Însă psihologul știa că acel client, la fel ca toți cei dinaintea sa, se afla într-o situație de criză acută, precipitată de recunoașterea faptului că metodele lui de adaptare nu mai erau suficiente.

Rezultatele sesiunilor de consultații oferite de clinicile care furnizează servicii psihoterapeutice sunt extrem de variate. În cele mai triste situații, unii clienți se sinucid sau au tentative de suicid. Alții nu reușesc să ajungă la noi metode de adaptare care să funcționeze pentru ei: ei revin la vechile metode și pot să devină mutilați de durere, de furie sau de frustrare. Pe de altă parte, în cele mai bune cazuri clientul descoperă o metodă de adaptare nouă și mai bună, reușind să depășească criza și să devină o persoană mai puternică. Rezultatul este reflectat în simbolul chinez pentru cuvântul „criză“, pronunțat „wei-ji“ și alcătuit din două părți: litera „wei“, care înseamnă „pericol“ și litera „ji“, care înseamnă „ocazie crucială, punct de cotitură, șansă“. Filosoful german Friedrich Nietzsche a exprimat o idee similară: „Ce nu ne omoară, ne face mai puternici“. De cealaltă parte, Winston Churchill a afirmat că „nici o criză nu trebuie să fie irosită“.

O observație frecventă a celor care îi ajută pe alții în timpul unor crize personale acute este aceea că, pe parcursul a circa șase săptămâni, ceva anume se petrece. Pe parcursul acestei scurte perioade de tranziție, ne

punem la îndoială convingerile adânci și suntem mult mai receptivi la schimbările personale decât în timpul lungilor perioade de relativă stabilitate. Nu putem trăi mai mult după aceea fără o *anumită* formă de adaptare, cu toate că putem continua să plângem, să suferim sau să rămânem șomeri sau mânioși multă vreme. În circa șase săptămâni, fie începem să explorăm o nouă metodă de adaptare care, în cele din urmă, se va dovedi de succes, fie adoptăm o metodă neadecvată de adaptare sau ne întoarcem la vechile metode.

Desigur, aceste observații despre crizele acute nu înseamnă că viața noastră se conformează unui model simplist de felul următor: (1) înregistrarea șocului, setarea unei alarme pentru șase săptămâni de acum încolo; (2) admiterea eșecului vechilor metode de adaptare; (3) explorarea noilor metode de adaptare; și (4) alarma sună: fie renunți și revii la vechile metode, fie reușești să treci cu bine peste evenimente / criza este rezolvată / urmează să trăiești fericit până la adânci bătrânețe. Nu: multe schimbări de viață se petrec treptat, fără a exista o fază acută. Reușim să identificăm și să rezolvăm multe probleme iminente sau amenințătoare înainte ca ele să se transforme în crize și să ne copleșească. Chiar și crizele care ating o fază acută pot deveni o fază îndelungată de reconstrucție lentă. Acest fapt caracterizează în special criza vârstei de mijloc, când șocul inițial al nemulțumirii și sclipirile unei soluții par să fie acute, dar aplicarea unei soluții poate dura ani întregi. O criză nu rămâne întotdeauna rezolvată pentru totdeauna. De exemplu, un cuplu care se împacă după o ceartă serioasă și evită divorțul poate să nu mai accepte acea soluție și să se confrunte din nou cu aceeași problemă sau cu una similară. O persoană care s-a confruntat cu un anumit tip de criză se poate întâlni, la un moment dat, cu o nouă problemă sau să se confrunte cu o nouă criză, așa cum s-a întâmplat în cazul meu. Însă nici aceste condiții nu schimbă faptul că mulți dintre noi traversează crize urmând calea descrisă aici.

*

Cum se ocupă un terapeut de o persoană aflată în criză? În mod evident, metodele tradiționale ale psihoterapiei pe termen lung, care se concentrează adesea asupra experiențelor din copilărie pentru a înțelege rădăcinile problemelor actuale, nu sunt potrivite pentru o criză, deoarece sunt prea lente. În schimb, terapia de criză se concentrează chiar asupra crizei. Metodele au fost inițial concepute de psihiatrul Erich Lindemann chiar în urma incendiului de la clubul Cocoanut Grove, când spitalele din Boston au fost copleșite nu numai de provocările medicale de a încerca salvarea sutelor de răniți și de muribunzi, ci și de provocarea psihologică de a aborda durerea și sentimentele de vinovăție ale numărului chiar mai mare de supraviețuitori, rude și prieteni. Acei oameni disperați se întrebau cum de fusese posibil așa ceva și de ce ei încă trăiau, în vreme ce apropiații lor muriseră în condiții groaznice, în urma arsurilor, călcați în picioare sau asfixiați. De exemplu, un soț afectat de sentimente de vinovăție, care își reproșa că își adusese soția la Cocoanut Grove, unde murise, s-a aruncat de

la geam pentru a i se alătura în viața de apoi. În timp ce chirurgii încercau să salveze victimele incendiului, ce puteau face terapeuții pentru a ajuta victimele afectate la nivel psihologic? Aceasta a fost criza generată de incendiul de la Cocoanut Grove în domeniul psihoterapiei. Incendiul s-a dovedit a fi momentul nașterii terapiei de criză.
Încercând să ofere ajutor unui număr uriaș de oameni traumatizați, Lindemann a început să elaboreze abordarea numită astăzi „terapie de criză", care, după aplicarea în cazul dezastrului de la Cocoanut Grove, a fost extinsă la alte tipuri de crize acute pe care le-am menționat mai sus. Pe parcursul deceniilor scurse după 1942, alți psihologi au continuat să exploreze metode de terapie de criză, astăzi aplicate și predate în multe clinici precum cea în care a lucrat Marie. Elementul de bază al terapiei de criză, pe parcursul evoluției sale, a fost termenul scurt. Acest tip de intervenție este compus din circa șase sesiuni săptămânale, întinse pe durata aproximativă a fazei acute a crizei.
În mod obișnuit, când cineva ajunge într-o situație de criză, el sau ea se simte copleșit de sentimentul că toate evenimentele din viața sa de până atunci au luat o direcție greșită. Atâta vreme cât persoana în cauză rămâne paralizată de aceste gânduri, este dificil să obții progrese abordând fiecare cauză pe rând. Prin urmare, scopul imediat al terapeutului în prima sesiune – sau primul pas în cazul în care persoana se confruntă cu o criză pe care o recunoaște ea însăși sau prietenii săi – este de a depăși starea de paralizie prin ceea ce se numește „construcția unui zid". Acest fapt presupune identificarea lucrurilor care au mers într-o direcție greșită în timpul crizei, în așa fel încât persoana să le delimiteze de alte aspecte ale vieții și să poată vedea clar că „aici, în spatele zidului, sunt problemele clare din viața mea, dar tot ce se află dincolo de zid este normal și în regulă". Adesea, o persoană aflată în criză se simte ușurată de îndată ce începe să pună degetul pe problemă și să construiască un zid în jurul ei. Apoi, terapeutul poate să își ajute clientul să descopere metode alternative de depășire a problemei specifice din spatele zidului. Așadar, clientul începe un proces de *schimbare selectivă*, fapt care este posibil, în loc să rămână paralizat de aparenta necesitate a unei schimbări totale, care ar fi imposibilă.
În afară de chestiunea construirii zidului, altă problemă abordată în prima sesiune este răspunsul la întrebarea „de ce acum?", care este varianta scurtă a întrebării „de ce ai decis să cauți ajutor într-un centru de criză *astăzi* și de ce ai sentimentul unei crize acum și nu în alt moment anterior sau chiar deloc?" În cazul unei crize provocate de un șoc neanticipat, precum incendiul de la Cocoanut Grove, întrebarea nu mai trebuie să fie adresată, pentru că este evident că răspunsul este șocul însuși. Însă răspunsul nu este evident pentru o criză care se acumulează lent până izbucnește sau pentru o criză de dezvoltare asociată cu o etapă extinsă a vieții, precum adolescența sau vârsta de mijloc.
Un exemplu tipic este acela al unei femei care declară că a venit la centrul de criză pentru că soțul ei are o aventură. Dar se dovedește mai târziu că ea știa

de mai mult timp că soțul o înșela. De ce a decis femeia să caute ajutor astăzi, dar nu în urmă cu o lună sau un an? Imboldul poate să fi fost o propoziție rostită sau un detaliu al aventurii pe care clienta nu l-a mai suportat, ori un eveniment aparent banal care i-a amintit clientei de un fapt semnificativ din trecut. De multe ori, clientul nu știe cum să răspundă la întrebarea „de ce acum". Dar, când răspunsul este descoperit, el se poate dovedi a fi de ajutor pentru client, pentru terapeut sau pentru amândoi pentru a înțelege criza. În cazul crizei mele privind cariera, în 1959, care se formase pe parcursul a jumătate de an, motivul pentru care prima săptămână a lunii august 1959 a devenit momentul de declanșare a fost vizita părinților și necesitatea de a le spune dacă urma să mă întorc sau nu la Cambridge pentru al doilea an.

Desigur, terapia de criză pe termen scurt nu este singura abordare în cazul crizelor personale. Motivul pentru care am adus în discuție acest tip de terapie nu se datorează existenței unor paralele între abordarea limitată, de șase săptămâni, și rezolvarea crizelor naționale. Cele din urmă nu au fost rezolvate prin șase discuții naționale. În schimb, mă concentrez pe terapia de criză pe termen scurt, deoarece este o specialitate practicată de terapeuți cu multă experiență acumulată și cu un volum de observații împărtășite între specialiști. Aceștia petrec mult timp discutând între ei și publicând articole și cărți despre factorii care influențează rezultatele. Am auzit despre multe dintre aceste discuții de la Marie, aproape în fiecare săptămână pe parcursul perioadei de pregătire de la centrul de criză. În opinia mea, aceste discuții au fost utile, sugerându-mi factori care ar merita să fie studiați ca posibile influențe asupra efectelor crizelor naționale.

*

Terapeuții specializați în crize au identificat cel puțin 12 factori care sporesc sau scad șansele unei persoane de a rezolva o criză personală (tabelul 1.1). Vom enumera în continuare acești factori, începând cu trei sau patru care sunt, în mod inevitabil, extrem de importanți înainte sau după începerea tratamentului:

1. Recunoașterea crizei. Acesta este factorul care îi determină pe oameni să apeleze la terapia de criză. În absența acestei recunoașteri, ei nu ar merge la clinica pentru situații de criză și nici nu ar începe să abordeze criza pe cont propriu (în cazul în care nu merg să caute ajutor de specialitate). Până când persoana în cauză nu recunoaște că are o problemă – iar acest proces poate dura mult timp – nu pot avea loc progrese în privința rezolvării problemei. Criza mea profesională din 1959 a început când am fost nevoit să recunosc că nu aveam succes ca savant de laborator, după 12 ani neîntrerupți de succes academic.

Tabelul 1.1 Factori care influențează rezultatele crizelor personale

1. Recunoașterea crizei
2. Acceptarea responsabilității personale de a acționa

3. Construirea zidului pentru a delimita problemele individuale care necesită rezolvare
4. Obținere de ajutor material și emoțional din partea altor oameni și grupuri
5. Folosirea altor oameni ca modele privind rezolvarea problemelor
6. Tărie de caracter
7. Autoevaluare sinceră
8. Experiența unor crize personale anterioare
9. Răbdare
10. Personalitate flexibilă
11. Valori individuale fundamentale
12. Eliberare de constrângerile personale

2. Acceptarea responsabilității personale. Nu este de ajuns să recunoști că ai o problemă. Oamenii ajung apoi adesea să spună: „Da, însă problema mea este din vina altcuiva. Alți oameni sau forțe exterioare sunt cele care îmi fac viața un calvar." O astfel de autocompătimire și tendința de a prelua rolul de victimă se numără printre scuzele cele mai întâlnite oferite de oameni pentru a evita abordarea problemelor personale. De aici rezultă un al doilea obstacol. După ce persoana în cauză recunoaște că are o problemă, ea trebuie să își asume responsabilitatea pentru rezolvarea ei. „Da, există acele forțe externe și oameni din afară, dar ei nu sunt eu. Eu nu pot schimba alți oameni. Eu sunt singura persoană ale cărei acțiuni le pot controla pe deplin. Dacă îmi doresc ca acele forțe și oameni să se schimbe, este responsabilitatea mea să fac ceva în acest sens, schimbându-mi propriul comportament și răspunsurile. Acei oameni nu se vor schimba spontan dacă eu nu fac ceva."

3. Construirea unui zid. De îndată ce persoana recunoaște criza, acceptă responsabilitatea de a face ceva pentru a o rezolva și se prezintă la un centru de terapie, primele sesiuni de consiliere se pot concentra asupra „construirii unui zid", adică identificării și delimitării problemei care necesită rezolvare. Dacă o persoană aflată în criză nu reușește să facă acest lucru, se va considera total eșuată și se va simți paralizată. Prin urmare, o întrebare-cheie este următoarea: ce aspecte personale funcționează bine și nu necesită să fie schimbate? Ce poate fi eliminat și înlocuit de noi moduri de funcționare? Vom vedea că problema *schimbării selective* este importantă, de asemenea, în cazul reevaluărilor pe care le fac națiunile aflate în criză.

4. Ajutor din partea altora. Majoritatea dintre noi, cei care am trecut cu succes printr-o criză, am descoperit valoarea sprijinului material și emoțional din partea prietenilor, precum și din partea grupurilor de sprijin instituționalizate, precum cele ale bolnavilor de cancer, ale alcoolicilor sau ale dependenților de droguri. Exemple des întâlnite de sprijin material sunt oferirea unei camere libere cuiva pentru a-i permite să se mute după ruperea unei căsătorii; gândire rațională, pentru a compensa capacitățile temporar reduse ale persoanei aflată în criză; oferirea de asistență practică în obținerea de informații, a unui nou loc de muncă, a unor noi prieteni și a unei noi grădinițe pentru copii. Sprijinul emoțional implică ascultare, ajutor în

clarificarea problemei și ajutarea persoanei care și-a pierdut speranța și încrederea de sine să le recapete pe amândouă.
Pentru un client al unei clinici de terapie de criză, acel „strigăt de ajutor“ este inevitabil unul dintre primii factori ai rezolvării crizei: clientul a venit la centru *pentru că* și-a dat seama că are nevoie de ajutor. Pentru oamenii în criză care nu merg la o clinică de terapie, strigătul de ajutor poate veni mai devreme, mai târziu sau niciodată: unii oameni își îngreunează situația, încercând să treacă de criză fără nici un ajutor. Ca exemplu personal al unui strigăt de ajutor care nu a implicat un centru de terapie – când prima mea soție m-a șocat (în sfârșit) spunându-mi că dorea un divorț, în următoarele zile i-am sunat pe patru dintre cei mai buni prieteni ai mei și mi-am vărsat năduful. Toți patru au înțeles situația și au simpatizat cu mine, deoarece trei dintre ei trecuseră, la rândul lor, prin divorțuri, iar al patrulea reușise să reconstruiască un mariaj tumultuos. Deși strigătul meu de ajutor nu a dus la evitarea divorțului în cazul meu, el s-a dovedit a fi primul pas într-un lung proces de reexaminare a relațiilor mele și, în cele din urmă, a produs un al doilea mariaj fericit. Discuțiile cu prietenii apropiați mi-au arătat că nu eram un om cu defecte unice și că puteam spera că, într-un final, voi dobândi fericirea, la fel ca ei.
5. Folosirea altor persoane ca modele. Un element aflat în strânsă legătură cu utilizarea altor persoane ca surse de ajutor este valoarea lor de modele alternative pentru adoptarea unor metode de adaptare. Din nou, așa cum mulți dintre noi, cei care am trecut prin crize, am descoperit la un moment dat, este un mare avantaj dacă cunoști pe cineva care a trecut printr-o criză similară și care reprezintă un model care poate furniza metode de adaptare de succes pe care le poți imita. În mod ideal, aceste modele sunt prieteni sau alte persoane cu care puteți vorbi și de la care puteți afla direct cum au rezolvat o problemă asemănătoare cu a voastră. Dar modelul poate fi, de asemenea, o persoană pe care nu o cunoașteți personal, despre a cărei viață sau metode de adaptare citiți sau auziți. De exemplu, chiar dacă puțini cititori ai acestei cărți ar fi putut să-i cunoască personal pe Nelson Mandela, Eleanor Roosevelt sau Winston Churchill, biografiile sau autobiografiile lor au oferit idei și inspirație celor care le-au folosit ca modele pentru a rezolva o criză personală.
6. Tărie de caracter. Un factor important în tratarea unei crize, care diferă de la o persoană la alta, este ceva ce psihologii numesc „tărie de caracter“. Aceasta include încrederea în sine, dar definiția sa este mai cuprinzătoare. Tăria de caracter presupune să ai un sentiment al sinelui, să ai un scop și să te accepți așa cum ești, ca o persoană mândră, independentă, care nu depinde de ceilalți pentru validare sau pentru supraviețuire. Tăria de caracter mai presupune posibilitatea de a rezista emoțiilor puternice, de a te concentra în condiții de stres, de a te exprima liber, de a percepe realitatea cu acuratețe și de a lua decizii bune. Aceste calități conexe sunt esențiale pentru explorarea noilor soluții și pentru depășirea fricii paralizante care apare adesea într-o criză. Tăria de caracter începe să se dezvolte în copilărie,

mai ales dacă părinții te acceptă așa cum ești, nu se așteaptă să le îndeplinești propriile vise și nu se așteaptă să fii mai matur sau mai tânăr decât ești cu adevărat. Dezvoltarea începe de la părinți, care te ajută să înveți să accepți frustrarea, neoferindu-ți chiar tot ce îți dorești, dar satisfăcându-ți totuși mare parte din dorințe. Toate acestea construiesc tăria de caracter care ajută la depășirea unei crize.

7. Autoevaluare sinceră. Aceasta este legată de tăria de caracter, dar merită să fie menționată separat. Pentru o persoană în criză, un aspect esențial pentru efectuarea unor alegeri bune este o autoevaluare onestă, chiar dacă dureroasă, a punctelor forte și a celor slabe, a părților care funcționează și a celor care nu funcționează. Doar atunci puteți realiza schimbările selective care mențin punctele forte și înlocuiesc punctele slabe cu noi modalități de rezolvare a problemelor. Dacă importanța onestității în rezolvarea unei crize poate părea prea evidentă pentru a fi menționată, de fapt, motivele pentru care oamenii nu sunt adesea cinstiți cu ei înșiși sunt numeroase.

Problema autoevaluării corecte a fost una dintre principalele lupte purtate în timpul crizei mele profesionale din 1959. Mi-am supraestimat abilitățile într-un anumit domeniu și le-am subestimat din alte perspective. În ceea ce privește supraestimarea, dragostea mea pentru limbi străine m-a făcut să cred că aveam abilitățile necesare pentru a practica traducerea simultană. Dar am început să-mi dau seama că dragostea față de limbile străine în sine nu era suficientă pentru a deveni un traducător de succes. Crescând în Statele Unite, nici măcar nu începusem să învăț prima limbă străină până la 11 ani. Trăisem doar în țări anglofone și vorbeam fluent o limbă străină (germana) la 23 de ani. Pentru că am ajuns astfel să vorbesc alte limbi doar relativ târziu pe parcursul educației mele, accentele mele de azi, chiar și în cazul limbilor pe care le vorbesc cel mai bine, sunt ușor recognoscibile ca americane. Abia după vârsta de 70 de ani am reușit să trec rapid de la *o limbă la alta*, cu excepția englezei. Dar, în calitate de traducător simultan aș fi concurat cu traducători elvețieni care atinseseră deja fluența, stăpâneau accente și puteau cu ușurință să treacă de la o limbă la alta încă de la vârsta de opt ani. În cele din urmă, a trebuit să recunosc: mă amăgeam dacă visam să fiu în stare să concurez ca lingvist cu un elvețian.

Cealaltă arie de autoevaluare cu care m-am confruntat în 1959, în care îmi subestimam mai degrabă decât îmi supraestimam abilitățile, a fost cercetarea științifică. Am generalizat prea mult, prin incapacitatea mea de a rezolva o problemă dificilă din punct de vedere tehnologic, și anume modul de măsurare a fluxurilor ionice prin membranele țiparului electric. În orice caz, eram în continuare perfect capabil să măsor transportul apei prin vezica biliară prin metoda simplă de cântărire a vezicii biliare. Chiar și acum, 60 de ani mai târziu, încă mai folosesc doar cele mai simple tehnologii în activitatea mea științifică. Am învățat să recunosc probleme științifice importante care pot fi abordate cu tehnologii simple. Încă nu pot să pornesc televizorul de acasă cu telecomanda lui cu 47 de taste; pot să fac doar cele mai simple operațiuni cu iPhone-ul meu recent achiziționat; și depind în

totalitate de secretara mea și de soția mea pentru tot ceea ce necesită un calculator. Ori de câte ori am dorit să realizez un proiect de cercetare care necesită o tehnologie complicată – analiza prin cablu a propagării curentului epitelial, analiza spectrală a canalelor ionice de membrană, analiza statistică a distribuțiilor speciilor de păsări în perechi – am avut noroc să găsesc colegi care știau să facă aceste lucruri și care erau dispuși să lucreze cu mine.
Așadar, am învățat, în cele din urmă, să evaluez sincer ce puteam și ce nu puteam să fac.
8. Experiența crizelor anterioare. Dacă ați avut experiența de a rezolva cu succes o criză în trecut, acest fapt vă oferă mai multă încredere că puteți rezolva și noua criză. Acest lucru se opune sentimentului de neputință care rezultă din crizele anterioare nerezolvate, care vă determină să credeți că, orice ați face, nu veți reuși. Importanța experienței anterioare este unul dintre principalele motive pentru care crizele tind să fie mult mai traumatizante pentru adolescenți și adulții tineri decât pentru cei în vârstă. Deși destrămarea unei relații strânse poate fi devastatoare la orice vârstă, ruperea primei relații apropiate este deosebit de devastatoare. În cazul despărțirilor ulterioare, în pofida durerii, persoana își va aminti că a trecut printr-o durere similară înainte. Acesta este, în parte, motivul pentru care criza din 1959 a fost atât de traumatizantă pentru mine: a fost prima mea criză de viață acută. De cealaltă parte, crizele mele profesionale din anii 1980 și 2000 nu au fost traumatizante. Am trecut, în cele din urmă, de la o carieră în fiziologia membranelor la fiziologie evolutivă, în jurul anului 1980, și de la fiziologie la geografie după anul 2000. Dar aceste decizii nu au fost dureroase, pentru că ajunsesem să fiu convins, după experiența mea anterioară, că lucrurile urmau să meargă bine.
9. Răbdare. Alt aspect care trebuie să fie luat în considerare este capacitatea de a tolera incertitudinea, ambiguitatea sau eșecul în primele încercări de schimbare: pe scurt, răbdarea. Este puțin probabil ca o persoană aflată în criză să găsească o cale de succes pentru a face față primei încercări. În schimb, ea poate avea mai multe încercări, poate încerca modalități diferite de rezolvare a crizei și să vadă dacă acestea sunt compatibile cu personalitatea sa, până când va găsi, în sfârșit, o soluție care să funcționeze. Persoanele care nu pot tolera incertitudinea sau eșecul, și care renunță la această căutare în mod prematur, au mai puține șanse să ajungă la un nou mod de abordare a situației. De aceea, sfatul tatălui, pe banca din parcul din Paris, când mi-a sugerat să mai stau jumătate de an în școala doctorală de fiziologie, a fost ca un fel de colac de salvare pentru mine. Tatăl meu a făcut ca răbdarea să pară acceptabilă; nu reușisem să îmi dau seama de acest lucru.
10. Flexibilitate. Un element important în depășirea unei crize prin schimbări selective implică avantajul unei personalități flexibile asupra unei personalități rigide, inflexibile. „Rigiditatea“ înseamnă credința puternică în existența unei singure căi. Desigur, această credință reprezintă un obstacol în calea explorării altor căi și a înlocuirii vechii abordări eșuate cu o nouă

abordare de succes. Rigiditatea sau inflexibilitatea pot fi rezultatul unui trecut marcat de violențe sau de traume, sau al unei educații care nu dă copilului nici o posibilitate de a experimenta sau de a devia de la normele familiale. Flexibilitatea poate fi generată de posibilitatea de a face propriile alegeri în timpul maturizării.
Pentru mine, învățarea flexibilității a venit mai târziu în viață, ca urmare a expedițiilor pe care le-am început la vârsta de 26 de ani, pentru a studia păsările din pădurile tropicale de pe insula Noua Guinee. Planurile detaliate nu funcționează aproape niciodată conform așteptărilor în Noua Guinee. Avioanele, bărcile și mașinile se defectează în mod regulat, se strică sau se scufundă; localnicii și oficialii guvernamentali nu se comportă conform așteptărilor și nu pot fi supuși ordinelor; podurile și traseele se dovedesc a fi impracticabile; munții nu sunt acolo unde apar pe hărți și o mulțime de alte lucruri merg prost. Aproape toate expedițiile mele spre Noua Guinee au început cu scopul de a face lucrul X, pentru a ajunge în Noua Guinee și a descoperi că X era imposibil și fiind obligat să fiu *flexibil*: adică să improvizez un nou plan la fața locului. În cele din urmă, când am avut copii cu Marie, am descoperit că experiența mea din expedițiile de cercetare ornitologică din Noua Guinee au fost cea mai utilă pregătire pentru a fi tată – deoarece copiii sunt, la rândul lor, imprevizibili, nu pot fi ținuți în frâu și necesită flexibilitate din partea părinților.
11. Valori fundamentale. Penultimul considerent, în continuare legat de tăria de caracter, este ceea ce numim valori fundamentale: adică convingerile care sunt considerate esențiale pentru identitatea cuiva și care stau la baza codului său moral și a viziunii sale asupra vieții, precum religia și devotamentul față de familia sa. În cazul unei crize, trebuie să ne dăm seama unde tragem linia pentru adoptarea unei schimbări selective: ce valori fundamentale ați refuza să schimbați pentru că le considerați ne-negociabile? Când spui „mai degrabă aș muri, decât să schimb asta"? De exemplu, mulți oameni consideră că devotamentul față de familie, religia și onestitatea nu sunt negociabile. Suntem înclinați să admirăm pe cineva care refuză să-și trădeze familia, să mintă, să se dezică de propria religie sau să fure pentru a ieși dintr-o criză.
Dar crizele pot produce o situație ambiguă, în care valorile considerate anterior ne-negociabile ajung să fie reconsiderate. Pentru a lua un exemplu evident, un soț sau o soție care a început acțiunea de divorț decide să rupă un angajament de familie față de partenerul său. Porunca morală „să nu furi" a trebuit să fie încălcată de prizonierii din lagărele de concentrare naziste în timpul celui de-al Doilea Război Mondial: rațiile de hrană erau atât de mici, încât era imposibil să supraviețuiască dacă nu furau alimente. Mulți supraviețuitori din lagărele de concentrare și-au abandonat religia pentru că au ajuns să creadă că inumanitatea lagărelor era imposibil de împăcat cu credința în Dumnezeu. De exemplu, marele scriitor italian evreu Primo Levi, care a supraviețuit la Auschwitz, a scris ulterior: „Pentru mine, experiența Auschwitz a reușit să înlăture toată moștenirea educației mele

religioase pe care o mai păstram. Auschwitz există, deci Dumnezeu nu poate exista. Nu am găsit o soluție la această dilemă."
Valorile fundamentale pot face mai ușoară sau mai dificilă rezolvarea unei crize. Pe de o parte, valorile fundamentale pot oferi claritate, o bază a puterii și a certitudinii care poate alimenta schimbarea altor părți ale sinelui. Pe de altă parte, agățarea de valorile fundamentale, chiar și când se dovedesc a fi greșite în circumstanțe schimbate, poate împiedica rezolvarea unei crize.
12. Eliberare de constrângeri. Ultimul factor care trebuie menționat este libertatea de alegere care rezultă din absența constrângerilor și a responsabilităților concrete. Este mai dificil să experimentați soluții noi dacă aveți responsabilități mari față de alte persoane (cum ar fi copiii), dacă aveți un loc de muncă solicitant sau dacă sunteți adesea expus riscurilor fizice. Desigur, acest lucru nu înseamnă că este imposibil să depășiți o criză dacă aveți aceste poveri, dar ele impun provocări suplimentare. În 1959, în contextul tulburărilor personale legate de dorința mea de a mai continua sau nu să devin cercetător, am avut noroc că nu trebuia să mă lupt cu constrângeri materiale. Aveam o bursă din partea Fundației Naționale pentru Științe, care îmi asigura plata studiilor pentru mai mulți ani și costurile de trai; Departamentul de Fiziologie din Cambridge nu mă amenința cu exmatricularea și nici măcar nu îmi cerea să dau examene; și nimeni nu îmi cerea să renunț – în afară de mine însumi.

⋆

Aceștia sunt factorii despre care terapeuții mi-au vorbit sau despre care au scris, care afectează deznodământul crizelor personale. Cum putem folosi factorii enumerați în tabelul 1.1 pentru a încerca să înțelegem consecințele crizelor naționale?
Pe de o parte, bineînțeles, este evident de la bun început că națiunile nu sunt oameni. Vom vedea că crizele naționale ridică multe întrebări – aspecte legate de conducere, de luarea deciziilor de grup, de instituțiile naționale și altele – care nu apar în crizele individuale.
Pe de altă parte, este evident, de asemenea, că mecanismele de adaptare ale unui individ nu există independent de cultura națiunii și de grupurile subnaționale în care individul a crescut și în care trăiește astăzi. Această cultură mai largă are influențe deosebite asupra trăsăturilor individuale, precum comportamentul, obiectivele, percepția realității și gestionarea problemelor. Prin urmare, ne așteptăm la *unele* relații între modul în care își gestionează oamenii problemele individuale și modul în care națiunile, care sunt alcătuite din oameni, se confruntă cu probleme naționale. Aceste relații includ rolul (atât pentru indivizi, cât și pentru națiuni) de a accepta responsabilitatea de a acționa de unii singuri, nu de a se vedea drept victime pasive, fără apărare; să delimiteze criza; să caute ajutor; și să preia lecții de la modele. Oricât de evidente ar fi aceste reguli simple, indivizii și națiunile le ignoră adesea sau le dezaprobă.

Pentru a stabili contextul pentru modul în care națiunile seamănă sau nu cu indivizii în privința adaptării, se poate lua în considerare următorul experiment de gândire. Dacă comparăm indivizi extrași aleatoriu din întreaga lume, constatăm că ei sunt diferiți din mai multe motive care pot fi clasificate drept fizice, culturale, geografice și genetice. De exemplu, comparați, într-o după-amiază din ianuarie, îmbrăcămintea de corp a cinci bărbați: un eschimos tradițional de la nord de Cercul Arctic, doi americani obișnuiți pe o stradă din orașul meu, Los Angeles, un președinte de bancă americană aflat în biroul său din New York și un locuitor din pădurile tropicale joase din Noua Guinee. Din motive geografice, eschimosul va purta un hanorac călduros cu glugă, cei trei americani vor purta cămăși, dar nu și hanorace, iar locuitorul din Noua Guinee nu își va acoperi partea superioară a corpului. Din motive culturale, președintele băncii va purta probabil o cravată, dar cei doi oameni de pe o stradă din Los Angeles nu vor avea cravată. Din motive individuale, cei doi bărbați din Los Angeles selectați aleatoriu ar putea purta cămăși de culori diferite. În cazul în care întrebarea s-ar fi referit la culoarea părului lor, nu la îmbrăcămintea din partea superioară a corpului, motivele genetice ar intra în discuție.

Acum, pentru aceiași cinci oameni, gândiți-vă la diferențele privind valorile fundamentale. Deși pot exista diferențe individuale între cei trei bărbați americani, ei au mult mai multe șanse de a împărtăși valori fundamentale între ei decât cu eschimosul sau cu persoana din Noua Guinee. Împărtășirea valorilor fundamentale este doar un exemplu de caracteristici culturale împărtășite pe scară largă între membrii aceleiași societăți, deprinse pe parcursul maturizării. Însă trăsăturile individuale diferă, în medie, când vorbim despre persoane din societăți diferite, din motive care pot fi explicate doar parțial sau chiar deloc în termeni de diferențe geografice. Dacă unul dintre cei doi bărbați din Los Angeles ar fi președintele Statelor Unite, valorile sale fundamentale influențate de cultură – de exemplu, valorile privind drepturile și responsabilitățile individuale – ar avea un impact semnificativ asupra politicii naționale a Statelor Unite.

Concluzia acestui experiment de gândire este că ne așteptăm la o relație între caracteristicile individuale și cele naționale, deoarece oamenii împărtășesc o cultură națională, iar deciziile naționale depind, în cele din urmă, de opiniile celor care fac parte din comunitate, în special ale acelor lideri care participă activ la modelarea culturii naționale. În cazul țărilor discutate în această carte, opiniile liderilor au fost deosebit de importante pentru Chile, Indonezia și Germania.

Tabelul 1.2 enumeră 12 factori pe care această carte îi va pune în legătură cu rezultatele crizelor naționale. O comparație cu tabelul 1.1, care enumeră factorii recunoscuți de terapeuți ca fiind legați de depășirea individuală a crizelor, arată că majoritatea factorilor dintr-o listă au omologi identificabili pe cealaltă listă.

Tabelul 1.2. Factori legați de efectele crizelor naționale

1. Consens național privind situația de criză a națiunii
2. Acceptarea responsabilității naționale de a acționa într-un fel
3. Construirea unui zid pentru a delimita problemele naționale care necesită rezolvare
4. Obținere de ajutoare materiale și financiare din partea altor națiuni
5. Utilizarea altor națiuni ca modele de rezolvare a problemelor
6. Identitate națională
7. Autoevaluare națională onestă
8. Experiență istorică a crizelor naționale anterioare
9. Gestionarea unui eșec național
10. Flexibilitate națională adaptată situației
11. Valori naționale fundamentale
12. Eliberare de constrângerile geopolitice

Pentru aproximativ șapte din cei 12 factori, paralelele sunt evidente:

Factorul nr. 1. Asemenea indivizilor, națiunile recunosc sau neagă faptul că sunt în criză. Dar recunoașterea de către o națiune necesită un anumit grad de consens național, în timp ce un individ recunoaște sau neagă de unul singur.

Factorul nr. 2. Națiunile și indivizii acceptă responsabilitatea națională și individuală de a lua măsuri pentru a rezolva o problemă sau, în caz contrar, aleg să nege responsabilitatea autocompătimindu-se, învinovățindu-i pe alții și asumându-și rolul de victimă.

Factorul nr. 3. Națiunile fac schimbări selective în instituțiile și în politicile lor prin „construirea unui zid", pentru a delimita instituțiile și politicile care necesită schimbări de cele care trebuie păstrate neschimbate. În același mod, indivizii „construiesc un zid" pentru a realiza schimbări selective ale unor trăsăturile individuale, dar nu ale tuturor.

Factorul nr. 4. Națiunile și persoanele pot primi asistență materială și financiară din partea altor națiuni și a altor oameni. Persoanele, dar nu și națiunile, pot primi, de asemenea, ajutor emoțional.

Factorul nr. 5. Națiunile își pot modela instituțiile și politicile după cele ale altor națiuni, așa cum oamenii își pot prelua metodele de adaptare de la alte persoane.

Factorul nr. 7. Precum oamenii, națiunile realizează sau nu o autoevaluare onestă. Pentru ca acest lucru să se întâmple, trebuie să existe un anumit consens național pentru o națiune, în vreme ce o persoană poate sau nu să efectueze această autoevaluare.

Factorul nr. 8. Națiunile au experiență istorică, în timp ce oamenii au amintiri personale despre crize naționale sau individuale din trecut.

În alte două cazuri, corespondența dintre factori este mai generală și mai puțin specifică.

Factorul nr. 9. Națiunile diferă în modul în care se confruntă cu eșecul și prin dorința lor de a căuta soluții alternative la o problemă dacă primele soluții nu au succes. Gândiți-vă, de exemplu, la reacțiile radical diferite provocate de înfrângerea militară în cazul Germaniei după Primul Război

Mondial și după cel de-al Doilea Război Mondial, în cazul Japoniei după al Doilea Război Mondial și în privința Statelor Unite după Războiul din Vietnam. Oamenii diferă, de asemenea, în ceea ce privește toleranța la eșec sau la eșecul inițial, și deseori numim această trăsătură individuală „răbdare".

Factorul nr. 12. Națiunile se confruntă cu diferite limite în ceea ce privește libertatea de alegere, în special din motive geografice, economice și militar-politice. Oamenii se confruntă, de asemenea, cu diverse limitări ale libertății de alegere, dar din motive complet diferite, cum ar fi responsabilitățile privind îngrijirea copiilor, presiunile de la muncă și veniturile individuale.

Finalmente, pentru ceilalți trei factori, caracteristica individuală servește ca o metaforă care sugerează un factor care descrie națiunile:

Factorul nr. 6. Psihologii au definit și au scris pe larg despre trăsătura oamenilor cunoscută drept „tărie de caracter". Această caracteristică se aplică numai persoanelor; nu putem vorbi despre o tărie de caracter națională. Dar națiunile au o trăsătură numită identitate națională, despre care vom avea ocazia să discutăm de mai multe ori, și care joacă pentru națiuni un rol care amintește de cel pe care tăria de caracter îl are pentru oameni. Identitatea națională se referă la trăsăturile limbii, ale culturii și ale istoriei care fac o națiune să fie unică în lume, care contribuie la mândria națională și pe care cetățenii unei națiuni consideră că le împărtășesc cu ceilalți.

Factorul nr. 10. O altă trăsătură a indivizilor pe care psihologii au definit-o și despre care au scris pe larg este flexibilitatea individuală, precum și opusul ei, rigiditatea individuală. Este o caracteristică ce pătrunde în caracterul unei persoane; nu este specifică unei situații. De exemplu, dacă un bărbat are o practică fermă de a nu împrumuta bani prietenilor, dar este flexibil în comportamentul său în alte situații, el nu ar trebui să fie considerat ca având o personalitate rigidă. De fapt, o personalitate rigidă se manifestă prin reguli ferme de comportament pentru majoritatea situațiilor. Nu este clar dacă o națiune are o rigiditate similară care se manifestă în cele mai multe situații. De exemplu, deși ați fi inițial tentați să descrieți Japonia sau Germania drept „rigide", de fapt cele două țări au fost uneori extrem de flexibile în multe probleme importante, după cum vom vedea în capitole 3 și, respectiv, 6. În schimb, flexibilitatea națională poate fi specifică situației, spre deosebire de flexibilitatea individuală. Vom reveni la această întrebare în epilog.

Factorul nr. 11. Finalmente, oamenii au valori fundamentale individuale, precum onestitatea, ambiția, religia și legăturile de familie. Națiunile au ceea ce s-ar putea numi valori fundamentale naționale, dintre care unele se intersectează cu valorile fundamentale individuale (de exemplu, onestitatea și religia). Valorile naționale fundamentale sunt legate de identitățile naționale, dar nu identice. De exemplu, limba lui Shakespeare și a lui Tennyson face parte din identitatea națională a Marii Britanii, dar Tennyson nu a fost motivul pentru care Marea Britanie a refuzat să negocieze cu Hitler chiar și în cele mai întunecate ore din martie 1940. În schimb, refuzul

Angliei de a negocia s-a datorat unei valori fundamentale: „Nu ne vom preda niciodată“.
După cum am menționat în prolog, crizele naționale ridică chestiuni suplimentare care nu se prefigurează deloc, sau doar într-o mică măsură, ca analogii pentru crizele individuale. Printre ele se numără:

- rolul crucial al instituțiilor politice și economice la nivel național;
- chestiuni cu privire la rolul liderilor unei națiuni în rezolvarea unei crize;
- chestiuni mai generale despre luarea deciziilor în grup;
- dacă o criză națională conduce la schimbări selective prin mijloace pașnice sau prin revoluție violentă;
- dacă diferite tipuri de schimbări naționale sunt introduse simultan, ca parte a unui program unificat, sau separat și în momente diferite;
- dacă o criză națională a fost declanșată de evoluțiile interne din cadrul națiunii sau de un șoc extern din parte altei țări;
- problema reconcilierii (mai ales după o criză care implică războaie sau masacre) între părțile implicate în conflict – reconcilierea între grupuri dintr-o țară sau între o țară și vecinii săi.

Pentru a începe să abordez aceste probleme, următorul capitol va prezenta primul dintre cele două exemple de crize naționale care au fost declanșate brusc de un atac sau de amenințarea unui atac din partea altei țări. Vom vedea că Finlanda, a cărei limbă a jucat un rol atât de important în criza mea personală din 1959, va ilustra mulți dintre factorii noștri care vizează urmările crizelor naționale.

Partea a II-a

Națiuni: crize din trecut

FIG. 2 *Harta Finlandei*

Capitolul 2
Războiul Finlandei cu Uniunea Sovietică

Vizită în Finlanda – Limba – Finlanda până la 1939 – Războiul de Iarnă – Încheierea Războiului de Iarnă – Războiul de Continuare – După 1945 – Mergând pe muchie – Finlandizarea – Încadrarea crizei

Finlanda este țara scandinavă (nordică) de doar 6 milioane de locuitori care se învecinează cu Suedia la vest și cu Rusia la est. În secolul de dinaintea Primului Război Mondial, nu era decât o regiune autonomă a Rusiei, nu o națiune independentă. Era săracă și nu beneficia de multă atenție în Europa, în vreme ce în afara Europei era chiar mai puțin cunoscută. La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, Finlanda era independentă, dar încă săracă, cu o economie bazată în continuare pe agricultură și pe produse obținute din prelucrarea lemnului. Astăzi, Finlanda este cunoscută în întreaga lume pentru tehnologia și industria sa, devenind una dintre cele mai bogate țări ale lumii, cu venituri pe cap de locuitor comparabile cu cele ale Germaniei și ale Suediei. Securitatea sa se bazează pe un paradox izbitor: este o social-democrație liberală, care a menținut o relație excelentă, bazată pe încredere, cu fosta Uniune Sovietică comunistă și apoi cu Rusia autocratică actuală vreme de multe decenii. Această combinație de elemente constituie un exemplu remarcabil de schimbare selectivă.

Dacă sunteți în vizită în Finlanda pentru prima dată și doriți să înțelegeți poporul finlandez și istoria sa, un bun punct de plecare este vizitarea cimitirului Hietaniemi, cel mai mare cimitir din capitala țării, Helsinki. Spre deosebire de Statele Unite, care își înmormântează soldații în cimitirul național Arlington, în afara Washingtonului, și în alte cimitire ale veteranilor din întreaga țară, Finlanda nu are cimitire militare separate. În schimb, soldații finlandezi căzuți la datorie sunt aduși acasă pentru a fi îngropați în cimitirele civile ale orașului sau ale parohiei lor. O mare parte din cimitirul Hietaniemi este dedicată soldaților din Helsinki. Ei au un loc de onoare acolo, puțin mai sus de mormintele președinților Finlandei și ale altor lideri politici, în jurul monumentului închinat feldmareșalului Finlandei, Carl Gustaf Mannerheim (1867–1951).

Pe măsură ce vă apropiați de cimitirul Hietaniemi, primul lucru pe care îl veți observa este că nu puteți înțelege semnele stradale și panourile

(fotografia 2.1). În aproape orice altă țară europeană, chiar dacă nu cunoști limba, vei putea recunoaște unele cuvinte, deoarece majoritatea limbilor europene aparțin familiei lingvistice indo-europene, care include engleza, și toate limbile indo-europene împărtășesc multe rădăcini de cuvinte. Chiar și în Lituania, Polonia sau Islanda ați putea recunoaște unele cuvinte de pe semnele și panourile stradale. Însă cuvintele finlandeze vor fi, în mare parte, de nerecunoscut, pentru că finlandeza este una dintre puținele limbi europene care nu se înrudește deloc cu familia lingvistică indo-europeană.
Următorul aspect pe care l-ați putea observa la cimitirul Hietaniemi este simplitatea și frumusețea sa. Finlanda este cunoscută în întreaga lume pentru arhitecții și decoratorii săi, care știu să producă efecte deosebite cât se poate de simplu. La prima vizită în Finlanda, îmi amintesc că am fost invitat în sufrageria uneia dintre casele gazdei și mi-am spus imediat: „Aceasta este cea mai frumoasă cameră pe care am văzut-o vreodată!“ Reflectând, m-am întrebat apoi de ce mi s-a părut așa de frumoasă, pentru că era aproape goală, având doar câteva piese simple de mobilier. Dar materialele și forma camerei, și aceste câteva piese de mobilier, erau tipic finlandeze în simplitatea și frumusețea lor.
S-ar putea să fiți șocați de numărul soldaților finlandezi îngropați sau comemorați la Hietaniemi. Am numărat mai mult de 3 000 de pietre funerare ale soldaților ale căror corpuri au fost recuperate, morminte aranjate în curbă, rând după rând. La începutul acestei secțiuni a cimitirului cu pietre funerare purtând nume de soldați, se află un zid de aproximativ patru metri înălțime și o lungime de câteva sute de metri, împărțit în 55 de panouri cu numele altor soldați – am numărat 715 – care au fost declarați „dispăruți“, deoarece trupurile lor nu au putut fi recuperate și aduse înapoi. Un alt memorial colectiv fără nume comemorează nenumărații soldați finlandezi care au murit în închisorile inamicilor. Însă toți soldații comemorați la Hietaniemi erau din Helsinki; secțiuni similare sunt dedicate soldaților morți din fiecare cimitir municipal sau parohial din Finlanda. Vă veți da seama că un număr mare de finlandezi au fost uciși în război.
În timp ce vă veți plimba printre pietrele funerare de la Hietaniemi, veți sesiza inscripțiile. Din nou, nu veți putea înțelege o mare parte din ele, deoarece sunt în limba finlandeză. Dar cele mai multe pietre funerare, în orice limbă, înregistrează numele persoanei decedate, data și locul nașterii, data și locul decesului. Formatul este ușor de recunoscut chiar și în acest cimitir finlandez. Veți observa că toate datele de deces sunt între 1939 și 1944, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Majoritatea datelor de naștere sunt în anii 1920 și 1910, ceea ce înseamnă că majoritatea soldaților au murit înainte de 30 de ani, așa cum era de așteptat. Însă veți fi surprinși să vedeți că sunt mulți soldați cu vârste de peste 50 de ani sau adolescenți. De pildă, piatra funerară a lui Johan Viktor Pahlsten arată că acesta s-a născut pe 4 august 1885 și a fost ucis pe 15 august 1941, la 11 zile după cea de-a 56–a sa zi de naștere. Klara Lappalainen s-a născut la 30 iulie 1888; ea a fost ucisă pe 19 octombrie 1943, la vârsta de 55 de ani. La cealaltă extremă,

elevul Lauri Martti Hämäläinen s-a născut la 22 iulie 1929, s-a oferit voluntar în război și a fost ucis pe 15 iunie 1943, la 13 ani, cu cinci săptămâni înainte de a împlini 14 ani. De ce chema Finlanda sub arme nu doar bărbați în jur de 20 de ani, cum se obișnuia, ci și bărbați și femei de 50 ani sau adolescenți (imaginea 2.2)?

Pe măsură ce citiți datele și locurile de deces înregistrate pe pietrele funerare, veți observa că decesele au fost concentrate în anumite perioade de timp și în anumite locuri. Cel mai mare număr de decese a avut loc între sfârșitul lunii februarie și începutul lunii martie 1940, apoi în august 1941 și apoi din nou în iunie și august 1944. Multe dintre locurile de deces sunt înregistrate ca Viipuri sau în locuri diferite pe care un prieten finlandez le poate identifica ca fiind aproape de Viipuri, cum ar fi Syväri, Kannas și Ihantola. Acest lucru vă va face să vă întrebați: de ce era Viipuri atât de important și de ce au fost uciși atât de mulți finlandezi acolo într-un timp atât de scurt?

Explicația este faptul că Viipuri a fost cel de-al doilea oraș ca mărime din Finlanda până când a fost cedat Uniunii Sovietice, împreună cu o zecime din suprafața totală a Finlandei, după un război aprig în iarna anilor 1939–1940, urmat de un al doilea război din 1941 până în 1944. În octombrie 1939, Uniunea Sovietică a făcut cereri teritoriale în patru țări baltice: Finlanda, Estonia, Letonia și Lituania. Finlanda a fost singura țară care a respins astfel de solicitări, în ciuda faptului că Uniunea Sovietică avea o armată uriașă și o populație de aproape 50 de ori mai mare decât Finlanda. Totuși, finlandezii au organizat o rezistență atât de acerbă, încât au reușit să-și păstreze independența, cu toate că supraviețuirea națiunii lor a fost pusă grav la îndoială printr-o serie de crize care aveau să dureze un deceniu. Cele mai mari pierderi au fost suferite în cele trei perioade de vârf evidențiate pe pietrele funerare, când armata sovietică a asediat orașul Viipuri, în februarie-martie 1940, apoi când finlandezii au recucerit Viipuri, în august 1941, și, în final, când armata sovietică a avansat din nou spre Viipuri, în vara anului 1944 (imaginile 2.3, 2.4).

Numărul de morți ai Finlandei în războiul său împotriva Uniunii Sovietice a fost de aproape 100 000 de oameni, majoritatea bărbați. Pentru americanii, japonezi și europenii non-finlandezi de astăzi, care își amintesc de cei aproape 100 000 de oameni uciși instantaneu după bombardarea unor orașe (Hiroshima, Hamburg și Tokyo) și de pierderile de război totale de aproximativ 20 de milioane de persoane suferite de Uniunea Sovietică și de China în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, numărul de morți din Finlanda, de numai 100 000 pe parcursul a cinci ani, poate părea modest. Dar el a reprezentat 2,5% din populația finlandeză de 3 700 000 de locuitori și 5% din populația masculină. Această proporție este echivalentă cu un număr de 9 000 000 de americani care ar putea fi uciși într-un război actual: de aproape 10 ori mai mare decât numărul total de pierderi americane în toate războaiele din istoria de 240 de ani a țării. Cea mai recentă vizită a mea la cimitirul Hietaniemi a fost duminică, 14 mai 2017. Deși ultima moarte

comemorată în secțiunea militară de la Hietaniemi s-a produs cu peste 70 de ani în urmă (în 1944), am văzut flori proaspete pe multe morminte și familii care se plimbau printre pietrele funerare. M-am oprit să vorbesc cu o familie de patru persoane, dintre care cel mai în vârstă era un bărbat care părea să aibă în jur de 40 de ani. Acest lucru însemna că soldatul căzut pe care îl vizita acea familie nu putea fi un părinte, ci trebuia să fie bunicul sau străbunicul. Când i-am vorbit bărbatului despre vizitele, amintirile și florile proaspete, el a explicat astfel: „Fiecare familie finlandeză și-a pierdut atunci membri ai familiei".

Prima mea vizită în Finlanda datează din vara anului 1959. Se petrecea la 15 ani de la sfârșitul războiului Finlandei cu Uniunea Sovietică și la numai patru ani după ce Uniunea Sovietică își evacuase baza militară de pe teritoriul finlandez, de la periferia orașului Helsinki. Gazdele mele finlandeze au fost veterani, văduve și copii ai războiului împotriva Uniunii Sovietice, precum și soldați finlandezi aflați în serviciul activ. Mi-au spus poveștile lor de viață și istoria recentă a țării lor. Am învățat destul de bine minunata limbă finlandeză pentru a mă descurca în vizitele turistice, pentru a aprecia modul în care limba contribuie la unicitatea Finlandei și pentru a precipita criza de viață pe care am descris-o în capitolul precedent. Pentru aceia dintre voi, cititorii care nu au avut norocul să viziteze Finlanda, unele trăsături ale modului în care tratez crizele și schimbările, pe care trebuie să le țineți minte, sunt următoarele: puterea și originea identității naționale finlandeze; evaluarea ultrarealistă a situației geopolitice a Finlandei; combinația paradoxală ulterioară a schimbărilor selective menționate în paragraful introductiv; *lipsa* libertății de alegere în Finlanda, *lipsa* de ajutor din partea aliaților în momente cruciale și *lipsa* modelelor de succes disponibile.

*

Finlanda se identifică cu Scandinavia și este considerată parte a Scandinaviei. Mulți finlandezi sunt blonzi cu ochi albaștri, precum suedezii și norvegieni. Din punct de vedere genetic, finlandezii sunt de fapt 75% scandinavi, precum suedezii și norvegienii, și doar 25% urmași ai invadatorilor orientali. Dar geografia, limba și cultura îi fac pe finlandezi să fie diferiți de ceilalți scandinavi, iar ei sunt mândri de aceste diferențe. În ceea ce privește geografia, descrierile finlandeze reiterează două teme: „Suntem o țară mică" și „Geografia noastră nu se va schimba niciodată". Cu această ultimă propoziție, finlandezii doresc să spună că granița terestră a Finlandei cu Rusia (sau cu încarnarea anterioară a Rusiei, Uniunea Sovietică) este mai lungă decât cea a oricărei alte țări europene. Finlanda este, practic, o zonă tampon între Rusia și restul Scandinaviei.

Dintre cele aproape 100 de limbi materne ale Europei, aproape toate sunt înrudite cu familia lingvistică indo-europeană, cu excepția limbii basce izolate și a altor patru. Cele patru sunt finlandeza, limba estoniană strâns înrudită și limbile maghiară și laponă (saami), toate aparținând familiei lingvistice fino-ugrice. Finlandeza este o limbă frumoasă și ocupă un loc

central pentru mândria și identitatea națională finlandeză. Poemul epic național finlandez, *Kalevala*, ocupă un loc și mai important în conștiința națională finlandeză decât cel al pieselor lui Shakespeare pentru englezi. Pentru străini, finlandeza nu este doar o limbă frumoasă, cu muzicalitate, ci și o limbă foarte greu de învățat. Un lucru care o face dificilă este vocabularul, deoarece cuvintele nu au rădăcini indo-europene familiare. În schimb, majoritatea cuvintelor finlandeze trebuie să fie învățate unul câte unul.

Celelalte aspecte care fac finlandeza să fie dificilă sunt sunetele și gramatica sa. Litera *k* este foarte frecventă în finlandeză: din cele 200 de pagini ale dicționarului meu finlandez–englez, 31 de pagini sunt pentru cuvinte care încep cu *k*. (Încercați să savurați aceste versuri din *Kalevala*: „Kullervo, Kalervon poika, sinisukka äijön lapsi, hivus keltainen, korea, kengän kauto kaunokainen".) Nu am nimic împotriva literei *k*, dar, din păcate, finlandeza, spre deosebire de limba engleză, are consoane duble (precum *kk*) pronunțate diferit față de consoanele unice (cum ar fi *k*). Aceasta este trăsătura pronunției finlandeze care a făcut mai dificil pentru gazdele mele finlandeze extrem de răbdătoare să mă înțeleagă în câteva ocazii în care am oferit discursuri scurte în limba finlandeză. Consecințele lipsei pronunțării clare a consoanelor unice și duble pot fi grave. De exemplu, verbul finlandez care înseamnă „a se întâlni" este „tapaa" cu un singur *p*, în timp ce verbul „a ucide" este „tappaa" cu un dublu *p*. Deci, dacă îi cereți unui finlandez să se întâlnească cu dumneavoastră, dar dublați în mod eronat litera *p*, puteți fi uciși.

De asemenea, limba finlandeză are ceea ce se numesc vocale scurte și vocale lungi. De exemplu, cuvântul pentru graniță este „raja" cu primul *a* scurt, dar cuvântul pentru picior sau braț este „raaja" cu primul *a* lung, ceea ce a făcut să fiu înțeles greșit când eram lângă granița unui parc național finlandez și am întins greșit primul *a* în încercarea mea de a vorbi despre graniță. Trei vocale finlandeze, *a*, *o* și *u*, există în două forme, pronunțate ținând limba în spatele sau în fața gurii, și sunt scrise ca *a* și *ä*, *o* și *ö*, și *u* și *y*. Într-un singur cuvânt, toate cele trei vocale trebuie să fie vocale deschise sau vocale închise; aceasta se numește armonie vocală. De exemplu, cuvântul finlandez pentru „noapte", pe care l-am folosit de multe ori pentru a spune „noapte bună", are numai vocale închise („yötä"), în timp ce cuvântul „albie" are numai vocale deschise („uoma").

Dacă sunteți derutați de cele patru cazuri ale limbii germane sau de cele șase cazuri ale limbii latine, veți fi îngroziți să aflați că limba finlandeză are 15 cazuri, dintre care multe înlocuiesc prepozițiile din limba engleză. Una dintre orele cele mai plăcute din prima mea vizită în Finlanda a fost când un soldat finlandez, care nu vorbea engleza și nu putea comunica cu mine în finlandeză, m-a învățat cele șase cazuri locative finlandeze (înlocuind prepozițiile *în*, *din*, *pe*) indicând spre o masă (*pöytä*) pe care (*pöydällä*: armonie vocală) se afla o ceașcă în care (*pöydässä*) era un cui, și mutând

ceașca înspre (*pöydälle*) masă și dinspre (*pöydältä*) masă și împingând cuiul în (*pöytään*) masă și scoțându-l din masă (*pöydästä*).
Printre alte cazuri, cele două pe care străinii le consideră cele mai dificile sunt acuzativul și partitivul. În limbile latină și germană, care nu au un caz partitiv, toate obiectele directe sunt exprimate în cazul acuzativ: „Am lovit mingea“ este „ich schlage den Ball“ în limba germană. Dar în limba finlandeză, de fiecare dată când utilizați un obiect direct, trebuie să decideți dacă verbul face ceva pentru întregul obiect (necesitând cazul acuzativ) sau doar pentru o parte a obiectului (necesitând cazul partitiv). Poate fi ușor de stabilit dacă loviți întreaga minge sau loviți doar o parte a mingii. Dar este mai dificil să decideți dacă se folosește cazul acuzativ sau cazul partitiv în limba finlandeză când avem de-a face cu un substantiv abstract. De exemplu, dacă aveți o idee, limba finlandeză vă cere să decideți dacă aveți ideea întreagă sau doar o parte din idee, deoarece astfel se determină dacă este corect să utilizați cazul acuzativ sau cazul partitiv. Una dintre gazdele mele din 1959 a fost un fino-suedez a cărui limbă maternă era suedeza, dar care vorbea fluent finlandeză. Cu toate acestea, el nu a reușit să obțină un loc de muncă de la nici o agenție guvernamentală finlandeză, deoarece toate posturile de stat din Finlanda necesită promovarea examenelor atât pentru limba finlandeză, cât și pentru cea suedeză. Prietenul meu mi-a spus că, dacă în anii 1950 ați fi făcut o singură greșeală în alegerea dintre cazul acuzativ și cel partitiv, ați fi fost respins la examen și nu ați fi reușit să vă găsiți un loc de muncă în administrația publică.
Toate aceste caracteristici contribuie la transformarea finlandezei într-o limbă distinctă, frumoasă, o sursă de mândrie națională, vorbită aproape doar de finlandezi. Limba finlandeză a constituit nucleul identității naționale finlandeze pentru care atât de mulți finlandezi au fost dispuși să moară în războiul lor împotriva Uniunii Sovietice.
Alte elemente centrale ale identității naționale finlandeze sunt compozitorii săi, arhitecții, designerii și alergătorii pe distanțe lungi. Muzicianul finlandez Jean Sibelius este considerat unul dintre cei mai mari compozitori ai secolului XX. Arhitecții finlandezi și designerii de interior sunt renumiți în întreaga lume. (Cititorii americani se vor gândi la Gateway Arch din St. Louis, la aeroportul Dulles de lângă Washington și la terminalul TWA al aeroportului Kennedy din New York, toate proiectate de arhitectul finlandez Eero Saarinen.) După Primul Război Mondial, când multe țări noi, inclusiv Finlanda, au fost create de Aliații victorioși, Finlanda s-a afirmat prin Sibelius și prin cel mai faimos alergător finlandez, Paavo Nurmi, supranumit „finlandezul zburător“. La Jocurile Olimpice din 1924, el a câștigat cursa de 1 500 de metri și a stabilit un record olimpic pe acea distanță, apoi a repetat performanța în cursa de 5 000 de metri, o oră mai târziu; apoi a câștigat cursa de 10 000 de metri două zile mai târziu; în ziua următoare, a câștigat cursa de 3 000 de metri. El a deținut recordul mondial în cursa de o milă timp de opt ani. Acest lucru a dat naștere unei zicale conform căreia Nurmi și alți alergători finlandezi „au adus Finlanda pe harta lumii“. Toate aceste

rezultate au contribuit, de asemenea, la conștientizarea caracterului distinct al poporului finlandez, a identității naționale și a dorinței lor de a lupta împotriva sovieticilor în pofida șanselor reduse de victorie.

*

Vorbitorii unui limbaj proto-finlandez au sosit în Finlanda în vremurile preistorice, acum câteva mii de ani. În vremurile istorice, adică după ce primele relatări detaliate scrise ale Finlandei au început să fie înregistrate, în jurul anului 1100 d.Hr., lupta pentru controlul asupra Finlandei s-a purtat între Suedia și Rusia. Finlanda a rămas în cea mai mare parte sub control suedez până când Rusia a anexat teritoriul, în 1809. În cea mai mare parte a secolului al XIX-lea, rușii au lăsat Finlandei multă autonomie, dreptul de a avea propriul parlament, propria administrație și monedă, și nu au impus limba rusă. Dar, după ce Nicolae al II-lea a devenit țar în 1894 și a numit în funcția de guvernator un personaj meschin pe nume Bobrikov (asasinat de un finlandez în 1904), guvernarea rusă a devenit opresivă. Apoi, spre sfârșitul Primului Război Mondial, când revoluția bolșevică a izbucnit în Rusia la finalul anului 1917, Finlanda și-a declarat independența.

Rezultatul a fost un acerb război civil finlandez, în care conservatorii finlandezi numiți Albi, o tabără alcătuită din trupe finlandeze antrenate în Germania și ajutate de trupele germane venite în Finlanda, au luptat împotriva comuniștilor finlandezi numiți Roșii, precum și împotriva trupelor ruse încă aflate în Finlanda. După ce Albii și-au consolidat victoria, în mai 1918, ei au împușcat circa 8 000 de Roșii, iar alți 20 000 de comuniști au murit de foame și de boli în lagărele de concentrare. Măsurat ca procent din populația națională ucisă pe lună, războiul civil finlandez avea să rămână cel mai sângeros conflict civil din lume până la genocidul din Rwanda din 1994. Acest eveniment ar fi trebuit să divizeze și să otrăvească noua țară, însă s-a produs o reconciliere rapidă, iar supraviețuitorii de stânga și-au recăpătat drepturile politice depline și, în 1926, un politician de stânga a devenit prim-ministrul Finlandei. Cu toate acestea, amintirile războiului civil au stârnit frica Finlandei față de Rusia și față de comunism, cu consecințe asupra atitudinii ulterioare a Finlandei față de Uniunea Sovietică.

În anii 1920 și 1930, Finlanda a continuat să se teamă de Rusia, reconstruită acum ca Uniunea Sovietică. Ideologic, cele două țări erau situate la poli opuși: Finlanda era o democrație capitalistă liberală, în timp ce Uniunea Sovietică era o dictatură comunistă represivă. Finlandezii își aminteau de opresiunea exercitată de Rusia sub domnia ultimului țar. Ei se temeau că Uniunea Sovietică va încerca să redobândească Finlanda, de pildă sprijinindu-i pe comuniștii finlandezi pentru a submina guvernul de la Helsinki. Ei urmăreau cu teamă domnia stalinistă a terorii și epurările paranoice din anii 1930. Un fapt care îi preocupa direct pe finlandezi era acela că sovieticii construiau aerodromuri și linii de cale ferată în zone slab populate ale Uniunii Sovietice, la est de granița finlandeză. Printre aceste linii de cale ferată se numărau unele care se îndreptau direct spre Finlanda,

care se opreau în mijlocul unei păduri din afara graniței și nu aveau alt scop imaginabil decât de a facilita invazia Finlandei.
În anii 1930, Finlanda a început să își consolideze armata și apărarea sub comanda generalului Mannerheim, care condusese trupele Albe învingătoare în timpul războiului civil. Mulți finlandezi s-au oferit voluntari în vara anului 1939 pentru a întări linia principală de apărare a Finlandei, numită Linia Mannerheim, prin istmul Kareliei, care separa sud-estul Finlandei de Leningrad, cel mai apropiat oraș sovietic și al doilea ca mărime din URSS. În timp ce Germania se reînarma sub conducerea lui Hitler și adopta o poziție tot mai antagonistă față de Uniunea Sovietică, Finlanda a căutat să mențină o politică externă bazată pe neutralitate, să ignore Uniunea Sovietică și să spere că nici o amenințare nu s-ar fi materializat din această direcție. Uniunea Sovietică, la rândul ei, a rămas suspicioasă față de vecina sa capitalistă, care învinsese tabăra comunistă în timpul războiului civil cu ajutorul trupelor germane.
Așa cum Finlanda avea motive geografice și istorice puternice pentru a-și face griji față de Uniunea Sovietică, Moscova avea, de asemenea, motive geografice și istorice solide de îngrijorare cu privire la Finlanda. Frontiera dintre Finlanda și Uniunea Sovietică înainte de cel de-al Doilea Război Mondial era la doar 45 de kilometri nord de Leningrad (vezi harta). Trupele germane luptaseră deja în Finlanda împotriva comuniștilor în 1918; trupele britanice și franceze pătrunseseră în Golful Finlandei pentru a impune blocade sau pentru a ataca Leningradul (astăzi și înainte de regimul comunist, numit Sankt Petersburg) în timpul Războiului din Crimeea din anii 1850; de asemenea, Franța a construit o mare fortăreață în portul Helsinki, în jurul anului 1700, pentru a pregăti un atac asupra orașului Sankt Petersburg. Până la sfârșitul anilor 1930, frica lui Stalin față de Germania lui Hitler s-a accentuat, și pe bună dreptate. Comuniștii și naziștii s-au întrecut în acte de propagandă virulentă. Hitler scrisese în autobiografia sa, *Mein Kampf*, despre viziunea sa privind extinderea spre est a Germaniei, adică spre Uniunea Sovietică. Stalin a asistat la absorbirea Austriei de către Germania, în martie 1938, și la preluarea controlului asupra Cehoslovaciei în martie 1939, apoi la debutul amenințărilor germane față de Polonia. Franța, Marea Britanie și Polonia au respins propunerile lui Stalin de a coopera pentru apărarea Poloniei împotriva amenințării germane din ce în ce mai mari.
În august 1939, finlandezii și restul lumii au fost uimiți să afle că Hitler și Stalin puseseră brusc capăt războiului propagandistic și semnaseră pactul germano-sovietic de neagresiune, numit și Pactul Ribbentrop-Molotov. Finlandezii suspectau în mod corect că pactul conținea înțelegeri secrete care împărțeau sferele de influență, Germania recunoscând apartenența Finlandei la sfera sovietică. Semnarea pactului a fost rapid urmată de invazia germană a Poloniei, apoi, în câteva săptămâni, de invazia Uniunii Sovietice în Polonia de Est. Acționând cu inteligență, Stalin a dorit să împingă granița

Uniunii Sovietice cât mai departe posibil pentru a anticipa amenințarea germană tot mai puternică.
În octombrie 1939, Uniunea Sovietică, încă temându-se de un posibil atac german, era nerăbdătoare să împingă cât mai la vest granița sa occidentală. Bazându-se pe siguranța temporară oferită de Pactul Ribbentrop-Molotov, Uniunea Sovietică a trimis ultimatumuri celor patru vecini baltici: așa-numitele republici baltice ale Lituaniei, Letoniei și Estoniei, cărora li se adăuga Finlanda. Uniunea Sovietică a solicitat republicilor baltice permisiunea de a instala baze militare pe teritoriul lor, precum și dreptul de tranzit al trupelor sovietice către aceste baze. Deși staționarea trupelor sovietice lăsa practic republicile baltice fără apărare, ele erau atât de mici, încât era inutil să se opună. Prin urmare, cerințele sovietice au fost acceptate, iar ele nu au reușit să evite anexarea de către Uniunea Sovietică în iunie 1940. Încurajată de acest succes, la începutul lunii octombrie 1939, Uniunea Sovietică a trimis două cereri către Finlanda. Una dintre ele se referea la granița sovieto-finlandeză din istmul Kareliei, cerând ca aceasta să fie mutată mai departe de Leningrad, în așa fel încât orașul să nu poată fi bombardat sau capturat rapid (de exemplu, de trupe germane staționate din nou în Finlanda, ca în 1918). Deși nu exista riscul ca Finlanda însăși să atace Uniunea Sovietică, era un scenariu realist ca o mare putere europeană să atace Uniunea Sovietică prin Finlanda. Cea de-a doua cerere sovietică era ca Finlanda să permită Uniunii Sovietice să creeze o bază navală pe coasta de sud a țării, în apropiere de capitala Helsinki, și să cedeze câteva insule mici din Golful Finlandei.
Negocierile secrete între Finlanda și Uniunea Sovietică au continuat în octombrie și noiembrie 1939. Finlandezii erau dispuși să facă niște concesii, dar nu atât de multe cum voiau sovieticii, chiar dacă generalul Mannerheim ceruse guvernului finlandez să cedeze mai mult, cunoscând slăbiciunile armatei finlandeze și, de asemenea, ca fost general-locotenent al armatei ruse țariste, înțelegând motivele geografice ale cerințelor sovietice. Dar finlandezii din toate părțile eșichierului politic finlandez – stânga și dreapta, Roșii și Albi în războiul civil – au refuzat în unanimitate să mai accepte compromisuri. Toate partidele politice finlandeze au fost de acord cu această respingere din partea guvernului lor, în timp ce, în Marea Britanie, în iulie 1940, existau politicieni de vârf dispuși să ajungă la un compromis cu Hitler pentru a asigura pacea.
Unul dintre motivele unanimității finlandezilor a fost temerea că scopul real al lui Stalin era de a prelua controlul asupra întregii Finlande. Se temeau că, dând curs cerințelor sovietice aparent moderate, le-ar fi fost imposibil să țină piept unor cereri sovietice mai mari în viitor. Renunțarea de către Finlanda la apărarea terestră a istmului Kareliei ar fi permis Uniunii Sovietice să invadeze Finlanda pe uscat, în timp ce o bază navală sovietică lângă Helsinki ar fi permis Uniunii Sovietice să bombardeze capitala finlandeză de pe uscat și de pe mare. Finlandezii au învățat o lecție din soarta Cehoslovaciei, care în 1938 a fost forțată să abandoneze granița din Sudetenland cu Germania,

care avea cea mai puternică linie de apărare, lăsând țara fără apărare împotriva ocupației totale din partea Germaniei, în martie 1939.
Cel de-al doilea motiv al finlandezilor de a evita compromisul a fost interpretarea greșită conform căreia Stalin juca la cacealma și s-ar fi mulțumit cu mai puțin decât cerea. De cealaltă parte, Stalin a interpretat situația greșit și a crezut că finlandezii erau cei care jucau la cacealma. Stalin nu și-ar fi putut imagina că o țară mică putea acționa atât de nebunește, încât să lupte împotriva unei țări cu o populație de aproape 50 de ori mai mare. Conform planurilor de război sovietice, ei ar fi trebuit să cucerească orașul Helsinki în mai puțin de două săptămâni. Un al treilea motiv pentru refuzul finlandezilor de a face alte concesii a fost convingerea greșită că țările în mod tradițional favorabile Finlandei ar fi sărit în apărarea ei. În sfârșit, unii lideri politici finlandezi au considerat că armata finlandeză putea rezista unei invazii sovietice timp de cel puțin șase luni, deși generalul Mannerheim îi avertizase că era imposibil.
La 30 noiembrie 1939, Uniunea Sovietică a atacat Finlanda, susținând că obuzele finlandeze au explodat în Uniunea Sovietică și au ucis niște soldați sovietici. (Hrușciov va recunoaște ulterior că acele obuze fuseseră, de fapt, trase din Uniunea Sovietică, la ordinele unui general sovietic care voia să provoace războiul.) Conflictul care a urmat este cunoscut sub numele de Războiul de Iarnă. Armatele sovietice au atacat întreaga graniță finlandezo-sovietică, iar avioanele sovietice au bombardat Helsinki și alte orașe finlandeze. Pierderile civile finlandeze în prima noapte de bombardament au reprezentat 10% din victimele războiului civil din Finlanda pe întreaga perioadă de cinci ani a celui de-al Doilea Război Mondial. Când trupele sovietice au trecut frontiera finlandeză și au capturat cel mai apropiat sat, Stalin a recunoscut imediat un lider comunist finlandez numit Kuusinen drept lider al așa-numitului guvern finlandez „democratic", pentru a oferi Uniunii Sovietice scuza că nu comitea o invazie, ci venea în apărarea guvernului finlandez. Înființarea acelui guvern marionetă i-a convins pe finlandezi că Stalin dorea cu adevărat să preia controlul asupra țării lor.

*

În momentul în care a izbucnit războiul, pe 30 noiembrie 1939, detaliile acestei confruntări militare absurd de dezechilibrate erau următoarele. Uniunea Sovietică avea o populație de 170 de milioane, comparativ cu populația finlandeză de 3 700 000 de locuitori. Uniunea Sovietică a atacat Finlanda cu „doar" patru armate, alcătuite în total din 500 000 de oameni, și a ținut multe alte armate în rezervă sau pentru alte scopuri militare. Finlanda s-a apărat cu toată armata sa, alcătuită din nouă divizii în număr de numai 120 000 de soldați. Uniunea Sovietică și-a sprijinit infanteria cu mii de tancuri, avioane și artilerie moderne; Finlanda era aproape lipsită de tancuri, avioane moderne, artilerie modernă, arme antitanc și apărare antiaeriană. Mai rău, deși armata finlandeză avea puști și mitraliere bune, avea puțină muniție; soldaților li s-a spus să economisească muniția trăgând doar când atacatorii sovietici erau aproape.

Toate aceste disparități făceau ca șansele Finlandei de a învinge Uniunea Sovietică să fie nule, dacă Stalin era hotărât să câștige. Lumea văzuse deja cât de repede fusese înfrântă Polonia, cu o populație de zece ori mai mare decât a Finlandei și cu echipament militar mult mai avansat, în numai câteva săptămâni, de armata Germaniei, de două ori mai mică decât cea a Uniunii Sovietice. Prin urmare, finlandezii nu erau atât de nebuni încât să își imagineze că puteau obține o victorie militară. În schimb, după cum mi-a spus un prieten finlandez, „scopul nostru a fost de a face victoria Rusiei să fie cât mai lentă, mai dureroasă și mai costisitoare pentru ruși". Scopul principal al Finlandei a fost acela de a rezista cât mai mult pentru ca guvernul finlandez să aibă timp să obțină ajutoare militare din țările prietene, sperând totodată că Stalin urma să renunțe la luptă din cauza costurilor militare.

Spre marea surpriză a Uniunii Sovietice și a restului lumii, apărarea Finlandei a rezistat. Planul militar al sovieticilor de a ataca Finlanda de-a lungul frontierei comune a inclus atacuri pe Linia Mannerheim, prin istmul Kareliei, precum și încercări de „a tăia Finlanda pe mijloc", alegând drumul prin centrul Finlandei, în cea mai îngustă zonă a țării. Împotriva tancurilor sovietice care atacau Linia Mannerheim, finlandezii au compensat deficiențele lor prin inventarea armelor antitanc numite „cocktailuri Molotov", care erau sticle umplute cu un amestec exploziv de benzină și alte substanțe chimice, suficiente pentru a opri un tanc sovietic. Alți soldați finlandezi așteptau într-un șanț apariția unui tanc, apoi blocau cu un buștean șenilele pentru a-l opri. Soldații finlandezi curajoși alergau până la tancurile paralizate și introduceau pușcile în tunul și în vizierele tancului, împușcându-i pe soldații sovietici din interiorul tancurilor. Bineînțeles, rata mortalității în rândul echipelor antitanc din Finlanda a ajuns la 70%.

Ceea ce a adus admirația observatorilor mondiali pentru luptătorii finlandezi a fost succesul lor în distrugerea celor două divizii sovietice care au atacat Finlanda pe la mijloc. Sovieticii au avansat cu autovehicule și tancuri de-a lungul câtorva drumuri care merg dinspre Uniunea Sovietică către Finlanda. Grupuri mici de soldați finlandezi pe schiuri, purtând uniforme albe pentru camuflaj în zăpadă, se deplasau prin pădure și tăiau în segmente coloanele sovietice, iar apoi anihilau fiecare segment în parte (fotografia 2.5). Un veteran finlandez mi-a descris, în 1959, tactica pe care el și camarazii săi au folosit-o în acele bătălii de iarnă. Pe timp de noapte, soldații sovietici care își parcaseră vehiculele într-o coloană lungă de-a lungul unui drum forestier îngust de o singură bandă s-au adunat în jurul unor focuri mari pentru a se încălzi. (În schimb, soldații finlandezi se încălzeau noaptea în corturi folosind dispozitive mici, invizibile din exterior.) Prietenul meu și plutonul său s-au strecurat prin pădure, invizibili în uniformele lor albe de camuflaj, la o distanță mică de tragere față de coloana sovietică (fotografia 2.6). Apoi au urcat în copacii din apropiere cu pușcile după ei, au așteptat până când au putut identifica ofițerii sovieticii în

lumina focului și i-au împușcat, apoi au fugit pe schiuri, lăsându-i pe sovietici speriați, demoralizați și fără comandanți.

*

De ce a reușit armata finlandeză să reziste atât de mult în pofida avantajelor copleșitoare ale armatei sovietice, atât în privința numărului, cât și a echipamentului? O explicație este motivația: soldații finlandezi au înțeles că se luptau pentru familiile lor, pentru țara și pentru independența lor și au fost dispuși să moară pentru aceste scopuri. De exemplu, când forțele sovietice au avansat peste Golful înghețat al Finlandei, apărat doar de grupuri mici de soldați aflați pe insule, acestora li s-a transmis că nu existau posibilități de salvare: ei trebuiau să rămână pe aceste insule și să ucidă cât mai mulți sovietici înainte de a fi ei înșiși uciși; și au făcut-o. În al doilea rând, soldații finlandezi erau obișnuiți să trăiască și să schieze în pădurile finlandeze în timpul iernii și erau familiarizați cu terenul pe care luptau. În al treilea rând, soldații finlandezi erau echipați cu haine, cizme, corturi și arme potrivite pentru iernile finlandeze, dar soldații sovietici nu erau. În cele din urmă, armata finlandeză, la fel ca armata israeliană de astăzi, a avut o eficiență sporită, în pofida numărului redus de soldați, datorită caracterului informal al organizării sale, permițându-le soldaților să preia inițiativa și să ia propriile decizii în loc să se supună orbește ordinelor.
Dar tenacitatea și succesele de moment ale armatei finlandeze le-au adus doar un câștig de timp. Odată cu venirea primăverii și a dezghețului, Uniunea Sovietică ar fi devenit, în sfârșit, capabilă să își folosească superioritatea numerică și echipamentele pentru a avansa prin istmul Kareliei și peste Golful Finlandei. Speranțele Finlandei depindeau de primirea unui ajutor din partea voluntarilor, echipelor și unităților armate din alte țări. Ce se întâmpla pe frontul diplomatic?
Simpatia generalizată pentru mica Finlandă care lupta cu curaj împotriva marelui agresor sovietic a inspirat 12 000 de voluntari străini, mai ales din Suedia, să treacă granița pentru a lupta. Dar majoritatea voluntarilor nu și-au terminat pregătirea militară la sfârșitul războiului. Unele țări au trimis echipamente militare de diferite grade de utilitate. De exemplu, un veteran finlandez mi-a vorbit despre tunurile vechi care datau din Primul Război Mondial, trimise din Italia. Când cineva trage un obuz dintr-un astfel de tun, se produce un recul puternic, așadar tunul trebuie să fie fixat pe un suport puternic. Fiecare tun necesită nu numai un operator pentru arma în sine, ci și o santinelă aflată la o anumită distanță în fața tunului, pentru a identifica locul în care aterizează obuzul și a corecta poziția tunului pentru următoarea tragere. Dar, potrivit prietenului meu veteran, acele vechi tunuri italiene erau atât de prost proiectate pentru absorbția recului, încât fiecare avea nevoie de două santinele: prima, în fața armei, care urmărea locul de aterizare a obuzului; plus un alt observator în spatele armei, pentru a vedea unde zburase tunul!

În mod realist, singurele țări de la care Finlanda avea speranțe de a primi mai multe trupe sau materiale erau Suedia, Germania, Marea Britanie, Franța și Statele Unite. Suedia, deși era strâns legată de Finlanda printr-o lungă istorie și o cultură comună, a refuzat să trimită trupe din teama de a se implica într-un război cu Uniunea Sovietică. Cu toate că Germania trimisese înainte trupe pentru a susține independența finlandeză și avea legături profunde de prietenie și culturale cu Finlanda, Hitler nu a vrut să încalce Pactul Ribbentrop-Molotov ajutând Finlanda. Statele Unite erau departe, iar mâinile președintelui Roosevelt erau legate de regulile neutralității Statelor Unite rezultate din decenii de izolaționism american.
Acest lucru însemna că Marea Britanie și Franța erau singurele surse reale de ajutor. Cele două țări s-au oferit, în cele din urmă, să trimită trupe. Dar ambele erau deja în război cu Germania, iar aceasta era preocuparea principală a guvernelor britanic și francez și nu puteau permite ca acest scop să fie deturnat. Germania importa o mare parte din minereul de fier din Suedia neutră. O mare parte din minereu era exportat din Suedia prin Norvegia, de-a lungul căilor ferate către portul norvegian Narvik, situat în ape calde, apoi pe vapoare către Germania. Ceea ce Marea Britanie și Franța doreau cu adevărat era să obțină controlul asupra minelor suedeze și să oprească transporturile de la Narvik. Oferta lor de a trimite trupe Norvegiei și Suediei neutre pentru a ajuta Finlanda a fost doar un pretext pentru a-și atinge adevăratele obiective.

Astfel, în timp ce guvernele de la Londra și Paris au oferit ajutor Finlandei sub forma a zeci de mii de soldați, s-a dovedit că majoritatea acestor trupe urmau să fie staționate în Narvik, de-a lungul căii ferate spre Narvik și în câmpurile metalifere din Suedia. Doar o mică parte din aceste trupe urmau să ajungă în Finlanda. Chiar și staționarea trupelor necesita, în mod firesc, permisiunea guvernelor norvegian și suedez, care au rămas neutre și au refuzat să accepte.

*

În ianuarie 1940, Uniunea Sovietică a început în sfârșit să analizeze lecția groaznicelor pierderi de trupe și a înfrângerilor militare din decembrie. Stalin a renegat guvernul marionetă aflat sub conducerea liderului comunist finlandez Kuusinen. Acest lucru însemna că Stalin nu mai refuza să recunoască adevăratul guvern finlandez, care trimisese negociatori pentru pace. Sovieticii au încetat să-și irosească eforturile în încercările lor de a distruge Finlanda pe la mijloc și, în schimb, au adunat o mulțime de trupe, artilerie și tancuri în istmul Kareliei, unde câmpul deschis îi favoriza pe sovietici. Soldații finlandezi luptaseră continuu pe front timp de două luni și erau epuizați, în timp ce Uniunea Sovietică putea arunca în luptă rezerve nelimitate proaspete. La începutul lunii februarie, atacurile sovietice au trecut, în cele din urmă, Linia Mannerheim, forțându-i pe finlandezi să se retragă la următoarea linie de apărare, mult mai slabă. Deși ceilalți generali finlandezi aflați sub comanda lui Mannerheim i-au cerut să se retragă și mai

mult într-o poziție defensivă mai bună, Mannerheim a avut nervi de fier: în ciuda pierderilor grele suferite de armata finlandeză, el a refuzat să se retragă mai departe, pentru că știa că era esențial ca Finlanda să ocupe cea mai mare parte a teritoriului său în momentul inevitabilelor negocieri de pace.
La sfârșitul lunii februarie 1940, când finlandezii epuizați au fost, în cele din urmă, pregătiți pentru pace, englezii și francezii i-au îndemnat pe finlandezi să se opună. Prim-ministrul francez, Daladier, a trimis urgent o telegramă guvernului finlandez în care transmitea că urma să trimită 50 000 de soldați până la sfârșitul lunii martie, că avea 100 de bombardiere gata să decoleze și că garanta „organizarea" trecerii acestor trupe pe uscat prin Norvegia și Suedia. Această ofertă i-a determinat pe finlandezi să continue luptele pentru încă o săptămână, timp în care au mai fost uciși câteva mii.
Dar britanicii au recunoscut că oferta lui Daladier era un joc înșelător, că trupele și avioanele nu erau pregătite, că Norvegia și Suedia încă refuzau trecerea trupelor de-a lungul teritoriilor lor și că oferta franceză urmărea doar salvgardarea obiectivele Aliaților și păstrarea unei imagini pozitive pentru Daladier. Prin urmare, prim-ministrul finlandez a condus o delegație națională la Moscova pentru negocierile de pace. În același timp, Uniunea Sovietică și-a menținut presiunea militară asupra Finlandei, avansând spre cel de-al doilea mare oraș din Finlanda, Viipuri, capitala provinciei finlandeze Karelia. Acele lupte sunt responsabile pentru toate pietrele de mormânt din cimitirul Hietaniemi care poartă inscripția „Viipuri, februarie sau martie 1940".
Condițiile impuse de Uniunea Sovietică în martie 1940 au fost mult mai aspre decât cele pe care finlandezii le respinseseră în octombrie 1939. Sovieticii cereau acum întreaga provincie Karelia, un alt teritoriu mai la nord, de-a lungul frontierei finlandezo-sovietice, precum și dreptul de a utiliza portul finlandez Hanko, de lângă Helsinki, ca bază navală sovietică. În loc să rămână în casele lor sub ocupație sovietică, întreaga populație din Karelia, reprezentând 10% din populația finlandeză, a ales să evacueze regiunea și s-a retras în alte părți ale Finlandei. Acolo, ei au fost înghesuiți în camere din apartamentele și casele altor finlandezi, până când aproape toți au putut intra în posesia propriilor case până în 1945. Un fapt unic printre numeroasele țări europene cu populații mari strămutate, Finlanda nu a găzduit niciodată acești oameni în lagăre de refugiați. 19 ani mai târziu, gazdele mele finlandeze și-au amintit efortul enorm de a găsi locuințe și sprijin pentru toți acei foști locuitori ai Kareliei.
De ce, în martie 1940, Stalin nu a ordonat armatei sovietice să continue să avanseze și să ocupe toată Finlanda? Unul dintre motive a fost faptul că rezistența finlandeză aprigă arătase clar că înaintarea ulterioară ar fi fost lentă, dureroasă și costisitoare pentru Uniunea Sovietică, care acum avea probleme mult mai mari de rezolvat, și anume reorganizarea și reînarmarea armatei în vederea pregătirii pentru un atac german. Prestația slabă a uriașei armate sovietice împotriva micii armate finlandeze a fost o mare umilință pentru Uniunea Sovietică: aproximativ opt soldați sovietici uciși pentru

fiecare soldat finlandez ucis. Cu cât războiul cu Finlanda se prelungea mai mult, cu atât era mai mare riscul intervenției britanice și franceze, care ar fi târât Uniunea Sovietică în război cu aceste țări și ar fi condus la un atac britanic sau francez asupra câmpurilor petrolifere sovietice din Caucaz. Unii autori au ajuns la concluzia că termenii duri ai păcii din martie 1940 arată că finlandezii ar fi trebuit să accepte condițiile mai blânde sugerate de Stalin în octombrie 1939. Dar arhivele rusești deschise în 1990 au confirmat suspiciunea finlandezilor din perioada războiului: Uniunea Sovietică ar fi profitat de aceste câștiguri teritoriale mai reduse și de încălcarea ulterioară a liniei de apărare finlandeze, în octombrie 1939, pentru a-și atinge scopul de a cuceri toată Finlanda, la fel ca în cazul celor trei republici baltice în 1940. Rezistența înverșunată și simțul datoriei al finlandezilor, precum și ritmul greoi al înaintării și costurile războiului împotriva Finlandei au convins Uniunea Sovietică să nu încerce să cucerească toată Finlanda în martie 1940.

*

După armistițiul din martie 1940, Uniunea Sovietică și-a reorganizat armata și a anexat cele trei republici baltice. Germania a ocupat Norvegia și Danemarca în aprilie 1940 și apoi a învins Franța în iunie 1940, astfel încât Finlanda era acum departe de orice ajutor extern, cu excepția Germaniei. Finlanda și-a reconstruit armata, în special cu echipament german.

Hitler a decis să atace Uniunea Sovietică în anul următor (1941). La un moment dat, strategii militari germani au început discuțiile cu omologii militari finlandezi cu privire la operațiunile comune „ipotetice“ împotriva Uniunii Sovietice. Deși Finlanda nu avea nici o simpatie pentru Hitler și nazism, finlandezii înțelegeau realitatea crudă a faptului că era imposibil pentru ei să evite alegerea unei tabere și să-și păstreze neutralitatea într-un război dintre Germania și Uniunea Sovietică: în caz contrar, una sau ambele țări ar fi încercat să ocupe Finlanda. Experiența amară a Finlandei de a lupta singură împotriva Uniunii Sovietice în timpul Războiului de Iarnă a făcut ca perspectiva repetării acestei experiențe să fie mai rea decât alternativa unei alianțe de conjunctură cu Germania nazistă – „cea mai puțin oribilă dintre mai multe opțiuni proaste“, pentru a cita biografia lui Mannerheim de Steven Zaloga. Prestația slabă a armatei sovietice în timpul Războiului de Iarnă a convins toți observatorii, nu numai în Finlanda, ci și în Germania, Marea Britanie și Statele Unite, că un război între Germania și Uniunea Sovietică avea să se încheie cu o victorie germană. Bineînțeles, și finlandezii doreau să-și recâștige provincia pierdută Karelia. Pe 21 iunie 1941, Germania a atacat Uniunea Sovietică. Finlanda s-a declarat neutră, dar, pe 25 iunie, avioanele sovietice au bombardat orașele finlandeze, oferind guvernului finlandez pretextul de a intra din nou în război cu Uniunea Sovietică.

Acest al doilea război împotriva Uniunii Sovietice, produs după primul Război de Iarnă, se numește Războiul de Continuare. De data aceasta, Finlanda a mobilizat o șesime din întreaga populație pentru a lupta sau a lucra direct pentru armată: cel mai mare procent din orice țară în timpul

celui de-al Doilea Război Mondial. Este ca și cum Statele Unite ar reintroduce astăzi recrutarea obligatorie și ar forma o armată de peste 50 de milioane de oameni. Cei care au luptat în forțele armate au fost bărbați cu vârste cuprinse între 16 și puțin peste 50 de ani, plus câteva femei în apropiere de linia frontului. Toți finlandezii de ambele sexe care nu se aflau efectiv în forțele armate, cu vârste cuprinse între 15 și 64 de ani, au trebuit să lucreze într-un sector de apărare, agricol, forestier sau alt sector necesar pentru efortul de război. Adolescenții lucrau pe câmpuri, în fabricile de cherestea și la apărarea antiaeriană.

Cu armata sovietică preocupată să se apere împotriva atacului german, finlandezii au reocupat rapid Karelia și (fapt mai controversat) au avansat dincolo de fosta lor frontieră în Karelia sovietică. Dar obiectivele de război ale Finlandei au rămas strict limitate, iar finlandezii nu s-au descris ca „aliați" ai Germaniei naziste, ci drept „cobeligeranți". Merită amintit că Finlanda a refuzat cu fermitate cererile germane vizând două lucruri: adunarea evreilor din Finlanda (deși Finlanda a livrat un grup mic de evrei ne-finlandezi către Gestapo); și atacarea Leningradului din nord, în timp ce germanii atacau dinspre sud. Cel din urmă refuz din partea finlandezilor a salvat Leningradul, permițându-i să supraviețuiască îndelungatului asediu german și a contribuit la decizia ulterioară a lui Stalin de a admite că nu era necesar să invadeze Finlanda dincolo de Karelia (a se vedea mai jos).

Cu toate acestea, Finlanda a luptat alături de Germania nazistă. Distincția dintre „aliat" și „cobeligerant" era subțire pentru străinii care nu înțelegeau situația din Finlanda. În copilăria mea, în Statele Unite, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, mă gândeam la Finlanda ca la a patra putere a Axei, alături de Germania, Italia și Japonia. La presiunea lui Stalin, Marea Britanie a declarat război Finlandei. Dar singura acțiune întreprinsă de Marea Britanie a fost de a efectua un bombardament asupra orașului finlandez Turku, unde piloții britanici au aruncat intenționat bombe în largul mării, în loc să lovească orașul.

După începutul lunii decembrie 1941, armata finlandeză și-a încetat înaintarea și nu s-a mai întâmplat nimic în Războiul de Continuare dintre Uniunea Sovietică și Finlanda timp de aproape trei ani. Pe de o parte, Finlanda nu a mai avut alte scopuri după ce a ocupat Karelia. Pe de altă parte, armata sovietică era prea ocupată să lupte împotriva armatei germane pentru a mai trimite trupe împotriva Finlandei. În cele din urmă, după ce Uniunea Sovietică a respins suficient de mult trupele germane de pe teritoriul său, simțindu-se capabilă să își orienteze atenția asupra Finlandei, în iunie 1944, a lansat o ofensivă majoră în istmul Kareliei. Trupele sovietice au rupt rapid Linia Mannerheim, dar (la fel ca în februarie 1941) finlandezii au reușit să stabilizeze frontul. Înaintarea sovietică și-a pierdut apoi avântul, parțial datorită faptului că Stalin a alocat o prioritate mai mare folosirii armatei pentru a ajunge la Berlin din est, înainte ca armatele americană și britanică să avanseze dinspre vest; și parțial datorită problemelor deja întâmpinate în timpul Războiului de Iarnă: costurile ridicate preconizate

pentru înfrângerea rezistenței finlandeze, ale războiului de gherilă în pădurile finlandeze și ale modului de acțiune în Finlanda după ce Uniunea Sovietică ar fi reușit să o cucerească. Astfel, în 1944, la fel ca în 1941, rezistența finlandeză a atins obiectivul realist exprimat de prietenul meu finlandez: nu să învingă Uniunea Sovietică, ci să facă victoriile sovietice extrem de costisitoare, lente și dureroase. Ca urmare, Finlanda a devenit singura țară continentală europeană care a luptat în al Doilea Război Mondial pentru a evita ocupația din partea inamicului.

Odată ce frontul de luptă s-a stabilizat în iulie 1944, conducătorii Finlandei au revenit la Moscova pentru a discuta pacea și au semnat un nou tratat. De data aceasta, pretențiile teritoriale sovietice au fost aproape aceleași ca în 1941. Uniunea Sovietică a preluat Karelia finlandeză și o bază navală de pe coasta sudică a Finlandei. Singurele cuceriri teritoriale suplimentare ale Uniunii Sovietice au fost portul finlandez anexat și minele de nichel de la Oceanul Arctic. Finlanda trebuia să fie de acord să expulzeze cei 200 000 de soldați germani staționați în nordul țării, pentru a evita intrarea trupelor sovietice în acest scop. Retragerea a durat câteva luni, timp în care germanii au distrus practic tot ce s-a găsit de valoare în întreaga provincie finlandeză Laponia. Când am vizitat Finlanda în 1959, gazdele mele erau încă supărate din cauza faptului că foștii lor aliați germani se întorseseră împotriva Finlandei și devastaseră Laponia.

Pierderile totale ale Finlandei împotriva sovieticilor și germanilor în cele două războaie, Războiul de Iarnă și Războiul de Continuare, au însumat aproape 100 000 de oameni. Prin raportare proporțională la populația finlandeză, este ca și cum 9 milioane de americani ar fi uciși într-un război astăzi. Alți 94 000 de finlandezi au fost răniți, 30 000 de femei au rămas văduve, 55 000 de copii au devenit orfani și 615 000 de finlandezi și-au pierdut casele. Este ca și cum un război ar fi cauzat 8 milioane de morți în rândul americanilor, 2,5 milioane de femei văduve, jumătate de milion de copii orfani și 50 de milioane de americani care și-ar fi pierdut casele. În plus, într-una dintre cele mai mari evacuări ale copiilor din istorie, 80 000 de copii finlandezi au fost evacuați (în principal în Suedia), cu consecințe traumatizante de lungă durată care s-au extins la generația următoare (tabelul 2.7). În prezent, fiicele mamelor finlandeze evacuate în copilărie sunt de două ori mai susceptibile de a fi spitalizate pentru o boală psihică decât verișorii lor născuți de mamele neevacuate. Pierderile mult mai mari ale Uniunii Sovietice împotriva Finlandei au fost estimate la aproximativ 500 000 de morți și un sfert de milion de persoane rănite. Totalul victimelor sovietice include cei 5 000 de soldați sovietici care au fost ținuți prizonieri de către finlandezi și apoi repatriați după armistițiul cu Uniunea Sovietică, unde au fost imediat bănuiți că s-ar fi predat.

Tratatul de armistițiu a cerut Finlandei să „colaboreze cu puterile Aliate pentru arestarea persoanelor acuzate de crime de război". Conform interpretării Aliaților, „criminalii de război finlandezi" erau liderii guvernului din timpul războaielor împotriva Uniunii Sovietice. Dacă

Finlanda nu și-ar fi judecat propriii conducători, sovieticii ar fi făcut-o cu siguranță și ar fi impus sancțiuni severe, probabil condamnări la moarte. Prin urmare, Finlanda s-a simțit obligată să facă ceva ce, în orice altă situație, ar fi fost considerat rușinos: a adoptat o lege retroactivă, declarând că era ilegal ca liderii guvernului să apere Finlanda prin adoptarea unor politici legale și cu larg sprijin popular la momentul adoptării lor. Tribunalele finlandeze i-au condamnat la închisoare pe președintele finlandez Ryti, pe prim-miniștrii Rangell și Linkomies, pe ministrul de externe din timpul războiului și pe alți patru miniștri, împreună cu ambasadorul de la Berlin. După ce acești conducători și-au executat sentințele în închisori speciale din Finlanda, unde au beneficiat de confort, majoritatea au fost votați sau numiți din nou în funcții publice înalte.
Tratatul de pace a cerut Finlandei să plătească reparații grele Uniunii Sovietice: 300 000 000 de dolari, care urmau să fie achitați în termen de șase ani. Chiar și după ce Uniunea Sovietică a extins termenul la opt ani și a redus suma la 226 milioane de dolari, aceasta a fost totuși o povară uriașă pentru economia finlandeză mică și neindustrializată. Cu toate acestea, în mod paradoxal, aceste reparații s-au dovedit a fi un stimulent economic, forțând Finlanda să dezvolte industrii grele, cum ar fi construcțiile navale și fabricile care lucrau pentru export. (Reparațiile exemplifică astfel etimologia cuvântului chinezesc „wei-ji“, care înseamnă „criză“, care constă în cele două caractere, „wei“, care înseamnă „pericol“ și „ji“, care înseamnă „ocazie“.) Industrializarea a contribuit la creșterea economică a Finlandei după război, până în punctul în care Finlanda a devenit o țară industrială modernă (și acum o țară de înalt nivel tehnologic), încetând a mai fi (ca în trecut) o țară agricolă săracă.
Pe lângă plata unor astfel de reparații, Finlanda trebuia să accepte să devină un partener comercial important al Uniunii Sovietice, 20% din totalul comerțului finlandez fiind reprezentat de schimburile cu țara vecină. Din Uniunea Sovietică, Finlanda a importat în principal petrol. Acest lucru s-a dovedit a fi un mare avantaj pentru Finlanda, deoarece nu depindea, la fel ca restul Occidentului, de aprovizionarea cu petrol din Orientul Mijlociu. Dar, ca parte a acordului său comercial, Finlanda a trebuit să importe și produse sovietice inferioare, precum locomotive, reactoare nucleare și mașini, care ar fi putut fi obținute mai ieftin și la o calitate mult mai bună din Occident. Finlandezii și-au exprimat frustrarea prin umorul negru, la fel ca în cazul tunurilor italiene amintite mai devreme. De exemplu, în momentul vizitei mele din 1959, mulți finlandezi aveau mașini sovietice Moskvici, care se stricau des. Multe modele de mașini europene și americane aveau trape de plafon: panourile glisante care puteau fi folosite pentru a permite expunerea la soare pe vreme bună. Potrivit unei glume finlandeze larg răspândite, noile modele Moskvici ar fi avut nu numai trapă de plafon, ci și trapă de podea: un alt panou glisant, dar pe podea. Întrebare: care este avantajul de a avea o trapă de podea care nu poate permite intrarea soarelui? Răspunsul: de fiecare dată când se strică Moskviciul, ceea ce se va întâmpla adesea, puteți

să vă puneți picioarele prin deschiderea de pe podea, să vă ridicați și să-l împingeți înainte!

*

Finlandezii se referă la anii 1945–1948 ca la „anii pericolului". Privind retrospectiv, știm că Finlanda a supraviețuit, dar în acei ani acest rezultat fericit părea incert. Principalul pericol a fost acela al unei cuceriri comuniste, prin subversiunea comunistă internă susținută de Uniunea Sovietică. Paradoxal pentru o țară democratică care a luptat pentru supraviețuirea sa împotriva Uniunii Sovietice, Partidul Comunist Finlandez și aliații săi au câștigat un sfert din locurile parlamentare în alegerile libere din martie 1945 și au încercat să preia controlul asupra forțelor de poliție. Uniunea Sovietică ocupase deja Germania de Est, era pe punctul de a institui regimuri comuniste în patru țări est-europene (Polonia, Ungaria, Bulgaria și România), pusese la cale o lovitură de stat în Cehoslovacia și susținea un război de gherilă fără succes în Grecia. Era Finlanda următoarea pe listă? Costul reparațiilor față de Uniunea Sovietică era o povară grea pentru economia finlandeză, încă în mare parte agricolă, care nu era încă industrializată. Războiul distrusese infrastructura din Finlanda: fermele fuseseră neglijate, mijloacele de producție ajunseseră ruine, două treimi din flota navală finlandeză fusese distrusă și camioanele fuseseră utilizate până la epuizare, consumându-se toate piesele de schimb și fiind transformate pentru a funcționa pe lemne în loc de benzină. Sute de mii de locuitori ai Kareliei, finlandezi infirmi, orfani și văduve aveau nevoie de locuințe, bani și sprijin emoțional din partea familiilor finlandeze care nu fuseseră destrămate de război. Zeci de mii de copii finlandezi care fuseseră evacuați în Suedia se întorceau traumatizați și nu mai știau limba finlandeză și aproape că nu își mai aduceau aminte de părinți după exil.

În acei ani periculoși, Finlanda a elaborat o nouă politică postbelică pentru a evita o cucerire sovietică. Această politică a devenit cunoscută sub numele de linia Paasikivi–Kekkonen, după cei doi președinți ai Finlandei care au creat-o, au întruchipat-o și au implementat-o strict timp de 35 de ani (Juho Paasikivi, 1946–1956; Urho Kekkonen, 1956–1981). Linia Paasikivi–Kekkonen a inversat politica dezastruoasă din 1930 a Finlandei de ignorare a Rusiei. Paasikivi și Kekkonen au învățat din aceste greșeli. Pentru ei, realitatea cruntă esențială era că Finlanda era o țară mică și slabă; nu se puteau aștepta la ajutorul aliaților occidentali; țara trebuia să înțeleagă și să țină cont constant de punctul de vedere al Uniunii Sovietice; trebuia să discute cu oficialii guvernului sovietic la toate nivelurile, de sus în jos; trebuia să obțină și să păstreze încrederea Uniunii Sovietice, demonstrând Moscovei că Finlanda se ținea de cuvânt și își respecta acordurile. Menținerea încrederii Uniunii Sovietice necesita eforturi mari, sacrificarea unei părți a independenței economice și a libertății depline de exprimare, aspecte pe care țările democratice puternice și lipsite de amenințări le considerau drepturi naționale inalienabile.

Atât Paasikivi, cât și Kekkonen cunoșteau foarte bine Uniunea Sovietică și poporul ei: Paasikivi acumulase informații de la derularea negocierilor cu Uniunea Sovietică din octombrie 1939, martie 1940 și septembrie 1944, precum și ca urmare a ocupării funcției de ambasador la Moscova. El a concluzionat că motivația principală a lui Stalin în relația sa cu Finlanda nu era ideologică, ci strategică și geopolitică: adică problema militară a Uniunii Sovietice de a-și apăra al doilea oraș ca mărime (Leningrad/Sankt Petersburg) de atacuri prin Finlanda sau prin Golful Finlandei, care avuseseră loc în trecut. Dacă Uniunea Sovietică se simțea sigură pe acest front, Finlanda era, la rândul ei, în siguranță. Dar Finlanda nu putea fi niciodată sigură atâta timp cât Uniunea Sovietică se simțea nesigură. În general, conflicte din orice parte a lumii puteau face Uniunea Sovietică neliniștită și dispusă să emită pretenții asupra Finlandei, astfel încât Finlanda trebuia să devină activă în menținerea păcii mondiale. Paasikivi și apoi Kekkonen au reușit să dezvolte o relație de încredere cu Stalin, apoi cu Hrușciov și cu Brejnev. Relația era atât de strânsă, încât atunci când Stalin a fost întrebat de ce nu încercase să manevreze Partidul Comunist din Finlanda pentru a-l aduce la putere, așa cum făcuse în toate celelalte țări din Europa de Est, el a răspuns astfel: „Dacă îl am pe Paasikivi, de ce aș avea nevoie de Partidul Comunist Finlandez?“

Iată explicația președintelui Kekkonen despre politica lui și cea a lui Paasikivi, preluată din autobiografia sa politică: „Sarcina fundamentală a politicii externe finlandeze este de a reconcilia existența națiunii noastre cu interesele care domină mediul geopolitic al Finlandei. [Politica externă finlandeză este] diplomația preventivă. Sarcina acestei diplomații este de a percepe pericolul care se apropie înainte de a fi prea aproape și de a lua măsuri care ajută la evitarea acestui pericol – de preferință, într-o manieră atât de subtilă, încât să fie perceptibilă pentru puțini. [...] Mai ales pentru un stat mic care nu are nici o iluzie conform căreia pozițiile pe care le adoptă pot schimba jocul într-un fel sau altul, este foarte important să putem formula în timp o concepție corectă despre puterea acelor factori de care va depinde dezvoltarea viitoare în sectorul militar și politic. [...] O națiune ar trebui să se bazeze numai pe ea însăși. Anii de război ne-au învățat o lecție dureroasă în această privință. [...] Experiența ne-a învățat, de asemenea, că o țară mică, pur și simplu, nu își poate permite să amestece emoțiile – fie sentimente de simpatie, fie de antipatie – în soluțiile sale de politică externă. O politică externă realistă ar trebui să se bazeze pe conștientizarea factorilor esențiali ai politicii internaționale, și anume interesele naționale și puterea relațiilor dintre state.“

Rezultatele concrete care decurg din aderarea Finlandei la linia Paasikivi–Kekkonen constau în ceea ce Uniunea Sovietică (și astăzi Rusia) a făcut sau nu a făcut în relația cu Finlanda în ultimii 70 de ani. În primul rând, nu a invadat Finlanda. Ea nu a plănuit impunerea Partidului Comunist Finlandez la putere în perioada în care această formațiune a existat. Uniunea Sovietică a redus cuantumul reparațiilor și a prelungit perioada de plată. În 1955, a

evacuat baza sa navală și și-a retras artileria de pe coasta finlandeză de la Porkkala, la doar 15 kilometri de Helsinki. A tolerat intensificarea comerțului finlandez cu Occidentul și declinul comerțului cu Uniunea Sovietică, asocierea Finlandei cu CEE (Comunitatea Economică Europeană) și aderarea Finlandei la AELS (Asociația Europeană a Liberului Schimb). Uniunea Sovietică avea puterea să interzică majoritatea acestor lucruri. Ea nu s-ar fi comportat astfel dacă nu ar fi avut încredere în Finlanda și în liderii ei.

*

În relațiile sale externe, Finlanda a pășit pe linia subțire dintre dezvoltarea relațiilor cu Occidentul și menținerea încrederii sovietice. Pentru a construi această încredere imediat după războiul din 1944, Finlanda a îndeplinit la timp toate condițiile impuse de armistițiu și de tratatul de pace ulterior cu Uniunea Sovietică. Acest lucru a însemnat îndepărtarea trupelor germane din Finlanda, desfășurarea proceselor împotriva liderilor finlandezi din timpul războiului, legalizarea Partidului Comunist Finlandez și introducerea acestuia în guvern, împiedicându-i totodată să preia controlul asupra Finlandei, și achitarea la timp a reparațiilor de război către Uniunea Sovietică, deși acest lucru a însemnat că mulți finlandezi au fost nevoiți să contribuie cu propriile bijuterii și inele de aur.

În privința extinderii relațiilor sale occidentale, Finlanda a depus eforturi pentru a reduce suspiciunea cronică a sovieticilor că Finlanda urma să se integreze economic în Occident. De exemplu, Finlanda a considerat că era prudent să refuze oferta Statelor Unite de a beneficia de Programul Marshall. În timp ce încheia acorduri cu asociațiile din Europa de Vest, CEE și AELS, Finlanda încheia simultan acorduri cu țările comuniste din Europa de Est și a garantat Uniunii Sovietice clauza națiunii cea mai favorizată, promițând Moscovei aceleași concesii comerciale pe care Finlanda le oferise partenerilor săi din Comunitatea Europeană.

În timp ce țările occidentale erau principalii parteneri comerciali ai Finlandei, Finlanda a devenit al doilea mare partener comercial occidental al Uniunii Sovietice (după Germania Federală). Finlanda era una dintre principalele rute pentru importul bunurilor occidentale în Uniunea Sovietică. Exporturile Finlandei în Uniunea Sovietică includeau nave, spărgătoare de gheață, bunuri de consum și materiale pentru construcția spitalelor, a hotelurilor și a orașelor industriale. Pentru Uniunea Sovietică, Finlanda a fost principala sursă de tehnologie occidentală și fereastra sa directă către Occident. Rezultatul a fost că sovieticii nu mai aveau nici o motivație să preia controlul asupra Finlandei, deoarece aceasta era mult mai importantă ca țară independentă și aliată cu Occidentul decât ar fi fost din postura de satelit comunist sau ca parte a Uniunii Sovietice.

Întrucât liderii sovietici aveau încredere în președinții Paasikivi și Kekkonen, Finlanda a ales să nu înlocuiască președinții în maniera obișnuită a altor țări democratice, ci i-a păstrat pe cei doi în funcție vreme de 35 de ani. Paasikivi a fost președinte timp de zece ani, până la moartea sa la vârsta

de 86 de ani, în timp ce succesorul său, Kekkonen, a fost la conducere timp de 25 de ani, până când problemele de sănătate l-au forțat să demisioneze, la vârsta de 81 de ani. Când Kekkonen l-a vizitat pe Brejnev în 1973, în timpul negocierilor finlandeze cu Comunitatea Europeană, Kekkonen a înlăturat toate suspiciunile lui Brejnev, promițându-i personal că relațiile dintre CEE și Finlanda nu urmau să afecteze relațiile dintre Helsinki și Moscova. Parlamentul finlandez i-a permis lui Kekkonen să-și îndeplinească această promisiune prin adoptarea unei legi de urgență care i-a prelungit mandatul cu încă patru ani, amânând astfel alegerile prezidențiale programate pentru 1974.

Guvernul finlandez și presa s-au abținut să critice Uniunea Sovietică și au practicat autocenzura voluntară, care nu este în mod normal asociată cu democrațiile. De exemplu, în timp ce alte țări au condamnat invazia sovietică din Ungaria și Cehoslovacia, precum și războiul sovietic împotriva Afghanistanului, guvernul și presa finlandeze au rămas tăcute. O editură finlandeză și-a anulat planurile de a publica romanul *Arhipelagul Gulag* al lui Soljenițîn, temându-se să nu aducă o ofensă sensibilităților sovietice. Când un ziar finlandez a insultat Uniunea Sovietică în 1971, declarând (în mod repetat) că republicile baltice fuseseră ocupate de Uniunea Sovietică în 1939, un ziar sovietic a denunțat această afirmație ca o încercare burgheză de a distruge relațiile de bună vecinătate dintre Finlanda și Uniunea Sovietică, iar ministrul sovietic de externe a avertizat Finlanda că Moscova se aștepta ca guvernul finlandez să prevină astfel de incidente în viitor. Guvernul finlandez s-a conformat, cerând presei finlandeze să dea dovadă de o „responsabilitate“ mai mare, adică să cenzureze astfel de declarații potențial ofensatoare.

Exercițiul de echilibristică al Finlandei a constituit o combinație între păstrarea independenței față de Uniunea Sovietică și generarea creșterii economice. Și în acest sens, Finlanda, ca țară mică, a trebuit să se confrunte cu realitatea: cei 6 milioane de finlandezi de astăzi nu vor dezvolta niciodată avantajele economice la scară largă de care se bucură 90 de milioane de germani sau 330 de milioane de americani. Finlanda nu va izbuti niciodată în sferele economice care depind de un nivel de trai scăzut și de capacitatea de a plăti muncitorilor salarii reduse care sunt încă la ordinea zilei în afara Europei și a Americii de Nord. Conform standardelor mondiale, Finlanda va avea întotdeauna puțini muncitori care se așteaptă mereu la salarii mari. Prin urmare, Finlanda a trebuit să exploateze pe deplin forța de muncă disponibilă și să dezvolte industrii generatoare de profituri mari.

Pentru a exploata productiv întreaga populație, sistemul școlar finlandez are ca scop oferirea unei bune educații, spre deosebire de sistemul școlar din SUA, care educă un număr mic de oameni foarte bine, dar foarte slab pe restul. Finlanda are școli publice egalitare de înaltă calitate și puține școli private. În mod surprinzător pentru americanii bogați, chiar și cele câteva școli finlandeze private primesc același nivel de finanțare din partea guvernului precum școlile publice și nu li se permite să-și mărească

finanțarea prin taxe școlare, colectarea de bani sau prin donații! În timp ce cadrele didactice din școlile americane au un statut social inferior și provin predominant din rândul studenților cu performanțe școlare mai scăzute, profesorii finlandezi trec printr-un un proces de selecție foarte competitiv, sunt atrași din rândul celor mai străluciți liceeni și studenți, se bucură de un statut social mai prestigios (chiar mai prestigios decât cel al profesorilor universitari), sunt bine plătiți, toți au grade academice avansate și au o mare autonomie în privința modului de predare. Prin urmare, elevii finlandezi sunt în topul clasamentelor globale în domenii precum abilități de citire, matematică și rezolvare a problemelor. Finlanda extrage cele mai bune rezultate atât din partea femeilor, cât și a bărbaților: a fost a doua țară din lume (după Noua Zeelandă) care a oferit dreptul de vot femeilor, iar în timpul uneia dintre vizitele mele funcția de președinte era ocupată de o femeie. De asemenea, Finlanda obține cele mai bune rezultate din partea poliției: încă o dată surprinzător pentru americani, polițiștii finlandezi trebuie să aibă o diplomă universitară, se bucură de încrederea a 96% din finlandezi și aproape că nu utilizează niciodată armele din dotare. Anul trecut, poliția finlandeză a tras doar șase focuri, dintre care cinci au fost avertismente: este mai puțin decât numărul mediu săptămânal de focuri de armă din orașul meu, Los Angeles.

Acest accent puternic pe educație creează o forță de muncă productivă. Finlanda are cel mai mare procent de ingineri din lume în cadrul populației sale. Este un lider mondial în tehnologie. Exporturile sale reprezintă aproape jumătate din PIB (produsul intern brut), iar produsele sale principale de export sunt, în prezent, utilaje de înaltă tehnologie, utilaje grele și produse industriale, în loc de lemn și alte produse forestiere obișnuite, așa cum era cazul înainte de cel de-al Doilea Război Mondial. Finlanda a devenit un lider mondial în dezvoltarea de noi produse de înaltă tehnologie din exploatarea pădurilor sale, cum ar fi producția de energie electrică, îngrășăminte, fibre textile pentru a înlocui lâna și cuprul, precum și producția de chitare. Investițiile publice și private din Finlanda în cercetare și în dezvoltare se ridică la 3,5% din PIB, aproape dublu față de celelalte țări din UE și (împreună cu procentul din PIB cheltuit pentru educație) aproape de cel mai înalt nivel al lumii. Rezultatul acestui excelent sistem educațional și al investițiilor ridicate în cercetare și în dezvoltare este că, în jumătate de secol, Finlanda a devenit, dintr-o țară săracă, una dintre cele mai bogate din lume. Venitul mediu pe cap de locuitor este acum egal cu cel al Franței, al Germaniei și al Regatului Unit, toate având o populație de zeci de ori mai mare decât cea a Finlandei și fiind bogate de mai mult timp.

⋆

Când am vizitat Finlanda în 1959, neștiind aproape nimic despre istoria celor două războaie finlandeze cu Uniunea Sovietică, le-am întrebat pe gazdele mele de ce Finlanda se subordona Uniunii Sovietice în atât de multe feluri, de ce importa acele mașini Moskvici de proastă calitate și se temea atât de mult de posibilitatea unui atac sovietic. Le-am spus gazdelor mele că

Statele Unite ar fi apărat cu siguranță Finlanda în cazul în care Uniunea Sovietică ar fi atacat. Privind retrospectiv, nu aș fi putut să spun ceva mai crud, ignorant sau lipsit de tact. Finlanda avea amintiri dureroase legate de momentul atacului sovietic, când nu fusese ajutată de Statele Unite, Suedia, Germania, Marea Britanie sau Franța. Finlanda a trebuit să învețe din istoria sa că supraviețuirea și independența ei depindeau de ea însăși și că putea fi în siguranță doar dacă Uniunea Sovietică se simțea în siguranță și avea încredere în Finlanda.
Atitudinea mea ignorantă a fost împărtășită de mulți străini care ar fi trebuit să cunoască situația mai bine, dar care, în schimb, au etichetat politica finlandeză folosind termenul de „finlandizare". Ca definiție a finlandizării, iată un fragment din *New York Times*, din 1979: „O situație deplorabilă în care un vecin mic și slab, speriat de puterea și de cruzimea politică a unei superputeri totalitare, face concesii nerușinate și jenante în privința libertăților sale suverane". Cei care criticau finlandizarea considerau politica finlandeză drept lașă.
Multe decizii finlandeze i-au șocat pe observatorii din Europa de Vest și din Statele Unite. În Statele Unite sau în Germania, ar fi imposibil ca alegerile prezidențiale să fie amânate, ca un candidat la președinție să își retragă candidatura, ca un editor să își anuleze planurile de publicare a unei cărți sau ca presa să se autocenzureze pentru a evita ofensarea sensibilităților sovietice. Astfel de acțiuni par să încalce dreptul democratic la libertatea de exprimare.
Dar sensibilitatea altor țări este o problemă pentru fiecare țară. Pentru a-l cita din nou pe președintele Kekkonen, „independența unei țări nu este, de obicei, absolută [...], nu a existat nici un singur stat care să nu se supună comandamentelor istorice". Există motive evidente pentru care Finlanda trebuie să țină cont mai mult de comandamentele istorice decât Statele Unite sau Germania: Finlanda este mică și are granițe cu Rusia, în timp ce Statele Unite și Germania nu. Ce cred criticii finlandizării că ar fi trebuit să facă Finlanda: să riște o altă invazie sovietică neluând în considerare reacțiile sovietice?
O parte din teama din spatele obiecțiilor criticilor străini față de finlandizare a provenit din îngrijorarea că Uniunea Sovietică comunistă ar fi putut atrage propriile țări pe orbita sa. Dar alte țări din Europa de Vest și Statele Unite trăiesc într-o situație geopolitică complet diferită și nu se confruntă cu problemele geopolitice ale Finlandei. Apărarea lui Kekkonen a politicii finlandeze a fost rezumată în fraza „Finlandizarea nu este pentru export".
Într-adevăr, politica externă a Finlandei față de Uniunea Sovietică era în mod necesar extraordinar de complexă. Rezultatul este că, în cei 70 de ani de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Finlanda nu a ajuns niciodată aproape de a deveni un satelit sovietic sau rus. Dimpotrivă, ea a reușit să-și extindă în permanență legăturile cu Occidentul, păstrând legături bune cu Rusia. În același timp, finlandezii știu că viitorul este incert și, prin urmare, serviciul militar este încă obligatoriu pentru bărbați și este

voluntar pentru femei. Antrenamentul durează până la un an și este riguros, deoarece Finlanda se așteaptă ca soldații săi să se poată lupta cu adevărat. După acel an de pregătire, finlandezii sunt chemați în serviciul de rezervă la fiecare câțiva ani până la vârsta de 30–35 de ani sau mai mult. Armata de rezervă reprezintă 15% din populația finlandeză, fiind ca și cum Statele Unite ar menține o armată de rezervă de 50 de milioane de oameni.

*

Acum să evaluăm, în lumina istoriei recente a Finlandei, cei 12 factori postulați ca fiind asociați cu soluționarea crizelor naționale (tabelul 1.2), prin analogie cu factorii relevanți pentru crizele personale (tabelul 1.1). Dintre aceștia, șapte au favorizat, unul dintre ei inițial a împiedicat și apoi a favorizat, iar lipsa a trei dintre ei a împiedicat rezolvarea problemei fundamentale a Finlandei: amenințarea din partea vecinului său puternic.

Cei șapte factori asociați cu soluția de criză a Finlandei au fost acceptarea responsabilității (factorul nr. 2), construirea unui zid (factorul nr. 3), identitatea națională puternică (factorul nr. 6), autoevaluarea onestă (factorul nr. 7), gestionarea eșecului național (factorul nr. 9), flexibilitatea (factorul nr. 10) și valorile naționale fundamentale (factorul nr. 11). În primul rând, dintre națiunile luate în discuție în această carte, Finlanda este un exemplu remarcabil de acceptare a responsabilității și autoevaluare onestă ultrarealistă. Reevaluarea sa a fost deosebit de dureroasă, deoarece armatele sovietice au ucis o mare parte a populației și au lăsat în urmă văduve, orfani și oameni fără adăpost. Finlandezii trebuiau să evite să cadă în capcana de a lăsa autocompătimirea și resentimentele să paralizeze relațiile cu Uniunea Sovietică. Dar au recunoscut, în cele din urmă, realitatea: că Finlanda este mică; că are o graniță lungă cu Uniunea Sovietică; că nu putea să se bazeze pe aliații săi pentru un sprijin eficient; că responsabilitatea pentru supraviețuirea ei era în întregime în mâinile sale; și că fusese suficient de puternică pentru a rezista Uniunii Sovietice pentru o vreme, făcând ca invazia să fie lentă, costisitoare și dureroasă pentru sovietici, însă nu putea rezista pentru totdeauna. Finlandezii au învățat din greșelile politicii externe din perioada de dinainte de război. În cele din urmă, ei și-au dat seama că singura modalitate de a-și menține independența politică era să câștige încrederea sovietică și să sacrifice o parte din independența economică și din libertatea de exprimare.

Finlanda ilustrează în mod clar ideea de schimbare selectivă și factorul privind construirea unui zid (factorul nr. 3). În răspunsul său ulterior (după septembrie 1944) la atacul sovietic, Finlanda a renunțat la vechea politică de a încerca să ignore Uniunea Sovietică. A adoptat o nouă politică favorizând implicarea economică și discuțiile politice frecvente cu Uniunea Sovietică. Dar aceste schimbări au fost extrem de selective, pentru că Finlanda a rămas liberă, autonomă din punct de vedere politic și o democrație social-liberală. Coexistența a două identități aparent contradictorii, una schimbată și cealaltă neschimbată, a derutat și a înfuriat mulți străini care au inventat

termenul disprețuitor de „finlandizare“ și au sugerat că Finlanda ar fi putut și ar fi trebuit să acționeze diferit.
Finlanda demonstrează că are o identitate națională extraordinar de puternică (factorul nr. 6), mult mai mult decât cineva care nu o cunoaște s-ar fi așteptat de la o țară atât de mică, care, de altfel, pare tipic scandinavă. Identitatea națională a Finlandei și credința în unicitatea acestei țări au apărut mai ales datorită limbii ei frumoase, dar unice și dificile, pe care puțini străini încearcă să o învețe; datorită poeziei populare asociată cu această limbă (*Kalevala*); și datorită istoriei îndelungate de autonomie finlandeză sub regimul țarismului rusesc, când Finlanda avea deja administrație, monedă proprie și parlament. O contribuție suplimentară la identitatea națională a Finlandei a fost recunoașterea în întreaga lume a muzicienilor, sportivilor, arhitecților și designerilor săi. Astăzi, identitatea națională finlandeză se bazează, de asemenea, pe mândria față de realizările militare din timpul Războiului de Iarnă. Finlandezii privesc al Doilea Război Mondial cu mândrie, mai mult decât cetățenii oricărei alte țări, cu excepția Marii Britanii. Celebrarea centenarului finlandez din 2017 a independenței s-a axat pe eforturile din cel de-al Doilea Război Mondial, precum și pe obținerea independenței în 1917: este ca și cum sărbătorirea independenței americane (4 iulie) s-ar concentra pe victoria noastră în al Doilea Război Mondial, mai degrabă decât pe declarația de independență din 1776.
Finlanda demonstrează capacitatea de a tolera eșecul inițial și de a continua să experimenteze soluții de criză până când găsește răspunsul potrivit (factorul nr. 9). Când Uniunea Sovietică și-a exprimat cererile față de Finlanda, în octombrie 1939, Finlanda nu a răspuns prin oferirea unor soluții de colaborare economică și politică pe care, în cele din urmă, avea să le adopte. Chiar dacă Finlanda ar fi răspuns cu o astfel de ofertă, probabil că Stalin ar fi respins propunerea; a fost nevoie de rezistența acerbă a Finlandei în Războiul de Iarnă pentru a-l convinge pe Stalin să lase Finlanda să rămână independentă. În schimb, începând cu 1944, când Finlanda a recunoscut eșecul politicii sale de dinainte de război de a ignora Uniunea Sovietică și politica sa de război de a căuta o soluție militară, țara a trecut printr-o perioadă lungă și aproape neîntreruptă de experimentare pentru a descoperi câtă independență economică și politică putea să păstreze și ce ar fi trebuit să facă pentru a satisface în schimb Uniunea Sovietică. Finlanda ilustrează flexibilitatea născută din necesitate (factorul nr. 10). Ca răspuns la temerile și la sensibilitățile sovietice, Finlanda a făcut lucruri de neconceput în orice altă democrație: și-a trimis liderii din perioada războiului la judecată și i-a condamnat la închisoare pe baza unei legi retroactive; parlamentul său a adoptat un decret de urgență pentru amânarea alegerilor prezidențiale; un important candidat la președinție a fost convins să-și retragă candidatura; presa și-a autocenzurat cuvintele care puteau ofensa Uniunea Sovietică. Alte democrații ar fi considerat astfel de acțiuni ca fiind rușinoase. În Finlanda, astfel de acțiuni reflectă flexibilitatea: sacrificarea principiilor democratice sacre în măsura necesară pentru a menține

independența politică, principiul cel mai sacru. Citând din nou din biografia lui Mannerheim scrisă de Zaloga, finlandezii au excelat în negocierea „cea mai puțin oribilă dintre mai multe opțiuni proaste".
Istoria Finlandei ilustrează credința într-o valoare fundamentală care nu este negociabilă (factorul nr. 11): independența și evitarea ocupației de către o altă putere. Finlandezii erau dispuși să lupte pentru această valoare fundamentală, chiar dacă astfel riscau să fie uciși în masă. Din fericire pentru finlandezi, ei au supraviețuit și chiar și-au păstrat independența. Nu există un răspuns universal corect la această dilemă agonizantă. Polonezii în 1939, iugoslavii în 1941 și maghiarii în 1956 au respins cererile germane și sovietice, și au luptat pentru independența lor, dar fără succesul Finlandei: toate cele trei țări au pierdut, au intrat sub ocupație sau au rămas ocupate și au suferit enorm sub ocupație. Prin contrast, Cehoslovacia în 1938, Estonia, Letonia și Lituania în 1939, precum și Japonia, în august 1945, au acceptat un ultimatum german, sovietic sau american, deoarece credeau că situația lor era disperată din punct de vedere militar. Privind retrospectiv, situația Cehoslovaciei și a Estoniei ar putea să nu fi fost fără speranță, dar nu vom ști niciodată.
Factorul care inițial a împiedicat, dar ulterior a favorizat soluționarea crizei din Finlanda a fost lipsa unui consens național privind criza și apoi atingerea unui consens (factorul nr. 1). În anii 1930, Finlanda a ignorat în mare măsură criza iminentă cu Uniunea Sovietică, iar apoi, în 1939, a interpretat greșit solicitările lui Stalin ca fiind parțial doar de fațadă. Începând cu anul 1944, a existat un consens cunoscut ca linia Paasikivi–Kekkonen, conform căruia guvernul finlandez trebuia să discute des cu liderii politici sovietici și să învețe să vadă lucrurile din perspectiva sovietică.

Cei trei factori favorabili soluției de criză care i-au lipsit Finlandei, și pentru care ea a trebuit să compenseze în alte moduri, au fost sprijinul aliaților (factorul nr. 4), modelele disponibile (factorul nr. 5) și libertatea față de constrângerile geopolitice (factorul nr. 12). Dintre națiunile luate în discuție în această carte, nimeni nu a primit mai puțin sprijin din partea aliaților decât Finlanda: toți prietenii tradiționali și potențiali ai Finlandei au refuzat să ofere ajutorul substanțial pe care aceasta l-a sperat în timpul Războiului de Iarnă. (Suedia a oferit un mic ajutor neguvernamental sub forma a circa 8 000 de voluntari și a acceptat copii finlandezi refugiați, în timp ce Germania a oferit un ajutor militar și economic esențial în timpul Războiului de Continuare.) Finlanda nu putea prelua un model al unei țări mici care reușise să reziste cererilor sovietice sau naziste: aproape toate celelalte țări europene fie acceptaseră astfel de cereri și își pierduseră independența (precum republicile baltice), fie se opuseseră și fuseseră cucerite brutal (Polonia și Iugoslavia) sau reușiseră să se opună cu succes prin puterea lor militară, mult superioară celei a Finlandei (numai Marea Britanie), ori își menținuseră independența prin concesii mult mai blânde decât cele pe care

Uniunea Sovietică le solicitase Finlandei (concesiile acordate de Elveția și Suedia Germaniei naziste). Pe de altă parte, nici o altă națiune nu putea folosi succesul Finlandei în fața Uniunii Sovietice ca model („finlandizarea nu este pentru export"). Libertatea de alegere a Finlandei a fost sever limitată de constrângerile geopolitice ale graniței sale lungi cu vecinul său puternic sovietic; numai Germania postbelică s-a putut compara cu Finlanda în privința constrângerilor aplicate de țări mai puternice.

Printre chestiunile specifice privind crizele naționale, dar care nu sunt aplicabile și în cazul crizelor personale, două merită discutate: rolul conducerii și al reconcilierii după conflict. Finlanda a beneficiat de o conducere militară și politică iscusită în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și după aceea. Ca lider militar, generalul Mannerheim a fost un maestru în alocarea resurselor limitate, în evaluarea pericolelor relative pe care le ridicau amenințările sovietice pe diverse fronturi de război, în păstrarea calmului și a rațiunii în situații grele și în menținerea încrederii soldaților și a ofițerilor săi. Premierul finlandez și ulterior președintele Juho Paasikivi, precum și succesorul său, Urho Kekkonen, pe lângă faptul că vorbeau fluent limba rusă, s-au arătat abili în negocierile cu Stalin dintr-o poziție inferioară, câștigând și menținând încrederea lui Stalin în ciuda paranoiei sale, convingându-l că păstrarea independenței Finlandei era o politică bună pentru Uniunea Sovietică. (Puneți-vă în locul lui Paasikivi în septembrie 1944, când acesta a zburat la Moscova pentru a-l întâlni pe Stalin pentru negocierile de pace, pentru a pune capăt Războiului de Continuare, după ce zburase deja la Moscova pentru negocierile de pace din martie 1940, pentru a pune capăt Războiului de Iarnă, și după ce Finlanda rupsese acel acord din martie 1940, trecând de partea Germaniei și recucerind Karelia în vara anului 1941. Ce ai fi putut să-i spui lui Stalin în 1944? – „Crede-mă, poți avea încredere în mine de data aceasta?") Însă impacturile lui Mannerheim, Paasikivi și Kekkonen ca lideri nu ar trebui să fie exagerate, deoarece scopurile și strategiile lor erau similare cu cele ale altor generali și politicieni finlandezi, deși abilitățile lor erau excepționale.

Cealaltă problemă specifică a crizelor naționale se referă la reconcilierea după conflicte interne dure sau războaie civile. Reconcilierea în Finlanda după războiul civil din 1918 a fost mult mai rapidă și mai completă decât reconcilierea în Chile după dictatura militară a lui Pinochet (capitolul 4), în vreme ce indonezienii nu au făcut prea multe eforturi pentru a ajunge la reconciliere după genocidul instigat de armată în 1965 (capitolul 5). O explicație parțială se referă la diferențele naționale, în măsura în care armata a rămas puternică și a continuat să-i amenințe pe foștii adversari. Armata a rămas la putere în Indonezia după 1965 și a rămas vizibilă și amenințătoare în Chile chiar și după ce Pinochet s-a retras din funcția de președinte, în vreme ce armata finlandeză a devenit mai puțin vizibilă după războiul civil. O altă parte a explicației este sentimentul finlandez al caracterului distinctiv împărtășit de toți finlandezii: că atât câștigătorii, cât și învinșii războiului civil finlandez împărtășeau aceeași tradiție egalitară și erau unici printre

popoarele lumii datorită limbii finlandeze, al faptului că știau să recite *Kalevala* și al faptului că erau compatrioții lui Jean Sibelius și ai lui Paavo Nurmi.

Prin urmare, Finlanda este primul dintre cele două exemple de țări aruncate în criză din cauza unui șoc extern brusc. În capitolul următor, Japonia în perioada Meiji, vom discuta despre o altă țară cu o identitate națională puternică și o limbă unică, mult mai distinctă din punct de vedere cultural decât Finlanda, cu schimbări selective și mai drastice și de un realism excepțional precum cel al Finlandei, dar cu o altă situație geopolitică care i-a permis să urmeze o strategie pe termen lung mai independentă decât Finlanda.

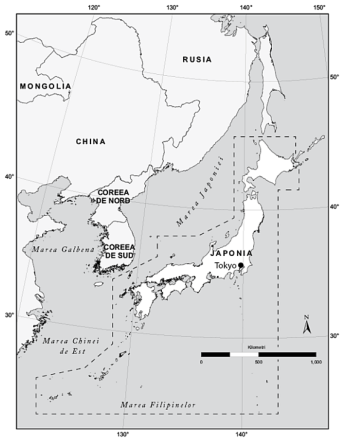

FIG. 3 *Harta Japoniei*

Capitolul 3
Originile Japoniei moderne

Legăturile mele cu Japonia – Japonia înainte de 1853 – Perry – Perioada dintre 1853 și 1868 – Era Meiji – Reformele din perioada Meiji – „Occidentalizarea“ – Expansiune teritorială – Cadrul crizei – Probleme

Spre deosebire de alte țări analizate în această carte, în cazul Japoniei nu cunosc limba, nu am locuit acolo perioade lungi de timp și am vizitat țara pentru prima oară abia cu două decenii în urmă. Cu toate acestea, am avut numeroase ocazii de a afla indirect despre schimbările selective din Japonia și despre amestecul de caracteristici japoneze tradiționale și europene. Când m-am mutat în California din Boston, de pe coasta de est a Statelor Unite, unde m-am născut și am crescut, am ajuns într-o parte de țară cu o populație asiatică mult mai mare, mulți dintre ei japonezi născuți în America sau imigranți direcți. Asiaticii formează acum majoritatea corpului studențesc din universitatea mea (Universitatea California din Los Angeles), depășindu-i pe studenții de origine europeană. Am mulți prieteni și colegi japonezi, inclusiv un minunat asistent de cercetare japonez, care cunoaște foarte bine Statele Unite și Europa pentru că a locuit acolo mult timp; în unele cazuri, aceștia s-au căsătorit cu americani. Pe de altă parte, am mulți prieteni și colegi americani care cunosc foarte bine Japonia pentru că au trăit acolo mult timp și, în unele cazuri, s-au căsătorit cu persoane din Japonia. Eu însumi am ajuns să am veri japonezi și nepoți când m-am căsătorit cu o femeie cu origini japoneze.

Drept urmare, aud constant despre diferențele dintre Japonia și Statele Unite sau Europa, atât de la japonezi, cât și de la americani sau de la europeni cu o lungă experiență oferită de traiul în Japonia și în Statele Unite sau în Europa. Toate rudele, elevii, prietenii și colegii mei din Japonia vorbesc despre marile diferențe care coexistă alături de marile asemănări dintre societățile japoneză și cele americană/europeană. În ordine aleatorie, fără a încerca să le clasific în ordinea importanței, unele dintre diferențele identificate sunt următoarele: cererea scuzelor (sau nu), dificultatea de a învăța să citească și să scrie, îndurarea greutăților în tăcere, socializarea amplă cu potențiali clienți de afaceri, curtoazia, sentimentele față de străini, comportamentul misogin fățiș, comunicarea dintre pacient și medic, mândria față de caligrafie, individualismul scăzut, relațiile cu socrii, diferențierea față de alte persoane, statutul femeilor, discutarea sentimentelor în mod direct,

altruismul, modurile de exprimare a dezacordului față de persoane și multe alte caracteristici.
Toate aceste diferențe sunt moșteniri ale Japoniei tradiționale, care coexistă cu influențele occidentale asupra Japoniei moderne. Acest proces a început cu o criză care a explodat pe 8 iulie 1853 și s-a accelerat odată cu Restaurația Meiji din 1868 (analizată pe larg mai jos), când Japonia a adoptat un program de schimbări selective care s-a extins pe o perioadă de jumătate de secol. Japonia Erei Meiji este poate exemplul cel mai de seamă al schimbării naționale selective și al folosirii altor națiuni ca modele. Precum criza finlandeză, despre care am discutat în capitolul anterior, criza Japoniei a început brusc cu o amenințare din exterior (dar nu cu un atac concret). La fel ca Finlanda, Japonia a demonstrat excelente capacități de autoevaluare onestă și de răbdare în experimentarea unor soluții diferite până când a identificat o soluție de rezolvare. Spre deosebire de Finlanda, Japonia a adoptat schimbări selective mult mai cuprinzătoare și s-a bucurat de o mai mare libertate de acțiune. Așadar, Japonia în Epoca Meiji reprezintă un studiu de caz bun care completează discuția despre Finlanda.

*

Japonia a fost prima țară non-europeană modernă care a egalat societățile europene și pe cele neo-europene (Statele Unite, Canada, Australia și Noua Zeelandă) în ceea ce privește nivelul de trai, industrializarea și tehnologia. Japonia de astăzi seamănă atât cu Europa, cât și cu societățile neo-europene, nu numai din punct de vedere economic și tehnologic, ci și în privința unor numeroase aspecte politice și sociale, cum ar fi democrația parlamentară, alfabetizarea, adoptarea stilurilor vestimentare occidentale și adoptarea muzicii occidentale fără a uita de muzica tradițională japoneză. Dar, în alte privințe, în special cele sociale și culturale, Japonia este chiar mai diferită de toate societățile europene decât orice altă societate europeană față de alte societăți europene. Nu este nimic surprinzător în aceste aspecte non-europene ale societății japoneze. Acestea sunt absolut inevitabile, deoarece Japonia se află la 13 000 de kilometri de Europa Occidentală și a fost puternic influențată de țările învecinate de pe continentul asiatic (în special de China și de Coreea), alături de care Japonia are o istorie lungă.
Înainte de 1542, nici o influență europeană nu ajunsese în Japonia. Apoi a urmat o perioadă de influență asociată cu expansiunea Europei pe continente îndepărtate (dar limitată de distanța mare dintre cei doi poli), între 1542 și 1639, urmată de o perioadă de influență redusă până în 1853. Majoritatea aspectelor europene din societatea japoneză contemporană au început să apară după 1853. Desigur, ele nu au înlocuit tot ceea ce înseamnă Japonia tradițională, care continuă să existe. De fapt, Japonia, precum supraviețuitorii incendiului de la Cocoanut Grove, sau Marea Britanie după cel de-al Doilea Război Mondial, este un mozaic compus din vechiul său sine și noul său sine – într-o măsură chiar mai mare decât oricare dintre celelalte șase națiuni analizate în această carte.

Până la Restaurația Meiji, adevăratul conducător al Japoniei era un dictator militar ereditar numit shogun, în timp ce împăratul nu avea putere reală. Între anii 1639 și 1853, shogunii au limitat contactele cu străinii, continuând astfel o lungă istorie japoneză a unei izolări rezultând din efectele geografiei lor insulare. Această istorie ne poate surprinde la început dacă ne uităm la o hartă a lumii și comparăm geografia japoneză cu cea a Insulelor britanice.
Privind superficial, aceste două arhipelaguri par a fi echivalente din punct de vedere geografic, fiecare reprezentând un pol situat la marginea Eurasiei. (Uitați-vă la o hartă pentru a vă convinge.) Japonia și Marea Britanie par mai mult sau mai puțin similare ca suprafață și ambele sunt situate în apropierea continentului eurasiatic, prin urmare ne-am aștepta la istorii similare privind relația lor cu continentul. De fapt, din vremea lui Hristos, Marea Britanie a fost invadată cu succes de pe continent de patru ori, Japonia niciodată. Pe de altă parte, Marea Britanie a avut armate care au luptat pe continent în fiecare secol de la cucerirea normandă din 1066 d.Hr., dar până la sfârșitul secolului al XIX-lea nu au existat armate japoneze pe continent decât în două perioade scurte. Încă din Epoca Bronzului, cu peste 3 000 de ani în urmă, a existat un comerț înfloritor între Marea Britanie și Europa continentală; minele britanice din Cornwall au fost principala sursă de cositor pentru producția europeană de bronz. În urmă cu un secol sau două, Marea Britanie era cea mai mare putere comercială din lume, în vreme ce comerțul japonez cu lumea exterioară era în continuare redus. De ce aceste diferențe uriașe contrazic în mod evident niște așteptări geografice simple?
Explicația acestei contradicții implică detalii importante de ordin geografic. Cu toate că Japonia și Marea Britanie par, la prima vedere, similare din punct de vedere al suprafeței și al izolării, Japonia este de fapt de cinci ori mai departe de continent (177 de kilometri distanță, spre deosebire de cei 35 de kilometri care separă Marea Britanie de continent), și cu 50% mai mare ca suprafață și mult mai fertilă. Prin urmare, populația japoneză de azi este mai mult decât dublă față de cea a Marii Britanii, iar producția locală de produse alimentare, de cherestea și de pește este mai mare. Până la momentul în care industria modernă a impus importul de petrol și de metale, Japonia a fost în mare măsură autarhică în privința resurselor esențiale și nu a avut nevoie de comerț exterior, spre deosebire de Marea Britanie. Acesta este contextul geografic al izolării care a caracterizat majoritatea istoriei japoneze și care a continuat să existe după 1639.
Europenii au ajuns în China și în Japonia pe mare în 1514, respectiv 1542 d.Hr. Japonia, care realiza deja unele schimburi cu China și Coreea, a început să tranzacționeze cu patru grupuri de europeni: portughezii, spaniolii, olandezii și britanicii. Nu era vorba despre comerț direct dintre Japonia și Europa, ci de schimburi care aveau loc în avanposturi de pe coasta Chinei și din alte părți ale Asiei de Sud-Est. Astfel de contacte cu europenii au influențat diverse aspecte ale societății japoneze, de la armament la religie. Când primii aventurieri portughezi au ajuns în Japonia în 1542 și au

împușcat rațe cu armele lor primitive, martorii japonezi au fost atât de impresionați, încât au realizat cu rapiditate propriile arme de foc, astfel că, în 1600, Japonia avea arme mai multe și mai bune decât oricare altă țară în lume. Primii misionari creștini au sosit în 1549, iar, în 1600, Japonia avea 300 000 de creștini.
Dar shogunii aveau motive să se îngrijoreze de influența europeană, în general, și, în special, de creștinism. Europenii au fost acuzați de intervenții în politica japoneză și de faptul că furnizaseră arme rebelilor japonezi împotriva guvernului. Catolicii predicau intoleranța față de alte religii, nu respectau ordinele guvernului japonez de a nu predica și erau considerați loiali unui suveran străin (papa). Prin urmare, după ce a crucificat mii de creștini japonezi între 1636 și 1639, shogunul a rupt majoritatea legăturilor dintre Japonia și Europa. Creștinismul a fost interzis. Majoritatea japonezilor au primit interdicție de călătorie în străinătate. Pescarii japonezi care se îndepărtau de țărm și erau preluați de nave europene sau americane și apoi reușeau să se întoarcă în Japonia, erau de multe ori ținuți în arest la domiciliu sau le era interzis să vorbească despre experiențele lor în străinătate. Vizitele străinilor în Japonia au fost interzise, cu excepția comercianților chinezi limitați într-o zonă a orașului portuar Nagasaki, în vreme ce comercianții olandezi erau izolați pe insula Deshima din portul Nagasaki. (Din moment ce acești olandezi erau protestanți, nu erau considerați creștini în Japonia.) O dată la fiecare patru ani, acești negustori olandezi erau obligați să plătească tribut capitalei japoneze, urmând un drum bine planificat, sub supraveghere atentă, ca și cum ar fi fost niște microbi periculoși ținuți într-un recipient sigilat. Unele domenii japoneze au reușit să continue să realizeze schimburi cu Coreea, China și Insulele Ryukyu, arhipelagul situat la câteva sute de kilometri în sud de Japonia, care include și Okinawa. Vizitele comerciale intermitente coreene din Japonia erau ascunse de publicul japonez, fiind descrise ca vizite tolerate pentru plata tributurilor. Dar toate aceste contacte au rămas limitate.
Micul comerț dintre Olanda și Japonia era neglijabil din punct de vedere economic. Cu toate acestea, era important pentru Japonia, întrucât acești comercianți olandezi au devenit o sursă importantă de informații despre Europa. Printre cursurile oferite de academiile private japoneze se numărau așa-numitele „studii olandeze". În cadrul acestor cursuri erau predate informațiile dobândite din Olanda cu privire la subiecte practice și științifice: în special medicină occidentală, astronomie, cartografie, topografie, arme și explozibili. În structura Biroului de Astronomie al guvernului japonez a existat un serviciu dedicat traducerii cărților olandeze pe aceste subiecte în limba japoneză. Multe informații despre lumea exterioară (inclusiv despre Europa) au sosit în Japonia prin intermediul Chinei, prin cărți chinezești și cărți europene traduse în limba chineză.
Pe scurt, până în 1853, contactul Japoniei cu străinii a fost limitat și a fost controlat de guvernul japonez. Japonia anului 1853 era foarte diferită de Japonia de astăzi și, de asemenea, de Japonia anului 1900, din mai multe

puncte de vedere. Oarecum asemănătoare cu Europa medievală, Japonia anului 1853 era în continuare o societate ierarhică feudală împărțită în domenii, fiecare controlat de un senior numit daimyo, a cărui putere era mai mare decât cea a unui senior european medieval. La vârful puterii se afla shogunul (fotografia 3.1), din dinastia shogunilor Tokugawa, care conducea Japonia din 1603 și care controla un sfert din orezăriile din Japonia. Daimyo trebuia să ceară permisiunea shogunului pentru a se căsători, a se muta, pentru a construi sau a repara un castel. De asemenea, li se cerea, în diverse perioade, să-și aducă servitorii și să locuiască în capitala shogunului, cu mari cheltuieli pe care erau nevoiți să le suporte. În afară de tensiunile dintre shogun și daimyo, alte probleme apărute în Japonia epocii Tokugawa s-au născut din diferența tot mai mare dintre cheltuielile shogunului și veniturile sale, ca urmare a rebeliunilor din ce în ce mai frecvente, a urbanizării și a dezvoltării clasei negustorești. Dar shogunii au reușit să treacă peste aceste probleme și au rămas la putere timp de 250 de ani, neexistând nici un risc iminent care să le pericliteze poziția. În schimb, șocul care a condus la răsturnarea lor a fost pătrunderea influenței Occidentului.

Contextul presiunii occidentale asupra Japoniei a fost legat de influența occidentală asupra Chinei, care producea mult mai multe mărfuri dorite de Occident decât Japonia. În special, consumatorii europeni doreau ceai și mătase din China, dar Occidentul nu producea prea multe lucruri pe care China să le dorească la schimb, așadar europenii trebuiau să echilibreze deficitul comercial prin transportul argintului în China. Pentru a reduce scăderea drastică a rezervelor de argint, comercianții britanici au avut ideea strălucită de a trimite opiu ieftin din India pentru a-l vinde în China la prețuri mai mici decât cele percepute de sursele chinezești existente. (Nu, politica britanică a opiului nu este o minciună antioccidentală: chiar a fost aplicată și ar trebui amintită ori de câte ori cineva dorește să înțeleagă atitudinile chinezilor față de Occident.) Guvernul chinez a răspuns cu înțelepciune, denunțând opiul drept un pericol pentru sănătate, interzicând importul și cerând contrabandiștilor europeni să livreze tot opiul ținut pe navele lor ancorate în largul coastei Chinei. Marea Britanie a contestat decizia chinezilor, considerând că era o restricție comercială ilegală.

Rezultatul a fost Războiul Opiului din 1839–1842 între Marea Britanie și China, prima încercare serioasă a puterii militare a Chinei în fața Occidentului. Deși China era mult mai mare decât Marea Britanie, cu un avantaj demografic puternic, a devenit evident că marina și armata britanică erau mult mai bine echipate și antrenate decât forțele Chinei. Prin urmare, China a fost învinsă și forțată să accepte concesii umilitoare, plătind compensații ridicate și semnând un tratat care a deschis cinci porturi chineze pentru comerțul britanic. Franța și Statele Unite au obținut apoi aceleași concesii din partea Chinei.

Când guvernul japonez a aflat despre aceste evoluții în China, a început să se teamă că avea să fie doar o chestiune de timp până când o anumită putere occidentală urma să ceară un astfel de sistem de porturi deschise printr-un

tratat cu Japonia. Momentul a venit în 1853, iar puterea occidentală responsabilă a fost Statele Unite. Motivul pentru care, dintre puterile occidentale, Statele Unite au fost cele care fuseseră motivate să acționeze mai întâi împotriva Japoniei, a fost cucerirea Californiei în 1848, însoțită de descoperirea aurului acolo, care a provocat o intensificare a traficului naval american spre coasta Pacificului. Balenierele și vasele comerciale s-au înmulțit, de asemenea. Inevitabil, unele dintre aceste nave americane au fost distruse, iar unele dintre aceste naufragii au avut loc în apele oceanice din apropierea Japoniei, astfel că unii marinari au ajuns în Japonia, unde au fost uciși sau arestați, în acord cu politica izolaționistă a shogunilor. Dar Statele Unite doreau în schimb ca marinarii să primească protecție și ajutor; totodată, americanii cereau ca navele americane să poată cumpăra cărbune în Japonia.

Prin urmare, președintele american Millard Fillmore l-a trimis pe comodorul Matthew Perry în Japonia cu o flotă de patru nave, inclusiv două nave de război cu aburi dotate cu arme de foc, infinit superioare oricăror vapoare japoneze. (Japonia nu avea nici nave cu aburi, nici motoare cu aburi.) Pe 8 iulie 1853, Perry a intrat cu flota în Golful Edo (astăzi numit Golful Tokyo), a refuzat ordinele japoneze de a părăsi zona, a înmânat scrisoarea de solicitare a președintelui Fillmore și a anunțat că dorea un răspuns la întoarcerea sa din anul următor.

Pentru Japonia, sosirea lui Perry și amenințarea sa deschisă de exercitare a unei violențe copleșitoare este conformă cu definiția noastră a „crizei“: o provocare serioasă care nu poate fi rezolvată prin metode normale de soluționare. După plecarea lui Perry, shogunul a transmis scrisoarea lui Fillmore către daimyo, pentru a le cere opinia despre cum să răspundă mai bine; acest lucru era neobișnuit. Printre diversele răspunsuri propuse, temele comune au fost dorința puternică de a menține izolarea Japoniei, dar recunoașterea imposibilității practice a Japoniei de a se apăra împotriva navelor de război ale lui Perry. Prin urmare, s-a impus sugestia de a ajunge la un compromis pentru a obține mai mult timp în care Japonia putea achiziționa arme și tehnologii occidentale pentru a se apăra. Acesta a fost punctul de vedere dominant.

Când Perry s-a întors, pe 13 februarie 1854, de data aceasta cu o flotă de nouă nave de război, shogunul a răspuns prin semnarea primului tratat al Japoniei cu o țară occidentală. Deși Japonia a reușit să amâne cererea lui Perry pentru o înțelegere comercială, ea a făcut alte concesii care au marcat încheierea politicii izolaționiste de 215 ani. S-au deschis două porturi japoneze pentru navele americane, a fost acceptat ca un consul american să locuiască într-unul dintre aceste porturi și să se acorde tratamente umane marinarilor americani naufragiați. După semnarea acestui acord între Japonia și Statele Unite, comandanții navali britanici, ruși și olandezi din Extremul Orient au ajuns rapid la acorduri similare cu Japonia. Perioada de 14 ani care a început în 1854, când guvernul shogunului (numit *bakufu*) a semnat tratatul cu Perry, care a pus capăt secolelor de izolare din Japonia, a

fost o epocă tumultuoasă în istoria Japoniei. Guvernul s-a luptat pentru a rezolva problemele care decurgeau din deschiderea forțată a Japoniei. În cele din urmă, shogunul a eșuat, deoarece deschiderea a declanșat schimbări de neoprit în societatea și în politica japoneze. Aceste schimbări, la rândul lor, au condus la răsturnarea shogunului de către rivalii săi și apoi la schimbări mult mai profunde sub conducerea noului guvern controlat de acei rivali.
Tratatul lui Perry și actele similare britanice, ruse și olandeze nu au îndeplinit obiectivul occidental de deschidere a Japoniei pentru comerț. Astfel, în 1858, noul consul american din Japonia a negociat un tratat mai amplu privind comerțul, iar acesta a fost din nou urmat de tratate similare cu Marea Britanie, Franța, Rusia și Olanda. Aceste tratate au fost considerate umilitoare în Japonia și au fost numite „tratate inegale", deoarece întruchipau viziunea occidentală conform căreia Japonia nu merita să fie tratată în modul în care puterile occidentale se tratau reciproc. De exemplu, tratatele prevedeau extrateritorialitatea cetățenilor occidentali în Japonia, însemnând că aceștia nu erau supuși legilor japoneze. Un obiectiv important al politicii japoneze pentru următoarea jumătate de secol a devenit ruperea tratatelor inegale.
Slăbiciunea militară a Japoniei din 1858 a însemnat mutarea acestui obiectiv spre viitorul îndepărtat. În schimb, ținta imediată a guvernului, în 1858, a fost aceea de a minimaliza intruziunea occidentalilor, ideile și influența lor. Acest scop a fost atins prin faptul că Japonia a menținut aparența respectării tratatelor, în timp ce în realitate le zădărnicea prin întârzieri, prin schimbarea unilaterală a acordurilor, profitând de lipsa de familiaritate occidentală cu numele complicate ale localităților japoneze și, totodată, profitând de rivalitatea dintre țările occidentale. Prin tratatele din 1858, Japonia a reușit să restrângă comerțul la doar două porturi japoneze, numite „porturile tratatelor", și să limiteze prezența străinilor la anumite districte din porturi, dincolo de care aceștia nu aveau voie să călătorească.
Strategia de bază a guvernului din 1854 a fost să câștige timp. Aceasta a însemnat satisfacerea puterilor occidentale (cu cel mai mic număr posibil de concesii), dar, între timp, japonezii trebuiau să dobândească cunoștințe, echipamente, tehnologie și putere occidentale, atât militare, cât și nemilitare, pentru a rezista cât mai curând posibil Occidentului. Bakufu, precum și domeniile puternice Satsuma și Choshu****, care erau în mod nominal supuse bakufu-ului, dar se bucurau de o mare autonomie, cumpărau nave și tunuri occidentale, își modernizau armatele și trimiteau studenți în Europa și în Statele Unite. Aceștia au studiat nu numai chestiuni practice, precum navigația occidentală, construcția navelor, industrie, inginerie, știință și tehnologie, dar și legi occidentale, limbi, constituții, economie, științe politice și alfabetul occidental. Bakufu a deschis un institut pentru studierea cărților barbare (străine), a tradus cărți occidentale și a sponsorizat producția de cărți de gramatică a limbii engleze și un dicționar de buzunar japonez-englez.

Dar, în timp ce domeniile bakufu și domeniile mari încercau să-și construiască puterea militară, problemele apărute în urma contactului cu Occidentul se dezvoltau în Japonia. Bakufu și domeniile au devenit foarte îndatorate creditorilor străini din cauza unor cheltuieli precum cumpărarea de arme și trimiterea studenților în străinătate. Prețurile la bunurile de consum și costurile de trai au crescut. Mulți samurai (clasa războinică) și negustori s-au opus eforturilor guvernului de a monopoliza comerțul exterior. După ce shogunul a cerut sfatul seniorilor, după prima vizită a lui Perry, unii daimyo au dorit să se implice mai mult în politică și în planificare, să nu mai lase întregul efort în sarcina shogunului. Shogunul a fost cel care a negociat și a semnat tratatele cu puterile occidentale, dar acesta nu îi putea controla pe seniorii care încălcau aceste tratate.
Rezultatul a constat în mai multe conflicte intersectate. Puterile occidentale erau în conflict cu Japonia în ceea ce privea deschiderea spre vest a Japoniei (obiectivul occidental) sau închiderea (obiectivul japonez predominant). Domenii precum Satsuma și Choshu, care, în mod tradițional, se aflau în conflict cu guvernul, erau acum într-un conflict mai acut, fiecare încercând să folosească echipamente și cunoștințe occidentale, precum și aliați împotriva celuilalt. Conflictele dintre domenii s-au acutizat. De asemenea, a existat un conflict între guvern și împăratul de la curtea imperială, în numele căruia guvernul acționa în mod oficial. De exemplu, curtea imperială a refuzat să aprobe tratatul din 1858 pe care shogunul îl negociase cu Statele Unite, dar guvernul l-a semnat oricum.
Cel mai acut conflict a apărut din cauza dilemei strategice de bază a Japoniei: dacă să încerce să reziste și să expulzeze străinii acum sau să aștepte să devină mai puternică. Semnarea unor tratate inegale de către guvern a creat o reacție de protest în Japonia: furia împotriva străinilor care umiliseră Japonia, precum și furia față de shogun și alți seniori care permiseseră ca țara să fie dezonorată. Încă din 1859, tineri samurai degrabă vărsători de sânge, mânioși și naivi au început să ia în propriile mâini misiunea expulzării străinilor printr-o campanie de asasinate. Ei au devenit cunoscuți sub numele de „shishi", care înseamnă „bărbați cu scopuri mărețe". Făcând apel la ceea ce ei considerau că ar fi fost valorile tradiționale japoneze, ei se considerau superiori din punct de vedere moral politicienilor mai în vârstă.
Următoarea declarație a principiilor shishi, publicată în 1861, este exemplară pentru mânia lor: „Este o sursă de profundă suferință pentru împăratul nostru că țara noastră magnifică și divină a fost umilită de barbari și că Spiritul Japoniei, care a fost transmis din Antichitate, este pe punctul de a fi eliminat. [...] Se spune că, atunci când stăpânul este umilit, supușii lui trebuie să aleagă moartea. Nu ar trebui să punem un accent mai puternic pe situația actuală, în care țara imperială este pe punctul de a fi dezonorată? [...] Jurăm pe zeitățile noastre că, odată ce va fi ridicat steagul imperial, vom trece prin foc și apă pentru a-l alina pe împărat, pentru a îndeplini voința fostului nostru senior și pentru a elimina acest rău din rândul poporului

nostru. Dacă cineva, în acest caz, va încerca să pună interesele personale pe primul loc, el se va supune pedepselor zeilor mânioși și va fi chemat înaintea egalilor săi să comită hara-kiri."

Terorismul shishi a fost îndreptat împotriva străinilor, dar chiar mai des împotriva japonezilor care lucrau cu străinii sau încercau să ajungă la un compromis cu aceștia. În 1860, un grup de shishi a reușit să îl decapiteze pe regentul Ii Naosuke, care susținea semnarea tratatelor cu Occidentul. Atacurile japonezilor împotriva străinilor au culminat cu două incidente din 1862 și 1863, care au implicat domeniile Satsuma și Choshu. La 14 septembrie 1862, un comerciant englez de 28 de ani, Charles Richardson, a fost atacat de războinici din Satsuma pe un drum și lăsat să sângereze până la moarte, pentru că se credea că nu arătase respectul cuvenit pentru o procesiune din care făcea parte tatăl lordului din Satsuma. Marea Britanie a cerut despăgubiri, scuze și execuția autorilor crimei nu numai din partea Satsumei, ci și din partea guvernului. După aproape un an de negocieri britanice eșuate cu Satsuma, o flotă de nave de război britanice a bombardat și a distrus o mare parte din capitala Satsumei, Kagoshima, ucigând aproximativ 1 500 de soldați japonezi. Celălalt incident a avut loc la sfârșitul lunii iunie 1863, când armatele de coastă Choshu au tras în vasele occidentale și au închis strâmtoarea de mare importanță Shimonoseki, dintre principalele insule japoneze, Honshu și Kyushu. Un an mai târziu, o flotă de 17 nave de război britanice, franceze, americane și olandeze a bombardat și a distrus tunurile de coastă și a luat ultimul tun din Choshu.

Aceste două represalii occidentale i-au convins chiar și pe cei mai impulsivi lideri din Satsuma și Choshu de puterea armelor occidentale și de inutilitatea încercării Japoniei de a expulza străinii atâta vreme cât țara era slabă. Liderii impulsivi trebuiau să aștepte ca Japonia să ajungă la paritate militară cu Occidentul. În mod ironic, aceasta era deja politica pe care guvernul o urma și pentru care liderii militariști criticau shogunul.

Dar unele domenii, în special Satsuma și Choshu, nutreau acum convingerea că shogunul nu era capabil să întărească Japonia până în punctul în care ar fi fost capabilă să opună rezistență Occidentului. Seniorii au ajuns la concluzia că, deși împărtășeau obiectivul guvernului de a dobândi tehnologie occidentală, atingerea acestui obiectiv impunea reorganizarea guvernului și a societății japoneze. Prin urmare, au încercat treptat să treacă peste autoritatea shogunului. Satsuma și Choshu fuseseră anterior rivale, se suspectaseră reciproc și luptaseră una împotriva celeilalte. Recunoscând că eforturile shogunului de a întări forța militară aduseseră amenințări asupra ambelor domenii, cele două au format o alianță.

După moartea fostului shogun în 1866, noul shogun a lansat un program de modernizare și de reformă care includea importul de echipamente militare și consilieri militari din Franța. Satsuma și Choshu au interpretat această decizie ca pe o nouă amenințare. Când fostul împărat a murit în 1867, fiul său de 15 ani l-a urmat pe tronul imperial (fotografia 3.2). Liderii din Satsuma și Choshu au conspirat cu bunicul noului împărat și, prin urmare,

au obținut sprijinul curții imperiale. Pe 3 ianuarie 1868, conspiratorii au preluat controlul asupra porților Palatului Imperial din orașul Kyoto, au convocat un consiliu care a confiscat pământurile shogunului și l-au eliminat pe acesta din consiliu, punând capăt shogunatului. Consiliul a proclamat situația fictivă în care împăratul „recăpăta" responsabilitatea guvernării Japoniei, deși ea fusese anterior în sarcina shogunului. Acest eveniment este cunoscut sub numele de Restaurația Meiji și marchează începutul a ceea ce se numește Era Meiji: perioada de dominație a noului împărat.

*

După ce lovitura de stat le-a oferit controlul asupra orașului Kyoto, sarcina imediată a liderilor Meiji a fost de a-și impune controlul asupra întregii Japonii. În timp ce shogunul însuși a acceptat înfrângerea, mulți alții nu au acceptat-o. Rezultatul a fost un război civil între armatele care sprijineau noul guvern imperial și cele care se opuneau. Numai când ultimele forțe de opoziție din principala insulă nordică, Hokkaido, au fost înfrânte în iunie 1869, puterile străine au recunoscut guvernul imperial drept guvernul legitim al Japoniei. De abia atunci liderii Meiji au putut continua eforturile de reformare a țării.

La începutul Erei Meiji, multe lucruri au fost incerte. Unii lideri doreau un împărat autocrat; alții doreau un împărat de formă, cu puterea reală în mâinile unui consiliu (aceasta a fost soluția care în cele din urmă a avut câștig de cauză); o altă propunere a fost ca Japonia să devină o republică fără împărat. Unii japonezi care ajunseseră să aprecieze alfabetele occidentale au sugerat ca acestea să înlocuiască sistemul de scriere japonez frumos, dar complex, compus din caractere derivate din limba chineză combinate cu două silabare japoneze. Unii japonezi doreau să lanseze imediat un război împotriva Coreii; alții doreau să mai aștepte. Samuraii doreau să rămână o miliție privată, iar serviciile lor să fie folosite în continuare; alții doreau să îi dezarmeze pe samurai și să elimine întreaga clasă.

Din acest noian de propuneri diferite, liderii Meiji au stabilit în scurt timp trei principii fundamentale. În primul rând, deși unii dintre conducători se numărau printre cei hotărâți, care doreau să-i expulzeze imediat pe occidentali, realismul a avut câștig de cauză. Liderilor Meiji le-a devenit clar, cum se întâmplase și în cazul shogunului, că Japonia nu era în măsură să îi expulzeze pe occidentali. Înainte de a face acest lucru, Japonia trebuia să devină puternică prin adoptarea surselor occidentale ale puterii, adică nu numai intrând în posesia armelor, ci și prin aplicarea unor reforme politice și sociale de amploare care constituiau baza forței occidentale.

În al doilea rând, scopul final al liderilor Meiji era acela de a revizui tratatele inegale impuse Japoniei de către Occident. Acest obiectiv obliga Japonia să fie puternică și să fie văzută de Vest ca stat legitim de tip occidental, cu o constituție și legi de tip occidental. De exemplu, ministrul britanic de externe, lordul Granville, le-a declarat deschis negociatorilor japonezi că Marea Britanie avea să recunoască „jurisdicția japoneză asupra supușilor

britanici [rezidenți în Japonia] proporțional cu progresul lor [japonez] în iluminare și civilizație", evaluat de Marea Britanie conform standardelor britanice de progres. Aveau să treacă 26 de ani de la lovitura de stat Meiji până când Japonia va putea convinge Occidentul să revizuiască tratatele inegale.

Al treilea principiu fundamental al liderilor Meiji a fost identificarea, adoptarea și modificarea, în fiecare sferă a vieții, a modelului străin cel mai potrivit pentru condițiile și valorile japoneze. Japonia Erei Meiji a împrumutat mai ales modele britanice, germane, franceze și americane. Câteva țări au devenit modele în diferite sfere: de exemplu, marina japoneză și armata au fost reorganizate urmând modele oferite de marina britanică, respectiv de armata germană. Pe de altă parte, în anumite sfere, Japonia a experimentat adesea succesiv modele străine diferite: de exemplu, la crearea unui cod civil japonez, Ministerul Justiției s-a bazat pe sfaturile unui savant francez pentru a produce o primă schiță și apoi s-a orientat spre un model german pentru următorul proiect.

Împrumuturile Japoniei din Occident au fost uriașe, conștiente și planificate. Unele dintre împrumuturi constau în aducerea populației occidentale în Japonia: de exemplu, importul de cadre didactice din Occident pentru a preda sau a oferi sfaturi despre educație, precum și aducerea a doi cercetători germani care să contribuie la scrierea unei constituții japoneze bazate, în mare măsură, pe constituția germană. Cu toate acestea, într-o mai mare măsură, împrumuturile au fost realizate prin intermediul japonezilor care au călătorit în calitate de observatori în Europa și în Statele Unite. Un pas crucial, întreprins la numai doi ani după ce guvernul Meiji și-a consolidat puterea, a fost misiunea Iwakura din 1871–1873 (fotografia 3.3). Compusă din 50 de reprezentanți guvernamentali, aceasta a vizitat Statele Unite și 12 țări europene, a vizitat fabrici și instituții guvernamentale, s-a întâlnit cu președintele Statelor Unite, Ulysses S. Grant, și cu liderii guvernelor europene și a publicat un raport în cinci volume care a furnizat Japoniei rapoarte detaliate despre o gamă largă de practici occidentale. Misiunea anunțase că scopul ei era de a „alege dintre diferitele instituții care predomină în națiunile luminate pe acelea care sunt cele mai potrivite condiției noastre actuale". Când a izbucnit războiul dintre Franța și Prusia, în 1870, Japonia a trimis doi observatori cu un scop mult mai restrâns: să vadă la fața locului cum luptau europenii.

Un efect secundar al acestor călătorii în străinătate a fost faptul că japonezii cu experiență în străinătate au devenit, în general, lideri ai Japoniei, atât în guvern, cât și în mediul privat. De exemplu, unul dintre cei mai importanți tineri care au venit la putere în guvernul Meiji în anii 1880, Ito Hirobumi (care a condus proiectul de elaborare a noii constituții japoneze), făcuse mai multe vizite îndelungate în Europa, în timp ce Yamagata Aritomo (care a devenit prim-ministru) studiase științele militare în Germania. Godai Tomoatsu și-a folosit experiența europeană pentru a deveni președinte al Camerei de Comerț din Osaka și antreprenor în minerit și căi ferate, în timp

ce Shibusawa Eiichi (controlor financiar al unei misiuni japoneze din 1867 la Paris) a continuat să dezvolte industria bancară și textilă din Japonia.
Pentru a face aceste împrumuturi masive din Occident atractive pentru tradiționaliștii japonezi, inovațiile și împrumuturile din Epoca Meiji nu erau prezentate drept noutăți, ci întoarceri la tradițiile vechi ale Japoniei. De exemplu, în 1889, când împăratul a promulgat prima constituție a Japoniei, bazată în mare măsură pe constituția germană, în discursul său a invocat ascensiunea sa „la tronul unei succesiuni liniare neîntrerupte vreme de veacuri veșnice" și „dreptul suveranității statului pe care l-am moștenit de la strămoșii noștri". De asemenea, noile ritualuri inventate pentru curtea imperială în timpul Epocii Meiji erau considerate ritualuri vechi din vremuri imemoriale.
Această reprezentare a inovațiilor ca noi forme ale vechilor tradiții – fenomenul „tradițiilor inventate", adesea invocat de inovatorii din alte țări, nu doar din Japonia – a contribuit la succesul liderilor Meiji în implementarea unor schimbări drastice. Adevărul era că liderii japonezi s-au confruntat cu o situație periculoasă când au preluat puterea în ianuarie 1868. Japonia era în pericol să fie atacată de puterile străine, exista riscul războiului civil între adversarii shogunului și susținătorii săi, era expusă riscului de război între domenii și riscului de revolte din partea unor grupuri amenințate cu pierderea rangului și a puterii lor anterioare. Abolirea privilegiilor samurailor a provocat mai multe revolte ale acestora, dintre care cea mai gravă a fost Revolta Satsuma din 1877. Revoltele armate ale țăranilor au izbucnit periodic în anii 1870, însă opoziția față de reformele Meiji s-a dovedit a fi mai puțin violentă decât s-ar fi așteptat liderii țării. Conducătorii Meiji s-au dovedit a fi abili în a cumpăra, coopta și a se reconcilia cu adversarii reali sau potențiali. De exemplu, Enomoto Takeaki, amiralul flotei care a rezistat, în Hokkaido, împotriva forțelor Meiji până în 1869, a ajuns să fie primit în rândurile elitei Meiji ca ministru și trimis guvernamental.

*

Să analizăm acum ce modificări selective au fost, de fapt, adoptate în Japonia Epocii Meiji. Schimbările au influențat majoritatea sferelor vieții japoneze: artele, vestimentația, politica internă, economia, educația, rolul împăratului, feudalismul, politica externă, guvernul, coafurile, ideologia, dreptul, armata, societatea și tehnologia. Cele mai rapide schimbări, puse în aplicare sau inițiate în primii ani ai Erei Meiji, au fost crearea unei armate naționale moderne, desființarea feudalismului, crearea unui sistem național de învățământ și garantarea veniturilor guvernului printr-o reformă fiscală. Atenția s-a mutat apoi spre reformarea codurilor de drept, gândirea unei constituții, extinderea în afara Japoniei și anularea tratatelor inegale. În paralel cu această atenție acordată chestiunilor concrete urgente, liderii Meiji au început să răspundă provocării de a crea o ideologie explicită pentru a obține sprijinul cetățenilor japonezi.
Reforma militară a început cu achiziționarea de echipamente moderne occidentale, aducerea ofițerilor francezi și germani care să instruiască

armata și (mai târziu) experimentarea modelelor francez și britanic pentru a dezvolta o marină japoneză modernă. Rezultatul ilustrează capacitatea Japoniei din Era Meiji de a alege cel mai bun model străin: în loc să selecteze forțele armate ale unei singure țări străine ca model pentru toate ramurile armatei sale, Japonia a ajuns să-și construiască armata după model german, dar să-și modeleze marina după cea britanică (deoarece la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Europa, Germania avea cea mai puternică armată, dar Marea Britanie avea cea mai puternică marină!). De exemplu, când Japonia a dorit să învețe cum să construiască navele de război rapide numite crucișătoare, inventate în Marea Britanie, ea a cerut unui șantier naval britanic să îi proiecteze și să îi construiască primul crucișător japonez, pe care l-a folosit apoi ca model pentru a construi încă trei crucișătoare în șantierele navale japoneze.

O lege națională a recrutării, adoptată în 1873 și bazată pe modele europene, prevedea o armată națională cu serviciu de trei ani. Anterior, fiecare domeniu feudal avea o miliție privată de samurai, inutili în războiul modern, și totuși o amenințare la adresa guvernului național japonez (imaginea 3.4). Astfel, samuraii au primit mai întâi interdicția de a mai purta săbii și de a administra pedepse, apoi au fost interzise ocupațiile ereditare (inclusiv cea de a fi samurai), iar după aceea foștilor samurai le-au fost acordate stipendii de la stat și, în final, acele stipendii au fost transformate în titluri de stat cu dobândă.

O altă sarcină urgentă a fost abolirea feudalismului. Pentru a transforma Japonia într-o putere, era necesară întemeierea unui stat centralizat în stil occidental. Aceasta a constituit o problemă delicată, deoarece, în ianuarie 1868, singurele puteri reale ale noului guvern imperial erau cele la care shogunul tocmai renunțase; alte puteri erau deținute de daimyo (seniorii feudali). Astfel, în martie 1868, patru daimyo, inclusiv cei din Satsuma și Choshu, care inițiaseră Restaurația Meiji, au fost convinși să îi ofere împăratului pământurile și oamenii printr-un document formulat ambiguu. Când împăratul a acceptat această decizie în iulie, ceilalți daimyo au fost obligați să facă aceeași ofertă, iar ulterior au fost numiți „guvernatori“ ai vechilor domenii feudale. În sfârșit, în august 1871, foștilor seniori feudali li s-a transmis că domeniile lor (și funcțiile de guvernatori) vor fi eliminate și înlocuite cu prefecturi administrate centralizat. Însă seniorilor li s-a permis să păstreze 10% din veniturile evaluate generate de domeniile lor anterioare, fiind totodată scutiți de povara tuturor cheltuielilor suportate anterior. Astfel, în trei ani și jumătate, secole întregi de feudalism japonez au fost desființate.

Împăratul a rămas împărat: acest lucru nu s-a schimbat. Cu toate acestea, el nu a mai fost izolat în Palatul Imperial din Kyoto, ci a fost transferat în capitala actuală, Edo, redenumită Tokyo. În cei 45 de ani de domnie, împăratul a efectuat 102 călătorii în afara orașului Tokyo și în jurul Japoniei, față de doar trei călătorii ale tuturor împăraților în timpul celor 265 de ani ai erei Tokugawa (1603–1868).

Educația a făcut obiectul unor mari reforme, cu consecințe importante. Pentru prima dată în istoria sa, Japonia a dobândit un sistem național de învățământ. Școlile elementare obligatorii au fost înființate în 1872, urmate de înființarea primei universități japoneze în 1877, a școlilor gimnaziale în 1881 și a liceelor în 1886. Sistemul școlar a urmat inițial modelul francez foarte centralizat, trecând, în 1879, la modelul american de control local, iar apoi, în 1886, la un model german. Rezultatul final al acestei reforme educaționale este faptul că Japonia are astăzi cea mai mare proporție de cetățeni alfabetizați (99%), deși are cel mai complicat și mai dificil de învățat sistem de scriere din lume. În timp ce noul sistem național de învățământ a fost inspirat de Occident, scopurile proclamate erau în întregime japoneze: să creeze cetățeni japonezi loiali și patrioți, care să îl venereze pe împărat și să împărtășească sentimentul unității naționale.
Un scop mai banal, dar la fel de important al reformei învățământului a fost de a instrui oameni pentru locuri de muncă în guvern și de a dezvolta capitalul uman al țării pentru ca Japonia să se impună în lume și să se dezvolte. În anii 1880, recrutarea pentru administrația centrală se baza mai degrabă pe o examinare a cunoștințelor occidentale decât pe testarea cunoașterii filosofiei confucianiste. Învățământul național și eliminarea oficială a ocupațiilor ereditare de către guvern au subminat diviziunile tradiționale de clasă, acum învățământul superior, mai degrabă decât locul dobândit din naștere, devenind piatra de temelie pentru ocuparea unei poziții înalte în stat. Drept rezultat, dintre cele 14 mari democrații prospere ale lumii de astăzi, Japonia are cea mai echitabilă distribuire a bogăției și deține cel mai mic număr de miliardari raportat la populație; Statele Unite se află la cealaltă extremă în ambele sensuri.
Principala prioritate a guvernului Meiji a fost de a dezvolta un flux de venituri pentru a-și finanța operațiunile guvernamentale. Japonia nu a avut niciodată impozitare de tip occidental. În schimb, fiecare daimyo percepea impozite de pe pământurile sale în mod separat pentru a-și finanța activitățile, în timp ce shogunul impozita pământurile în mod egal, dar cerea, de asemenea, bani suplimentari pentru anumite scopuri din partea tuturor seniorilor. Cu toate acestea, guvernul Meiji tocmai îi eliberase pe foștii seniori de responsabilitățile lor de „guvernatori", a transformat fostele domenii în prefecturi și a decretat ca aceste prefecturi să fie administrate de guvernul central, lăsându-i pe foștii daimyo fără nevoia unor venituri pentru a-și finanța propriile operațiuni administrative. Prin urmare, ministerul finanțelor a ajuns la concluzia că acum avea nevoie de cel puțin același venit anual pe care obișnuiau să îl extragă shogunul și seniorii. Acest scop a fost atins într-o manieră occidentală, fiind impus un impozit național de 3% pe pământuri. Agricultorii japonezi se plângeau periodic și se răsculau pentru că erau nevoiți să achite impozitul în numerar în fiecare an, indiferent de recoltele obținute. Ei s-ar fi putut considera norocoși dacă ar fi putut prevedea ratele de impozitare occidentale moderne. De exemplu, în statul în care locuiesc, California, plătim un impozit pe proprietate de 1%, plus un

impozit pe venit la stat de până la 12% și un impozit național pe venit de până la 44%.
Problemele mai puțin urgente au inclus introducerea unui sistem juridic în stil occidental în locul sistemului judiciar tradițional japonez. Curțile cu judecători numiți au fost înființate în 1871, urmate de Curtea Supremă în 1875. Reformele de drept penal, comercial și civil au urmat diferite căi de occidentalizare, testându-se diverse modele străine. Codul penal a fost inițial reformat după un model francez, apoi a fost transformat după un model german; codul de drept comercial a folosit un model german; iar codul de drept civil a folosit concepte japoneze, franceze și britanice înainte de a fi adoptat un model german. În toate cazurile, printre provocările care au influențat alegerile s-au numărat căutarea unor soluții compatibile cu perspectivele japoneze, precum și adoptarea instituțiilor occidentale pentru a dobândi respectabilitatea internațională necesară pentru revizuirea tratatelor inegale. De exemplu, atingerea acestui scop a necesitat abolirea torturii tradiționale japoneze și renunțarea la utilizarea la scară largă a pedepsei cu moartea, pe care Occidentul nu o mai vedea cu ochi buni.
Modernizarea infrastructurii japoneze a debutat la începutul Erei Meiji. Anul 1872 a marcat crearea unui sistem poștal național, construcția primei linii de cale ferată japoneză și a primei linii telegrafice, urmate de înființarea unei bănci naționale în 1873. Orașul Tokyo a fost dotat cu o rețea de iluminat cu gaz. Guvernul s-a implicat, de asemenea, în industrializarea Japoniei prin crearea de fabrici de cărămizi, ciment, sticlă, echipamente industriale și mătase, toate dotate cu utilaje occidentale și folosind metode străine. După războiul japonez victorios din 1894–1895 împotriva Chinei, cheltuielile industriale ale guvernului s-au concentrat asupra industriilor legate de război, precum cărbunele, electricitatea, fabricile de armament, fierul, oțelul, căile ferate și șantierele navale.
Reforma guvernului era deosebit de importantă dacă Japonia dorea să obțină respectul internațional – și s-a dovedit o mare provocare. Guvernul tip cabinet a fost introdus în 1885. Încă din 1881, a fost anunțată o constituție, parțial ca reacție la presiunea publică. A fost nevoie de opt ani pentru a crea o constituție în stil occidental, în armonie cu condițiile japoneze. Soluționarea acestei provocări a depins de evitarea modelului constituțional al Statelor Unite, fiind adoptat modelul german, pentru că accentul pus pe un împărat puternic corespundea condițiilor japoneze. Constituția Japoniei invoca credința tradițională a coborârii împăratului din rândul zeilor printr-o linie neîntreruptă a împăraților anteriori, veche de mii de ani. Într-o ceremonie care a avut loc în sala de audiență a palatului imperial, la o dată (11 februarie) care marca cea de-a 2 549–a aniversare a zilei asociate în mod tradițional cu întemeierea imperiului, împăratul însuși i-a invocat pe strămoșii săi și a prezentat noua constituție primului ministru ca dar al împăratului către Japonia. Prezenți la ceremonie au fost reprezentanți ai corpului diplomatic și ai comunității străine, care doreau să se asigure că nu pierdeau nimic. Japonia era acum o națiune civilizată cu un

guvern constituțional, egal cu celelalte guverne constituționale ale lumii (care nu mai putea fi obligată să semneze tratate inegale).
Ca și alte sfere ale vieții japoneze, cultura a devenit un mozaic de noi elemente occidentale și elemente tradiționale. Hainele și coafurile occidentale sunt larg răspândite în Japonia actuală și au fost adoptate rapid de către bărbații japonezi (fotografiile 3.5, 3.6). De exemplu, o fotografie de grup realizată cu cinci membri ai misiunii Iwakura în 1872, la doar patru ani după Restaurația Meiji și la numai 19 ani de la sosirea comodorului Perry, arată patru bărbați cu haine, cravate, pălării și coafuri occidentale, și numai unul (Iwakura însuși) care mai purta haine japoneze și avea părul prins într-un nod tradițional (fotografia 3.3). În arte, muzica tradițională, pictura, gravurile în lemn, teatrul Kabuki și piesele Noh au supraviețuit alături de dansurile occidentale, fanfarele militare, orchestrele, operele, teatrul, pictura și literatura occidentale.
Orice națiune riscă să se prăbușească dacă cetățenii ei nu se simt uniți de o ideologie națională unificatoare. Fiecare națiune are propriile idealuri și expresii familiare care răspund acelei sarcini de a crea o ideologie unificatoare. De exemplu, idealurile americane au inclus democrația, egalitatea, libertatea și oportunitățile, surprinse în expresii precum „rags to riches“ („de la sărăcie la bogăție“), „melting pot“ („creuzet“, sugerând faptul că Statele Unite erau un loc în care se amestecau influențe din întreaga lume), „pământul libertății“, „tărâmul șanselor egale“ și „tărâmul tuturor posibilităților“. În special în noile țări independente, precum Indonezia (capitolul 5) sau în țări care au trecut prin schimbare rapidă, cum a fost cazul Japoniei în Era Meiji, guvernele formulează conștient și promovează ideologii naționale unificatoare. Ce a făcut Japonia în Era Meiji?
Necesitatea unei ideologii unificatoare Meiji a fost exprimată într-un comentariu larg difuzat din 1891, referitor la edictul împăratului pentru educație din 1890: „Japonia [...] este o țară mică. De vreme ce acum există puteri care înghit alte țări fără reproșuri, trebuie să considerăm întreaga lume dușmanul nostru [...], de aceea fiecare japonez adevărat trebuie să aibă un sentiment al datoriei publice, punând pe viața sa valoarea pe care o pune prafului, să progreseze cu avânt și să fie pregătit să se sacrifice pentru binele națiunii [...] Scopul edictului este să întărească baza națiunii prin cultivarea virtuților respectului față de înaintași și a dragostei frățești, a loialității și a sincerității și să îi pregătească pentru orice situație de urgență prin hrănirea spiritului patriotismului colectiv [...]. Dacă nu unim oamenii, fortificațiile și navele de război nu vor fi suficiente. Dacă îi aducem împreună, nici măcar un milion de dușmani înspăimântători nu vor putea să ne facă rău.“
În ultimele două decenii ale Erei Meiji, după ce a abordat aspecte banale, dar urgente, cum ar fi reforma fiscală și codurile legislative, guvernul și-a îndreptat mai mult atenția asupra acestei sarcini de a le insufla japonezilor un sentiment al datoriei publice. Acest lucru a fost realizat în parte prin sprijinul guvernului pentru religia tradițională și, mai mult, prin concentrarea guvernului asupra educației. Religia tradițională japoneză a

servit la unificarea poporului japonez prin propagarea credințelor comune în originea divină a împăratului, precum și oferind lecții despre patriotism, datorie civică, respect față de înaintași, respect pentru zeități și dragoste de țară. Așadar, guvernul a promovat religia tradițională șintoistă și filosofia confucianistă, a subvenționat principalele sanctuare naționale șintoiste și a numit direct preoții care slujeau acolo. Aceste valori, asociate cu cultul împăratului ca zeu viu, au fost evidențiate în manualele naționale impuse la fiecare nivel al educației japoneze.

*

Acum, după ce am rezumat principalele componente ale schimbării selective în Japonia Epocii Meiji – altele decât schimbările privind politica de expansiune teritorială, care urmează să fie analizate în paginile următoare – să reflectăm asupra schimbărilor din Era Meiji și să eliminăm unele posibile neînțelegeri.

Scopul liderilor Meiji nu a fost acela de a „occidentaliza" Japonia, în sensul transformării ei într-o societate europeană din afara Europei – spre deosebire de coloniștii australieni britanici, al căror scop a fost efectiv de a transforma Australia într-o societate britanică la mare distanță de Marea Britanie (capitolul 7). În schimb, scopul liderilor Meiji a fost acela de a adopta multe caracteristici occidentale, dar de a le schimba în funcție de condițiile japoneze și de a păstra o mare parte din Japonia tradițională. Aceste caracteristici occidentale adoptate și modificate au fost altoite pe un nucleu conservat de istoria japoneză. De exemplu, Japonia nu avea nevoie de Europa ca model de alfabetizare și de urbanizare: Japonia epocii Tokugawa avea deja o alfabetizare ridicată, iar capitala Edo (redenumită Tokyo) era deja cel mai mare oraș din lume cu un secol înainte de sosirea comodorului Perry. De asemenea, occidentalizarea din Era Meiji nu a constat în imitarea orbește a unor părți specifice ale instituțiilor occidentale: liderii Meiji au operat cu o înțelegere generală clară a societății occidentale care stătea la baza instituțiilor militare, de învățământ și a altor instituții occidentale adoptate în Japonia cu modificări.

Japonia a reușit să se inspire din mai multe modele. Printre ele se numărau mai multe modele occidentale: în general din Marea Britanie, Germania, Franța și Statele Unite, și din diferite sfere. Au existat, de asemenea, numeroase modele autohtone: în era Tokugawa existau 240 de domenii distincte, cu politici fiscale și instituții diferite. În plus față de aceste modele pozitive, Japonia a beneficiat de un important model negativ: China, a cărei dominație de către Occident a clarificat aspectele pe care Japonia dorea să le evite.

Reformele Meiji au vizat două „audiențe" diferite: o audiență națională japoneză și un public occidental în străinătate. Pe de o parte, reformele au vizat Japonia însăși: întărirea națiunii din punct de vedere militar și economic, precum și inculcarea unei ideologii unificatoare poporului japonez. Pe de altă parte, reformele aveau, de asemenea, scopul de a determina țările occidentale să trateze Japonia ca partener egal, fiind

adoptate instituțiile pe care Occidentul le respecta. Printre aceste instituții se numărau cele esențiale guvernării, precum o constituție în stil occidental și coduri de legi; precum și cele ce țineau de aparențe, cum ar fi îmbrăcămintea masculină și coafurile occidentale sau faptul că împăratul a avut o nuntă în stil occidental și a ales monogamia (împărații japonezi anteriori avuseseră numeroase concubine).
Cu toate că liderii Meiji au căzut de acord asupra obiectivului general de a întări Japonia, astfel încât ea să reziste Occidentului, ei nu au început cu un proiect cuprinzător. În schimb, reformele Meiji au fost concepute și implementate în etape: în primul rând, crearea unei armate naționale, dobândirea unui flux de venituri, crearea unui sistem național de învățământ și abolirea feudalismului; apoi o constituție și coduri de drept civil și penal; și, mai târziu, extinderea teritorială prin războaie (despre care vom discuta în paginile următoare). Toate aceste reforme nu au fost adoptate fără probleme și cu unanimitate: în Japonia Epocii Meiji a avut loc un conflict intern, manifestat prin revoltele samurailor menționate anterior și prin revoltele țărănești.

*

Linia de schimbare selectivă din Epoca Meiji pe care nu am abordat-o încă este transformarea Japoniei dintr-o țintă a expansiunii altor țări într-o putere expansionistă și agresivă. Am observat că, în era Tokugawa, Japonia se izolase și nu avusese aspirații expansioniste. În 1853, Japonia se afla în fața unui risc iminent din partea puterilor străine militare mult mai puternice. Însă, la începutul Erei Meiji, în 1868, reformele militare japoneze și dezvoltarea industrială au eliminat acest risc iminent și, în schimb, au permis o expansiune treptată. Primul pas a fost anexarea oficială de către Japonia, în 1869, a insulei nordice Hokkaido, locuită inițial de un popor (Ainu) foarte diferit de cel japonez, dar deja parțial controlat de bakufu. În 1874, o expediție militară punitivă a fost trimisă pe insula Taiwan, ai cărei locuitori omorâseră zeci de pescari din Ryukyu. La sfârșitul expediției, însă, Japonia și-a retras forțele și nu a început anexarea Taiwanului. În 1879, au fost anexate chiar Insulele Ryukyu (arhipelagul situat la câteva sute de mile sud de Japonia). Din 1894 până în 1895, Japonia a purtat și a câștigat primul său război internațional, împotriva Chinei, și a anexat Taiwanul.
Războiul din 1904–1905 împotriva Rusiei a permis Japoniei să își testeze pentru prima dată forțele împotriva unei puteri occidentale; atât marina japoneză, cât și armata ei i-au învins pe ruși (fotografiile 3.7, 3.8). Acesta a fost un moment de răscruce în istoria lumii: înfrângerea unei mari puteri europene de către o putere asiatică într-un război total. Prin tratatul de pace ulterior, Japonia a anexat jumătatea sudică a insulei Sahalin și a preluat controlul asupra căii ferate sudice manciuriene. În 1905, Japonia a instituit un protectorat asupra Coreii și a anexat-o în 1910. În 1914, Japonia a cucerit sfera de influență a Germaniei din China și insulele micronezienе din Oceanul Pacific (fotografia 3.9). În cele din urmă, în 1915, Japonia a

transmis Chinei așa-numitele 21 de Cereri care ar fi transformat-o într-un stat vasal; China a cedat în fața unor cereri, dar nu le-a acceptat pe toate.
Japonia plănuise să atace China și Coreea înainte de 1894, dar se retrăsese pentru că își dăduse seama că nu era suficient de puternică și că risca să ofere puterilor europene un pretext pentru a interveni. Singurul moment în care Japonia și-a supraestimat puterea a fost în 1895, la sfârșitul războiului său împotriva Chinei. Concesiile pe care Japonia le-a obținut din partea Chinei au inclus cedarea peninsulei Liaotung, care permitea controlul asupra rutelor maritime și terestre dintre China și Coreea. Dar Franța, Rusia și Germania s-au unit pentru a forța Japonia să abandoneze peninsula, Rusia preluând-o în regim de concesiune trei ani mai târziu. Această înfrângere umilitoare a făcut Japonia să fie conștientă de slăbiciunea ei în raport cu puterile europene. Astfel, în 1902, Japonia a încheiat o alianță cu Marea Britanie, pentru protecție și siguranță, înainte de a ataca Rusia în 1904. Chiar și cu securitatea oferită de această alianță cu britanii, Japonia a așteptat, înainte de a transmite cererile sale Chinei, până când forțele armate ale puterilor europene s-au implicat în Primul Război Mondial și nu au mai putut amenința cu intervenția, așa cum o făcuseră în 1895.
Pe scurt, expansiunea militară japoneză în Epoca Meiji a fost un succes constant, pentru că a fost ghidată la fiecare pas de o evaluare onestă, realistă, prudentă și informată cu privire la punctele forte relative ale Japoniei și la obiectivele acesteia, precum și de o evaluare corectă a posibilităților realiste ale Japoniei. Acum să comparăm expansiunea de succes din Epoca Meiji cu situația Japoniei la 14 august 1945. La acea dată, Japonia era în război cu China, Statele Unite, Marea Britanie, Rusia, Australia și Noua Zeelandă (precum și cu multe alte țări care declaraseră război Japoniei, dar nu intraseră activ în luptă). Era o combinație de dușmani care nu oferea prea multe speranțe Japoniei. O mare parte din armata japoneză era blocată în China de ani de zile. Bombardamentele americane distruseseră majoritatea marilor orașe japoneze. Cele două bombe atomice anihilaseră Hiroshima și Nagasaki. O flotă britanico-americană bombarda coasta japoneză. Armatele sovietice înaintau împotriva rezistenței slabe japoneze din Manciuria și Sahalin. Trupele australiene și din Noua Zeelandă măturau garnizoanele japoneze de pe unele insule din Pacific. Aproape toate dintre cele mai mari nave de război ale Japoniei și vasele sale comerciale fuseseră scufundate sau transformate în fier vechi. Peste trei milioane de japonezi fuseseră uciși.
Ar fi fost destul de grav dacă greșelile japoneze de politică externă ar fi fost cele responsabile pentru atacarea Japoniei de către toate aceste țări. În schimb, greșelile Japoniei au fost mai grave: Japonia însăși a fost cea care a atacat aceste țări. În 1937, Japonia a lansat un război împotriva Chinei. Apoi a fost implicată în două războaie scurte, dar sângeroase, cu Rusia, în 1938 și 1939. În 1941, Japonia a atacat brusc Statele Unite, Marea Britanie și Olanda, chiar dacă era încă susceptibilă să reia lupta cu Rusia. Atacul japonez asupra Marii Britanii a provocat în mod automat declarații de război din partea dominioanelor britanice din Pacific, Australia și Noua Zeelandă; Japonia a

început să bombardeze Australia. În 1945, Rusia a atacat Japonia. Pe 15 august 1945, Japonia a acceptat, în cele din urmă, rezultatul întârziat, dar inevitabil, și s-a predat. De ce s-a angajat Japonia, începând cu anul 1937, într-o astfel de expansiune militară nerealistă și, în final, nereușită, în vreme ce în Era Meiji, începând cu 1868, a reușit o expansiune militară realistă și de succes?

Există numeroase motive: succesul războiului împotriva Rusiei, dezamăgirea provocată de Tratatul de la Versailles, prăbușirea creșterii economice japoneze bazată pe exporturi în 1929 și altele. Dar un motiv suplimentar este deosebit de relevant pentru această carte: o diferență între Japonia Erei Meiji și Japonia anilor 1930 și 1940 este cunoașterea și capacitatea de autoevaluare onestă a liderilor japonezi. În Epoca Meiji, mulți japonezi, inclusiv comandanții forțelor armate japoneze, au efectuat vizite în străinătate. În acest fel, ei au obținut informații detaliate directe despre China, Statele Unite, Germania și Rusia, precum și despre armatele și forțele navale ale acestor țări. Au putut face o evaluare onestă a puterii Japoniei în comparație cu punctele forte ale celorlalte țări. Apoi, Japonia a atacat numai când a fost sigură de succes. La polul opus, în anii 1930, armata japoneză de pe continentul asiatic era comandată de tineri ofițeri impulsivi care nu aveau experiență în străinătate (cu excepția Germaniei naziste) și care nu se supuneau ordinelor unor lideri japonezi cu experiență de la Tokyo. Acești tineri exaltați nu cunoșteau puterea industrială și militară a Statelor Unite și a altor potențiali adversari ai Japoniei. Ei nu au înțeles psihologia americană și au considerat Statele Unite o națiune de comercianți care nu ar fi ieșit la luptă.

Unii lideri mai în vârstă ai guvernului japonez și ai forțelor armate (în special din marină) din anii 1930 cunoșteau de la fața locului puterea Statelor Unite și a Europei. Cel mai interesant moment al primei mele vizite în Japonia, în 1998, a venit când, într-o seară, colegul meu de masă s-a dovedit a fi un fost director din industria siderurgică pensionat, trecut de 90 de ani, care mi-a povestit despre vizitele lui la oțelăriile americane în anii 1930. El a mărturisit că fusese șocat să descopere că toată capacitatea de producție de oțel de înaltă calitate a Statelor Unite era de 50 de ori mai mare decât cea a Japoniei, și numai acest fapt a fost de ajuns să îl convingă că ar fi fost o prostie ca Japonia să intre în război cu Statele Unite.

Dar liderii mai bătrâni ai Japoniei din anii 1930, cu experiență în străinătate, erau intimidați și dominați, iar mulți fuseseră chiar asasinați, de către tineri exaltați fără experiență internațională – situația semăna cu modul în care samuraii shishi de la sfârșitul anilor 1850 și 1860 îi omorâseră și îi intimidaseră pe conducătorii japonezi de atunci. Bineînțeles, samuraii shishi nu aveau mai multă experiență internațională în privința puterii altor țări decât tinerii ofițeri japonezi din anii 1930. Diferența a fost că atacurile shishi împotriva occidentalilor au provocat bombardarea orașelor Kagoshima și Shimonoseki de către navele de război occidentale, fapt care le-a dovedit

chiar și samurailor shishi că strategia lor era nerealistă. În anii 1930 nu au existat astfel de bombardamente ale Japoniei care să îi determine pe tinerii ofițeri neexperimentați să fie realiști.
În plus, experiența istorică a generației de lideri japonezi care s-au maturizat în perioada Meiji a fost practic opusul experienței liderilor japonezi din anii 1930. Liderii Meiji își petrecuseră anii formării într-o țară slabă, în pericol de atac de către puternici inamici potențiali. Dar pentru liderii japonezi din anii 1930, războiul însemna, în schimb, succesul clar al Războiului ruso-japonez, distrugerea flotei rusești din Pacific, la Port Arthur, printr-un atac-surpriză care a servit drept model pentru atacul surpriză al Japoniei împotriva flotei americane de la Pearl Harbor (fotografia 3.7), și distrugerea spectaculoasă a flotei rusești pacifice în bătălia din Strâmtoarea Tsushima (fotografia 3.8). Când vom discuta despre Germania în capitolul 6, vom întâlni un alt exemplu de generații succesive din aceeași țară care au opinii politice total diferite ca urmare a diferitelor experiențe istorice.
Astfel, o parte – doar o parte – a motivului pentru care Japonia a început cel de-al Doilea Război Mondial în pofida unor șanse mici de izbândă a fost faptul că liderii tineri ai armatei din anii 1930 nu aveau baza de cunoștințe și experiența istorică necesară pentru o evaluare onestă, realistă și prudentă. Rezultatul a fost dezastruos pentru Japonia.

⋆

Japonia Epocii Meiji ilustrează în mod clar paralelele cu majoritatea celor 12 factori identificați în capitolul 1 drept influenți pentru rezultatele crizelor individuale. Pentru un factor (factorul nr. 5 din tabelul 1.2), Japonia oferă exemplul cel mai remarcabil dintre cele șapte țări; pentru un alt factor (nr. 7), ea oferă unul dintre cele două exemple excepționale; șapte alți factori (1, 3, 4, 6, 9, 10 și 11) sunt importanți; și un factor (nr. 12) a fost atât pozitiv, cât și negativ.
Mai mult decât oricare altă națiune analizată în această carte, Japonia Erei Meiji ilustrează schimbarea prin împrumuturi de la modele străine (factorul nr. 5), după o comparație atentă a diferitelor modele pentru a-l identifica pe cel mai potrivit într-o anumită sferă. Rezultatul a fost că armata și constituția japoneze se bazau pe modele germane, flota pe modelul britanic, proiectul său inițial de cod civil urma modelul francez, iar reformele sale educaționale din 1879 urmau modelul american. Declarația de Independență a Statelor Unite pare, de asemenea, să fi fost un model pentru o propunere de reformă guvernamentală elaborată în 1870 de Itagaki Taisuke și de Fukuoka Kotei, care și-au început propunerea cu preambulul care preciza că toți oamenii sunt egali în drepturi, din care au continuat să extragă mai multe concluzii. (Gândiți-vă la a doua frază a Declarației de Independență: „Noi credem că aceste adevăruri sunt evidente, că toți oamenii sunt creați egali“, care ne face să tragem multe concluzii.) Modelul guvernului american propus de Itagaki și de Fukuoka nu a fost acceptat, dar au fost adoptate multe alte modele străine.

În secțiunea anterioară am discutat despre rolul autoevaluării realiste (factorul nr. 7) în Japonia Erei Meiji, care rivalizează doar cu rolul jucat de acest factor în Finlanda. Discuția noastră a evidențiat că succesul autoevaluării naționale necesită două elemente. Unul este voința de a te confrunta cu adevăruri dureroase: în cazul Japoniei, adevărul că barbarii detestați erau mai puternici și că țara putea deveni ea însăși mai puternică numai învățând de la acei barbari. Cealaltă condiție este cunoașterea. Nu era suficient pentru liderii Meiji și pentru samuraii shishi dinaintea Restaurației Meiji să aibă voința de a se confrunta cu adevărul dureros al forței militare occidentale: ei au dorit să acumuleze informații despre această forță prin observații directe sau prin experiență. Dar tinerii ofițeri ai armatei japoneze din anii 1930 nu aveau cunoștințe directe despre forța militară occidentală. Autoevaluarea realistă din perioada Meiji a fost legată de un alt factor de predicție: consensul japonez larg răspândit cu privire la criza pe care vizita lui Perry o generase (factorul nr. 1).

Japonia perioadei Meiji ilustrează bine nevoia de a construi un zid și de a adopta selectiv schimbarea (factorul nr. 3). O schimbare masivă a fost adoptată în multe domenii ale societății Meiji, inclusiv în sectoarele economic, juridic, militar, politic, social și tehnologic. Dar alte caracteristici ale Japoniei tradiționale au fost păstrate în Epoca Meiji, printre care moralitatea confucianistă, cultul împăratului, omogenitatea etnică, respectul față de înaintași, șintoismul și sistemul de scriere japoneză. Inițial, s-au propus, de asemenea, schimbări pentru unele dintre aceste caracteristici, precum propunerile de a transforma Japonia într-o republică și adoptarea unui alfabet occidental. Dar Japonia a construit rapid un zid care separa trăsăturile tradiționale care trebuiau să fie menținute de cele considerate a avea nevoie de schimbare. În timp ce dorința de schimbare era puternică, dorința de a rămâne tradițională era, de asemenea, atât de puternică încât unele schimbări trebuiau să fie reprezentate ca păstrări fictive ale „tradițiilor inventate“ pentru a le face atractive. Această coexistență a schimbărilor drastice cu păstrarea conservatoare a unor elemente ilustrează și ea factorul de flexibilitate național specific pentru o situație anume (factorul nr. 10).

Alături de valoarea modelelor străine, Japonia Erei Meiji este un exemplu pentru valoarea ajutorului străin (factorul nr. 4). Exemple nenumărate includ cazul comerciantului britanic din Nagasaki, Thomas Glover, care a trimis un grup de 19 oameni din Satsuma pentru a studia în Anglia încă din 1864; numeroșii oameni din Europa și Statele Unite care au găzduit vizitatori japonezi; consultanții germani Albert Mosse și Hermann Roesler, care au sosit în Japonia în 1886 pentru a-l ajuta pe Ito Hirobumi să elaboreze o constituție pentru Japonia; și construirea în șantierul naval britanic Vickers a primului crucișător japonez de război, *Kongo*, care mai târziu a servit drept model pentru crucișătoarele *Haruna*, *Hiei* și *Kirishima* care aveau să fie construite în Japonia.

Japonia Erei Meiji și Japonia de astăzi demonstrează o identitate națională puternică (factorul nr. 6). Japonezii și liderii lor consideră că țara lor este

unică, superioară și departe de restul lumii. Această credință împărtășită la scară largă le-a permis japonezilor să reziste presiunilor din Epoca Meiji, uneori neștiind care era cel mai bun mod de a asigura viitorul Japoniei, dar fără a se îndoi de valoarea țării lor.

Japonia Erei Meiji exemplifică răbdarea, capacitatea de a tolera eșecul inițial și persistența în găsirea unei soluții viabile (factorul nr. 9). Răspunsul inițial al Japoniei la amenințările externe din anii 1850 și 1860 a fost de a încerca să îi alunge pe străini, apoi (după ce străinii au fost primiți în anumite porturi ca urmare a tratatelor) să încerce să-i expulzeze din nou. Dar, treptat, a devenit clar și acceptat de către conducătorii guvernului, de către samuraii shishi și de către conducătorii Meiji că această abordare nu funcționa și că era nevoie de altceva: deschiderea Japoniei către Occident, acumularea cunoașterii occidentale și, prin urmare, consolidarea Japoniei. De asemenea, eforturile Japoniei de a elabora coduri de legi, un sistem național de învățământ și o constituție au necesitat ani de proiecte, experimente și schimbări. În fiecare dintre aceste trei domenii, guvernul Meiji a încercat inițial unul sau mai multe modele străine, a renunțat la ele după ce s-au dovedit neadecvate pentru circumstanțele japoneze și, în cele din urmă, a încercat alt model străin: de exemplu, codul de drept civil, cu proiecte inspirate de francezi și englezi, a ajuns să urmeze un model german.

Valorile fundamentale ne-negociabile (factorul nr. 11) au unificat japonezii în dorința lor de a face sacrificii. Printre aceste valori se număra loialitatea față de împărat. Acest fapt a fost ilustrat dramatic la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, când Statele Unite au cerut capitularea necondiționată. Chiar și după cele două bombe atomice, ajunsă într-o situație militară fără speranță, Japonia încă mai insista asupra unei condiții: „Declarația menționată să nu includă nici o cerere care să prejudicieze prerogativele Majestății Sale ca suveran". Dacă această condiție nu ar fi fost acceptată, Japonia era dispusă să se opună invaziei cu care amenințau Statele Unite. Tăria valorilor fundamentale japoneze a fost totodată ilustrată în al Doilea Război Mondial prin voința unui număr mare de soldați japonezi de a se sinucide, cu mult peste voința soldaților oricărei alte națiuni moderne. Cei mai cunoscuți erau piloții kamikaze ai avioanelor convenționale și piloții baka ai aeroplanelor propulsate de rachete care și-au prăbușit aparatele de zbor dotate cu bombe în navele de război inamice; de asemenea, marinarii *kaiten* care au declanșat și au pilotat torpile lansate de nave japoneze în vase de război inamice. Înalta tehnologie folosită de acești sinucigași a fost introdusă de abia spre sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, însă astfel de cazuri au fost precedate de sinucideri de mai mică amploare, când soldații care doreau să evite capturarea detonau grenade care îi ucideau atât pe ei, cât și pe soldații inamici. Toate aceste forme de sinucidere au servit scopurilor militare imediate prin uciderea trupelor inamice. În plus, soldații japonezi înfrânți și ofițerii s-au sinucis în număr mare fără a ucide inamici, fiind învățați să nu accepte capitularea. De exemplu, din cei 2 571 de soldați japonezi de elită care au apărat atolul Tarawa, în noiembrie 1943, împotriva

invaziei trupelor americane, 2 563 au murit, o mare parte ca urmare a sinuciderilor, lăsând în urmă doar opt prizonieri.
Japonia, ca arhipelag insular fără frontiere terestre, se află într-o situație relativ favorabilă în ceea ce privește constrângerile geopolitice (factorul nr. 12), spre deosebire de țări precum Finlanda și Germania, care au frontierele terestre cu alte țări. Am văzut în ultimul capitol cum granița lungă a Finlandei cu Rusia constituie problema fundamentală a Finlandei. Vom vedea în capitolul 6 că granițele terestre cu vecinii puternici au fost, de asemenea, o temă principală a istoriei germane. Cu toate acestea, alte națiuni puternice au constituit problema fundamentală pentru Japonia în epocile Tokugawa și Meiji, deși aceste națiuni se aflau la jumătate de glob distanță de Japonia, separate de oceanele lumii. În secolul al XIX-lea, și chiar mai mult în lumea modernă de astăzi, tehnologia a modificat constrângerile geopolitice, dar nu le-a eliminat complet.

*

Încheiem discuția despre Japonia în Era Meiji întrebându-ne unde se situează acest caz în patru chestiuni care caracterizează crizele naționale, dar nu și crizele individuale: revoluție versus evoluție, conducere, conflict de grup și reconciliere, prezență sau absență a unei viziuni unificate.
Crizele naționale pot lua forma unei revoluții violente (Chile în 1973, Indonezia în 1965) sau a unei evoluții pașnice (Australia postbelică). Japonia Erei Meiji este un caz intermediar, dar mai aproape de al doilea capăt al eșichierului. Shogunatul a fost încheiat la 3 ianuarie 1868 printr-o lovitură de stat aproape lipsită de vărsare de sânge. Unii susținători ai shogunului, dar nu și shogunul însuși, au opus rezistență și au fost, în cele din urmă, învinși după un război civil de un an și jumătate. Dar acest război civil a provocat proporțional mai puține victime decât lovitura de stat indoneziană din 1965, lovitura de stat chiliană din 1973 și urmările acesteia sau războiul civil finlandez din 1918.
Nu a existat nici un lider care să domine Restaurația Meiji în maniera în care Hitler, Pinochet și Suharto au făcut-o în Germania nazistă, în Chile, după 1973, și în Indonezia, după 1965. În schimb, în fiecare moment au existat mai mulți conducători Meiji, iar în anii 1880 a avut loc o tranziție treptată a conducerii. Diferiți lideri au dobândit cunoaștere ca urmare a experienței directe în Occident și toți împărtășeau angajamentul pentru o strategie de bază pentru dezvoltarea Japoniei prin utilizarea selectivă a modelelor străine. Împăratul Japoniei a rămas un șef de stat simbolic mai degrabă decât un lider adevărat.
În ceea ce privește conflictul de grup și reconcilierea, între 1853 și 1868 s-au înregistrat dezacorduri cu privire la strategia de bază a Japoniei. Începând cu anul 1868, când s-a stabilit strategia de bază, au apărut dezacordurile normale care existau în orice țară cu privire la politicile de implementare a acestei strategii. Până în 1877, unele dintre aceste dezacorduri au fost rezolvate prin violență: mai ales între bakufu și alianța Satsuma-Choshu până în 1869, între shishi și moderații japonezi în anii 1860, și între

guvernul Meiji și samuraii disidenți, în cadrul revoltelor samurailor. Nivelul de violență a fost totuși modest în comparație cu cel din Chile și din Indonezia. Reconcilierea ulterioară dintre părțile opuse ale dezacordurilor japoneze a fost mult mai cuprinzătoare decât în Chile și mult mai mult decât în Indonezia: în parte, deoarece mult mai puțini oameni au fost uciși; și parțial pentru că liderii guvernului Meiji au fost mai implicați și au demonstrat o mai bună abilitate de a se împăca cu adversarii lor decât au demonstrat liderii militari din Chile și din Indonezia. Dintre celelalte țări discutate în această carte, Finlanda, după războiul său civil din 1918, oferă cea mai apropiată paralelă cu Japonia Erei Meiji în privința eliminării moștenirii conflictelor violente.

Rezoluvările majorității crizelor naționale necesită numeroase schimbări politice, care pot fi adoptate treptat sau pot face parte dintr-o singură viziune. Japonia Epocii Meiji este studiul nostru de caz care se apropie de capătul extrem al viziunii unificate. Acest lucru nu înseamnă că liderii Meiji au lansat simultan toate schimbările politice: au știut că unele probleme erau mai urgente decât altele. Ei au început prin crearea unei armate imperiale, prin punerea în aplicare a reformei fiscale și prin rezolvarea unor alte probleme urgente la începutul anilor 1870, dar nu au declanșat primul lor război adevărat până în 1894. În orice caz, aceste politici derivă dintr-un principiu asupra căruia s-a ajuns la un acord la începutul Erei Meiji: necesitatea consolidării Japoniei în multe domenii diferite, prin învățarea selectivă a practicilor Occidentului.

Japonia Erei Meiji ne-a oferit astfel un al doilea caz bun pentru a explora problemele legate de rezolvarea crizelor naționale prin schimbări selective. Finlanda (primul nostru caz) și Japonia Erei Meiji au fost similare în ceea ce privește crizele care au izbucnit subit, când o amenințare militară externă dezvoltată timp de mai mulți ani s-a materializat brusc. Atât finlandezii, cât și japonezii au identități naționale puternice și valori fundamentale pe care le-au apărat sacrificându-și propriile vieți în pofida unor șanse de izbândă reduse; japonezii au fost supuși testului în al Doilea Război Mondial, mai degrabă decât în Era Meiji. Atât finlandezii, cât și japonezii au fost extrem de onești și de realiști. În alte privințe, totuși, finlandezii și japonezii Meiji s-au aflat la poli opuși. Japonia Erei Meiji a primit ajutor din partea multor națiuni, aceleași care o amenințaseră; finlandezii nu au primit nici un ajutor în timpul Războiului de Iarnă. Japonia și-a rezolvat problemele folosind modele numeroase; Finlanda nu s-a putut baza pe nici un model. Populația mare a Japoniei, puterea economică și distanța față de dușmanii săi au oferit țării timpul și spațiul necesare pentru a atinge paritatea militară cu națiunile care o amenințaseră; distanța redusă a Finlandei față de Rusia și dimensiunea sa mică în raport cu statul vecin au scos această opțiune din calcul. În următoarele două capitole vom analiza națiuni ale căror crize au culminat brusc, precum cele din Finlanda și Japonia, dar ale căror explozii au fost interne.

Aceste două domenii rivale puternice – Satsuma, în punctul cel mai sudic al celei mai sudice insule japoneze, Kyushu, și Choshu, în partea de sud-vest a principalei insule din arhipelagul Japoniei, Honshu – au jucat un rol important în multe momente ale istoriei Japoniei. Ambele au fost învinse de armatele Tokugawa în 1600. La începutul anilor 1860, ambele au luat inițiativa în atacurile împotriva vesticilor și navelor occidentale. Prin urmare, ele au fost ținta represaliilor occidentale. Ambele și-au îngropat rivalitățile pentru a-l detrona pe ultimul shogun în 1868, dar apoi au pus la cale cele mai mari revolte împotriva guvernului Meiji în anii 1870.

FIG. 4 *Harta statului Chile*

Capitolul 4
Chile pentru toți chilienii

Vizita în Chile – Chile până în 1970 – Allende – Lovitura de stat și Pinochet – Economia până la mișcarea „Nu!“ – După Pinochet – Umbra lui Pinochet – Încadrare a crizei – Întoarcere în Chile

În 1967, am petrecut un an sabatic în Chile, într-un moment în care totul părea calm. Gazdele mele chiliene mi-au arătat că Chile era foarte diferită de alte țări din America Latină. Chile avea o lungă istorie a guvernării democratice, au explicat ei, întreruptă doar de câteva lovituri militare relativ sângeroase. Chile nu avusese frecvent guverne militare precum Peru, Argentina și alte țări din America de Sud și Centrală. Era evaluată ca fiind cea mai stabilă țară din toată America Latină din punct de vedere politic.
Chilienii se identifică cu Europa și Statele Unite, mai degrabă decât cu America Latină. De exemplu, vizita mea în Chile a avut loc în cadrul unui program de schimb dintre Universitatea din Chile și Universitatea din California. Acest program fusese creat nu numai pentru a recunoaște că Chile și California ocupau poziții similare în zonele mediteraneene de pe coastele de vest ale continentelor lor, ci și pentru a recunoaște faptul că Chile și California erau similare ca atmosferă socială și stabilitate politică. Prietenii mei chilieni au rezumat această caracterizare prin următoarea frază: „Noi, chilienii, știm cum să ne guvernăm“.
Dar, la doar șase ani după vizita mea, în 1973, puterea în Chile a fost preluată de o dictatură militară care a bătut recordurile mondiale anterioare în materie de tortură aplicată de stat. În timpul unei lovituri de stat militare, pe 11 septembrie, președintele ales în mod democratic s-a sinucis în palatul prezidențial. Nu doar că junta chiliană a ucis un număr mare de cetățeni, ci a aplicat torturi unui număr chiar mai mare de oameni, a elaborat noi tehnici de tortură psihologică și fizică și i-a determinat pe mulți să părăsească țara. Dictatura militară a comis, de asemenea, crime de tip terorist în afara țării, inclusiv ceea ce a fost, până la atacul asupra World Trade Center de la 11 septembrie 2001 (ca o coincidență, în ziua comemorării loviturii de stat din Chile), singurul atac terorist criminal asupra unui cetățean american pe teritoriul Statelor Unite (în Washington DC, în 1976). Guvernul militar a rămas la putere aproape 17 ani.
Astăzi, la 29 de ani după demisia guvernului militar, Chile se luptă cu moștenirea acelui regim. Unii torționari și comandanți militari au fost

trimiși în închisoare, dar liderii de vârf nu au fost închiși. Mulți chilieni, deși critică torturile, consideră că lovitura militară a fost necesară și inevitabilă.
Citind despre istoria chiliană recentă în paginile următoare, veți găsi multe chestiuni la care trebuie să vă gândiți. Cum puteți explica o astfel de turnură bruscă într-o țară cu tradiții democratice puternice? Cum pot Chile și alte țări să se confrunte cu un trecut groaznic? Cum se manifestă temele acestei cărți, criza și schimbarea națională, în Chile? Veți identifica schimbări selective majore în politica economică de stat și în privința compromisului politic. Veți identifica, de asemenea, câteva teme recurente: autoevaluarea onestă și lipsa acesteia, libertatea de acțiune și lipsa ei, sprijinul sau opoziția aliaților și rolul unui model sau al unui presupus model. Doi dintre liderii chilieni ridică o întrebare istorică recurentă cu privire la faptul dacă liderii cu personalități puternice schimbă cu adevărat cursul istoriei.
În special pentru colegii mei americani, Chile ridică o întrebare înspăimântătoare pe care ar trebui să o aveți în vedere în timp ce citiți acest capitol. Statele Unite au o tradiție democratică puternică, la fel ca Chile. Prăbușirea acestei tradiții într-o dictatură părea absolut de neconceput pentru chilieni în 1967, așa cum un astfel de scenariu pare de neconceput pentru mulți americani de azi. Dar s-a întâmplat în Chile, iar semnele de avertizare erau vizibile la o privire retrospectivă. Se poate întâmpla același lucru și în Statele Unite?

*

Să începem cu geografia, istoria și populația din Chile. Dacă o să vă uitați pe o hartă, veți observa imediat faptul că Chile este cea mai lungă și cea mai îngustă țară din lume. În medie, are peste 100 de kilometri lățime de la vest la est, dar aproape 4 500 de kilometri lungime de la nord la sud: aproape cât lățimea Statelor Unite. Din punct de vedere geografic, Chile este izolată de alte țări de lanțul munților Anzi din est, care o desparte de Argentina, și de deșertul cel mai arid din nord, care o desparte de Bolivia și de Peru. Drept consecință, după obținerea independenței, Chile a luptat în doar două războaie, ambele cu vecinii săi din nord, Bolivia și Peru, în anii 1836–1839 și 1879–1883.
În ciuda acestei lungimi impresionante, terenurile fertile din Chile, agricultura și populația sunt concentrate doar într-o parte mică din suprafața țării, în Valea Centrală care împrejmuiește capitala Santiago. La doar circa 100 de kilometri de Santiago se află portul principal al țării, Valparaíso, cel mai mare de pe coasta de vest a Americii de Sud. Această concentrare geografică, pe lângă omogenitatea etnică, menționată mai jos, a contribuit la unitatea țării, care nu s-a confruntat niciodată cu mișcări secesioniste care au afectat majoritatea țărilor cu dimensiuni mari.
Spre deosebire de celelalte țări sud-americane, care sunt tropicale, Chile împărtășește cu Argentina și Uruguay cele două mari avantaje care decurg din a fi localizate în zona temperată de la capătul sudic al Americii de Sud. Aceste avantaje sunt productivitatea agricolă medie mai ridicată și incidența medie mai mică a bolilor în zonele temperate comparativ cu cele tropicale.

În consecință, Chile, Argentina și Uruguay sunt țările din America de Sud cu cel mai ridicat venit mediu pe cap de locuitor, în pofida politicilor economice greșite ale guvernului argentinian. Relativa prosperitate a țării provine din agricultură, pescuit, exploatarea mineralelor (mai multe despre acest sector mai jos) și din industria prelucrătoare. Chile era deja un exportator important de grâu atât în California, cât și în Australia, în timpul goanei după aur din anii 1840, și a rămas un exportator agricol de atunci. În ultimele decenii, Chile a devenit principalul exportator de produse din pește în America de Sud și printre liderii globali în acest domeniu. În cele din urmă, Chile a dezvoltat o industrie manufacturieră mai avansată decât celelalte țări din America Latină.

În ceea ce privește istoria și populația țării, înainte de sosirea europenilor în zona ocupată astăzi de Chile, exista doar o mică populație indigenă care nu atinsese nivelul cultural și politic al imperiului incaș bogat, populat și puternic de la nord, din teritoriile în care se află astăzi Bolivia, Peru și Ecuador. La fel ca în majoritatea restului Americii Centrale și de Sud, europenii care au cucerit teritoriul și s-au stabilit în Chile au fost spanioli veniți începând cu anii 1540. Ei au importat puțini sclavi africani și s-au căsătorit cu femei din populația indigenă. Prin urmare, spre deosebire de majoritatea celorlalte țări din America de Sud, Chile este astăzi destul de omogenă din punct de vedere etnic și nu are mari minorități indigene sau africane omogene. În schimb, chilienii sunt în mare parte spanioli și metiși (adică născuți din părinți spanioli și indigeni), aproape toți sunt catolici și aproape toți vorbesc limba spaniolă (spre deosebire de marile minorități care vorbesc limbile indigene în alte țări din America Latină). Cel mai mare grup minoritar, indigenii Mapuche, constituie doar 1% din populație. Relativ puțini oameni au alte origini decât spaniole sau indigene.

Așadar, geografia, istoria și oamenii din Chile au contribuit la unitatea țării. Aceasta a fost o forță pozitivă în istoria chiliană, care a tins să fie mai puțin tumultuoasă decât istoriile altor țări din America Latină. Dar o forță negativă majoră este cea pe care Chile o împărtășește cu multe alte țări din America Latină: coloniștii spanioli au creat mari plantații, spre deosebire de micile ferme create de coloniștii europeni din America de Nord. Astfel, în timp ce Statele Unite și Canada au avut guverne democratice cu baze populare largi încă de la începutul colonizării europene, în Chile o mică oligarhie a controlat majoritatea pământurilor, a bogăției și a sferei politice. Această concentrare a puterii politice a reprezentat o problemă fundamentală în istoria chiliană.

Conflictul de bază dintre puterea tradițională intransigentă a oligarhiei și puterea crescândă a altor clase din societate ar fi putut fi rezolvat prin compromisuri politice sau ar fi putut să fie lăsat nerezolvat din cauza impasului politic. Acest ultim rezultat a devenit din ce în ce mai frecvent după ce Chile a adoptat, în 1925, o nouă constituție care prevedea ani electorali diferiți pentru alegerea președintelui, a senatului și a camerei inferioare a Congresului. Această idee a avut în spate intenții bune, fiind

adoptată în numele principiului echilibrului puterii, dar a dus, din nefericire, la controlul președinției, al senatului și al camerei inferioare de către partide politice diferite, în funcție de formațiunea care se întâmpla să fie mai puternică într-un anumit an electoral. Două alte modificări succesive ale procedurilor de vot au sporit voturile stângii în detrimentul dominației anterioare a oligarhiei. Una dintre schimbări a fost dreptul la vot pe care femeile din Chile l-au obținut în sfârșit, pentru alegerile municipale din 1934 și pentru alegerile prezidențiale din 1949. Cealaltă schimbare viza faptul că votul din Chile fusese în mod tradițional deschis și public, permițându-le proprietarilor de pământ să observe și să influențeze votului țăranilor. Astfel, adoptarea votului secret în 1958 a produs o schimbare spre stânga.
Partidele politice din Chile au ajuns să constituie trei blocuri – stânga, centru și dreapta – care erau aproximativ egale ca putere. Prin urmare, guvernul a fost controlat fie de stânga, fie de dreapta, în funcție de modul în care alegea centrul să se poziționeze. Fiecare dintre aceste blocuri conținea elemente mai extreme și mai puțin extreme în conflict unul cu celălalt. De exemplu, în cadrul blocului de stânga, existau moderați (inclusiv majoritatea comuniștilor tradiționaliști) care doreau să realizeze schimbări prin mijloace constituționale, în competiție cu o stângă radicală nerăbdătoare care milita pentru schimbare revoluționară. Armata a rămas în afara luptelor politice chiliene moderne – până în 1973.
Ultimele alegeri prezidențiale din Chile înainte ca eu să ajung acolo, în 1967, avuseseră loc în 1964. În mod excepțional pentru Chile, unde principalul candidat la președinție obținea, de obicei, o mare parte din voturi, dar nu majoritatea, alegerile din 1964 au produs o mare majoritate pentru candidatul centrului, Eduardo Frei. Era considerat un om cu intenții bune și cinstit. Teama de programul marxist și de puterea crescândă a coaliției stângii au determinat mulți alegători de dreapta să-l susțină pe Frei, iar partidul său a obținut și controlul asupra camerei inferioare a Congresului în alegerile din 1965. Acest fapt a creat speranța că Frei ar fi putut impune mari schimbări, punând capăt impasului politic din Chile.
Frei a acționat rapid pentru a permite guvernului chilian să obțină un control de 51% asupra companiilor miniere de cupru care erau deținute de SUA. El a făcut investiții de stat în economia chiliană, a extins accesul la educație pentru chilienii săraci, a reușit să facă din Chile cel mai mare beneficiar pe cap de locuitor al ajutorului economic american în America Latină și a lansat un program de reformă agrară pentru a dezmembra marile proprietăți. Dar capacitatea lui Frei de a schimba societatea chiliană a fost limitată de îndelungatul impas politic din Chile. Pe de o parte, programul lui Frei era prea radical pentru dreapta politică. Pe de altă parte, Frei nu era destul de radical pentru stângiștii chilieni, care doreau un control de stat mai mare asupra companiilor miniere de cupru, chiar și mai multe investiții guvernamentale, precum și o redistribuire de mai mare amploare a pământurilor. Sub conducerea lui Frei, economia chiliană a continuat să

sufere din cauza grevelor, a inflației și a lipsurilor. De exemplu, în timpul lunilor petrecute de mine în Chile a existat o criză cronică de carne: chiar și carnea de balenă sau carnea tare de vită erau disponibile în măcelării doar ocazional, însă ochii de oaie se găseau în fiecare zi a săptămânii. Prietenii mei au căzut victime ale violenței de stradă. În 1969, toate cele trei blocuri politice din Chile – dreapta, stânga și centru – se simțeau frustrate de politica chiliană.

*

Evoluțiile din Chile după 1970 au fost conduse de doi lideri succesivi, cu politici și personalități diametral opuse: Salvador Allende, și Augusto Pinochet. Singurul lucru care îi unește este faptul că, până astăzi, motivul pentru care fiecare dintre ei a acționat în felul în care a făcut-o este în continuare neclar.

Înțelegerea mea despre Allende se bazează pe informațiile publice despre el și pe amintirile unui prieten din Chile care îi cunoștea bine pe el și pe membrii familiei sale. Allende a fost un profesionist chilian prin excelență, provenind dintr-o familie burgheză, era bogat, inteligent, idealist, un orator bun și avea o personalitate captivantă (fotografia 4.1). Încă din perioada studenției, el a devenit marxist și fondator al Partidului Socialist din Chile, care era mai radical decât Partidul Comunist din Chile. Însă Allende era apreciat ca moderat după standardele socialiste chiliene, pentru că scopul său era de a instaura un guvern marxist în Chile prin mijloace democratice, nu prin revoluție armată. El a absolvit medicina, iar la vârsta de 31 de ani a devenit ministru al sănătății, o funcție pe care a ocupat-o cu mult succes. A candidat pentru funcția de președinte al țării în 1952, 1958 și 1964 și a fost învins de fiecare dată, iar de două ori la diferențe mari. Așadar, când Allende a candidat din nou pentru funcția de președinte în 1970, în fruntea coaliției Unitatea Populară, alcătuită din socialiști, comuniști, radicali și centriști, reputația sa era aceea a unui etern perdant care nu reprezenta un pericol.

La alegerile din 1970, Allende a obținut cea mai mare parte a votului popular (36%), dar cu un avantaj redus, deoarece procentul mult mai mare (64%) al electoratului care s-a opus a fost împărțit între o coaliție de dreapta (35%, cu 1,4% mai puțin decât Allende!) și o coaliție a centrului (28%). Din moment ce Allende obținuse doar mai mulți și nu o majoritate de voturi, alegerea lui a necesitat confirmarea din partea Congresului, care i-a oferit mandatul în schimbul unei serii de amendamente constituționale care garantau libertatea presei și alte libertăți. În ciuda personalității benigne și a trecutului său curat, alegerea lui Allende a provocat imediat o încercare nereușită a guvernului SUA de a obține sprijinul Congresului chilian pentru a respinge confirmarea sa în funcție și, de asemenea, a provocat emigrarea familiei unuia dintre prietenii mei chilieni care nu a mai dorit să aștepte și să vadă ce politici urma să aplice Allende. De ce a provocat alegerea acestui politician moderat ca președinte o reacție atât de negativă?

Motivul a fost scopul declarat al lui Allende și al coaliției sale de a impune un guvern marxist în Chile: o perspectivă care a îngrozit dreapta și centrul

din Chile, forțele armate chiliene și guvernul Statelor Unite. Astăzi, la decenii după prăbușirea Uniunii Sovietice și de la sfârșitul Războiului Rece, cititorii mei mai tineri, care nu se născuseră încă în anii 1940, 1950 și 1960, nu își pot imagina de ce acele segmente puternice ale electoratului erau atât de ferme în privința faptului că un guvern marxist trebuia să fie împiedicat cu orice preț. Explicația începe cu faptul că, după cel de-al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a demarat o politică de dominație mondială și și-a dezvoltat propriile bombe atomice, bombe cu hidrogen și rachete balistice intercontinentale. A încercat să pună presiune pe Berlinul de Vest democratic în 1948, închizând toate căile de acces rutiere. A efectuat cuceriri brutale și a organizat reprimări sângeroase ale revoltelor din Cehoslovacia, Germania de Est, Ungaria și Polonia. A instaurat dictaturi sprijinite de trupele sovietice în aceste țări și în alte state est-europene.
Cel mai periculos episod s-a produs după ce Fidel Castro a instaurat un guvern marxist în Cuba, iar Castro și Hrușciov au încercat să instaleze rachete balistice care urmau să fie dotate cu focoase nucleare, la doar 150 de kilometri de coasta Statelor Unite. Într-o săptămână înspăimântătoare, în octombrie 1962, păstrată vie în amintirile tuturor celor care trăiau atunci și erau suficient de maturi ca să-și amintească de ea, lumea s-a aflat mai aproape de pragul războiului nuclear decât în orice alt moment din istorie (fotografia 4.2). După criză, publicarea treptată a informațiilor clasificate din Statele Unite și Uniunea Sovietică a arătat clar că fusesem chiar mai aproape de distrugere decât se apreciase la acel moment. O informație necunoscută comandanților militari americani, care știau că cel puțin 162 de rachete fuseseră deja amplasate în Cuba, dar credeau că focoasele nucleare nu sosiseră încă, era aceea că multe dintre focoase ajunseseră deja în Cuba.
După Criza rachetelor din Cuba, Uniunea Sovietică a răspuns prin accelerarea programelor sale de dezvoltare a armelor nucleare mai puternice și a rachetelor balistice intercontinentale. Statele Unite au replicat hotărât că nu urmau să tolereze niciodată instalarea unui guvern comunist în emisfera vestică. Orice președinte american care nu ar fi reușit să împiedice o astfel de situație ar fi fost imediat pus sub acuzare și înlăturat din funcție pentru neglijarea gravă a intereselor americane, așa cum președintele Kennedy fusese deja avertizat că avea să fie pus sub acuzare dacă nu ar fi reușit să scoată rachetele sovietice din Cuba. Începând cu anii 1960, Statele Unite erau, de asemenea, îngrijorate de pericolul comunist din Vietnam și din alte țări din Asia de Sud-Est. Forțele chiliene de dreapta și de centru, precum și forțele armate erau la fel de ferme în privința respingerii unui guvern marxist în Chile, deoarece văzuseră ce se petrecuse în Cuba și ce pățiseră anticomuniștii cubanezi după ce Castro venise la putere. Ei nu puteau accepta ca povestea să se repete în Chile.
Alt motiv american de îngrijorare cu privire la Chile era acela că întreprinderile miniere de cupru din țară, care reprezintă cel mai mare sector al economiei chiliene, erau proprietatea Statelor Unite și se dezvoltaseră din capitalul investit de americani, deoarece în secolul al XIX-

lea Chile nu avusese capital și tehnologie pentru a deschide minele de cupru pe cont propriu. Sub președintele Frei, Chile deja expropriase 51% din drepturile de proprietate americane (și achitase contravaloarea). Statele Unite se temeau (pe bună dreptate, după cum s-a dovedit) că Allende ar fi urmat să exproprieze restul de 49% fără să plătească. Astfel, începând cu anii 1960, printr-un program numit Alianța pentru Progres, guvernul american a sprijinit partidele reformatoare de centru latino-americane (inclusiv pe cele din Chile) și a transferat ajutor străin în țările din America Latină guvernate de astfel de partide, pentru a împiedica sprijinul pentru revoluțiile de stânga. Sub conducerea președintelui Frei, Chile a devenit principalul beneficiar al fondurilor de dezvoltare americane din America Latină.

Având în vedere aceste realități, ce politici a adoptat Allende când a devenit președinte? Deși știa că fusese susținut de doar 36% dintre alegătorii chilieni și se confrunta cu opoziție din partea forțelor armate chiliene și a guvernului Statelor Unite, el a refuzat moderația, prudența și compromisul și a urmărit să aplice politici care erau în mod cert anatemizate de forțele de opoziție. Prima sa măsură, cu sprijinul unanim al Congresului din Chile, a fost de a naționaliza companiile de cupru deținute de SUA fără să plătească despăgubiri; aceasta este o rețetă pentru crearea unor puternici dușmani internaționali. (Pretextul lui Allende de a nu plăti compensații a constat în etichetarea profiturilor deja obținute peste un anumit nivel al rentabilității ca „profituri în exces“ care urmau să fie considerate compensație, anulând compensația datorată.) A naționalizat și alte mari companii internaționale. El a stârnit teamă în armata chiliană prin aducerea unui număr mare de cubanezi în Chile, purtând o mitralieră pe care Fidel Castro i-o oferise și invitându-l pe Castro în Chile pentru o vizită care a durat aproape cinci săptămâni. Allende a înghețat prețurile (chiar și pentru bunuri de consum de mică importanță, precum șireturile de pantofi), a înlocuit elementele de piață liberă ale economiei chiliene cu planuri de stat socialiste, a acordat creșteri salariale mari și a tipărit mai multe bancnote pentru a acoperi deficitele publice rezultate. El a extins reforma agrară a președintelui Frei prin exproprierea unor mari proprietăți și transferarea lor către cooperative țărănești. Deși reforma agrară și alte obiective ale lui Allende au urmărit intenții bune, acestea au fost realizate incompetent. De exemplu, un prieten de-al meu chilian, la acea vreme student la economie, în vârstă de 19 ani, care nu absolvise încă, a primit sarcina uriașă de a stabili prețurile bunurilor de consum. Un alt prieten chilian a descris politicile lui Allende după cum urmează: „Allende avea idei bune, dar le-a executat prost. Deși a identificat corect problemele din Chile, el a adoptat soluții greșite la aceste probleme.“

Rezultatul politicilor lui Allende a fost răspândirea haosului economic, a violenței și a opoziției față de guvernarea sa. Deficitele publice acoperite de tipărirea bancnotelor au provocat hiperinflație, astfel încât salariile reale (salariile ajustate în funcție de inflație) au scăzut sub nivelul din 1970, chiar dacă salariile neajustate la inflație au crescut. Investițiile străine și interne, precum și ajutoarele externe au fost diminuate. Deficitul comercial al țării a

crescut. Bunurile de consum, inclusiv hârtia igienică, au devenit tot mai rare pe o piață din ce în ce mai mult caracterizată de rafturi goale și cozi lungi. Raționalizarea alimentelor și chiar a apei a devenit dură. Muncitorii, care fuseseră susținători tradiționali ai lui Allende, s-au alăturat opoziției și au organizat greve la nivel național; efectele cele mai grave pentru economia țării au fost generate de grevele minerilor din industria cuprului și ale șoferilor de camioane. Violențele de stradă și semnalele unei lovituri de stat s-au acutizat. La stânga, susținătorii radicali ai lui Allende s-au înarmat; dreapta a lipit afișe care anunțau „Yakarta viene". În traducere, „Jakarta vine", o referință la masacrele indoneziene organizate de dreapta indoneziană împotriva comuniștilor în 1965, care vor fi analizate în capitolul următor. Era o amenințare deschisă din partea dreptei chiliene că urma să facă stângii locale același lucru și, așa cum s-a dovedit, au făcut-o. Chiar și puternica biserică catolică din Chile s-a întors împotriva lui Allende când acesta a propus reforme obligatorii în programele de învățământ din școlile catolice private și din școlile de stat, menite să creeze o generație de „oameni noi chilieni", înclinați spre cooperare și altruism, prin trimiterea elevilor la munci agricole.

Rezultatul tuturor acestor evoluții a fost lovitura de stat din 1973, pe care mulți dintre prietenii mei din Chile au considerat-o inevitabilă, chiar dacă forma luată de aceasta nu a fost la fel. Un prieten economist a rezumat pentru mine căderea lui Allende după cum urmează: „Allende a căzut din cauza faptului că politicile sale economice depindeau de măsuri populiste care nu avuseseră niciodată succes în alte țări. Acestea au produs beneficii pe termen scurt, cu costul ipotecării viitorului statului Chile și creării inflației galopante." Mulți chilieni l-au admirat pe Allende și l-au văzut aproape ca pe un sfânt. Dar virtuțile sfinte nu se traduc neapărat în succese politice.

Am început relatarea despre Allende spunând că nu este clar de ce a acționat așa cum a făcut-o. Mă întreb mereu: de ce Allende, un politician experimentat și moderat, urmărea să aplice politici extremiste despre care știa că erau inacceptabile pentru majoritatea chilienilor și pentru forțele armate chiliene? Prietenii mei chilieni au sugerat câteva răspunsuri posibile, dar nimeni nu poate fi sigur care răspuns, dacă există vreunul, explică într-adevăr raționamentul lui Allende. O posibilitate ar fi aceea că succesele politice ale lui Allende l-au trimis pe o pistă greșită, gândindu-se că ar fi putut detensiona opoziția. El avusese deja succes ca ministru al sănătății; inițial a înlăturat îndoielile Congresului cu privire la alegerea sa prin niște amendamente constituționale care nu îl țineau legat de anumite politici economice; iar Congresul a aprobat în unanimitate exproprierea societăților miniere de cupru fără compensații. Apoi a sperat să calmeze forțele armate prin includerea tuturor celor trei comandanți în cabinetul său. Cealaltă posibilitate este că Allende a fost împins la măsuri extreme, împotriva propriilor idei, de către cei mai radicali susținători ai Mișcării Revoluționare de Stânga (MIR), care doreau o revoluție rapidă pentru a răsturna statul capitalist din Chile. Aceștia au pus mâna pe arme, au adoptat sloganul

„Înarmați poporul“, plângându-se că Allende era prea moale, și au refuzat să îl asculte când acesta le-a cerut să mai aștepte câțiva ani.
Consider nesatisfăcătoare ambele explicații care au stat la baza motivațiilor lui Allende. Mi se pare că, chiar și la acea vreme, și nu doar înarmat cu înțelepciunea analizei retrospective, politicile lui Allende s-au bazat pe evaluări nerealiste.

*

Lovitura de stat mult-așteptată a avut loc pe 11 septembrie 1973, după ce cele trei ramuri ale forțelor armate – armata, marina și aviația au convenit asupra unui plan cu 10 zile înainte. Deși CIA a susținut în mod constant opoziția față de Allende și a încercat să submineze guvernul, chiar și americanii care au făcut dezvăluiri despre intervențiile CIA recunosc că lovitura de stat a fost executată de chilieni, nu de CIA. Forțele aeriene ale statului Chile au bombardat palatul prezidențial din Santiago, în timp ce tancurile au tras cu obuze (fotografia 4.3). Recunoscând că situația era fără speranță, Allende s-a sinucis cu mitraliera oferită de Fidel Castro. Mărturisesc că eram sceptic față de această afirmație și bănuiam că Allende fusese, de fapt, ucis de soldați în timpul loviturii de stat. Dar o comisie de investigație înființată de guvernul democratic din Chile a stabilit, după încheierea regimului militar, că Allende a murit într-adevăr prin sinucidere. Această concluzie a fost confirmată de un prieten chilian care cunoștea un pompier care a mers în clădirea aflată în flăcări și s-a întâlnit cu apropiați ai lui Allende, inclusiv cu ultima persoană care îl văzuse pe Allende în viață.
Lovitura de stat a fost întâmpinată cu ușurare și cu un larg sprijin de către chilienii de dreapta și de centru, de majoritatea clasei de mijloc și, desigur, de oligarhi. La acel moment, haosul economic din Chile, politicile economice greșite și violențele de stradă deveniseră intolerabile. Susținătorii loviturii de stat considerau junta pur și simplu o tranziție inevitabilă către restabilirea statu-quo-ului anterior al dominației politice exercitată de clasa de mijloc și de elite, care fusese regula înainte de 1970. Un prieten chilian mi-a relatat povestea unei cine cu 18 persoane la care participase în decembrie 1973, la doar trei luni după lovitura de stat. Când conversația a ajuns la subiectul duratei preconizate a conducerii de către junta militară, 17 dintre cei 18 oaspeți au răspuns că se așteptau la doi ani. Previziunea celui de-al 18–lea, de șapte ani, a fost considerată absurdă de ceilalți oaspeți; aceștia au afirmat că acest lucru nu se putea întâmpla în Chile, unde toate guvernele militare anterioare renunțaseră rapid la putere în favoarea unui guvern civil. Nimeni de la acea cină nu a prevăzut că junta avea să rămână la putere aproape 17 ani. Regimul militar a suspendat toate activitățile politice, a închis Congresul, a interzis partidele politice de stânga și chiar și formațiunea creștin-democrată de centru (fapt foarte surprinzător pentru centriști), a preluat controlul asupra universităților chiliene și a numit comandanți militari ca rectori universitari.
Membrul juntei care a devenit lider, practic în mod accidental, s-a alăturat în ultima clipă și nu a condus planificarea loviturii de stat. Este vorba despre

generalul Augusto Pinochet (fotografia 4.4). Cu doar câteva săptămâni înainte de lovitura de stat, armata chiliană a pus presiune pe fostul șef de stat major să demisioneze, deoarece se opunea intervenției militare. În mod automat, noul șef al armatei a devenit Pinochet, care comandase unități militare în zona Santiago. Chiar și atunci, Pinochet era considerat relativ bătrân (58 de ani). Alți generali ai armatei chiliene și comandanți credeau că îl cunosc pe colegul lor, la fel și CIA, care a adunat informații numeroase despre el. Evaluarea CIA a lui Pinochet era următoarea: liniștit, blând, cinstit, inofensiv, prietenos, muncitor, cu spirit întreprinzător, religios, modest ca stil de viață, soț și tată devotat, fără interese cunoscute în afara armatei, Bisericii Catolice și familiei, pe scurt, nu o persoană care putea conduce o lovitură de stat. Junta se aștepta să fie o comisie de egali, cu o conducere rotativă. Ei l-au ales pe Pinochet ca lider inițial, în primul rând pentru că era cel mai în vârstă membru, deoarece era șeful de stat major al celei mai mari ramuri a forțelor armate chiliene (armata terestră) și poate pentru că împărtășeau opinia CIA despre Pinochet, considerând că nu era o amenințare. Când junta a preluat puterea, Pinochet însuși a anunțat că poziția de lider urma să fie ocupată prin rotație.

Dar când a venit vremea ca Pinochet să demisioneze, nu a făcut-o. În schimb, a reușit să-și intimideze colegii prin intermediul unui serviciu secret pe care îl crease. Au avut loc sute de cazuri de disidență în cadrul juntei, dar Pinochet a reușit să aibă câștig de cauză. Nici colegii săi, nici CIA, nici alții nu au anticipat cruzimea lui Pinochet, conducerea autoritară și capacitatea sa de a se menține la putere – în același timp, el a continuat să proiecteze imaginea unui bătrân blajin și catolic credincios, fiind prezentat de mass-media de stat alături de copiii săi și mergând la biserică.

Acțiunile barbare care au avut loc în Chile după 11 septembrie 1973 nu pot fi înțelese fără a recunoaște rolul lui Pinochet. Precum Hitler în Germania, în anii 1930 și 1940, Pinochet, în ciuda faptului că era parte a unui context mai larg, a fost un lider care și-a pus amprenta pe cursul istoriei. Era chiar mai enigmatic decât Allende. În vreme ce am putut menționa două interpretări oferite pentru acțiunile lui Allende, nu am auzit nici o explicație plauzibilă pentru sadismul lui Pinochet. După cum mi-a spus un prieten chilian: „Nu am înțeles psihologia lui Pinochet".

De îndată ce junta a preluat puterea, ea a ordonat arestarea liderilor Partidului Unității Populare al lui Allende și a altor dușmani închipuiți (precum studenții și faimosul cântăreț de muzică folk Victor Jara, fotografia 4.5), cu scopul de a extermina literalmente stânga chiliană. În primele 10 zile, mii de stângiști chilieni au fost duși pe două stadioane sportive din Santiago, interogați, torturați și uciși. (De exemplu, corpul lui Jara a fost găsit într-un canal murdar cu 44 de răni provocate de gloanțe, toate degetele tăiate și fața desfigurată.) La cinci săptămâni după lovitura de stat, Pinochet i-a ordonat personal unui general să meargă prin orașele chiliene, călătorie care a devenit cunoscută sub numele de „caravana morții", ucigând deținuții politici și membrii Partidului Unității Populare pe care armata nu apucase să

îi ucidă. Junta a interzis toate activitățile politice, a închis Congresul și a preluat controlul asupra universităților.
La două luni după lovitura de stat, Pinochet a fondat o organizație care a ajuns să fie cunoscută drept DINA, un serviciu național de informații și o poliție secretă. Directorul ei îi raporta direct lui Pinochet, iar organizația a devenit principalul agent de represiune din Chile, fiind cunoscută pentru cruzimea sa care depășea nivelul de brutalitate al altor unități de informații ale forțelor armate chiliene. DINA a creat rețele de lagăre secrete de detenție, a conceput noi metode de tortură și i-a făcut pe mulți chilieni „să dispară" (adică i-a ucis fără a lăsa vreo urmă). Un centru numit La Venda Sexy s-a specializat în abuzuri sexuale pentru a extrage informații, de exemplu, adunând membrii familiei unui deținut și abuzându-i sexual în fața prizonierului, cu metode care sunt prea dezgustătoare pentru a fi descrise aici, și folosind rozătoare și câini dresați. Dacă veți vizita Santiago și aveți un stomac puternic și nu aveți prea des coșmaruri, puteți vizita unul dintre aceste centre de detenție la Villa Grimaldi, transformat într-un muzeu.
În 1974, DINA a început să opereze în afara țării, începând din Argentina, prin plantarea unei bombe care i-a ucis pe fostul comandant chilian Carlos Prats și pe soția sa, Sofia, deoarece Prats refuzase să se alăture loviturii de stat și era considerat de Pinochet drept o amenințare potențială. DINA a lansat apoi o campanie internațională de terorism finanțat de stat, numită Operațiunea Condor, convocând o întâlnire a șefilor polițiilor secrete din Chile, Argentina, Uruguay, Paraguay, Bolivia și, în cele din urmă, din Brazilia, pentru a coopera la operațiuni de căutare transfrontalieră a exilaților, a stângiștilor și a figurilor politice din Chile. Sute de chilieni au fost urmăriți și uciși în alte țări din America de Sud, în Europa și chiar în Statele Unite. Evenimentul din Statele Unite a avut loc în 1976, în Washington, DC, la doar câteva sute de metri distanță de Casa Albă, când o bombă amplasată într-o mașină l-a ucis pe fostul diplomat chilian Orlando Letelier (ministru al apărării în administrația Allende), în vreme ce un coleg american de-al său a căzut victimă colaterală. După cum am spus deja, acesta a fost singurul caz cunoscut al unui terorist străin care a ucis un cetățean american pe teritoriul american – până la atacul asupra turnurilor World Trade Center în 2001.
Până în 1976, guvernul lui Pinochet a arestat 130 000 de chilieni, adică 1% din populația chiliană. Deși majoritatea au fost eliberați, DINA și alți agenți ai juntei au ucis sau „au făcut dispăruți" mii de chilieni (majoritatea sub 35 de ani), precum și patru cetățeni americani și diferiți cetățeni din alte țări. Asasinatul era adesea precedată de tortură, care viza, cel puțin parțial, extragerea informațiilor. Cu toate acestea, nu este clar în ce măsură tortura a fost motivată doar de sadism; studenții chilieni cu care am discutat problema au sugerat ambele motive. Aproximativ 100 000 de chilieni au fugit în exil, iar mulți nu s-au mai întors.
Trebuie să ne întrebăm cum a fost posibil ca o țară democratică să ajungă la acest nivel subuman de comportament care a depășit cu mult intervențiile

militare anterioare din istoria țării în ceea ce privește durata, numărul de crime și sadismul. În parte, răspunsul are de-a face cu polarizarea, violența și renunțarea la compromisul politic, culminând cu înarmarea stângii radicale de către Allende și cu avertismentul „Jakarta vine", care sugera masacrele iminente ale extremei drepte. Modelele marxiste ale lui Allende și legăturile cu Cuba au dus la apariția, mult mai mult decât programele chiliene de stânga anterioare, temerilor din partea forțelor armate și a pregătirii unor măsuri preventive. Cealaltă parte a răspunsului, în opinia chilienilor cu care am vorbit, se referă la Pinochet însuși, care era o persoană neobișnuită, cu toate că părea un om normal și încerca să proiecteze imaginea unui bătrân blajin și a unui catolic credincios. Puține documente îl leagă pe Pinochet în mod direct de atrocități; cea mai concludentă dovadă a fost probabil ordinul dat generalului trimis să comită execuțiile din cadrul caravanei morții. Mulți chilieni de dreapta încă mai cred că Pinochet nu a ordonat torturile și uciderile, și că masacrul a fost comandat de către alți generali și lideri. Dar mi se pare imposibil de crezut că Pinochet se putea întâlni cu șeful serviciului său secret (DINA) în fiecare săptămână sau în fiecare zi, sau că mulți alți oficiali militari chilieni puteau tortura oponenții fără ordinele explicite ale lui Pinochet.

Prin urmare, Pinochet, la fel ca Hitler, pare a fi un exemplu al unui lider diabolic care și-a pus amprenta asupra întregii istorii. Cu toate acestea, crimele comise de armata chiliană nu îi pot fi imputate doar lui Pinochet, pentru că nimeni nu a sugerat vreodată că el ar fi ucis sau torturat pe cineva cu mâna lui. La apogeu, DINA avea peste 4 000 de angajați a căror misiune era de a interoga, a tortura și a ucide. Nu doresc să spun că majoritatea chilienilor sunt răi: fiecare țară are mii de sociopați care ar putea comite astfel de fapte dacă li s-ar ordona sau dacă li s-ar permite să facă acest lucru. De exemplu, cei dintre dumneavoastră care ați fost arestați chiar și în țări care respectă, în general, drepturile omului, precum Marea Britanie și Statele Unite, și ați avut ghinionul de a lua contact cu sadismul gardienilor și al ofițerilor de poliție care nu aveau ordin direct de a fi sadici, vă puteți imagina cum s-ar comporta acești oameni dacă ar primi ordine explicite de a acționa cu sadism.

*

Al doilea efort principal al dictaturii lui Pinochet, pe lângă exterminarea stângii chiliene, a fost acela de a reconstrui economia pe principiile pieței libere, anulând politicile anterioare de intervenție a statului. Această tranziție nu a avut loc în primul an și jumătate al regimului lui Pinochet, când economia a continuat să se contracte, inflația a continuat să se manifeste, iar rata șomajului a crescut. Dar, începând cu anul 1975, Pinochet a oferit conducerea economică unui grup de consilieri neoliberali care au devenit cunoscuți sub numele de „băieții de la Chicago" (Chicago Boys), deoarece mulți dintre ei absolviseră studiile de economie la Universitatea din Chicago, sub îndrumarea lui Milton Friedman. Politicile lor au pus accentul pe inițiativa liberă, comerțul liber, orientarea spre piață,

echilibrarea bugetului, scăderea inflației, modernizarea companiilor chiliene și reducerea intervenției statului.
Guvernele militare sud-americane preferă, de obicei, o economie care poate fi controlată în avantajul lor, mai degrabă decât o piață liberă pe care nu o pot controla. Așadar, adoptarea de către junta militară a politicilor „băieților de la Chicago“ a fost neașteptată, iar motivul acestei alegeri rămâne neclar. Fără Pinochet probabil că nu s-ar fi întâmplat, deoarece unii lideri militari de vârf s-au opus acestor politici, inclusiv un membru al juntei (generalul de aviație Gustavo Leigh), pe care Pinochet l-a forțat să demisioneze în 1978. Adoptarea este uneori atribuită vizitei din 1975 a lui Milton Friedman însuși, care s-a întâlnit cu Pinochet timp de 45 de minute și i-a trimis apoi generalului o scrisoare lungă, plină de recomandări. Însă Friedman a părăsit întâlnirea cu o părere proastă despre Pinochet, care i-a pus doar o întrebare în timpul discuției. De fapt, programul „băieților de la Chicago“ era diferit în mod semnificativ de recomandările lui Friedman și dezvolta planuri detaliate pe care economiștii chilieni le prezentaseră deja într-un document numit „cărămida“ (deoarece era extrem de voluminos).
O posibilă explicație este faptul Pinochet a recunoscut că nu știa nimic despre economie, prezentându-se drept un simplu om, și a considerat că propunerile „băieților de la Chicago“ erau atractive, simple, consecvente și convingătoare. Un alt factor poate fi faptul că Pinochet a identificat grupul de la Chicago și politicile lor cu Statele Unite, care îl sprijineau puternic, împărtășindu-i ura față de comuniști și reluând împrumuturile imediat după lovitura de stat a lui Pinochet. Ca și în cazul altor acțiuni ale lui Pinochet (și ale lui Allende), motivele nu sunt clare nici în acest caz.
Oricare ar fi motivele, politicile de liberalizare rezultate au inclus reprivatizarea a sute de companii de stat naționalizate sub administrația lui Allende (dar nu și a companiilor miniere de cupru); reducerea deficitului public prin reduceri ale bugetelor fiecărui departament guvernamental cu 15–25%; reducerea taxelor de import medii de la 120% la 10% și deschiderea economiei chiliene în fața concurenței internaționale. Acest lucru a făcut ca programul „băieților de la Chicago“ să fie atacat de oligarhia chiliană a industriașilor tradiționali și a familiilor influente, ale căror activități ineficiente fuseseră anterior protejate de concurența internațională de tarifele vamale ridicate, dar care erau forțați acum să concureze și să inoveze. Însă efectele s-au resimțit în rata inflației care a scăzut de la nivelul de 600% pe an din perioada lui Allende la doar 9% pe an, în economia chiliană care a crescut cu aproape 10% pe an, în investițiile străine care au crescut rapid, în creșterea consumului, dar și în exporturile chiliene care s-au diversificat și au crescut.
Aceste rezultate pozitive nu au fost lipsite de eșecuri și de consecințe dureroase. O decizie nefericită de a lega valoarea peso-ului chilian de dolarul american a produs un deficit comercial mare și o criză economică în 1982. Beneficiile economice pentru chilieni au fost distribuite inegal: chilienii de clasă mijlocie și din cadrul elitei au prosperat, dar mulți alții au

suferit și au ajuns sub pragul sărăciei. Într-o democrație, provocarea suferințelor de amploare ale chilienilor săraci, precum și impunerea unor politici guvernamentale contrare intereselor oligarhilor bogați ar fi fost mai greu de pus în practică. Acest lucru a fost posibil numai în condițiile unei dictaturi represive. Cu toate acestea, un prieten chilian, care de altfel nu este favorabil lui Pinochet, mi-a explicat: „Da, dar mulți chilieni suferiseră deja din cauza problemelor economice anterioare din Chile, sub conducerea lui Allende, fără speranțe de îmbunătățire". Când a devenit clar că junta nu era doar o fază de tranziție, ci intenționa să rămână la putere, mulți chilieni din clasele de mijloc și superioară au continuat să-l susțină pe Pinochet datorită acestei îmbunătățiri economice (inegal distribuite) și în ciuda represiunii. În rândul chilienilor care nu suferiseră de pe urma torturilor și a omuciderilor, a apărut optimismul, precum și o ușurare generată de sfârșitul haosului economic care dominase perioada guvernării lui Allende.

La fel ca mulți chilieni, guvernul american l-a sprijinit pe Pinochet timp de aproape o jumătate din perioada cât a durat regimul său. În cazul Statelor Unite, datorită puternicei sale poziții anticomuniste. Politica guvernului SUA a fost de a extinde ajutorul economic și militar în Chile și de a nega public abuzurile legate de drepturile omului ale lui Pinochet, chiar și când cei torturați și uciși erau cetățeni americani. După cum declara secretarul american de stat, Henry Kissinger, „oricât de neplăcută ar fi junta, acest guvern [al lui Pinochet] este mai bun pentru noi decât Allende". Sprijinul guvernului american pentru Pinochet și nepăsarea față de abuzurile comise în Chile au continuat în timpul administrațiilor de început ale lui Richard Nixon, Gerald Ford, Jimmy Carter și Ronald Reagan.

Dar, de la mijlocul anilor 1980, două lucruri au întors guvernul american împotriva lui Pinochet. În primul rând, probele acumulate despre abuzuri, inclusiv despre abuzuri împotriva cetățenilor americani, dovezi care au devenit din ce în ce mai greu de ignorat. Un punct de cotitură a fost uciderea groaznică, în Santiago, a lui Rodrigo Rojas, un adolescent chilian rezident legal în Statele Unite, care a murit după ce a fost stropit cu benzină și ars de soldații chilieni. Celălalt factor care a întors guvernul Reagan împotriva lui Pinochet a fost recesiunea economică a statului Chile, între 1982 și 1984, care a provocat cea mai negativă reacție a societății împotriva lui Pinochet. Din moment ce redresarea economică de după 1984 nu a reușit să îmbunătățească viețile multor chilieni, stânga chiliană a devenit tot mai puternică, biserica catolică chiliană a devenit un pol deschis al opoziției (în ciuda faptului că Pinochet era un mare catolic) și, de asemenea, armata chiliană a început să fie nemulțumită. Pe scurt, Pinochet nu era doar malefic: chiar mai rău din punctul de vedere al guvernului american, el ajunsese să afecteze interesele politice americane.

În 1980, junta a propus o nouă constituție care să consolideze interesele de dreapta și militare și le-a cerut alegătorilor să-l legitimeze pe Pinochet votând prelungirea mandatului de președinte pentru opt ani (1981–1989). După o campanie electorală strict controlată de juntă, o mare majoritate a

alegătorilor chilieni au aprobat noua constituție și prelungirea mandatului lui Pinochet. Aproape de finalul acestui mandat, junta a anunțat încă un plebiscit în 1988, care ar fi prelungit președinția lui Pinochet pentru încă opt ani, până în 1997, când acesta ar fi ajuns la vârsta de 82 de ani.
De data aceasta, însă, Pinochet a luat o decizie greșită și a fost prins pe picior greșit de oponenții săi. Opinia publică internațională a forțat desfășurarea campaniei în mod transparent și organizarea unui vot corect. Statele Unite au ajutat opoziția, care a depus un efort enorm pentru a înregistra 92% din potențialii alegători și a derulat o campanie frumos realizată în jurul sloganului simplu „Nu!“ (fotografia 4.6). Spre surpriza lui Pinochet, campania „Nu!“ a avut câștig de cauză, obținând 58% din voturile exprimate. Deși răspunsul inițial al lui Pinochet în noaptea alegerilor a fost să încerce să conteste rezultatul votului, ceilalți membri ai juntei l-au forțat să îl accepte. Dar 42% dintre chilieni votaseră pentru Pinochet în cadrul alegerilor libere din 1988.

*

Cu acest „Nu!“, adversarii lui Pinochet au obținut, în cele din urmă, șansa de a reveni la putere la alegerile prezidențiale programate pentru 1990. Dar campania „Nu!“ era alcătuită din 17 grupuri diferite, cu 17 viziuni diferite pentru Chile în era post-Pinochet. Așadar, Chile risca să meargă pe calea urmată de democrațiile aliate care învinseseră Germania și Japonia în cel de-al Doilea Război Mondial, despre care Winston Churchill a scris în ultimul volum al istoriei sale în șase volume *Triumf și tragedie*: „Marile democrații au triumfat, și așa au reușit să se întoarcă la nebuniile care aproape că le aduseseră la sapă de lemn“. O chestiune similară își aștepta răspunsul în Chile: urmau chilienii să se întoarcă la intransigența și lipsa de compromis care aduseseră moartea atâtor oameni și aruncaseră țara într-o dictatură?
Dintre oponenții lui Pinochet care nu fuseseră uciși, 100 000 plecaseră în exil începând din 1973. Aceștia au rămas în exil pentru o lungă perioadă de timp, aproximativ 16 ani (până în 1989). Au avut timp să reflecteze asupra intransigenței lor anterioare. Mulți dintre aceștia au mers în Europa de Vest sau de Est, unde au petrecut ani de zile urmărind modul în care lucrau socialiștii, comuniștii și alte formațiuni de stânga din țările europene și ce succes aveau aceștia. Chilienii care au mers în Europa de Est au început să se simtă deprimați după ce au constatat că idealiștii intransigenți ai stângii de la putere nu creau fericire națională. Exilații care au fugit în Europa de Vest au observat, în schimb, democrații sociale moderate în acțiune, nivelul ridicat de trai și climatul politic mai calm decât cel din Chile. Ei au descoperit că oamenii de stânga nu trebuiau să fie radicali și intransigenți, ci că puteau atinge multe dintre obiectivele lor prin negocieri și compromisuri cu cei care aveau opinii politice diferite. Cei din exil au fost martori la prăbușirea Uniunii Sovietice și a guvernelor comuniste din Europa de Est, precum și la suprimarea sângeroasă a demonstrațiilor din China în 1989. Toate aceste evenimente au determinat temperarea extremismului și a simpatiilor comuniste în cadrul stângii chiliene.

Încă din timpul campaniei „Nu!“ din 1989, susținătorii unor opinii disparate și-au dat seama că nu puteau câștiga decât dacă învățau să colaboreze. Ei și-au dat seama, de asemenea, că Pinochet se bucura încă de un sprijin larg în rândul oamenilor de afaceri din Chile și în rândul clasei superioare și că nu puteau câștiga sau (dacă ar fi câștigat) că nu ar fi putut obține niciodată permisiunea de a prelua puterea, dacă susținătorii lui Pinochet nu erau siguri de siguranța lor personală într-o epocă post-Pinochet. Deși era o perspectivă dureroasă, stânga de la putere trebuia să fie tolerantă cu foștii inamici, ale căror puncte de vedere le detestau și ale căror comportamente față de ei fuseseră oribile. Ei au trebuit să-și declare voința de a construi „un Chile pentru toți chilienii“, scopul proclamat în discursul inaugural din 12 martie 1990 de Patricio Aylwin, primul președinte ales în mod democratic după îndepărtarea lui Pinochet.
După ce cele 17 grupuri din coaliția „Nu!“ au câștigat referendumul, cei de stânga s-au confruntat cu necesitatea de a-i convinge pe centriștii din Partidul Creștin-Democrat că un nou guvern de stânga nu era de temut și că nu urma să fie la fel de radical precum cel al lui Allende. Prin urmare, partidele de stânga și cele de centru s-au unit într-o alianță electorală numită Concertación. Stânga a acceptat, în cazul în care alianța ar fi câștigat alegerile din 1990 (ceea ce s-a întâmplat), să lase președinția să alterneze între stânga și centru și să îi lase pe creștin-democrați să ocupe funcția prezidențială la început. Stânga a acceptat aceste condiții deoarece și-a dat seama era singura modalitate de a reveni la putere.
De fapt, Concertación a câștigat primele patru alegeri post-Pinochet, în 1990, 1993, 2000 și 2006. Primii doi președinți au fost creștin-democrații Patricio Aylwin și Eduardo Frei Jr. (fiul fostului președinte Eduardo Frei). Următorii doi președinți au fost socialiștii Ricardo Lagos și Michelle Bachelet; aceasta din urmă a fost prima femeie președinte a statului Chile și era, de asemenea, fiica unui general torturat și întemnițat de junta lui Pinochet. În 2010, blocul Concertación a fost învins de un președinte de dreapta (Sebastián Piñera), iar, în 2014, socialista Bachelet s-a întors la putere, apoi, în 2018, Piñera a câștigat din nou alegerile. Astfel, după epoca Pinochet, Chile devenise din nou o democrație funcțională care era încă atipică pentru America Latină, dar cu o schimbare selectivă de proporții: voința de a tolera, de a ajunge la compromis, de a împărți și de a alterna puterea.
Pe lângă abandonarea intransigenței politice, cealaltă schimbare majoră de direcție a noilor guverne democratice Concertación din Chile, în comparație cu guvernele democratice ale erei pre-Pinochet, a vizat politica economică. Noile guverne au continuat majoritatea politicilor economice liberale ale lui Pinochet, deoarece acestea au fost considerate ca fiind în mare parte benefice pe termen lung. De fapt, guvernele Concertación au dus aceste politici și mai departe, reducând tarifele la importuri, astfel încât acestea au ajuns, în medie, la doar 3% în 2007, cel mai mic nivel din lume. Au fost semnate acorduri de liber schimb cu Statele Unite și cu Uniunea Europeană.

Principala modificare introdusă de Concertación în politicile economice ale guvernului militar a fost creșterea cheltuielilor guvernamentale pentru programele sociale și reforma legilor muncii.
Rezultatul a fost că, de la schimbarea guvernului în 1990, economia chiliană a crescut cu o rată anuală impresionantă și că Chile este din punct de vedere economic peste restul Americii Latine. Venitul mediu din Chile era de numai 19% din venitul mediu american în 1975; această proporție a crescut la 44% până în anul 2000, în timp ce venitul mediu din restul Americii Latine a scăzut în aceeași perioadă de timp. Ratele inflației din Chile sunt scăzute, statul de drept este puternic, dreptul la proprietate privată este bine protejat, iar corupția pe care am observat-o în 1967 a scăzut. O consecință (și, de asemenea, o cauză parțială) a acestui climat economic îmbunătățit a fost dublarea investițiilor străine, care a avut loc rapid în Chile în primii șapte ani de la întoarcerea la democrație.

Astăzi, Santiago arată complet diferit de orașul pe care l-am vizitat în 1967. Este plin de zgârie-nori (printre care cel mai înalt din America de Sud) și are un nou metrou și un nou aeroport. Cu toate acestea, performanța economică a țării este departe de a fi un succes uniform distribuit. Inegalitatea economică rămâne ridicată, mobilitatea socio-economică este scăzută, iar Chile este, ca și înainte, un tărâm al bogăției și al sărăciei contrastante, deși bogații din Chile tind astăzi să fie mari oameni de afaceri, nu membri ai familiilor foștilor mari proprietari de pământ. Dar îmbunătățirea generală a economiei chiliene a făcut ca situația economică *absolută* a celor săraci din Chile să se îmbunătățească considerabil, în pofida faptului că decalajul *relativ* dintre bogați și săraci persistă. Procentul chilienilor care trăiesc sub limita sărăciei a scăzut de la nivelul de 24%, în ultimul an al lui Pinochet la putere, la doar 5% în 2003.

*

Victoria electorală din 1989 nu a însemnat o eliberare a țării de Pinochet și de forțele armate. Departe de adevăr: înainte de demisia din funcția de președinte, Pinochet a obținut adoptarea unei legi prin care a fost numit senator pe viață, ceea ce îi permitea să numească câțiva noi judecători ai Curții Supreme și să rămână comandant al forțelor armate până la pensionarea sa în 1998, la vârsta de 83 de ani. Prin urmare, Pinochet și amenințarea implicită a unei alte lovituri militare au fost mereu în mintea liderilor democrați chilieni. Un prieten din Chile mi-a explicat situația astfel: „A fost ca și cum, după capitularea Germaniei naziste pe 9 mai 1945, Hitler nu s-ar fi sinucis, ci ar fi fost numit senator pe viață și comandant al armatei germane!“ Consolidând și mai mult poziția armatei chiliene, constituția lui Pinochet a inclus o prevedere (încă în vigoare astăzi) prin care 10% din veniturile naționale obținute din vânzarea de cupru (vânzări, nu doar profituri!) trebuie să fie alocate anual bugetului militar. Acest lucru oferă forțelor armate chiliene o bază financiară mult superioară bugetului necesar pentru a apăra Chile împotriva oricărei amenințări străine credibile,

în special având în vedere faptul că ultimul război al țării (și doar al doilea în întreaga sa istorie) s-a încheiat cu peste un secol în urmă, în 1883, că granițele țării sunt protejate de oceane, deșert și munți înalți, și că vecinii săi (Argentina, Bolivia, Peru) nu sunt periculoși. În schimb, singura utilizare probabilă a forțelor armate chiliene nu poate fi decât împotriva poporului chilian.
Constituția chiliană aprobată de Pinochet conține trei dispoziții care favorizau dreapta politică. O prevedere stipulează că, dintre cei 35 de membri ai Senatului, 10 nu pot fi aleși de către electorat, ci trebuie să fie numiți de președinte dintr-o listă de funcționari care nu poate fi compusă decât din oameni de dreapta (de exemplu, foști comandanți de armată și marină). Foștii președinți devin senatori pe viață. O a doua dispoziție (care nu a fost anulată până în 2015) prevede că fiecare circumscripție parlamentară din Chile alege doi reprezentanți, dintre care primul are nevoie doar de o pluralitate de alegători, în vreme ce al doilea are nevoie de o majoritate de 80%, ceea ce face dificilă alegerea a doi oameni de stânga în orice district. Ultima prevedere necesită o majoritate a alegătorilor de 71,5% pentru a schimba constituția, dar este dificil într-o democrație (mai ales una lipsită de coeziune precum cea din Chile) ca un număr atât de mare de alegători să accepte schimbarea. Drept rezultat, deși au trecut decenii de când Pinochet a fost detronat, Chile continuă să funcționeze în conformitate cu o versiune modificată a constituției sale pe care majoritatea chilienilor o consideră ilegitimă.
Este dureros pentru o țară să recunoască și să răspundă pentru acțiunile negative pe care oficialii săi le-au comis împotriva propriilor cetățeni sau împotriva cetățenilor din alte țări. Este dureros pentru că nimic nu poate anula trecutul și adesea mulți dintre făptași sunt încă în viață, nu au regrete, sunt puternici și sprijiniți la scară largă. Recunoașterea și ispășirea au fost deosebit de dificile pentru Chile, deoarece Pinochet a fost susținut de o minoritate mare de alegători chilieni într-un plebiscit în care nu au fost aplicate coerciții, pentru că Pinochet era încă comandantul comandantului forțelor armate și pentru că guvernul avea motive întemeiate de a se teme de o altă lovitură militară dacă ar fi început să îi trimită în judecată pe militarii vinovați. În două ocazii – când fiul lui Pinochet a fost cercetat și când o comisie pentru drepturile omului și-a început activitatea de investigare a atrocităților – soldații au apărut pe străzi în uniforme militare complete. Această apariție a fost prezentată drept un „exercițiu de rutină“, dar amenințarea implicită era evidentă pentru toată lumea.
Patricio Aylwin, primul președinte post-Pinochet, a acționat cu prudență. Când a promis dreptate „cât de multă posibil“, chilienii care așteptau o reglare a conturilor s-au simțit dezamăgiți și s-au temut că declarația lui nu era decât un eufemism pentru lipsa dreptății. Dar Aylwin a creat o Comisie pentru Adevăr și Reconciliere care, în 1991, a publicat numele a 3 200 de chilieni care fuseseră uciși sau „făcuți dispăruți“, iar o a doua comisie, în 2003, a publicat un raport despre torturi. Vorbind la televizor, Aylwin

aproape plângea în timp ce a cerut iertare familiilor victimelor în numele guvernului chilian. Astfel de scuze sincere de la lideri ai guvernului pentru cruzimea exercitată de stat au fost rare în istoria modernă; cea mai apropiată paralelă este cererea de iertare la fel de sinceră a cancelarului german Willy Brandt, în ghetoul din Varșovia, față de victimele fostului guvern nazist al Germaniei (pentru detalii, vezi capitolul 6).

Un punct de cotitură în reglarea conturilor cu Pinochet a fost mandatul britanic de arestare emis împotriva lui în 1998, în timp ce acesta se afla la o clinică din Londra pentru tratament medical. Mandatul a fost emis la cererea unui judecător spaniol care solicita extrădarea lui Pinochet în Spania pentru a fi judecat pentru crime împotriva umanității și, în special, pentru asasinarea cetățenilor spanioli. Avocații lui Pinochet au argumentat inițial că generalul ar fi trebuit să aibă imunitate, deoarece tortura și asasinatul sunt funcții legitime ale guvernului. Când Camera Lorzilor a respins, în cele din urmă, această linie de apărare, avocații lui Pinochet au susținut apoi că generalul era bătrân și bolnav și că trebuia să fie eliberat din motive umanitare. Avocații au permis ca el să fie fotografiat numai în timp ce se afla într-un scaun rulant. După 503 zile în arest la domiciliu, ministrul de interne britanic a respins cererea de extrădare a Spaniei, pentru că Pinochet era prea slăbit pentru a depune mărturie într-un proces, dar probabil decizia s-a datorat ajutorului pe care guvernul Pinochet îl oferise Marii Britanii în Războiul din Insulele Falkland din 1982 împotriva Argentinei. Pinochet a plecat imediat în Chile. La sosirea avionului său, a fost coborât într-un scaun rulant, apoi s-a ridicat și a mers pe jos pe pistă pentru a da mâna cu generalii chilieni aflați acolo pentru a-l saluta și a-l felicita (fotografia 4.7).

Însă chiar și chilienii de dreapta au fost surprinși de dezvăluirile unui subcomitet al Senatului SUA despre faptul că Pinochet ascunsese 30 de milioane de dolari în 125 de conturi bancare americane. Deși cei de dreapta erau dispuși să tolereze tortura și uciderile, au fost deziluzionați să afle că Pinochet, pe care îl considerau diferit și mai bun decât alți dictatori latino-americani, furase și ascunsese banii. Curtea Supremă din Chile i-a retras lui Pinochet imunitatea deținută ca senator pe viață. Autoritatea fiscală chiliană a depus o plângere împotriva lui Pinochet pentru depunerea declarațiilor fiscale false. (Poate că autoritățile au fost inspirate de exemplul faimosului gangster american Al Capone, care a reușit să evite condamnarea pentru diverse crime comise sau comandate, pentru contrabandă și pentru crearea rețelelor de jocuri de noroc și de prostituție, dar a fost trimis în închisoare pentru evaziune fiscală.) Pinochet a fost apoi acuzat de alte infracțiuni financiare și a fost plasat în arest la domiciliu, iar soția și cei patru copii au fost arestați. Însă, în 2002, a fost declarat inapt pentru a fi judecat, fiind diagnosticat cu demență. El a murit în urma unui atac de cord în 2006, la vârsta de 91 de ani.

În cele din urmă, au fost puși sub acuzare sute de torționari și ucigași chilieni, iar zeci de oameni au fost trimiși în închisoare, printre care și

generalul Manuel Contreras, directorul agenției secrete DINA a lui Pinochet, condamnat la 526 de ani de închisoare și lipsit de remușcări până la moarte. Mulți chilieni mai în vârstă consideră că sentințele au fost prea dure și continuă să îl considere pe Pinochet drept un om minunat, care a fost persecutat pe nedrept. Mulți chilieni consideră că sentințele au fost prea ușoare, prea puține, venite prea târziu, aplicate în primul rând criminalilor de rang inferior și nu celor de la vârf, și că acestea s-au încheiat cu trimiterea lor în închisori speciale și confortabile, cu condiții de hotel. De exemplu, abia în 2015 judecătorii chilieni s-au ocupat de cazul a 10 soldați acuzați de uciderea celebrului cântăreț Victor Jara în 1973, precum și de cazul a șapte soldați responsabili de uciderea lui Rodrigo Rojas în 1986: la 42 și, respectiv, 29 de ani după aceste evenimente. În 2010, președinta țării, Michelle Bachelet, a inaugurat Muzeul Villa Grimaldi din Santiago, care documentează cu detalii îngrozitoare torturile și crimele comise sub conducerea militară. Acest lucru nu ar fi fost posibil dacă Pinochet ar fi rămas comandantul suprem al armatei.

Chilienii continuă să fie frământați de o dilemă morală în privința modului de evaluare a aspectelor pozitive și negative ale fostului guvern militar al țării lor: în special dilema punerii în balanță a beneficiilor economice și a crimelor. Dilema este insolubilă. Un răspuns simplu ar fi următorul: de ce trebuie puse în balanță beneficiile față de crime? De ce nu recunosc că guvernul militar a făcut deopotrivă lucruri benefice și lucruri oribile? Dar chilienii au trebuit să le evalueze în plebiscitul din 1989, când li s-a oferit doar opțiunea de a alege între „da“ sau „nu“ la întrebarea legată de menținerea lui Pinochet în funcția de președinte încă opt ani, neputând vota „da, dar...“ sau „nu, dar...“. Confruntați cu alegerile respective, 42% dintre chilieni au votat „da“, în ciuda imaginilor înfiorătoare expuse mai târziu la Muzeul Villa Grimaldi. În vreme ce majoritatea chilienilor mai tineri îl disprețuiesc pe Pinochet, împărțirea punctelor de vedere în rândul chilienilor suficient de bătrâni pentru a-și aminti de anii lui Allende și ai lui Pinochet mi-a fost demonstrată de două cupluri pe care le-am intervievat. În fiecare caz, soțul și soția mi-au cerut să îi intervievez separat, deoarece opiniile lor cu privire la astfel de probleme dureroase difereau. În fiecare caz, soții mi-au spus că „politicile lui Pinochet au ajutat Chile din punct de vedere economic, dar tortura și uciderile erau de neiertat“. Soțiile mi-au spus că „torturile și crimele lui Pinochet au fost rele, dar trebuie să înțelegeți că politicile sale au ajutat din punct de vedere economic Chile“.

*

Din perspectiva temei cărții noastre privind factorii care facilitează sau împiedică soluționarea crizei, Chile ilustrează mulți dintre ei.

În primul rând, schimbările din Chile au fost selective și de amploare (factorul nr. 3 din tabelul 1.2). Inițial, Chile a întrerupt tradiția îndelungată a intervențiilor militare de scurtă durată și a rezolvat vechea tensiune între intervenția economică de stat și o abordare economică liberală prin adoptarea unei schimbări drastice către abordarea din urmă. În cele din

urmă, când regimul militar a fost îndepărtat, această schimbare a fost făcută selectiv: da, guvernul democratic a fost restabilit, dar sistemul economic liberal introdus de dictatura militară a fost păstrat. Aceasta a devenit una dintre cele două schimbări selective de durată ale țării, care ilustrează, de asemenea, o flexibilitate remarcabilă (factorul nr. 10): socialiștii care, în cele din urmă, au revenit la putere și-au abandonat angajamentul față de socialism și au continuat politicile economice ale guvernului militar detestat. Cealaltă schimbare selectivă durabilă din Chile a fost sfârșitul (cel puțin în ultimele decenii) respingerii intransigente a compromisului politic care a caracterizat politica națională pentru cea mai mare parte a istoriei recente a țării.

Chile a realizat aceste schimbări selective după două etape de incertitudine și de eșec (factorul nr. 9). Prima etapă a fost încercarea eșuată a lui Allende de a rezolva problemele economice și sociale cronice din Chile prin respingerea compromisului și prin impunerea unui guvern marxist. A doua etapă a fost încercarea eșuată a lui Pinochet de a respinge, la rândul său, compromisul și de a crea un guvern militar durabil și o președinție cu puteri extinse pentru el, care a fost evitată datorită calculelor sale greșite privind rezultatul referendumului din 1988.

Cum a reușit Chile să iasă după aproape 17 ani de represiune militară și de cruzimi fără egal fără traume mai profunde decât cele deja suferite? În timp ce Chile continuă să se lupte cu urmările epocii Pinochet, eu sunt surprins că chilienii nu sunt chiar mai traumatizați. Pentru acest rezultat, identitatea și mândria națională au avut un rol important de jucat (factorul nr. 6). Cetățenii țării continuă să se orienteze după cuvintele prietenilor mei chilieni din 1967: „Chile este foarte diferită de alte țări din America Latină, iar chilienii știu să se guverneze“. Ei au făcut un mare efort pentru a rămâne diferiți de alte țări din America Latină și pentru a se guverna în mod eficient. Ei au fost dispuși să adere la motto-ul „a construi un Chile pentru toți chilienii“, în pofida motivelor puternice ale atâtor chilieni de a nu accepta alți chilieni ca aparținând aceleiași țări. Fără această identitate națională, Chile nu ar fi reușit să scape de paralizia politică și nu ar fi putut să devină cea mai democratică și mai bogată țară din America Latină.

Chile demonstrează atât evaluarea onestă și realistă a forței într-o etapă, cât și lipsa realismului în altă etapă (factorul nr. 7). Pinochet și ceilalți lideri militari s-au dovedit realiști în 1973, considerând că își puteau învinge rivalii din Chile și din străinătate; Allende s-a înșelat crezând că putea instaura în mod democratic un guvern marxist. Această diferență ilustrează un adevăr trist: că succesul nu este garantat oamenilor decenți, cu intenții bune, și nici nu este neapărat negat oamenilor răi.

Chile demonstrează atât rolul sprijinului, cât și al lipsei de sprijin din partea altora (factorul nr. 4), precum și al modelelor (factorul nr. 5). Opoziția Statelor Unite a jucat un rol în căderea lui Allende, iar reluarea rapidă a ajutorului economic american după lovitura de stat din 1973 a jucat un rol în supraviețuirea pe termen lung a guvernului militar. Percepția lui Pinochet

(nu în întregime conformă cu realitatea) asupra economiei SUA ca model al unei economii de piață a jucat un rol în adoptarea politicilor economice ale „băieților de la Chicago".
De asemenea, Chile ilustrează atât avantajele libertății de acțiune, cât și dezavantajele lipsei acestei libertăți (factorul nr. 12). Izolarea geografică a țării, separată de munți și deșerturi de vecinii săi din America Latină, a redus considerabil necesitatea ca Allende sau Pinochet să fie îngrijorați de faptul că politicile lor ar fi putut provoca intervenții din partea țărilor vecine, Argentina, Peru și Bolivia. În schimb, guvernele dictatoriale din Uganda, Rwanda, Pakistanul de Est, Cambodgia și din multe alte țări au fost răsturnate prin intervenții ale țărilor vecine. Dar libertatea de acțiune a lui Allende a fost constrânsă de Statele Unite aflate la mare distanță, în timp ce libertatea de acțiune a tuturor guvernelor chiliene a fost constrânsă de expunerea industriei de cupru din Chile (cel mai mare pilon al economiei chiliene) în fața unor forțe ale pieței mondiale care nu puteau fi controlate de Chile.
Acestea sunt caracteristici ale crizei din Chile privite din perspectiva crizelor individuale. Acum, să vedem care sunt caracteristicile specifice crizelor naționale (cele care nu caracterizează crizele individuale) și să comparăm evenimentele din Chile cu cele din celelalte națiuni pe care le analizăm.
În primul rând, criza din Chile din 1973, precum și cea din 1965 din Indonezia, care urmează să fie analizată în următorul capitol, a fost una internă, spre deosebire de șocurile externe din Japonia, în 1853, și din Finlanda, în 1939. (Acest lucru nu înseamnă o negare a rolului presiunii externe a Statelor Unite în criza din Chile.) Crizele interne din Chile și Indonezia au apărut ca urmare a polarizării politice, a dezacordului cu privire la valorile fundamentale și a voinței de a ucide și de a risca moartea în loc de a ajunge la un compromis.
În al doilea rând, istoria statului Chile ilustrează tema evoluției pașnice în raport cu revoluția violentă. În Germania, în 1848, și din nou în timpul violențelor radicale care au început acolo în 1968, revoluția violentă a eșuat, dar evoluția pașnică ulterioară a reușit să atingă multe din aceleași obiective. Schimbările Australiei după 1945 au fost realizate în întregime prin evoluție pașnică, fără nici o încercare de revoluție violentă. În schimb, crizele din Chile și Indonezia, din 1973 și, respectiv, 1965, au culminat cu revoluții violente care au adus la putere guverne militare cu o existență ulterioară îndelungată. Dar ambele guverne militare au fost înlăturate de la putere prin proteste pașnice. Deși succesul acestor proteste nu era asigurat în momentul în care au început, cealaltă opțiune era de a încerca eliminarea de la putere a lui Pinochet și a lui Suharto printr-o revoltă violentă care ar fi provocat cu siguranță reacția forțelor armate, reacție ce ar fi zdrobit manifestațiile. Dar nici forțele armate chiliene, nici cele indoneziene nu puteau trage în mulțimi uriașe de protestatari pașnici.
În al treilea rând, Chile, la fel ca Indonezia în 1965 și ca Germania în 1933, dar spre deosebire de Japonia în Epoca Meiji sau Australia după al Doilea

Război Mondial, ne demonstrează rolul unui lider excepțional: în cazul lui Pinochet, un lider care a fost extrem de rău (în opinia mea). Prietenii chilieni mi-au spus că polarizarea tot mai mare din Chile, la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970, a făcut probabil ca soluționarea situației să fie violentă. Chiar înainte de lovitura de stat din 11 septembrie 1973, violența era în creștere de șase ani. Ceea ce i-a surprins pe chilieni, de pildă pe prietenii mei de la cina din decembrie 1973, care se așteptau ca guvernul militar să rămână la putere mai puțin de doi ani, a fost durata violențelor. Nu a fost doar un spasm violent de câteva zile sau săptămâni; chilienii au continuat să fie torturați și uciși timp de mulți ani, iar Pinochet a continuat să dețină puterea timp de aproape 17 ani. Rezultatul a fost neașteptat nu numai pentru chilienii de rând, ci și pentru cele două grupuri de oameni care ar fi trebuit să fie cei mai în măsură să prezică comportamentul lui Pinochet: partenerii săi din juntă, care îi urmăriseră cariera timp de mai multe decenii, și CIA, a cărei misiune este să înțeleagă ce turnură pot lua evenimentele în alte țări. Partenerii lui Pinochet din cadrul juntei au fost la fel de surprinși precum cei din CIA de cruzimea și de hotărârea cu care se agăța de putere, contrar tradițiilor tuturor liderilor loviturilor de stat anterioare din istoria Chile. Psihologia lui continuă să-i deruteze pe istorici.

Ultima temă ilustrată de istoria chiliană modernă implică constrângeri care reprezintă obstacole în calea judecării faptelor rele din trecut. În mai 1945, Germania nazistă a fost complet înfrântă, mulți dintre liderii naziști s-au sinucis, iar întreaga țară a fost ocupată de dușmanii săi. După al Doilea Război Mondial au rămas o mulțime de foști naziști în guvernul german, dar ei nu au putut apăra în mod fățiș crimele naziste. Astfel, Germania a reușit, în cele din urmă, să judece public crimele naziste. La extrema opusă, după ce armata indoneziană a ucis sau a comandat uciderea a peste jumătate de milion de indonezieni în 1965, guvernul indonezian din spatele acestor crime a rămas la putere și este încă la putere astăzi. Nu este surprinzător că, până și astăzi, la peste de 50 de ani de la acele crime, indonezienii ezită să discutau despre acest subiect.

Chile este un caz intermediar. Guvernul militar chilian care a ordonat asasinatele a cedat în mod pașnic puterea unui guvern democratic. Dar liderii militari au rămas în viață și au păstrat o bună parte a puterii. Noul guvern democratic din Chile nu a îndrăznit inițial să acționeze împotriva criminalilor din armată. Astăzi, continuă să acționeze cu prudență. De ce este precaut? Pentru că armata s-ar putea întoarce împotriva lor. Pentru că există încă o mulțime de chilieni care îl apără pe Pinochet. Pentru că „Chile pentru toți chilienii“ înseamnă, din păcate, un Chile care include foști criminali de război.

La final, mulți dintre cititorii mei americani, preocupați de intensificarea polarizării politice din Statele Unite, vor găsi înfricoșătoare această relatare despre istoria recentă a statului Chile. În ciuda tradițiilor democratice puternice din Chile, polarizarea politică și distrugerea compromisului au

culminat cu violențe și cu o dictatură pe care puțini chilieni o prevăzuseră. S-ar putea întâmpla același lucru în Statele Unite?
S-ar putea obiecta imediat: „Nu, bineînțeles că nu! Statele Unite sunt diferite de Chile. Armata Statelor Unite nu s-ar revolta niciodată și nu ar impune o dictatură."
Da, Statele Unite sunt, într-adevăr, diferite de Chile. Unele dintre aceste diferențe reduc, iar altele cresc riscul distrugerii democrației în SUA. Dacă democrația se va prăbuși în SUA, acest lucru nu se va întâmpla printr-o revoltă condusă de liderii forțelor armate; există și alte modalități de a pune capăt democrației. Voi discuta despre aceste chestiuni privind SUA în capitolul 9.

*

Când am revenit în Chile, în 2003, pentru prima dată de la vizita anterioară din 1967, am vizitat palatul prezidențial al lui Allende, acum deschis ca atracție turistică. Mi s-a spus că publicul este liber să intre. La ușa din față era un polițist cu aspect înfiorător (*carabinero*), cu o pușcă în mână și urcat pe un soi de cutie de jumătate de metru înălțime, în așa fel încât părea să domine zona. S-a uitat la mine fără să zâmbească și m-a întrebat ce doresc. I-am răspuns că eram turist și m-a lăsat să trec. Dar am ajuns să fiu cuprins de alte gânduri, întrebându-mă ce urma să facă acel polițist, dacă nu cumva eram vinovat, în necunoștință de cauză, de încălcarea unor reglementări. Îmi spuneam în gând: „Un polițist sau un soldat ca el l-a stropit pe Rodrigo Rojas cu benzină și i-a dat foc!" M-am simțit înspăimântat și am plecat după doar un minut, înțelegând mai bine motivul pentru care guvernul democratic din Chile a acționat cu prudență în privința judecării torționarilor și a ucigașilor din epoca lui Pinochet.

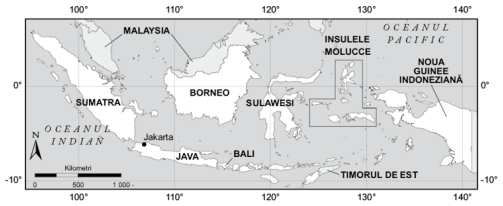

FIG. 5 *Harta Indoneziei*

Capitolul 5
Indonezia: nașterea unei națiuni

Într-un hotel – Trecutul Indoneziei – Perioada colonială – Independența – Sukarno – Lovitura de stat – Masacre – Moștenirile lui Suharto – Încadrare a crizei – Întoarcere în Indonezia

Indonezia este a patra cea mai populată țară a lumii, cu aproape 260 de milioane de locuitori, depășită doar de China, India și Statele Unite. Este, de asemenea, cea mai populată țară majoritar musulmană, cu mai mulți locuitori decât Pakistan, Bangladesh sau Iran. Numai acest fapt în sine ne-ar putea determina să credem că Indonezia se bucură de multă atenție în ziarele americane și europene.

De fapt, cuvântul „musulman“ îi determină pe occidentali să se gândească la alte țări care sunt mai prezente în conștiința vestică decât Indonezia. În zilele noastre, ziarele americane și europene menționează această țară rar. În ultimii 15 ani, puținele ocazii în care îmi amintesc ca Indonezia să fi apărut pe primele pagini ale ziarelor au fost două mari cutremure și un avion prăbușit în 2018, execuțiile mai multor traficanți de droguri, printre care și străini, în pofida protestelor internaționale, în 2015, valul tsunami din 2004, care a ucis 200 000 de oameni, și o explozie în Bali, în 2002, care a produs numeroase victime. Această lipsă generală de atenție se datorează faptului că Indonezia nu este caracterizată de aspecte care apar în mod obișnuit pe primele pagini ale ziarelor, precum războaie civile, terorism sau valuri de emigranți, bogăție sau sărăcie lucie, sau o prezență cu greutate pe scena internațională. Când noi, americanii, ne gândim la Indonezia, avem imaginea unei țări în curs de dezvoltare cu atracții turistice, în special peisajele, plajele și templele hinduse din Bali, cele mai mari recife de corali, cele mai bune locuri pentru practicarea scufundărilor și frumoasele țesături de batic.

Prima mea călătorie în Indonezia a avut loc în 1979, când am început vizita stând într-un hotel ai cărui pereți de pe hol erau decorați cu picturi care evocau istoria țării. În Statele Unite, o expoziție similară ar putea include tablouri despre Revoluția Americană, Războiul Civil, goana după aur din California, căile ferate transcontinentale și alte astfel de subiecte de acum 150–250 de ani. Însă, pe holul hotelului indonezian, toate tablourile evocau evenimente din ultimii 35 de ani. Evenimentul care apărea cel mai mult era numit revolta comunistă din 1965. Picturile și textele explicative de sub ele

prezentau în mod sugestiv modul în care comuniștii torturaseră și uciseseră șapte generali; și felul în care unul dintre generalii pe care comuniștii încercaseră să îl ucidă reușise să evadeze din casa sa sărind peste un gard, iar fiica sa în vârstă de cinci ani fusese împușcată din greșeală câteva zile mai târziu. Expoziția lăsa impresia că tortura și uciderea acelor generali era cel mai groaznic eveniment din istoria Indoneziei.

Expoziția nu menționa evenimentele care au urmat după moartea acelor generali: uciderea a aproape 500 000 de indonezieni la comanda forțelor armate. Lipsa acestor evenimente într-o expoziție despre istoria indoneziană este o mare omisiune, deoarece, dintre toate crimele în masă produse după al Doilea Război Mondial, doar câteva au depășit bilanțul sângeros din Indonezia. În cele două decenii de la acea primă vizită a mea, pe parcursul mai multor călătorii și perioade lungi petrecute în Indonezia, nu am auzit niciodată vreun prieten indonezian care să amintească de ele – până la schimbarea de guvern din 1998. Este ca și cum guvernul lui Pinochet din Chile ar fi ucis de 100 de ori mai mulți oameni decât a făcut-o, dar ca și cum acele crime nu ar fi amintite de chilieni sau în istoria țării.

Printre chestiunile legate de criză și de schimbare pe care trebuie să le aveți în vedere pe parcursul următoarelor pagini, una este, desigur, comparația între Indonezia și Chile. Ambele țări au trecut printr-o fractură politică, o încercare a stângii de a prelua controlul asupra guvernului și o lovitură de stat militară care a pus capăt acelei încercări și a impus o dictatură de lungă durată. Ambele țări ilustrează rolul jucat de doi lideri succesivi, cu personalități distincte și total diferite. În privința reconcilierii naționale de după masacrarea unui grup politic de către opozanți, Indonezia se află la polul opus față de Finlanda, Chile plasându-se la mijloc. Mai mult decât orice altă țară analizată în această carte, veți vedea că Indonezia, cea mai tânără țară din acest volum, ilustrează procesul de construcție cu succes a unei identități naționale.

*

Pentru a înțelege ce s-a petrecut în cadrul crizei din 1965 din Indonezia să începem cu contextul istoric. Indonezia este o țară nouă care a devenit independentă în 1945 și care nu a fost unificată până în 1910 ca colonie. Este o țară tropicală, situată pe ecuator, între Noua Guinee și Australia, la est, și Asia în vest, are munți înalți, printre care numeroși vulcani activi. Unul dintre ei, Krakatoa, este celebru pentru cea mai catastrofală erupție din istoria recentă (1883), care a aruncat în aer aproape toată insula și a aruncat atât de multă cenușă în atmosferă, încât clima din întreaga lume a fost afectată în anul următor. Dintre insulele Indoneziei, cele mai cunoscute sunt Java, Bali, Sumatra și Sulawesi, pe lângă Borneo și Noua Guinee, pe care Indonezia le împarte cu alte țări.

Din punct de vedere geografic, Indonezia este cea mai divizată țară din lume, cu mii de insule locuite, împrăștiate pe o distanță de aproape 5 000 de kilometri de la est la vest. Timp de aproape 2 000 de ani, au existat state independente pe unele dintre aceste insule, dar nici unul dintre ele nu a

reușit să controleze majoritatea arhipelagului indonezian. În plus, nu exista un nume sau un concept care să definească ceea ce astăzi este Indonezia. Din punct de vedere lingvistic, Indonezia este gazda uneia dintre cele mai mari diversități din lume, cu peste 700 de limbi diferite. De asemenea, din punct de vedere al religiei, se remarcă din nou o mare diversitate: majoritatea locuitorilor sunt musulmani, dar există mari minorități hinduse, creștine, budiste, confucianiste, precum și practicanți ai religiilor locale tradiționale. Deși au existat violențe și revolte religioase, acestea au fost la scară mult mai mică decât în Asia de Sud sau în Orientul Mijlociu. Mulți indonezieni de diferite religii sunt relativ toleranți unii față de ceilalți. Am fost în zone ale țării în care satele creștine sunt situate lângă cele musulmane și nu îmi puteam da seama care era religia predominantă din localitate dacă nu vedeam o moschee sau o biserică.

*

Începând cu 1510, portughezii, apoi (după 1595) olandezii și britanicii au încercat să creeze colonii pe lanțul de insule care alcătuiește astăzi Indonezia. În cele din urmă, controlul britanic a fost limitat la unele părți din insula Borneo, iar singura colonie portugheză care a supraviețuit a fost cea din partea estică a insulei Timor. Cei mai de succes coloniști au fost olandezii, concentrați pe insula Java, care avea de departe cea mai mare populație indigenă (peste jumătate din populația Indoneziei moderne). În anii 1800, pentru a obține profituri de pe urma coloniei, olandezii au înființat plantații pentru export în Java și Sumatra. Însă de abia în jurul anului 1910, după mai bine de trei secole de la venirea lor pe arhipelagul indonezian, olandezii au reușit să obțină controlul asupra întregului lanț de insule. Pentru a exemplifica cât de mult din arhipelagul indonezian rămăsese neexplorat de către olandezi, de abia în 1910 guvernatorul olandez de pe insula Flores a descoperit pe insula învecinată, Komodo, cea mai mare șopârlă din lume, așa-numitul dragon de Komodo. Deși are aproape 3 metri lungime și cântărește peste 100 de kilograme, acesta a rămas necunoscut europenilor timp de patru secole.

Trebuie menționat că numele „Indonezia“ nu a existat până în jurul anului 1850, când a fost inventat de europeni. Olandezii numeau această colonie „Indiile“, „Indiile Olandeze“ sau „Indiile Orientale Olandeze“. Locuitorii arhipelagului nu aveau o identitate națională, o limbă națională sau un sentiment de unitate care să îi opună olandezilor. Spre exemplu, soldații din Java s-au alăturat olandezilor în efortul de cucerire a statului de pe insula Sumatra, un rival tradițional al statelor javaneze.

La începutul secolului XX, guvernul colonial olandez a început eforturi pentru tranziția de la o politică pur exploatatoare la ceea ce numeau o „politică etică“ – adică de a aduce niște beneficii indonezienilor. De exemplu, olandezii au deschis școli, au construit căi ferate și instalații de irigație pe insula Java, au creat consilii locale în marile orașe și au încercat să oprească suprapopularea insulei Java prin încurajarea emigrației spre celelalte insule mai puțin populate (împotriva dorinței populațiilor

indigene). Însă eforturile olandezilor au dat rezultate limitate – parțial pentru că Olanda însăși era prea mică pentru a investi mult în Indonezia; și parțial pentru că eforturile olandezilor, precum și cele ulterioare ale Indoneziei independente, au fost blocate de creșterea rapidă a populației, care a generat mari nevoi alimentare. Indonezienii de astăzi consideră că efectele negative ale colonialismului olandez au fost mai puternice decât cele pozitive.

În jurul anului 1910, un număr tot mai mare de locuitori ai Indiilor Orientale Olandeze începeau să dezvolte o „conștiință națională". Începeau să se simtă mai mult decât simpli locuitori ai unor insule precum Java sau Sumatra, dintr-un sultanat condus de olandezi, adică să simtă că aparțineau unei entități mai mari numită „Indonezia". Indonezienii cu astfel de identități embrionare au format grupuri distincte, dar adesea suprapuse: un grup din Java care se considera superior din punct de vedere cultural, o mișcare islamică care dorea o identitate musulmană pentru Indonezia, sindicate, un partid comunist, studenți indonezieni trimiși la universități olandeze și alții. Așadar, mișcarea de independență indoneziană a fost fragmentată pe linii ideologice, geografice și religioase, scoțând la iveală probleme care aveau să afecteze Indonezia după dobândirea independenței.

Efectul a venit nu doar sub forma grevelor, a planurilor de acțiune și a agitației împotriva olandezilor, ci și în conflicte între grupurile de indonezieni, ceea ce a generat o situație confuză. În orice caz, acțiunile lor împotriva olandezilor au provocat, în anii 1920, acțiuni de represiune din partea puterii coloniale și trimiterea liderilor indonezieni în lagăre de concentrare situate într-o zonă măcinată de boli din Noua Guinee Olandeză.

O contribuție importantă la ulterioara unitate indoneziană a fost adusă de evoluția și de transformarea limbii malay, o limbă folosită în activități comerciale, în limba indoneziană vorbită astăzi de toată populația țării. Chiar și cea mai vorbită dintre sutele de limbi locale, javaneza utilizată în Java Centrală, era limba maternă doar a unei treimi din populație. Dacă aceasta ar fi devenit limba națională, ea ar fi simbolizat dominația Indoneziei de către Java și, prin urmare, ar fi exacerbat o problemă persistentă a Indoneziei moderne, și anume teama de dominația Javei împărtășită de indonezienii de pe alte insule. Limba javaneză mai are dezavantajul de a marca inerent ierarhii sociale, conținând cuvinte care sunt folosite în vorbirea cu oameni din clase inferioare și superioare. Astăzi, împărtășesc cu indonezienii aprecierea pentru avantajele minunatei limbi indoneziene ca limbă națională. Este ușor de învățat. La doar 18 ani după ce Indonezia a preluat controlul în Noua Guinee Olandeză și a introdus limba indoneziană acolo, am observat că era vorbită și de oameni needucați din sate izolate din acea regiune. Gramatica acestei limbi este foarte simplă, dar foarte flexibilă în privința adăugării prefixelor și sufixelor la cuvinte rădăcină pentru a crea noi cuvinte cu înțelesuri predictibile. De exemplu, adjectivul care înseamnă „curat" este „bersih", verbul „a curăța" este „membersihkan",

substantivul „curățenie“ este „kebersihan“ și substantivul „curățare“ este „pembersihan“.

*

După ce Japonia a declarat război Statelor Unite, în decembrie 1941, și a început expansiunea în insulele din Pacific și Asia de Sud-Est, ea a cucerit rapid Indiile Orientale Olandeze. Câmpurile petrolifere din partea olandeză a insulei Borneo, precum și cauciucul și aluminiul din Malaysia au fost principalele motive pentru care Japonia declarase război, de fapt cel mai important motiv, deoarece Japonia nu avea propriile surse de petrol și depindea de exporturile americane, pe care președintele Roosevelt le întrerupsese ca reacție la războiul japonez împotriva Chinei și la ocupația Indochinei franceze. Câmpurile petrolifere din Borneo erau cea mai apropiată sursă alternativă de petrol pentru Japonia.
Inițial, comandanții militari japonezi care au ocupat Indiile Olandeze au afirmat că indonezienii și japonezii erau frați asiatici care luptau pentru o nouă ordine anticolonială. Naționaliștii indonezieni au sprijinit la început Japonia și au ajutat autoritățile japoneze să îi aresteze pe olandezi. Însă japonezii doreau în primul rând să extragă materii prime (în special petrol și cauciuc) din Indiile Olandeze, pentru a alimenta mașinăria de război japoneză, și s-au dovedit mai represivi decât olandezii. După ce războiul a devenit aproape imposibil de câștigat pentru japonezi, în septembrie 1944, ei au promis independența Indoneziei, dar nu au stabilit momentul înfăptuirii acesteia. După capitularea Japoniei, pe 15 august 1945, indonezienii și-au declarat independența la numai două zile distanță au ratificat o constituție în ziua următoare și au creat miliții locale. Însă ei au descoperit imediat că înfrângerea Olandei de către Japonia, promisiunea de independență a japonezilor și înfrângerea Japoniei de către Statele Unite și de către aliații lor nu erau de ajuns pentru a le garanta independența. În septembrie 1945, soldații britanici și australieni au sosit pentru a prelua puterea de la japonezi, apoi trupele olandeze au venit pentru a reinstaura controlul Olandei. Au izbucnit lupte care au adus față în față trupele britanice și olandeze contra celor indoneziene.
Olandezii, invocând diversitatea etnică și suprafața imensă a arhipelagului indonezian, și probabil mânați de propria tactică „divide et impera“ pentru a păstra controlul, au promovat ideea unei federații indoneziene. Ei au creat state federale în zonele recucerite. De cealaltă parte, mulți revoluționari indonezieni doreau un guvern republican unitar pentru toate fostele Indii Olandeze. Printr-un acord preliminar încheiat în noiembrie 1946, olandezii au recunoscut autoritatea Republicii Indoneziene – însă numai în Java și Sumatra. Cu toate acestea, în iulie 1947, olandezii, deja exasperați, și au lansat o „acțiune polițienească“ având ca scop distrugerea republicii. După un armistițiu, apoi după o altă „acțiune polițienească“ și presiuni din partea ONU și a Statelor Unite, olandezii au renunțat la luptă și au acceptat să transfere autoritatea republicii. Transferul final a avut loc în decembrie 1949 – însă cu două mari limitări care i-au înfuriat pe indonezieni și care au fost

răsturnate după 12 ani. O limitare era faptul că olandezii nu renunțaseră la jumătatea vestică a insulei Noua Guinee. În schimb, ei au păstrat-o sub administrație olandeză, sub pretextul că Noua Guinee era mult mai puțin dezvoltată din punct de vedere politic decât restul Indiilor Olandeze, că nu era deloc pregătită pentru independență și că majoritatea locuitorilor erau diferiți din punct de vedere etnic de indonezieni, așa cum ambele grupuri etnice erau diferite de europeni. Cealaltă limitare a fost generată de faptul că unele companii olandeze, precum Shell, au păstrat dreptul de proprietate asupra resurselor naturale indoneziene.

Eforturile olandezilor de a restabili controlul asupra Indoneziei între 1945 și 1949 au fost derulate prin metode pe care colegii mei indonezieni mi le-au relatat cu multă vehemență 30 de ani mai târziu, și reprezentate în detaliu în imaginile aflate pe holul hotelului în care am stat în 1979. (De exemplu, unul dintre tablouri prezenta doi soldați olandezi care violau o femeie indoneziană.) În același timp, alte metode brutale au fost folosite de indonezieni împotriva altor indonezieni, deoarece în interiorul țării a existat o mare rezistență față de Republica Indoneziană, văzută de mulți locuitori din est și de cei din Sumatra drept o entitate dominată de javanezi. În anii 1980, prietenii mei fără origini javaneze încă sperau la o separare politică de Java. A existat, de asemenea, opoziție față de conducerea republicană și din partea comuniștilor indonezieni, culminând cu o revoltă înăbușită în 1948 de armata republicană, care a ucis cel puțin 8 000 de comuniști – un eveniment care anunța asasinatele la scară largă produse după tentativa eșuată de lovitură de stat din 1965.

*

Noua națiune s-a confruntat cu probleme paralizante moștenite dinainte de independență, iar unele dintre ele au fost acum exacerbate. Fiind multă vreme o colonie condusă de Olanda în beneficiul olandezilor, Indonezia independentă și-a început existența foarte subdezvoltată din punct de vedere economic. Creșterea populației (aproximativ 3% pe an în anii 1960) a continuat să cântărească greu pentru economie după independență, așa cum se întâmplase și în epoca olandeză. Mulți indonezieni încă nu aveau un sentiment de identitate națională și continuau să se identifice drept javanezi, moluccani, sumatrani sau membri ai unei alte populații regionale, mai degrabă decât indonezieni. Limba indoneziană care a contribuit, în cele din urmă, la unitatea indoneziană nu era încă impusă; în schimb, erau utilizate cele 700 de limbi locale. Cei care se considerau indonezieni aveau viziuni diferite pentru Indonezia. Unii lideri musulmani doreau ca Indonezia să devină un stat islamic. Partidul Comunist Indonezian dorea un stat comunist. Unii indonezieni din afara insulei Java doreau o mare autonomie regională, chiar independență regională, și au organizat revolte locale pe care armata republicană le-a suprimat în cele din urmă.

Armata în sine a fost un motiv de sciziuni și de dezbateri despre rolul său. Trebuia ca armata să fie controlată, precum în alte democrații, de politicieni civili față de care ofițerii militari indonezieni erau tot mai suspicioși? Sau

trebuia ca armata să fie mai autonomă și să aplice propriile politici pentru Indonezia? Armata se vedea drept salvatoarea revoluției, bastionul identității naționale, și cerea propriul grup parlamentar. Guvernul civil, pe de altă parte, a încercat să economisească bani prin eliminarea unităților militare, reducerea corpurilor de ofițeri și eliminarea soldaților din armată și de pe statele de plată ale guvernului. Existau, de asemenea, dezacorduri interne între ramurile forțelor armate, în special dezacorduri între forțele aeriene și celelalte ramuri. Existau dezacorduri între comandanții armatei, mai ales între comandanții revoluționari regionali și comandanții centrali conservatori. Liderii militari luau bani de la alți indonezieni și de la companii în scopuri militare, strângeau bani prin contrabandă și taxând aparatele de radio și electricitatea, preluând din ce în ce mai mult controlul asupra economiilor regionale, instituționalizând astfel corupția, care rămâne una dintre cele mai mari probleme în Indonezia.

Președintele fondator al Indoneziei, Sukarno (1901–1970), și-a început cariera politică în perioada colonialistă ca lider naționalist care a luptat împotriva guvernului olandez (fotografia 5.1). (Ca mulți indonezieni, Sukarno avea doar un singur nume, nu un prenume și un nume.) Olandezii l-au trimis în exil, dar japonezii l-au adus înapoi. Sukarno a fost cel care a emis Proclamația de Independență pe 17 august 1945. Conștient de identitatea națională slabă a Indoneziei, el a formulat un set de cinci principii numite Pancasila, care sunt și în prezent o ideologie atotcuprinzătoare pentru unificarea Indoneziei, fiind incluse în constituția din 1945. Principiile sunt largi: credința într-un singur zeu, unitatea națională indoneziană, umanitarismul, democrația și justiția socială pentru toți indonezienii.

În calitate de președinte, Sukarno a pus sărăcia Indoneziei pe seama imperialismului și a capitalismului olandez, a anulat datoriile moștenite de Indonezia, a naționalizat proprietățile olandeze și a predat administrarea majorității acestor proprietăți armatei. El a dezvoltat o economie centrată pe stat în care armata, birocrația civilă și Sukarno însuși puteau obține numeroase beneficii. Deloc surprinzător, inițiativa privată și ajutoarele externe s-au diminuat. Atât guvernul Statelor Unite, cât și guvernul britanic s-au alarmat și au încercat să destabilizeze poziția lui Sukarno, la fel cum Statele Unite au încercat să îl destabilizeze pe Allende în Chile. Sukarno le-a transmis Statelor Unite să „se ducă naibii cu ajutorul lor“, apoi, în 1965, a expulzat Corpul Păcii al Statelor Unite și s-a retras din Organizația Națiunilor Unite, din Banca Mondială și din Fondul Monetar Internațional. Inflația a crescut, iar moneda Indoneziei (rupia) a pierdut 90% din valoare în cursul anului 1965.

La momentul în care Indonezia devenise independentă, ea nu avea nici o istorie a guvernării democratice autonome. Experiența sa în materie de guvernare era mai degrabă aceea a guvernului olandez, care, în ultimele decenii, fusese mai apropiată de cea a unui stat polițienesc; guvernul japonez

de după 1942 a avut trăsături similare. Pentru orice democrație funcțională, sunt fundamentale alfabetizarea generalizată, recunoașterea dreptului la opoziție față de politicile statului, tolerarea diferitelor puncte de vedere, acceptarea pierderii votului și protecția de stat a celor fără putere politică. Din motive ușor de înțeles, toate aceste condiții erau slabe în Indonezia. Prin urmare, în anii 1950, prim-miniștrii și cabinetele acestora s-au schimbat în succesiune rapidă. La alegerile din septembrie 1955, 92% dintre alegătorii înregistrați s-au deplasat la urne, însă rezultatul a fost un neconcludent, deoarece cele patru partide principale au obținut între 15% și 22% din voturile și locurile parlamentare. Ele nu au putut ajunge la un compromis și au ajuns într-un impas politic. Această incapacitate de ajunge la compromis ne este deja cunoscută din Chile și de la lovitura de stat a lui Pinochet (capitolul 4), cu diferența că Chile avea cel puțin o populație educată și o istorie îndelungată a guvernării democratice, în timp ce Indonezia nu avea nici una dintre aceste trăsături.

Începând cu anul 1957, președintele Sukarno a pus capăt impasului prin instituirea legii marțiale, apoi a înlocuit democrația indoneziană cu ceea ce el a numit „democrație dirijată", pe care o considera cea mai potrivită pentru caracterul național al Indoneziei. În cadrul „democrației dirijate", parlamentul indonezian trebuia să practice „cooperarea reciprocă" sau „consensul prin deliberare", mai degrabă decât conceptul democratic obișnuit al legislativului drept cadru al competiției între partide. Pentru a se asigura că parlamentul urma să coopereze în conformitate cu obiectivele sale (ale lui Sukarno), mai mult de jumătate dintre locurile din parlament nu au mai fost obținute prin alegeri, ci erau acordate de Sukarno însuși și atribuite așa-numitelor „grupuri funcționale", nu partidelor politice, armata fiind unul dintre acele „grupuri funcționale".

Sukarno a devenit convins că era singurul om capabil să cunoască și să interpreteze dorințele (inclusiv dorințele neștiute) ale poporului indonezian și să fie profetul acestuia. În urma conferinței de la Bandung din 1955 a statelor asiatice și africane, Sukarno și-a extins obiectivele pe scena mondială și a început să considere că responsabilitatea sa personală era de a determina Indonezia să joace un rol de lider în politica anticolonială a Lumii a Treia într-un moment în care problemele interne ale Indoneziei erau deosebit de presante (fotografia 5.2). În 1963, el a fost declarat președinte pe viață.

Sukarno a lansat două campanii pentru a transpune poziția anticolonială în acțiune, încercând să anexeze două teritorii aflate în pragul obținerii independenței. Prima campanie a fost îndreptată spre Noua Guinee Olandeză, care, din cauza diferențelor sale etnice, nu a fost lăsată să devină parte a Indoneziei după revoluție. Olanda a lansat un program intensiv de pregătire a independenței Noii Guinee, iar liderii locali au adoptat un steag și un imn național. Însă Sukarno a revendicat Noua Guinee drept partea a Indoneziei, a intensificat presiunea diplomatică asupra olandezilor, iar, în

1961, a ordonat tuturor celor trei ramuri ale armatei indoneziene să preia cu forța Noua Guinee Olandeză.
Rezultatul a fost un succes politic pentru Sukarno, dar o tragedie pentru multe dintre trupele indoneziene implicate și pentru locuitorii din Noua Guinee Olandeză care sperau să obțină independența. Una dintre picturile afișate în holul hotelului meu prezenta ceea ce ar fi trebuit să fie o „navă de război" indoneziană aruncată în luptă împotriva olandezilor, dar care fusese, de fapt, o mică barcă de patrulare scufundată de un cuirasat olandez. În urma incidentului, mulți marinari indonezieni și-au pierdut viața. Forțele aeriene indoneziene au lansat parașutiști în Noua Guinee, iar rezultatele mi-au fost relatate de un prieten care făcea parte la acea vreme din forțele aeriene olandeze. Probabil temându-se de capacitățile antiaeriene olandeze pe timpul zilei, parașutiștii au fost lansați pe timpul nopții, deasupra unor păduri, într-un act incredibil de cruzime. Bieții parașutiști au aterizat într-o mlaștină cu palmieri infestată de țânțari. Cei care au supraviețuit impactului cu copacii au rămas atârnați în crengi. Puținii parașutiști care au reușit să se elibereze de propriile parașute au căzut în apele mlaștinii. Prietenul meu și colegii său olandezi au înconjurat mlaștina, au așteptat o săptămână și apoi au intrat cu bărcile pentru a-i recupera pe puținii parașutiști aflați încă în viață.
În pofida succeselor militare olandeze, guvernul Statelor Unite dorea să pară un susținător al mișcării anticoloniale din Lumea a Treia și a reușit să îi forțeze pe olandezi să cedeze Noua Guinee. Printr-un gest menit a salva aparențele, olandezii nu au cedat teritoriul în mod direct Indoneziei, ci Națiunilor Unite, care au transferat controlul administrativ (dar nu și suveranitatea) Indoneziei, după șapte luni, rămânând ca un plebiscit să fie organizat în viitor. Guvernul indonezian a inițiat apoi un transfer masiv de populație pentru a-și asigura prezența unei majorități indoneziene în Noua Guinee. Șapte ani mai târziu, o adunare a liderilor din Noua Guinee a votat sub presiune pentru încorporarea teritoriului în Indonezia. Locuitorii din Noua Guinee, cândva pe punctul de a obține independența față de Olanda, au lansat o campanie de gherilă pentru independență care continuă și astăzi, la mai bine de jumătate de secol de atunci.
Cealaltă campanie a lui Sukarno pentru materializarea poziției sale anticoloniale a fost îndreptată spre unele părți ale Malaysiei, un grup de foste colonii britanice. Malaysia este alcătuită din state de pe peninsula Malay, pe continentul asiatic, care au obținut independența în 1957, și două foste colonii britanice (Sabah și Sarawak) de pe insula Borneo, care este împărțită cu Indonezia și Brunei. Sabah și Sarawak s-au alăturat Malaysiei independente în 1963. În vreme ce Sukarno putea pretinde drepturi asupra Noii Guinee ca urmare a faptului că acel teritoriu făcuse parte din Indiile Orientale Olandeze, nu același lucru se putea spune despre partea malaysiană a insulei Borneo. Cu toate acestea, fiind încurajat de succesul repurtat în Noua Guinee, Sukarno a început așa-numita „confruntare" cu Malaysia în 1962, urmată de atacuri militare în partea malaysiană a insulei

Borneo în anul următor. Însă populația din Borneo nu a dat nici un semn că ar dori să facă parte din Indonezia, iar trupele britanice și ale Commonwealth-ului au asigurat apărarea eficientă a teritoriului, ulterior indonezienii pierzându-și pofta de confruntare.

*

Pe parcursul anilor 1960, a luat formă o luptă pentru putere complexă și confuză între trei tabere provenind din rândul celor mai puternice forțe din Indonezia. Una dintre forțe era Sukarno, liderul charismatic și politicianul abil care se bucura de sprijin larg în rândul indonezienilor ca fondator al țării și ca prim (și unic) ocupant al funcției de președinte. A doua forță era armata, care monopoliza puterea militară. A treia forță era Partidul Comunist Indonezian (PKI – Partai Komunis Indonesia), care nu avea putere militară, dar reușise să ajungă cel mai puternic și mai bine organizat partid politic.
Însă fiecare dintre aceste trei forțe erau divizate și împărțite în mai multe direcții. În timp ce „democrația dirijată“ a lui Sukarno se baza pe o alianță între el și forțele armate, Sukarno s-a aliat tot mai mult cu PKI drept contrapondere la armată. Chinezii indonezieni deveniseră atât de alarmați de sentimentele anti-chineze din țară, încât mulți s-au întors în China. Însă, în același timp, Indonezia a strâns legăturile diplomatice cu China și a anunțat că urma să copieze China prin construcția propriei bombe atomice – spre oroarea Marii Britanii și a Statelor Unite. Forțele armate s-au scindat între susținătorii lui Sukarno, ai comuniștilor și ofițerii care doreau ca armata să distrugă PKI. Ofițerii din armată s-au infiltrat în PKI, iar comuniștii, la rândul lor, s-au infiltrat în armată. Pentru a-și depăși slăbiciunea militară, în 1965, cu ajutorul lui Sukarno, PKI a propus înarmarea țăranilor și a muncitorilor cu scopul de a forma o a cincea armată națională pe lângă cele patru deja existente: armata terestră, aviația, marina și poliția. Înfricoșați, ofițerii anticomuniști din armată au creat Consiliul Generalilor pentru a pregăti măsuri împotriva amenințării comuniste tot mai puternice.
Această luptă în trei a atins punctul culminant în jurul orei 3:15, în noaptea dintre 30 septembrie și 1 octombrie 1965, când două unități conduse de comandanți de stânga și 2 000 de soldați s-au revoltat și au trimis echipe pentru a captura șapte generali de vârf în casele lor (printre ei numărându-se comandantul armatei și ministrul apărării), cu scopul evident de a-i aduce în viață în fața lui Sukarno și de a-i convinge să suprime Consiliul Generalilor. La 7:15 dimineața, pe 1 octombrie, după ce au preluat controlul asupra clădirii de telecomunicații aflată pe o laterală a pieței centrale din Jakarta, liderii loviturii de stat au transmis un anunț la radioul național prin care s-au autodeclarat Mișcarea 30 Septembrie, spunând că scopul lor era de a-l proteja pe președintele Sukarno împiedicând o lovitură de stat plănuită de generali corupți despre care se spunea că erau instrumente ale CIA și ale britanicilor. Până la 2 după-amiaza, liderii au mai făcut trei transmisiuni,

după care s-a așternut tăcerea. Un fapt trebuie observat: în ciuda descrierilor sugestive din tablourile amintite, revolta a fost opera unor unități militare indoneziene, nu a unei mulțimi de comuniști.
Lovitura de stat a fost organizată în mod defectuos. Cele șapte echipe a căror misiune era de a-i răpi pe generali erau prost pregătite, soldații erau emoționați și grupurile fuseseră alcătuite în ultimul moment. Acestea nu făcuseră repetiții. Cele mai importante două echipe, a căror misiune era de a-i răpi (*nu* de a-i ucide) pe cei mai importanți doi generali ai Indoneziei, erau conduse de ofițeri de rang inferior lipsiți de experiență. Echipele au sfârșit prin a ucide trei generali în propriile case, doi fiind împușcați și unul înjunghiat cu baioneta. Al patrulea general a reușit să evadeze sărind gardul din spatele casei sale. Echipa de militari a împușcat-o din greșeală pe fiica sa de cinci ani, așa cum arăta unul dintre tablourile din hotelul meu, și l-a împușcat, de asemenea, pe adjunctul său, confundându-l cu generalul. (Pentru că este mai ușor, voi continua să mă refer în continuare la grupul de comandanți folosind numele de „cei șapte generali".) Echipele au reușit să captureze în viață doar trei generali, pe care, oricum, i-au ucis în loc să își ducă la bun sfârșit misiunile de a-i duce în fața lui Sukarno.
În ciuda faptului că printre liderii loviturii de stat s-a numărat garda de corp a lui Sukarno, care ar fi trebuit să știe întotdeauna unde se afla Sukarno, liderii nu au putut să îl găsească pe președinte, care își petrecea noaptea în casa uneia dintre cele patru soții ale sale. O greșeală crucială a liderilor loviturii de stat a fost că nu au încercat să preia controlul asupra sediului Comandamentului Strategic al Armatei (Kostrad), aflat tot în piața centrală controlată aproape în totalitate de trupele care participaseră la lovitura de stat. Liderii loviturii de stat nu aveau tancuri, nici dispozitive radio. Din cauza faptului că opriseră sistemul telefonic din Jakarta în momentul ocupării clădirii de telecomunicații, liderii loviturii de stat care încercau să schimbe informații nu puteau decât să trimită mesageri pe străzi. Greu de crezut, dar liderii loviturii de stat nu au oferit apă și hrană soldaților amplasați în piața centrală, ceea ce a făcut ca un batalion de soldați însetați și înfometați să plece. Alt batalion a mers spre baza aeriană Halim din Jakarta, unde au găsit porțile închise și au petrecut toată noaptea pe străzile din apropiere. Liderul PKI care s-a numărat printre organizatorii loviturii de stat nu a alertat restul partidului, lipsind astfel coordonarea pentru o acțiune de stradă în masă a comuniștilor.
Liderul Comandamentului Strategic al Armatei a fost, după Sukarno, cel de-al doilea lider politic cu calități neobișnuite care a influențat istoria Indoneziei. El semăna cu Sukarno prin faptul că purta un nume aproape similar, Suharto, și era, de asemenea, de origine javaneză și avea abilități politice (fotografia 5.3). Suharto era diferit de Sukarno prin faptul că era cu 20 de ani mai tânăr (1921–2008), nu jucase un rol semnificativ în lupta împotriva guvernului colonial olandez și fusese puțin cunoscut în afara cercurilor militare până în dimineața zilei de 1 octombrie. Când Suharto a aflat de lovitura de stat în acea dimineață, a luat o serie de contramăsuri și a

tras de timp pentru a desluși atmosfera confuză și evoluțiile rapide. El i-a chemat pe comandanții celor două batalioane din piața centrală, pentru a se întâlni în sediul Kostrad, și le-a spus că aceștia încălcau regulile și că trebuiau să asculte de ordinele sale; și aceștia l-au ascultat. Liderii loviturii de stat și Sukarno, pentru care situația era la fel de confuză precum în cazul lui Suharto, s-au adunat la baza aeriană Halim, deoarece aviația era arma indoneziană care avea cele mai puternice înclinații comuniste. Suharto a răspuns trimițând trupe de încredere să preia controlul asupra clădirii de telecomunicații, apoi la baza aeriană Halim, reușind să captureze ambele obiective fără eforturi prea mari. La ora 9 seara, pe 1 octombrie, Suharto a anunțat la radio că el controla armata indoneziană, că urma să suprime Mișcarea 30 Septembrie și că avea să îl protejeze pe președintele Sukarno. Liderii loviturii de stat au plecat de la baza aeriană Halim și din Jakarta, fiecare luând separat trenuri și avioane către alte orașe din regiunea centrală a insulei Java, unde au organizat alte revolte în urma cărora au fost uciși generali. Însă acele revolte au fost înăbușite de trupe militare loiale într-o zi sau două, tot așa cum se întâmplase și cu revolta din Jakarta.

*

Până astăzi multe întrebări privind lovitura de stat eșuată au rămas fără răspuns. Ce pare clar este că lovitura de stat a fost un efort comun orchestrat de două grupuri de lideri: ofițeri de rang inferior cu simpatii comuniste și unul sau mai mulți lideri ai PKI. Însă de ce niște ofițeri profesioniști au pus la cale o lovitură de stat desfășurată într-un mod atât de amatoricesc, cu atât de puțină planificare militară? De ce nu au organizat o conferință de presă pentru a atrage sprijin popular? A fost implicarea Partidului Comunist Indonezian în lovitura de stat limitată doar la câțiva lideri? A fost China comunistă implicată în plănuirea și susținerea loviturii de stat? De ce liderii loviturii nu l-au inclus pe Suharto pe lista generalilor care trebuiau să fie răpiți? De ce nu au capturat forțele militare sediul Kostrad din piața centrală? Știa președintele Sukarno dinainte despre această lovitură de stat? Știa generalul Suharto despre lovitura de stat? Știau generalii anticomuniști despre această lovitură de stat, dar au lăsat-o să se desfășoare pentru a avea un pretext de a suprima Partidul Comunist?

Ultima posibilitate este sugerată de viteza reacției militare. În doar trei zile, comandanții militari au început o campanie de propagandă pentru a justifica arestările și asasinarea comuniștilor indonezieni și ale simpatizanților (fotografia 5.4). Lovitura de stat inițială nu provocase decât 12 victime în Jakarta, pe 1 octombrie, cărora li s-au mai adăugat câteva în alte orașe din Java, pe 2 octombrie. Însă acele câteva victime le-au oferit lui Suharto și armatei indoneziene pretextul pentru crime în masă. Reacția la lovitura de stat a fost atât de rapidă, eficientă și masivă, încă este greu de crezut că a fost improvizată spontan, în doar câteva zile de la evoluțiile neașteptate. Probabil a fost planificată dinainte și a fost nevoie doar de un pretext care a fost, în cele din urmă, oferit de tentativele de lovitură de stat din 1 și 2 octombrie.

Motivele armatei pentru comiterea crimelor în masă au apărut ca urmare a impasului politic și a erodării guvernului democratic în anii 1950 și la începutul anilor 1960, culminând cu lupta pentru putere în trei din 1965, dintre PKI, armată și președintele Sukarno. Părea că armata urma să piardă acea luptă. Fiind cel mai mare și mai bine organizat partid din Indonezia, PKI amenința să preia puterea politică a armatei și finanțele acesteia bazate pe afaceri de stat, contrabandă și corupție. Propunerea comuniștilor de a-i înarma pe țărani și pe muncitori, formând astfel o nouă armată, amenința monopolul asupra puterii militare pe care îl avea armata. După cum aveau să arate evenimentele ulterioare, președintele Sukarno nu putea rezista de unul singur împotriva armatei. Însă Sukarno vedea PKI drept un potențial aliat și ca o contrapondere la armată. În plus, armata însăși era divizată și includea în rândurile sale simpatizanți comuniști care organizaseră lovitura de stat (alături de unul sau mai mulți lideri ai PKI). Așadar, lovitura de stat le-a oferit ofițerilor anticomuniști o șansă de a epura opoziția politică din cadrul armatei. Deloc surprinzător, comandanții militari alarmați de puterea tot mai mare a comuniștilor au pregătit un plan de urgență care a fost activat de lovitura de stat. Rămâne un mister dacă Suharto însuși fusese implicat în realizarea planului (precum generalul Pinochet în Chile) sau dacă devenise în ultimul moment liderul unei contrarevoluții militare pregătită de alții.
Pe 4 octombrie, Suharto a ajuns într-o zonă numită Lubang Buaya („groapa crocodililor“ în limba indoneziană), unde escadrilele morții ale loviturii de stat aruncaseră trupurile generalilor răpiți într-o fântână. În fața fotografilor și a camerelor de televiziune, trupurile aflate în stare de putrefacție au fost scoase din fântână. În ziua următoare, pe 5 octombrie, sicriele generalilor au fost transportate pe străzile Jakartei, mii de oameni ieșind pe străzi. Conducerea anticomunistă a armatei a aruncat vina imediat pe comuniști, cu toate că acele crime fuseseră comise de unități ale armatei. Campania de propagandă, care fusese în mod cert planificată dinainte, a fost lansată imediat pentru a crea o atmosferă de isterie generală, avertizându-i pe indonezieni de pericolul pe care îl reprezentau comuniștii, declarând că aceștia întocmiseră liste cu oameni pe care doreau să îi ucidă și că exersau metode de scoatere a ochilor adversarilor. Se mai spunea că forțele auxiliare feminine din cadrul PKI îi supuseseră pe generalii răpiți la torturi sexuale și la mutilări. Președintele Sukarno a încercat să minimalizeze importanța evenimentelor de pe 1 octombrie și s-a opus amplorii contramăsurilor armatei, însă armata era cea care preluase controlul de la Sukarno. După 5 octombrie, armata a început o campanie de arestări menită să elimine toți membrii PKI și ai organizațiilor afiliate comuniștilor, precum și toți membrii familiilor acestora.
Reacția comuniștilor nu a fost cea specifică unei organizații care planificase o lovitură de stat. În octombrie și noiembrie, când membrii PKI au fost chemați în baze militare și la secțiile de poliție, mulți au venit de bună voie, deoarece se așteptau să fie interogați și eliberați. PKI ar fi putut să sprijine lovitura de stat și să împiedice contramăsurile armatei dacă ar fi mobilizat

muncitori pentru a sabota trenurile, mecanici pentru a sabota mașinile armatei și țărani pentru a bloca drumurile; însă PKI nu a făcut nimic din toate acestea.
Deoarece asasinatele indoneziene nu au fost efectuate cu organizarea și documentarea meticuloasă a crimelor naziste din lagărele de concentrare din al Doilea Război Mondial, există o mare incertitudine în ceea ce privește numărul victimelor. Cele mai mari estimări sunt în jur de 2 milioane; cea mai des citată este o estimare de 500 000 de victime la care a ajuns un membru al comisiei de cercetare creată de președintele Sukarno. Tehnologia indoneziană a fost mult mai simplă decât cea a naziștilor: victimele au fost ucise una câte una, cu macete și alte arme de mână, precum și prin strangulare, nu cu sutele, în camere ale morții. Eliminarea cadavrelor a fost, de asemenea, nesistematică, nefiind efectuată prin utilizarea unor cuptoare mari construite special în acest scop. Cu toate acestea, ceea ce s-a întâmplat în Indonezia în 1965 și 1966 rămâne unul dintre cele mai mari episoade de crimă în masă de după cel de-al Doilea Război Mondial.
O concepție greșită larg răspândită este că acele crime au vizat în principal chinezi indonezieni. Nu, majoritatea victimelor au fost indonezieni fără origini chineze; țintele au fost indonezienii suspectați de comunism și asociații acestora, nu în mod specific chinezii. O altă concepție greșită este aceea ca uciderile au fost comie în urma unei explozii spontane a unei populații de oameni iraționali, instabili din punct de vedere emoțional și imaturi, predispuși „să o ia razna", o expresie în limba malay care se referă la oameni care înnebunesc și ucid. Nu, nu știu să existe dovezi conform cărora indonezienii ar fi în mod inerent instabili și criminali. În schimb, armata indoneziană a planificat și a orchestrat crimele pentru a-și proteja propriile interese, iar campania de propagandă militară i-a convins pe mulți civili indonezieni să comită crime pentru a-și proteja interesele. Campania criminală a armatei a fost rea, dar nu irațională: intenționa să distrugă cei mai puternici adversari ai armatei și a reușit să atingă acest obiectiv.
La sfârșitul lunii octombrie 1965, Suharto avea autoritate asupra unor lideri militari, dar nu asupra tuturor. Sukarno era în continuare președinte pe viață, era venerat de o mare parte a populației ca părinte fondator al Indoneziei, era încă popular în rândul ofițerilor și al soldaților și era abil din punct de vedere politic. Suharto nu putea să îl dea pe Sukarno la o parte, așa cum nici un general american ambițios nu ar fi fost capabil să îi facă acest lucru lui George Washington la mijlocul celui de-al doilea mandat prezidențial al îndrăgitului părinte fondator al Statelor Unite.
Suharto fusese considerat înainte doar un general bun, dar nimic mai mult. Însă el începea acum să demonstreze abilități politice care le depășeau chiar și pe cele ale lui Sukarno. El a obținut treptat sprijinul altor lideri militari, a înlocuit ofițerii și funcționarii publici cu simpatii comuniste cu ofițeri care îl simpatizau pe el și, pe parcursul următorilor doi ani și jumătate, a continuat să erodeze poziția lui Sukarno în vreme ce pretindea că se afla de partea sa. În martie 1966, Sukarno a fost forțat să semneze o scrisoare prin care îi ceda

autoritatea lui Suharto. În martie 1967, Suharto a devenit președinte interimar, iar în martie 1968 l-a înlocuit pe Sukarno în funcție. El a rămas la putere încă 30 de ani după aceea.

*

Spre deosebire de Sukarno, Suharto nu a derulat politici anticoloniale și nu a avut ambiții teritoriale în afara arhipelagului indonezian. El s-a concentrat pe problemele interne ale Indoneziei. Mai precis, Suharto a încheiat „confruntarea" armată a lui Sukarno cu Malaysia care viza insula Borneo, s-a realăturat Națiunilor Unite, a abandonat alinierea ideologică cu China comunistă și a aliniat Indonezia cu Occidentul din motive economice și strategice.

Suharto nu avea educație superioară și nu înțelegea teoria economică. În schimb, el a transferat economia „oficială" (în contrast cu economia neoficială descrisă mai jos) în mâinile unor economiști indonezieni cu înalte calificări, mulți dintre ei cu diplome obținute la Berkeley. Acest fapt a dus la apariția grupului „mafia de la Berkeley". Sub Sukarno, economia indoneziană devenise împovărată de un deficit masiv care condusese la datorii enorme și la o inflație masivă. La fel ca „băieții de la Chicago" ai lui Pinochet, „mafia de la Berkeley" a lui Suharto a instituit reforme economice prin echilibrarea bugetului, tăierea subvențiilor, adoptarea unei orientări de piață liberă și reducerea datoriei naționale și a inflației. Exploatând abandonarea de către Suharto a politicilor de stânga ale lui Sukarno, „mafia de la Berkeley" a încurajat investițiile străine și a atras ajutoare americane și europene pentru exploatarea resurselor naturale ale Indoneziei, în special a petrolului și a mineralelor.

Cealaltă instituție de planificare a economiei a fost armata. Suharto a declarat următoarele: „Armata are un mare interes în procesul de modernizare a statului și a societății și dorește să joace un rol vital în acest proces. [...] Dacă armata va rămâne neutră în fața problemelor privind consolidarea noii ordini, ea își dezavuează rolul, precum și chemarea istorică. [...] Armata are două funcții, și anume aceea de instrument înarmat al statului și cea de grup funcțional de îndeplinire a scopurilor revoluției." Imaginați-vă un general american care ar deveni președinte și ar spune astfel de lucruri despre armata americană! Practic, armata indoneziană a susținut un guvern paralel cu un buget paralel aproximativ egal cu cel al guvernului oficial. Sub conducerea lui Suharto, ofițerii au reprezentat peste jumătate din numărul de primari, administratori locali și guvernatori de provincii. Ofițerii locali aveau autoritatea de a aresta și de a reține pe o perioadă nelimitată pe oricine era suspectat de acțiuni care „prejudiciau securitatea".

Ofițerii au înființat afaceri și au practicat corupția și șantajul la scară largă pentru a finanța armata și a-și umple propriile buzunare. În vreme ce Suharto însuși nu era adeptul unui stil de viață ostentativ, soția și copiii săi erau implicați în mari afaceri de corupție. Fără măcar a investi propriii bani, copiii săi au lansat afaceri care i-au îmbogățit. Când familia sa a fost acuzată de corupție, Suharto s-a înfuriat și a afirmat că averile proaspăt dobândite se

datorau abilităților antreprenoriale ale acestora. Indonezienii i-au oferit soției lui Suharto (Ibu Tien, doamna Tien) apelativul „doamna 10%“, deoarece se spune că aceasta obținea 10% din orice contract de stat. La sfârșitul conducerii lui Suharto, Indonezia se număra printre cele mai corupte țări din lume.
Corupția se găsea în toate aspectele vieții. De pildă, când am lucrat în Indonezia pentru organizația internațională de mediu World Wildlife Fund (WWF), un prieten de-al meu care lucra, de asemenea, pentru WWF mi l-a arătat un director al biroului indonezian al WWF și mi-a șoptit că porecla sa era „Domnul Corupție“ – deoarece nu era corupt ca toată lumea, ci extraordinar de corupt; o barcă cumpărată de donatorii WWF pentru acel birou devenise vasul privat al Domnului Corupție. Alt exemplu de corupție nonguvernamentală: munca mea în Indonezia necesita călătorii frecvente cu avionul în care bagajele mele depășeau adesea limita impusă de companiile aeriene. Cu timpul m-am obișnuit cu situația în care angajații de la aeroport vin să ceară taxele pentru greutatea depășită pentru ei înșiși, nu pentru compania aeriană.
Suharto a înlocuit principiul „democrației dirijate“ a lui Sukarno cu ceea ce a ajuns să fie cunoscut sub numele de „noua ordine“, concept care era menit să desemneze o revenire la principiile pure ale constituției din 1945 a Indoneziei și la cele cinci principii Pancasila. Suharto a pretins că urma să elimine schimbările negative provocate de partidele politice indoneziene, care nu îi foloseau la nimic. El considera că poporul indonezian era nedisciplinat, ignorant, susceptibil să accepte idei periculoase și nepregătit pentru democrație. În autobiografia sa, a scris astfel: „În democrația Pancasila nu este loc pentru o opoziție de tip occidental. Pe tărâmul democrației Pancasila, recunoaștem deliberarea ca modalitate de a ajunge la consens cu populația, [...] nu recunoaștem opoziția precum în Occident. Aici nu recunoaștem opoziția bazată pe conflict, opoziția care încearcă doar să fie diferită. Democrația trebuie să fie caracterizată de disciplină și de responsabilitate, deoarece în lipsa acestora democrația înseamnă doar confuzie.“
Aceste laitmotive ale lui Suharto – existența unei singure căi și lipsa disputelor – au fost aplicate în multe sfere ale vieții indoneziene. Exista o singură ideologie acceptabilă, Pancasila, pe care funcționarii publici și membrii forțelor armate trebuiau să o studieze în cadrul unui program birocratic de îndoctrinare. Desigur, grevele erau interzise: acestea nu erau conforme cu ideologia Pancasila. Singura identitate etnică acceptabilă era cea indoneziană, așadar indonezienii de origine chineză nu aveau voie să folosească scrierea chineză sau să își păstreze numele chineze. Unitatea politică națională nu permitea autonomiile locale din Aceh, Timorul de Est, Noua Guinee Indoneziană și din alte regiuni. Suharto ar fi preferat existența unui singur partid politic, dar alegerile parlamentare la care participau mai multe partide erau necesare pentru ca guvernul să pară legitim pe scena internațională. Cu toate acestea, un singur „grup funcțional“ numit Golkar a

câștigat alegerile cu peste 70% dintre voturi, în vreme ce restul partidelor politice au format două grupuri funcționale, unul islamic și altul nonislamic, care au pierdut mereu alegerile. Așadar, Indonezia a devenit, sub Suharto, un stat militar, așa cum fusese în ultimul deceniu al guvernului colonial olandez – cu diferența că statul era acum condus de indonezieni, nu de străini.
Expoziția pe teme istorice pe care am văzut-o în hotelul meu în 1979 reflecta accentul pus de Suharto pe lovitura de stat eșuată din 1965, prezentată ca un complot comunist și considerată drept momentul definitoriu al istoriei indoneziene moderne. La uriașul monument Pancasila ridicat în 1969 pentru a comemora uciderea celor șapte generali (fotografia 5.5), considerați „cei șapte eroi ai revoluției", are loc o ceremonie solemnă în fiecare an. Un basorelief amplasat pe monument și Muzeul Trădării PKI, situat alături, prezintă istoria Indoneziei postcoloniale ca o succesiune de trădări comuniste care au culminat cu tentativa de lovitură de stat din 1965. Pe 30 septembrie, în fiecare an, televiziunile indoneziene erau obligate să transmită un film macabru de patru ore, comandat de stat, despre răpirea și uciderea celor șapte generali, iar toți copiii indonezieni erau obligați să îl urmărească. Desigur, nu era menționată uciderea a 500 000 de indonezieni drept mijloc de retaliere. De abia după 12 ani, în anul în care am început să lucrez în Indonezia (1979), majoritatea prizonierilor politici au început să fie eliberați.
Parlamentul Indoneziei l-a reales pe Suharto ca președinte pentru mandate de câte cinci ani. După aproape 33 de ani, la scurt timp după ce parlamentul îl aclamase din nou pentru al șaptelea mandat de cinci ani, regimul său s-a prăbușit brusc și neașteptat, în mai 1998. El a fost subminat de mai mulți factori. Unul dintre ei a fost criza financiară asiatică care redusese valoarea monedei indoneziene cu 80% și provocase revolte. Alt motiv era Suharto însuși, care avea 77 de ani și pierduse contactul cu realitatea, nu mai avea abilități politice și fusese zguduit de moartea soției sale în 1996, cea mai apropiată persoană din viața sa și un reper permanent. Existau nemulțumiri publice provocate de corupția familiei sale și de averile acumulate de membrii acesteia. Propriile succese ale lui Suharto creaseră o societate modernă industrializată ai cărei cetățeni nu mai puteau accepta că nu erau capabili să se guverneze singuri. La fel ca în cazul votului „Nu!" din Chile, armata indoneziană și-a dat seama că nu putea opri valul de proteste, iar Suharto trebuia (la fel ca Pinochet) să demisioneze înainte ca situația să scape de sub control.
În 1999, în primul an de după căderea regimului lui Suharto, Indonezia a organizat primele alegeri relativ libere după mai mult de 40 de ani. De atunci, Indonezia a avut o serie de alegeri cu o participare populară mult mai mare decât în Statele Unite: 70–90%, în comparație cu nivelul de aproape 60% de la alegerile prezidențiale americane. Alegerile prezidențiale din 2014 au fost câștigate de un civil cu ideologie antisistem, fostul primar al Jakartei, Joko Widodo, al cărui opozant a fost un general de armată. Corupția a fost redusă, iar uneori este pedepsită.

Să realizăm un rezumat al regimului lui Suharto și al moștenirilor crizei provocate de lovitura de stat eșuată din 1965 și de contrarevoluția de succes. Moștenirile negative sunt evidente. Cel mai rău lucru a fost uciderea a 500 000 de indonezieni și închiderea altor 100 000 de oameni vreme de peste un deceniu. Corupția masivă a redus rata de creștere economică a Indoneziei la un nivel situat sub cel care ar fi fost înregistrat dacă sume uriașe de bani nu ar fi fost redirecționate către buzunarele armatei, care controla un guvern paralel cu un buget paralel. Acest exemplu de corupție a fost imitat la scară largă în societatea indoneziană (chiar și de angajații aeroporturilor). Convingerea lui Suharto că populația este incapabilă de a se conduce singură a amânat timp de mai multe decenii oportunitatea indonezienilor de învăța cum să se guverneze în mod democratic.

După evenimentele din 1965, armata indoneziană a învățat că succesul putea fi obținut prin folosirea forței și prin crime, nu prin rezolvarea nemulțumirilor populației. Politica represivă a armatei a avut efecte negative pentru Indonezia în Noua Guinee, Sumatra și mai ales în insula estică Timor, care era divizată între o colonie portugheză în est și un teritoriu indonezian în vest. Când Portugalia a renunțat la imperiu în 1974, logica geografică ar fi dictat ca Timorul de Est să devină o altă provincie a Indoneziei, care includea deja numeroase provincii cu culturi, limbi și istorii diferite. Desigur, se poate argumenta că granițele naționale nu urmează neapărat o logică geografică: Canada nu face parte din Statele Unite, iar Danemarca nu este parte a Germaniei. Însă Timorul de Est nu este comparabil cu Canada sau cu Danemarca: este doar jumătatea estică a unei mici insule dintr-un lung lanț de insule indoneziene. Dacă guvernul indonezian și armata ar fi acționat cu un minim de tact, ar fi putut încheia un acord de încorporare a Timorului de Est în Indonezia cu un anumit nivel de autonomie. În schimb, armata indoneziană a invadat teritoriul, l-a anexat și a comis masacre. În urma presiunii internaționale și spre oroarea armatei indoneziene, președintele Habibie, succesorul lui Suharto, a permis organizarea unui referendum pentru independența Timorului de Est, în august 1999. Desigur, populația a votat categoric pentru independență. Ca răspuns, armata indoneziană a organizat miliții pro-indoneziene pentru a comite din nou masacre, a evacuat cu forța majoritatea populației în Timorul de Vest și a incendiat majoritatea noilor clădiri din Timorul de Est – fără succes, deoarece trupele internaționale au restabilit ordinea, iar Timorul de Est a devenit ulterior independent, fiind astăzi cunoscut sub numele de Timor-Leste. Un sfert din populația Timorului de Est a fost ucisă, iar supraviețuitorii alcătuiesc astăzi cea mai săracă micronațiune asiatică, cu un venit pe cap de locuitor de șase ori mai mic decât al Indoneziei. Costul pentru Indonezia a fost apariția unui stat separat în interiorul țării, cu suveranitate asupra unui potențial bazin petrolifer care nu va aduce profituri Indoneziei.

După ce am trecut în revistă moștenirile negative ale regimului lui Suharto, pare că nu mai este nimic de spus. Însă istoria oferă rar fațete pur pozitive sau pur negative. În pofida aspectelor negative, regimul lui Suharto a lăsat niște moșteniri pozitive. A creat și a menținut o creștere economică, deși aceasta a fost afectată de corupție (fotografiile 5.6, 5.7). A atras investiții străine. Și-a concentrat energiile asupra problemelor interne ale Indoneziei în loc să le risipească în politica mondială anticolonială sau în eforturile de divizarea a Malaysiei. A promovat planificarea familială și astfel a abordat una dintre problemele fundamentale ale Indoneziei independente și ale perioadei coloniale. (Chiar și în cele mai izolate sate din Noua Guinee Indoneziană am văzut afișe guvernamentale care descriu planificarea familială.) Regimul a condus o revoluție verde prin care, oferind îngrășăminte și semințe îmbunătățite, a crescut productivitatea orezului și a altor culturi, îmbunătățind totodată nutriția indonezienilor. Indonezia se afla sub mari presiuni înainte de 1965; astăzi, țara nu prezintă nici un risc iminent de colaps, cu toate că fragmentarea sa în insule, răspândirea geografică pe mii de kilometri, sutele de limbi indigene și coexistența mai multor religii constituiau o rețetă pentru dezastru. Acum 80 de ani, majoritatea indonezienilor nu se considerau indonezieni; astăzi aceasta este o identitate națională pe care o consideră de la sine înțeleasă.

Însă mulți oameni, atât indonezieni, cât și străini, nu acordă regimului Suharto nici un merit. Raționamentul lor este următorul: Indonezia ar fi putut face aceleași progrese sub alt regim decât cel al lui Suharto. Aceasta este o chestiune de istorie contrafactuală, iar astfel de întrebări nu pot primi un răspuns categoric. Am putea doar compara cele întâmplate în Indonezia după 1965 cu ceea ce s-ar fi putut întâmpla în cadrul celor două scenarii alternative: continuarea regimului Sukarno după 1965 sau înlocuirea acestuia cu un regim comunist condus de PKI, care căutase pe atunci să ajungă la putere. Pe de o parte, regimul Sukarno adusese Indonezia în haos politic și într-un impas economic până în 1965. Torturile, uciderile, sărăcia lucie și politicile nebunești asociate cu dictaturile comuniste din Cambodgia, Coreea de Nord și din alte țări ne avertizează că alternativa comunistă la Suharto ar fi putut să fie mai rea decât Suharto. Pe de altă parte, există oameni care spun că regimul lui Sukarno ar fi dus la o dezvoltare minunată sau că regimul comunist indonezian condus de PKI s-ar fi dovedit diferit de regimurile comuniste din alte părți ale lumii. Nu vom ști niciodată.

*

Cum se potrivește criza Indoneziei în cadrul explicativ care compară crizele naționale cu cele individuale?

Indonezia ilustrează schimbarea selectivă și construirea unui zid (factorul nr. 3, tabelul 1.2). În secțiunea delimitată de zid se aflau zone importante care trebuiau să fie schimbate. Printre ele se numărau înlocuirea guvernului civil cu o dictatură militară, adică inversarea schimbării realizată de succesorii săi, acceptarea de către Suharto a economiștilor cu studii

occidentale pentru a înlocui înapoierea economică cu un regim de creștere economică, abandonarea aspirațiilor lui Sukarno de conducere politică a Lumii a Treia. Pe de altă parte, în afara zidului se găseau caracteristici importante care au fost păstrate intacte după 1965, printre care integritatea teritorială, toleranța religioasă considerabilă și un guvern necomunist. Aceste continuități au fost considerate valori fundamentale nenegociabile de Sukarno, de Suharto și de succesorii lui Suharto, cu excepția faptului că Sukarno fusese dispus să se alieze cu comuniștii.

Unii factori au făcut dificilă rezolvarea problemelor în Indonezia. Ca țară proaspăt independentă și fostă colonie, Indonezia a avut inițial o identitate națională limitată (factorul nr. 6) – spre deosebire de Finlanda, care se bucurase de autonomie cu un secol înainte de a obține independența. Ca țară nou-apărută, Indonezia nu își putea dobândi încrederea de sine dintr-un trecut marcat de schimbări de succes, cu excepția luptelor pentru independență dintre 1945 și 1949 (factorul nr. 8). Autoevaluarea realistă onestă (factorul nr. 7) a fost deficientă în cazul președintelui Sukarno, care credea că era dotat cu capacitatea unică de a interpreta dorințele neștiute ale poporului indonezian. Valorile fundamentale ale majorității ofițerilor armatei indoneziene erau unele pentru care aceștia erau dispuși să ucidă, dar pentru care nu doreau să moară (factorul nr. 11). Libertatea de acțiune a Indoneziei a fost limitată de constrângeri interne precum sărăcia și creșterea populației (factorul nr. 12).

Pe de altă parte, Indonezia s-a bucurat de avantaje în rezolvarea problemelor. Fiind un arhipelag, ea nu are constrângeri externe, semănând cu Chile, dar nu și cu Finlanda: după plecarea olandezilor, nici o altă națiune nu a amenințat Indonezia (factorul nr. 12 din nou). „Mafia economiștilor de la Berkeley“ a reușit să recurgă la modele bine testate în alte țări pentru a reforma economia indoneziană și a produce creștere economică (factorul nr. 5). După ce Suharto a abandonat politica externă de apropiere față de China comunistă și a adoptat o politică pro-occidentală, Indonezia a beneficiat de numeroase investiții străine și ajutoare din partea țărilor occidentale pentru a-și reconstrui economia (factorul nr. 4).

Suharto a dat dovadă adesea de o capacitate de autoevaluare onestă, realistă, machiavelică (factorul nr. 7). Marginalizându-l treptat pe popularul părinte fondator al Indoneziei, Sukarno, totodată primul președinte al țării, Suharto a acționat cu precauție, și-a dat seama la fiecare pas cât de mult putea să împingă limitele și, în cele din urmă, a reușit să îl înlocuiască pe Sukarno, deși a durat destul de mult. Suharto a fost, de asemenea, realist în privința abandonării ambițiilor externe ale Indoneziei, printre care războiul de gherilă împotriva Malaysiei și încercarea de conducere a unei mișcări anticolonialiste globale.

Indonezia ilustrează, de asemenea, trei chestiuni privind crizele naționale care nu apar în cazul crizelor individuale. La fel ca Chile, dar spre deosebire de Finlanda, Indonezia arată ruptura compromisului politic care a generat

lungul impas și mișcările secesioniste de la începutul anilor 1950, conducând la instaurarea „democrației dirijate“ a lui Sukarno, apoi la apelurile comuniștilor pentru înarmarea muncitorilor și a țăranilor, care, în schimb, a condus la reacția armatei prin comiterea unor crime în masă. De asemenea, la fel ca Chile, dar spre deosebire de Finlanda, Indonezia ilustrează rolul jucat de lideri neobișnuiți. În cazul Indoneziei, aceștia au fost Sukarno, dotat cu charismă și afectat de încrederea prea mare oferită de aceasta; și Suharto, dotat cu răbdare, precauție și abilități politice, dar afectat de politica sa sângeroasă, de nepăsarea față de corupția din propria familie și de lipsa de încredere în capacitățile concetățenilor săi. În sfârșit, în ceea ce privește reconcilierea după crimele provocate de destrămarea compromisului politic, Indonezia se află la polul opus Finlandei, cu Chile în poziția intermediară: reconciliere rapidă în Finlanda după Războiul civil finlandez; dezbatere deschisă și procese intentate făptașilor în Chile, dar o reconciliere incompletă; și dezbateri și reconciliere foarte limitate în Indonezia, fără procese. Factorii responsabili pentru lipsa de procese din Indonezia includ tradițiile democratice slabe; faptul că motto-ul din epoca post-Pinochet, „o țară pentru toți chilienii“, a avut ecouri mai slabe în Indonezia post-Suharto; și, mai presus de toate, că Indonezia a rămas o dictatură militară timp de 33 de ani după crimele în masă, iar forțele armate sunt mult mai puternice în Indonezia decât în Chile.

*

Aș dori să adaug experiența mea personală cu privire la schimbările selective din Indonezia. Am lucrat acolo timp de 17 ani în perioada Suharto, între 1979 și 1996. Apoi nu am mai revenit până în 2012 (la 14 ani după căderea lui Suharto). M-au așteptat mai multe surprize.

Prima a implicat călătoriile aeriene. În anii 1980 și 1990, operațiunile companiilor aeriene comerciale indoneziene erau periculoase și neglijente. Pe lângă faptul că era un lucru obișnuit să ți se ceară mită și taxe în plus pentru bagaje, am avut un zbor în care niște butoaie mari cu combustibil au fost așezate, fără măsuri de siguranță, în compartimentul pasagerilor, însoțitorul de bord a rămas în picioare în timpul decolării, iar centurile de siguranță și pungile pentru cei cărora li se face rău lipseau (deși unui pasager chiar îi era rău). În timpul unui alt zbor de linie spre capitala provinciei Jayapura, pilotul și copilotul au fost atât de absorbiți de discuțiile cu stewardesele prin ușa deschisă a cabinei, încât nu au reușit să observe că se apropiau de pistă la o altitudine prea mare, au încercat să își repare greșeala intrând în picaj, au tras frâna puternic la aterizare și au reușit să oprească avionul la doar câțiva metri de capătul pistei. Însă în 2012, principala companie aeriană a Indoneziei, Garuda, era considerată una dintre cele mai bune companii regionale din lume. De fiecare dată, începând cu 2012, când am avut bagaje prea grele, am fost trimis la un birou al companiei pentru a plăti cu cardul taxele suplimentare și am primit bon. Până în 1996, mi se ceruse mereu mită; după 2012, nu am mai avut această problemă.

Pe mare, în apele de coastă indoneziene, în 2012, am observat o navă cu aspect militar în apropiere, am întrebat ce era și am aflat, spre surprinderea mea, că era o navă de patrulare a statului care căuta bărci de pescuit ilegale. Înainte de 1996, aș fi considerat expresia „navă de patrulare a guvernului indonezian“ un oximoron precum „creveți uriași“. Mă obișnuisem cu faptul că activitățile armatei indoneziene erau cele care necesitau supravegherea altora, nu invers.

Când am ajuns pe coasta Noii Guinee Indoneziene în 2014, am fost uimit să descopăr păsări mari sau colorate care fuseseră principalele ținte ale vânătorilor ilegale, dar care acum puteau fi auzite și văzute în preajma satelor de pe coastă: porumbei imperiali, păsări rinocer, papagali de palmier și păsări ale paradisului. În trecut, aceste specii fuseseră împușcate sau prinse în capcane în apropiere de sate și puteau fi întâlnite doar departe de zonele locuite.

La întoarcerea mea în Noua Guinee Indoneziană, prietenii mei locali mi-au povestit fapte care sunau la început ca vechile povești din anii 1980 și 1990. În acest sat din Noua Guinee, un polițist indonezian împușcase recent patru localnici; în acel district, administratorul era foarte corupt. Bineînțeles, nu era nimic nou. Cu toate acestea, atât polițistul, cât și administratorul fuseseră trimiși în judecată și apoi la închisoare; înainte nu s-ar fi întâmplat acest lucru.

Deși acestea sunt indicii ale progresului, ele nu ar trebui să fie exagerate. Multe dintre problemele vechi ale Indoneziei persistă în grade diferite. Se presupune că mita este încă o practică răspândită, deși eu nu am mai avut de a face cu ea. Propriii mei prieteni indonezieni continuă să nu vorbească despre uciderile în masă din 1965: prietenii mei mai tineri nu erau născuți atunci, iar prietenii mei mai bătrâni, care trăiau în 1965, au rămas tăcuți, deși colegii americani îmi spun că ei întâlnesc mulți indonezieni interesați de crimele de atunci. Există încă o teamă de implicarea armatei indoneziene în democrația țării: când un politician civil a învins un general la alegerile prezidențiale din 2014, au trecut luni întregi pline de emoții înainte de a deveni clar că generalul nu va avea succes în eforturile sale de a anula alegerile. În 2013, un foc de pușcă tras de la sol a spart parbrizul elicopterului meu închiriat în timp ce zburam în Noua Guinee Indoneziană; nu am aflat dacă focul fusese tras de gherilele din Noua Guinee care încă luptă pentru independență sau de către trupele indoneziene care inventează activități de gherilă pentru a justifica o represiune.

Ultima mea observație necesită mai multe explicații. Dintre națiunile analizate în această carte, Indonezia este cea care a avut cea mai scurtă istorie națională și cea mai mare diversitate lingvistică și, inițial, a fost singura națiune confruntată cu riscul grav ca teritoriul său să se destrame. Fosta colonie a Indiilor Orientale Olandeze s-ar fi putut destrăma în mai multe state naționale separate, la fel cum fosta colonie franceză din Indochina s-a rupt în mai multe state: Vietnam, Cambodgia și Laos. Această destrămare a fost în mod evident intenționată de olandezi când au încercat

să înființeze state federale separate la sfârșitul anilor 1940, pentru a submina noua Republică Indoneziană unificată.
Dar Indonezia nu s-a destrămat. A fost construit de la zero, surprinzător de repede, un sentiment de identitate națională. Acest sentiment s-a dezvoltat parțial spontan și parțial a fost consolidat de eforturile conștiente ale guvernului. O parte a acestui sentiment este mândria față de revoluția din 1945–1949 și față de eliminarea stăpânirii olandeze. Guvernul consolidează acest sentiment spontan al mândriei prin reluarea poveștii din 1945–1949, în mod justificat, ca o luptă eroică pentru independența națională – la fel cum școlile americane diseminează istoria revoluției către toți elevii americani. Indonezienii sunt mândri de extinderea lor teritorială, exprimată într-un cântec național indonezian „Dari Sabang sampai Merauke“ („De la Sabang la Merauke“, extremitățile vestice și estice ale Indoneziei, situate la aproximativ 5 000 de kilometri una de cealaltă). O altă bază a identității naționale este adoptarea rapidă a limbii indoneziene, ușor de învățat și extrem de flexibilă, ca limbă națională, aceasta coexistând alături de cele 700 de limbi locale.
În plus față de rădăcinile care stau la baza identității naționale, guvernul indonezian continuă să încerce să consolideze identitatea prin accentuarea celor cinci puncte Pancasila și prin ceremoniile anuale care îi comemorează pe cei șapte generali uciși, la Monumentul Pancasila din Jakarta. Dar, în ciuda faptului că am stat în multe hoteluri indoneziene după 2012, nu am mai văzut alte expoziții despre „lovitura de stat comunistă“ precum cea din holul primului hotel indonezian în care am stat în 1979. Indonezienii se simt acum suficient de siguri de identitatea lor națională, încât nu mai au nevoie de relatări înșelătoare despre „lovitura de stat comunistă“ pentru a o consolida. Pentru mine, ca vizitator al Indoneziei, acest sentiment de consolidare a identității naționale este una dintre cele mai mari schimbări pe care le-am observat.

FIG. 6 *Harta Germaniei*

Capitolul 6
Reconstruirea Germaniei

Germania în 1945 – Între 1945 și 1961 – Judecăți ale germanilor – 1968 – Consecințe ale evenimentelor din 1968 – Brandt și reunificarea – Limitări geografice – Autocompătimire? – Conducători și realism – Încadrare a crizei

Capitularea Germaniei, pe 7 și 8 mai 1945, a marcat sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în Europa. Situația din Germania la acea dată era după cum urmează.

Liderii naziști Hitler, Goebbels și Himmler se sinuciseseră sau erau pe punctul de a se sinucide. Armatele Germaniei, după ce cuceriseră cea mai mare parte a Europei, fuseseră respinse și înfrânte. Aproximativ 7 milioane de germani fuseseră uciși: soldați, civili uciși de bombardamente sau refugiați civili uciși în timp ce își părăseau casele, în special din calea înaintării armatelor sovietice din est, care se răzbunau pentru faptele oribile comise de armata germană în Uniunea Sovietică.

Zeci de milioane de germani care au supraviețuit au fost traumatizați de bombardamentele de proporții (fotografia 6.1). Aproape toate marile orașe ale Germaniei fuseseră transformate în moloz în urma bombardamentelor și a bătăliilor (fotografia 6.2). Între un sfert și jumătate dintre locuințele din orașele germane erau distruse.

Un sfert din fostul teritoriu al Germaniei a fost pierdut în favoarea Poloniei și a Uniunii Sovietice. Ce mai rămăsese din Germania a fost împărțit în patru zone de ocupație care, în cele din urmă, aveau să devină două țări separate.

Aproximativ zece milioane de germani au devenit refugiați fără adăpost. Milioane de oameni căutau membri de familie dispăruți, dintre care unii, în mod miraculos, au apărut în viață ani mai târziu. Dar majoritatea nu au mai apărut niciodată, iar pentru mulți dintre ei data, locul și circumstanțele morții lor vor rămâne pentru totdeauna necunoscute. Primul meu profesor de limba germană, care trăia în exil în 1954, a menționat că avea un fiu. Când l-am întrebat cu naivitate despre fiul său, profesorul meu a izbucnit cu durere: „L-au luat și nu am mai auzit nimic despre el!“ Când l-am întâlnit pentru prima dată pe profesorul meu, el și soția lui trăiau deja cu această incertitudine de zece ani. Doi dintre prietenii germani pe care mi i-am făcut

mai târziu au fost „mai norocoși“: prima a aflat despre moartea probabilă a tatălui ei „la numai un an de la ultimele știri de la el, iar celălalt a aflat despre moartea fratelui său după trei ani“.
În 1945, economia Germaniei era în colaps. Moneda germană își pierduse rapid valoarea din cauza inflației. Poporul german trecuse prin 12 ani de guvernare nazistă. Practic, toți oficialii statului și judecătorii germani fuseseră naziști convinși sau colaboratori ai regimului, cu toții fiind nevoiți să depună un jurământ personal de fidelitate față de Hitler pentru a ocupa o funcție publică. Societatea germană era autoritară.
Astăzi, Germania este o democrație liberală. Economia sa este a patra ca mărime din lume și constituie una dintre cele mai importante economii de export din lume. Germania este cea mai puternică țară europeană la vest de Rusia. Și-a creat propria monedă stabilă (marca germană), apoi a jucat un rol important în crearea unei monede europene comune (euro) și în fondarea Uniunii Europene, în cadrul căreia coexistă alături de țările pe care le-a atacat în trecut. Germania și-a rezolvat în mare parte trecutul nazist. Societatea germană este mult mai puțin autoritară decât a fost cândva.
Ce s-a întâmplat între mai 1945 și perioada actuală pentru a genera aceste schimbări? Am vizitat Germania pentru prima dată în 1959, am locuit acolo pentru o bună parte a anului 1961 și am efectuat apoi vizite frecvente. Voi discuta acum despre cinci schimbări la care am fost martor în Germania postbelică. Două dintre ele (divizarea statului și redresarea economică a Germaniei de Vest) erau aproape finalizate în perioada în care am locuit acolo; alte două (confruntarea germanilor cu moștenirea nazismului și schimbările sociale) erau deja în curs, dar au accelerat ulterior; iar ultima (reunificarea) s-a petrecut câteva decenii mai târziu și părea de neconceput pentru mine și pentru prietenii mei germani în 1961. Din perspectiva cadrului de criză și de schimbare abordat în această carte, Germania reprezintă un caz extrem din mai multe privințe, printre care geopolitica limitată de constrângeri și rolul jucat de liderii săi, atât cu efecte pozitive, cât și negative. Mai presus de toate, Germania este un caz extrem prin amploarea crizei cu care s-a confruntat. Japonia Epocii Meiji a fost doar amenințată cu un atac; Finlanda și Australia au fost atacate, dar au rămas neocupate; dar Germania și Japonia, în 1945, au fost atacate, cucerite, ocupate și mult mai afectate decât orice altă națiune analizată în această carte.

*

Aliații victorioși din al Doilea Război Mondial au împărțit Germania în patru zone de ocupație: americană în sud, franceză în sud-vest, britanică în nord-vest și sovietică în est. Deși capitala Berlin era situată în mijlocul zonei sovietice, a fost împărțită, la rândul ei, în sectoare de ocupație aparținând tuturor celor patru puteri, ca o insulă de ocupație occidentală în zona sovietică. În 1948, sovieticii au impus o blocadă accesului terestru american, britanic și francez în enclavele lor din Berlin, cu scopul de a-i determina pe cei trei Aliați Occidentali să renunțe la sectoarele pe care le ocupau. Aliații

au răspuns prin podul aerian al Berlinului și au aprovizionat orașul pe calea aerului vreme de aproape un an, până când sovieticii au renunțat și au întrerupt blocada în 1949.
Tot în 1949, Aliații și-au unit zonele de ocupație pentru a forma o singură entitate statală numită Republica Federală Germania, cunoscută și sub numele de Germania de Vest sau Bundesrepublik Deutschland. Zona sovietică a devenit o entitate separată numită Republica Democrată Germană, cunoscută și sub numele de Germania de Est sau după acronimul său în limba germană, DDR (RDG). Astăzi, Germania de Est este în mod obișnuit considerată o dictatură comunistă eșuată care, în cele din urmă, s-a prăbușit și a fost efectiv absorbită de Germania de Vest. Numele „Republica Democrată Germană" este amintit ca o mare minciună, precum numele „Republica Populară Democrată Coreeană" folosit de Coreea de Nord astăzi. Astăzi este ușor să uităm că nu numai forța brută sovietică, ci și idealismul comunist german a contribuit la crearea Germaniei de Est și că numeroși intelectuali germani au *ales* să se mute în Germania de Est din Germania de Vest sau din alte țări.
Însă nivelul de trai și libertatea din Germania de Est au fost mult depășite de cele din Germania de Vest. În timp ce ajutorul economic american se revărsa în Germania de Vest, sovieticii au perceput reparații economice în zona lor, au demontat și au transferat fabrici întregi în Rusia și au reorganizat agricultura din Germania de Est sub forma gospodăriilor colective. Din ce în ce mai mult, în următoarele două generații, până la reunificarea din 1990, est-germanii au devenit incapabili să dobândească motivația, specifică celor din democrațiile occidentale, de a munci din greu pentru a-și îmbunătăți viața.
Prin urmare, est-germanii au început să fugă în Occident. Astfel, în 1952, Germania de Est și-a închis granițele din vest, dar est-germanii puteau pleca trecând din Berlinul de Est în Berlinul de Vest, apoi zburând din Berlinul de Est în Germania de Vest. Sistemul de transport public din Berlin (U-Bahn și S-Bahn), existent dinaintea războiului, includea linii care conectau Berlinul de Vest și de Est, astfel încât oricine din Berlinul de Est putea intra în Berlinul de Vest urcându-se într-un tren. Când am vizitat Berlinul pentru prima dată în 1960, la fel ca alți turiști occidentali, am luat metroul până în Berlinul de Est și pentru a mă întoarce în Berlinul de Vest.
În 1953, nemulțumirile din Germania de Est au generat o grevă care s-a transformat într-o revoltă, suprimată apoi de trupele sovietice. Est-germanii nemulțumiți au continuat să evadeze în Occident prin intermediul sistemului de transport public din Berlin. În cele din urmă, în noaptea de 13 august 1961, când încă locuiam în Germania, regimul est-german a închis brusc stațiile de metrou din Berlinul de Est și a ridicat un zid între Berlinul de Est și Berlinul de Vest, patrulat de polițiști de frontieră care au împușcat și au ucis oamenii care au încercat să escaladeze zidul (fotografia 6.3). Îmi amintesc de uimirea, de șocul și de furia prietenilor mei din Germania de Vest în dimineața zilei de după ridicarea zidului. Est-germanii au justificat

construcția zidului susținând că acesta fusese ridicat pentru a proteja Germania de Est de spionii și de infractorii din Germania de Vest, neadmițând că scopul său era împiedicarea plecărilor în Occident ale germanilor nemulțumiți. Aliații Occidentali nu au îndrăznit să conteste zidul, pentru că știau că nu puteau să facă nimic pentru Berlinul de Vest înconjurat de trupe est-germane și ruse.

Din acel moment, Germania de Est a rămas un stat separat din care nu exista posibilitatea de a ajunge în Germania de Vest decât cu riscul imens de a fi ucis la graniță. (Peste 1 000 de germani au murit încercând să treacă de zid.) Nu exista nici o speranță reală pentru reunificarea Germaniei, având în vedere polarizarea dintre Uniunea Sovietică și blocul comunist est-european, pe de o parte, și Statele Unite și Europa de Vest, de cealaltă parte. Era ca și cum Statele Unite ar fi fost divizate de-a lungul fluviului Mississippi între o țară estică comunistă și una occidentală democrată, fără perspective de reunificare pentru viitorul apropiat.

În ceea ce privește Germania de Vest în perioada imediat postbelică, una dintre politicile avansate de Aliații Occidentali învingători a fost aceea de a o împiedica să își reconstruiască vreodată industriile, de a forța economia vest-germană să devină majoritar agricolă, conform așa-numitului Plan Morgenthau, și să obțină reparații de război, așa cum făcuseră Aliații după Primul Război Mondial și așa cum făceau sovieticii în Germania de Est. Această strategie a pornit de la viziunea larg răspândită a Aliaților conform căreia Germania fusese responsabilă nu numai de provocarea celui de-al Doilea Război Mondial în perioada lui Hitler (perspectivă, în general, acceptată), ci și de declanșarea Primului Război Mondial, în perioada împăratului Wilhelm al II-lea (o chestiune istorică mult dezbătută), ceea ce însemna că reindustrializarea germană ar fi putut conduce la un nou război mondial.

Faptul care a determinat schimbarea acestei viziuni a Aliaților a fost izbucnirea Războiului Rece și descoperirea faptului că riscul real al unui nou război mondial nu provenea din direcția Germaniei, ci din cea a Uniunii Sovietice. După cum am explicat în capitolul 4 în legătură cu politica Statelor Unite față de Chile, teama a fost motivul dominant care a stat la baza politicii externe americane în deceniile de după cel de-al Doilea Război Mondial. Preluarea controlului de către comuniști în toate țările din Europa de Est care fuseseră ocupate de trupele sovietice, crearea unei bombe atomice de către sovietici și apoi a unei bombe cu hidrogen, tentativa sovietică din 1948–1949 de a bloca și de a sufoca enclava occidentală din Berlin, precum și forța partidelor comuniste din unele democrații vest-europene (în special în Italia) au făcut ca Europa Occidentală să pară locul în care era cel mai probabil ca Războiul Rece să se transforme într-un alt război mondial. Chiar și în 1961, când urma să plec în Germania, tatăl meu (american) m-a sfătuit cu toată seriozitatea să fiu pregătit să mă pun la adăpost sigur, în Elveția, la primele semne de pericol în Europa.

Din această perspectivă, Germania de Vest, situată în centrul Europei și învecinată cu Germania de Est comunistă și cu Cehoslovacia, juca un rol crucial pentru libertatea Europei de Vest. Aliații Occidentali aveau nevoie ca Germania de Vest să devină din nou puternică, ca un bastion împotriva comunismului. Celelalte motive din spatele dorinței de revitalizare a Germaniei erau reducerea riscului de revenire a extremismului politic pe fondul frustrărilor și slăbiciunii statului (așa cum se întâmplase după Primul Război Mondial) și reducerea costurilor economice pentru Aliați, care erau obligați să aprovizioneze și să sprijine o țară slăbită din punct de vedere economic.
După 1945, a fost nevoie de câțiva ani, timp în care economia vest-germană a continuat să se deterioreze, pentru ca această schimbare de perspectivă să se impună în rândul Aliaților Occidentali. În cele din urmă, în 1948, Statele Unite au început să extindă în Germania de Vest Planul Marshall de ajutor economic pe care începuseră să îl ofere altor țări din Europa de Vest în 1947. În același timp, Germania de Vest a înlocuit moneda sa slabă și afectată de inflație cu o nouă monedă, marca germană. După ce Aliații Occidentali au unit zonele de ocupație pentru a forma Germania de Vest, ei și-au păstrat dreptul de veto asupra legislației țării. Cu toate acestea, primul cancelar al Germaniei de Vest, Konrad Adenauer, s-a dovedit capabil să exploateze temerile americane de un atac comunist pentru a obține un accept din partea Aliaților menit să ofere din ce în ce mai multă autoritate Germaniei de Vest și să reducă autoritatea Aliaților. Ministrul economiei din cabinetul Adenauer, Ludwig Erhard, a aplicat politici de piață liberă modificate și a folosit ajutoarele din cadrul Planului Marshall pentru a alimenta o redresare economică spectaculoasă, care a devenit cunoscută drept „Wirtschaftswunder“ sau „miracol economic“. Rațiile de alimente au fost eliminate, producția industrială și nivelul de trai au crescut, iar visul de a putea cumpăra o mașină și o casă a devenit o realitate pentru vest-germani.
În momentul în care m-am mutat din Marea Britanie, Germania de Vest părea mai prosperă decât Marea Britanie, iar oamenii păreau mai mulțumiți. O ironie adesea remarcată cu amărăciune de prietenii mei britanici era următoarea: Germania pierduse cel de-al Doilea Război Mondial, iar Marea Britanie îl câștigase, însă Germania de Vest, nu Marea Britanie, crease miracolul economic. În plan politic, până în 1955, Germania de Vest și-a redobândit suveranitatea, iar ocupația militară Aliată a luat sfârșit. După ce Aliații au luptat în două războaie mondiale pentru a învinge și a dezarma Germania, Germania de Vest a început să se reînarmeze și să reconstruiască o armată – nu din proprie inițiativă, ci (incredibil!) la îndemnul occidental și împotriva votului parlamentului vest-german, astfel încât Germania de Vest să contribuie alături de Aliați la sarcina apărării Europei de Vest. Din perspectiva anului 1945, aceasta a reprezentat cea mai uluitoare schimbare în politica americană, britanică și franceză față de Germania.
Economia vest-germană a fost caracterizată de relații de muncă relativ bune, puține greve și condiții flexibile de angajare. Angajații și angajatorii aveau un

acord tacit în privința neorganizării de greve, astfel încât întreprinderile să poată prospera, iar angajatorii să împărtășească prosperitatea afacerii cu lucrătorii lor. Industria germană a dezvoltat un sistem de ucenicie pe care îl are și astăzi, în care tinerii devin ucenici pentru companii care îi plătesc în timp ce își învață meseria. La sfârșitul uceniciei, ei obțin locuri de muncă la acea companie. Astăzi, Germania are cea mai puternică economie din Europa.

*

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Aliații i-au judecat pe cei 24 de lideri naziști care mai erau în viață, la Nürnberg, pentru crime de război. Zece au fost condamnați la moarte, dintre care cel mai înalt rang îl aveau fostul ministru de externe Joachim von Ribbentrop și liderul Luftwaffe, Hermann Göring. (Acesta din urmă a reușit să se sinucidă prin otrăvire în noaptea dinaintea execuției.) Alți șapte au fost condamnați la sentințe cu închisoare de lungă durată sau pe viață. De asemenea, instanța de la Nürnberg a judecat și a condamnat numeroși naziști de nivel inferior la sentințe mai scurte. Aliații au supus un număr mult mai mare de germani unor procese de „denazificare“, constând în cercetarea trecutului lor nazist și în reeducarea lor.

Însă procesele de la Nürnberg și procedurile de denazificare nu au rezolvat problema moștenirii nazismului pentru germani. Milioane de germani obișnuiți care fuseseră naziști din convingere sau doar urmaseră ordinele naziștilor nu au fost judecați. Deoarece procesele au fost derulate de Aliați și nu de germani, urmărirea penală nu i-a obligat pe germani să își asume responsabilitatea pentru acțiunile germane. În Germania, procesele au fost criticate și numite „Siegerjustiz“: o simplă răzbunare exercitată de învingători asupra învinșilor. Justiția din Germania de Vest a realizat, de asemenea, propriile cercetări penale, dar domeniul de aplicare al acestora a fost inițial limitat.

O problemă practică atât pentru Aliați, cât și pentru germani, în privința creării unui guvern funcțional postbelic în Germania, a fost aceea că orice guvern necesita funcționari cu experiență. Dar, la momentul 1945, marea majoritate a germanilor care aveau experiență în administrație o dobândiseră sub guvernul nazist, ceea ce însemna că toți potențialii oficiali de stat germani din acea perioadă (inclusiv judecătorii) fuseseră fie naziști din convingere, fie cel puțin colaboratori ai naziștilor. Singurele excepții erau germanii care plecaseră în exil sau fuseseră trimiși de naziști în lagărele de concentrare, unde nu puteau dobândi experiență în administrație. De exemplu, primul cancelar al Germaniei de Vest după război a fost Konrad Adenauer, care nu fusese nazist și pe care aceștia îl eliberaseră din funcția de primar al orașului Köln. Politica lui Adenauer după asumarea funcției de cancelar a fost descrisă drept „amnistie și integrare“, un eufemism care făcea referire la faptul că germanii nu mai urmau să fie întrebați despre ceea ce făcuseră în perioada nazistă. În schimb, accentul guvernului a căzut în mare parte asupra sarcinii urgente de a hrăni și de a adăposti zeci de milioane de

germani înfometați și fără locuințe, reconstruirea orașelor bombardate din Germania și a economiei distruse, precum și restabilirea guvernului democratic după 12 ani de conducere nazistă.
Drept urmare, majoritatea germanilor au ajuns să considere că crimele naziste fuseseră opera unei clici reduse de lideri malefici, că marea majoritate a germanilor erau nevinovați, că soldații germani obișnuiți care luptaseră eroic împotriva sovieticilor nu erau deloc vinovăți, și că (pe la mijlocul anilor 1950) nu mai existau investigații importante despre crimele naziste care să fie făcute. Un fapt care a contribuit la eșecul guvernului vest-german de a-i judeca pe naziști a fost prezența la scară largă a foștilor naziști în rândul procurorilor în perioada postbelică: de exemplu, s-a dovedit că 33 dintre cei 47 de oficiali ai Biroului Federal de Investigații Criminale al Germaniei de Vest (*Bundeskriminalamt*) și mulți membri ai serviciului de informații din RFG fuseseră lideri ai fanaticei organizații naziste SS. În timpul șederii mele din 1961 în Germania, am auzit ocazional disculpări ale epocii naziste din partea unor germani mai în vârstă, care avuseseră 30–40 de ani în perioada nazismului, pe care îi cunoșteam bine și cu care discutam în privat. De exemplu, soțul unei muziciene alături de care interpretam sonate la violoncel și pian mi-a explicat că presupusa exterminare a câteva milioane de evrei era imposibilă din punct de vedere matematic și era cea mai mare minciună spusă vreodată. Un alt prieten mai în vârstă din Germania mi-a dat să ascult un discurs înregistrat al lui Hitler, pe care l-a audiat cu un amestec de plăcere și de amuzament.
În 1958, miniștrii justiției din toate landurile vest-germane au înființat, în cele din urmă, un birou central pentru a-și uni eforturile de cercetare penală a crimelor naziste comise oriunde, chiar și în afara teritoriului vest-german. Figura centrală a cercetărilor penale a fost un avocat evreu german, Fritz Bauer, care fusese membru al Partidului Social-Democrat antinazist și forțat să fugă în Danemarca în 1935. El începuse urmărirea penală a cazurilor imediat după ce revenise în Germania, în anul 1949. Din 1956 până la moartea sa, în 1969, a fost procuror-șef în landul german Hessa. Principiul de bază al carierei lui Fritz Bauer a fost acela că germanii trebuiau să se judece singuri. Acest lucru însemna punerea sub acuzare a germanilor obișnuiți, nu doar a liderilor judecați de Aliați.
Bauer a devenit inițial faimos în Germania pentru așa-numitele procese de la Auschwitz, în care a condamnat germani obișnuiți care lucraseră la Auschwitz, cel mai mare dintre lagărele de exterminare naziste. Personalul de la Auschwitz urmărit penal de Bauer era format din funcționari de rang inferior, precum administratorii garderobelor, farmaciști și medici. El a continuat apoi prin trimiterea în judecată a polițiștilor naziști de rang inferior; au urmat judecătorii germani care condamnaseră evrei sau lideri ai rezistenței germane, sau cei care dăduseră sentințe capitale; apoi naziștii care persecutaseră oameni de afaceri evrei; cei implicați în programul nazist de eutanasie, inclusiv medici, judecători și asistenți; funcționari din ministerul german de externe; și, ceea ce era cel mai deranjant pentru poporul german,

soldați germani vinovați de comiterea unor atrocități, în special pe frontul de est – deranjant din cauza convingerii răspândite conform căreia atrocitățile fuseseră comise de grupări fanatice precum SS, nu de soldați germani obișnuiți.
Pe lângă aceste acțiuni, Bauer a încercat să dea de urma celor mai importanți și mai malefici naziști care dispăruseră după război: aghiotantul lui Hitler, Martin Bormann; medicul lagărului de concentrare de la Auschwitz, Josef Mengele, care efectuase experimente medicale pe prizonieri; și Adolf Eichmann, care organizase prinderea evreilor. Bauer nu a reușit să îl găsească pe Mengele, care a murit în cele din urmă în Brazilia în 1979, nici pe Bormann, despre care s-a dovedit ulterior că se sinucisese în 1945, aproape în același timp cu Hitler.
Dar Bauer a primit informații despre locul în care se afla Eichmann, care se refugiase în Argentina. Bauer a ajuns la concluzia că nu putea transmite aceste informații către serviciul secret german, pentru ca aceștia să-l captureze și să-l pedepsească pe Eichmann, pentru că se temea că ei ar fi urmat să îl atenționeze pe Eichmann și să îi permită să scape. În schimb, a transmis informația despre locul în care se afla Eichmann către serviciul secret israelian, care a reușit, în cele din urmă, să-l răpească pe Eichmann în Argentina, să îl transporte în secret în Israel, într-un avion El Al, să îl judece public și, la final, să îl spânzure după un proces care a atras atenția la nivel mondial nu doar asupra lui Eichmann, ci asupra întregului subiect al responsabilității individuale pentru crimele naziste.
Procesele lui Bauer au atras multă atenție în Germania. Mai mult decât orice, au dezvăluit germanilor din anii 1960 ce făcuseră concetățenii lor din anii 1930 și 1940, în perioada nazistă. Toți inculpații naziști care au fost cercetați de Bauer tindeau să ofere aceleași scuze: urmam ordinele; mă conformam standardelor și legilor de la acea vreme; nu eu luam decizia ca acei oameni să fie uciși; am organizat doar transportul feroviar al evreilor deportați în lagărele de exterminare; am fost un simplu farmacist sau gardian la Auschwitz; eu nu am ucis pe nimeni cu mâinile mele; am fost orbit de credința în autoritate și în ideologia guvernului nazist, și acest lucru m-a făcut incapabil să recunosc că ceea ce făceam era greșit.
Răspunsul lui Bauer, oferit de multe ori la procese și în public, a fost următorul. Acei germani pe care îi urmărea penal comiseseră crime împotriva umanității. Legile statului nazist erau nelegitime. Nu putem apăra acțiunile cuiva spunând că respectivul respecta aceste legi. Nu există nici o lege care să justifice o crimă împotriva umanității. Fiecare trebuie să aibă propriul sentiment al dreptății și să știe ce este greșit și trebuie să îl urmeze indiferent de ceea ce spune statul. Oricine ia parte la ceea ce Bauer a numit o mașinărie de ucis, precum aparatul de exterminare de la Auschwitz, devine vinovat de crimă. În plus, devenise clar că mulți dintre inculpații aduși în judecată, care aveau drept scuză respectarea ordinelor, acționaseră nu din constrângere, ci din propriile convingeri.

În realitate, multe dintre procesele lui Bauer au eșuat: acuzații au fost deseori achitați de instanțele germane chiar și în anii 1960. Bauer însuși a fost frecvent ținta atacurilor verbale și chiar a amenințărilor cu moartea. Cu toate acestea, semnificația activității lui Bauer a fost aceea că el, un german, arătase în instanțele germane, unui public german, cu numeroase detalii greu de descris, convingerile și faptele germanilor în perioada nazistă. Crimele naziste nu erau doar opera câtorva lideri malefici. În schimb, nenumărați soldați și oficiali germani obișnuiți, inclusiv mulți care, între timp, deveniseră înalți funcționari ai guvernului vest-german, executaseră ordine naziste și, prin urmare, erau vinovați de crime împotriva umanității. Eforturile lui Bauer au constituit astfel un context esențial pentru revoltele studenților germani din 1968, care urmează să fie discutate mai jos.

Schimbarea perspectivei germane asupra erei naziste după plecarea mea de acolo mi s-a arătat extrem de clar printr-o experiență avută 21 de ani mai târziu, în 1982. În acel an, eu și soția mea, Marie, am petrecut o vacanță în Germania. În timp ce mergeam pe autostradă și ne apropiam de München, un semn de ieșire de pe autostradă ne-a indicat o suburbie numită Dachau, locul unui fost lagăr de concentrare nazist (acronimul german folosit este KZ) pe care germanii îl transformaseră într-un muzeu. Nici unul dintre noi nu vizitase anterior un lagăr de concentrare. Dar nu ne-am gândit că o „simplă“ expoziție ne va afecta, dat fiind tot ce știam deja despre lagărele de concentrare din poveștile părinților Mariei (supraviețuitori ai Holocaustului) și din jurnalelor de știri din copilărie. Cu atât mai puțin ne așteptam să fim afectați de modul în care germanii înșiși își explicaseră (sau le fusese explicată) existența lagărelor de concentrare.

De fapt, vizita noastră la Dachau a fost o experiență cutremurătoare – cel puțin la fel de puternică precum vizita ulterioară la Auschwitz, un lagăr mult mai mare și mai cunoscut, care este, de asemenea, transformat în muzeu, dar nu un muzeu german, deoarece se află în Polonia. Fotografii și texte în germană prezentau și explicau în mod sugestiv lagărul Dachau și contextul său istoric: ascensiunea naziștilor la putere în 1933, persecuția nazistă a evreilor și a germanilor antifasciști în anii 1930, drumul lui Hitler spre război, operațiunile de la Dachau și funcționarea întregului sistem de lagăre naziste. Departe de a evita responsabilitatea germană, expoziția era de fapt reprezentarea mottoului lui Fritz Bauer: „Germanii trebuie să se judece singuri“.

Ceea ce eu și soția mea am văzut atunci la Dachau este ceva ce au văzut toți copiii germani începând cu anii 1970. Ei sunt învățați la școală, pe larg, despre atrocitățile naziste, iar mulți dintre ei sunt duși, în timpul excursiilor școlare, la fostele lagăre naziste care, precum Dachau, au fost transformate în muzee. O astfel de confruntare națională a crimelor din trecut nu trebuie să fie considerată de la sine înțeleasă. De fapt, nu știu nici o țară care să își asume această responsabilitate la fel de serios precum Germania. Elevii indonezieni încă nu sunt învățați nimic despre asasinatele în masă din 1965 (capitolul 5); tinerii japonezi pe care i-am cunoscut îmi spun că nu li s-a

predat nimic despre crimele de război comise de Japonia (capitolul 8); de asemenea, Statele Unite nu au o politică națională care să vizeze explicarea și descrierea, în detalii sumbre, a crimelor americane din Vietnam, a celor împotriva indienilor și a celor împotriva sclavilor africani. În 1961, germanii își asumau trecutul întunecat mult mai puțin. Dacă există un an care poate fi considerat un punct de cotitură pentru Germania în acest sens, acela a fost – după cum vom vedea – 1968.

*

Revoltele și protestele, în special ale studenților, s-au răspândit în mare parte din lumea liberă în anii 1960. Ele au început în Statele Unite cu mișcarea pentru drepturi civile, protestele împotriva Războiului din Vietnam, mișcarea pentru liberă exprimare de la Universitatea California din Berkeley și mișcarea numită Studenți pentru o Societate Democratică. Protestele studenților s-au răspândit și în Franța, Marea Britanie, Japonia, Italia și Germania. În toate celelalte țări, la fel ca în SUA, protestele au reprezentat, în parte, o revoltă a tinerei generații împotriva celor mai în vârstă. Dar această confruntare între generații a luat o formă deosebit de violentă în Germania din două motive. În primul rând, implicarea nazistă a generației mai vechi de germani făcea ca prăpastia dintre generația mai tânără și cea mai în vârstă să fie mult mai adâncă decât în SUA. În al doilea rând, atitudinile autoritare ale societății tradiționale germane făceau ca generațiile mai în vârstă și mai tinere să aibă atitudini disprețuitoare reciproce. După ce protestele pentru liberalizare s-au intensificat în Germania pe tot parcursul anilor 1960, atmosfera a explodat în 1968 (fotografia 6.4). De ce în 1968?

Nu doar în Germania, ci și în Statele Unite, generații diferite au experiențe diferite și dobândesc nume diferite. În Statele Unite vorbim despre generații definite la scară largă: baby boomers, generația X, mileniali și așa mai departe. Dar schimbările de la an la an au fost mai rapide și mai profunde în Germania decât în Statele Unite. Când faceți cunoștință cu un nou prieten american, iar dumneavoastră și noul prieten vă comparați reciproc istoriile de viață, probabil că nu începeți spunând: „M-am născut în 1945 și doar știind acest fapt vei putea să-ți dai seama foarte multe despre viața mea și despre atitudinile mele, fără să fiu nevoit să-ți spun“. Dar germanii încep să își explice experiențele de viață spunând, de exemplu, „Ich bin Jahrgang 1945“, însemnând „Anul meu de naștere a fost 1945“. Asta pentru că toți germanii știu că concetățenii lor au trecut prin experiențe de viață foarte diferite, în funcție de momentul în care s-au născut și de perioada în care au crescut.

Exemple sunt experiențele prietenilor mei germani de aceeași vârstă ca mine, născuți în jurul anului 1937. Nici unul dintre ei nu a crescut în ceea ce noi, americanii, sau germanii mai tineri ar considera o viață normală. Toți au trecut prin experiențe grele în copilărie din cauza războiului. De exemplu, dintre cei șase prieteni germani apropiați ai mei, născuți în jurul anului 1937, una era orfană, tatăl ei fiind ucis ca soldat; unul a văzut de la distanță cum cartierul în care se afla tatăl său a fost bombardat, însă tatăl său

a supraviețuit; altă prietenă a fost despărțită de tatăl ei când avea un an și a rămas așa până la 11 ani, din cauză că acesta fusese luat prizonier de război; unul și-a pierdut cei doi frați mai mari în război; altul și-a petrecut nopțile copilăriei dormind sub un pod, pentru că orașul său era bombardat în fiecare seară și nu era sigur să doarmă într-o casă; altul era trimis de mama sa în fiecare zi să fure cărbuni dintr-o curte a companiei feroviare germane pentru a se încălzi. Așadar, prietenii mei germani născuți în 1937 erau suficient de bătrâni pentru a fi traumatizați de amintirile războiului, de haosul și de sărăcia care au urmat și de închiderea școlilor. Dar nu erau suficient de bătrâni pentru a avea opinii naziste inculcate de către organizația de tineret numită Hitler Jugend. Majoritatea dintre ei erau prea tineri pentru a fi încadrați în noua armată vest-germană înființată în 1955; generația 1937 a fost ultima care nu a fost chemată la recrutare.

Aceste date despre experiențele diferite ale germanilor născuți în ani diferiți explică de ce Germania a avut parte de o revoltă studențească violentă în anul 1968. În medie, protestatarii germani din 1968 se născuseră în jurul anului 1945, chiar la sfârșitul războiului. Erau prea mici pentru a fi fost educați ca naziști, pentru a fi trecut prin război sau pentru a-și aminti anii de haos și de sărăcie de după încheierea luptelor. Crescuseră în mare parte după redresarea economică a Germaniei, în perioade confortabile din punct de vedere economic. Nu s-au chinuit să supraviețuiască; aveau suficient timp liber și siguranță pentru a se dedica protestului. În 1968, ei de-abia împliniseră 20 de ani. Fuseseră adolescenți în anii 1950 și la începutul anilor 1960, când Fritz Bauer dezvăluia crimele naziste ale germanilor obișnuiți din generația părinților lor. Părinții protestatarilor născuți în 1945 erau născuți, în cea mai mare parte, între 1905 și 1925. Acest fapt însemna că părinții generației germane din 1945 erau văzuți de copiii lor drept germanii care votaseră pentru Hitler, se supuseseră lui Hitler, luptaseră pentru Hitler sau fuseseră îndoctrinați cu convingeri naziste de organizațiile școlare Hitler Jugend.

Toți adolescenții tind să își critice și să-și provoace părinții. În timp ce Fritz Bauer își făcea publice rezultatele anchetelor din anii 1960, majoritatea părinților tinerilor germani născuți în 1945 nu vorbeau atunci despre epoca nazistă, ci erau retrași în lumea muncii și a miracolului economic postbelic. Dacă un copil întreba: „Mami și tati, ce ați făcut în perioada nazistă?“, acei părinți le-ar fi răspuns copiilor lor precum cei mai în vârstă care fuseseră dipuși să discute cu mine în 1961: „Voi, tinerii, nu aveți idee cum este să trăiești într-un stat totalitar; nu putem acționa doar pe baza propriilor convingeri“. Desigur, această scuză nu i-a satisfăcut pe tineri.

Rezultatul a fost că germanii născuți în jurul anului 1945 și-au acuzat părinții și întreaga generație a părinților lor de nazism. Acest fapt explică motivul pentru care protestele studenților au luat o formă violentă în Italia și în Japonia, celelalte două țări agresoare din cel de-al Doilea Război Mondial. În schimb, în Statele Unite, părinții americanilor născuți în 1945 nu au fost priviți ca niște criminali de război pentru luptele din al Doilea Război

Mondial, ci ca eroi de război. Aceasta nu înseamnă că adolescenții americani din anii 1960, spre deosebire de adolescenții din alte țări, s-au abținut să-și critice părinții; înseamnă că nu și-au putut permite să își trateze părinții drept criminali de război.

Reținut ca moment simbolic al anului 1968 în Germania a fost actul unei tinere germane pe nume Beate Klarsfeld (cu câțiva ani mai mare decât cei născuți în 1945), căsătorită cu un bărbat evreu al cărui tată fusese gazat la Auschwitz. Pe 7 noiembrie 1968, l-a numit „nazist" pe cancelarul Germaniei de Vest, Kurt Kiesinger, și l-a pălmuit pentru că fusese membru al Partidului Nazist. Dar, în vreme ce complicitatea părinților lor la crimele naziste i-a determinat pe germanii născuți în jurul anului 1945 să fie în mod special predispuși să-și disprețuiască părinții, trecutul nazist în sine nu a fost singura cauză a protestelor germane din 1968. Studenții germani au protestat și mai mult împotriva unor aspecte similare celor care au generat protestele studenților și hipioților americani în 1968: Războiul din Vietnam, autoritatea, viața burgheză, capitalismul, imperialismul și moralitatea tradițională. Germanii din 1968 echivalau societatea germană capitalistă contemporană cu fascismul, în timp ce germanii mai în vârstă conservatori îi considerau, la rândul lor, pe tinerii rebeli violenți de stânga drept „copiii lui Hitler", o reîncarnare a violentelor organizații fanatice naziste SA și SS. Mulți dintre rebeli erau extremiști de stânga; unii chiar s-au mutat în Germania de Est, al cărei guvern a oferit bani și documente simpatizanților din Germania de Vest. Vest-germanii mai în vârstă obișnuiau să le spună rebelilor: „Bine, du-te în Germania de Est dacă nu-ți place aici!"

Studenții radicali germani din 1968 au recurs la violență într-o măsură mai mare decât studenții radicali americani. Unii dintre ei au mers în Palestina pentru a se antrena ca teroriști. Cea mai cunoscută dintre acele grupări teroriste germane a fost Rote Armee Fraktion (RAF, Facțiunea Armata Roșie), cunoscută și sub numele de Grupul Baader-Meinhof, după numele a doi dintre liderii săi (Ulrike Meinhof și Andreas Baader), care au devenit extrem de cunoscuți. Teroriștii au început prin câteva atacuri cu sticle incendiare asupra unor magazine, apoi au continuat cu răpiri, bombardamente și asasinate. De-a lungul anilor, printre victimele pe care le-au răpit sau ucis s-au numărat lideri ai „establishment"-ului german, precum președintele Curții Supreme a Berlinului de Vest, un candidat pentru primăria Berlinului de Vest, procurorul federal al Germaniei, directorul Deutsche Bank și șeful Asociației Patronale din Germania de Vest. Prin urmare, chiar majoritatea stângiștilor germani s-au simțit din ce în ce mai afectați de violența stângii radicale și și-au retras sprijinul. Terorismul vest-german a atins apogeul în perioada 1971–1977, având un punct culminant în 1977, când Andreas Baader și alți doi lideri ai RAF s-au sinucis în închisoare după eșecul unei tentative de atac terorist prin care se urmărise eliberarea lor prin deturnarea unui avion Lufthansa. Au urmat alte două valuri de terorism, până când RAF a anunțat, în 1998, că se dizolvă.

*

Revolta studenților germani din 1968 este uneori descrisă ca „un eșec de succes“. În timp ce studenții extremiști au eșuat în obiectivele lor de a înlocui capitalismul cu un sistem economic diferit și de a răsturna guvernul democratic al Germaniei de Vest, și-au atins o parte din obiective indirect, deoarece anumite părți ale agendei lor au fost adoptate de guvernul vest-german, iar multe dintre ideile lor au fost adoptate de societatea germană. La rândul lor, unii dintre radicalii din 1968 au ajuns mai târziu în poziții politice de conducere în Partidul Verde al Germaniei de Vest – de pildă, Joschka Fischer, care, după o perioadă de radicalism, a dezvoltat gusturi pentru costume și vinuri fine și a devenit ministrul de externe al Germaniei de Vest și vice-cancelar.

Societatea tradițională germană fusese autoritară din punct de vedere politic și social. Aceste trăsături, prezente cu mult înainte de Hitler, deveniseră explicite în societatea nazistă prin accentul pus pe „Führerprinzip“, adică „principiul conducătorului“. Nu doar că Hitler a fost recunoscut oficial drept „Führer“, toți germanii jurându-i credință, obediența politică și socială față de lideri era dorită și în alte sfere și la alte niveluri ale vieții germane de către naziști.

Deși înfrângerea zdrobitoare a Germaniei în cel de-al Doilea Război Mondial a discreditat statul german autoritar, vechile elite și gândirea lor au rămas vii după război. Iată câteva exemple fără legătură cu politica pe care le-am întâlnit în timpul șederii mele în Germania, în 1961. Lovirea copiilor era răspândită, nu doar permisă, și considerată adesea obligatorie pentru părinți. Am lucrat într-un institut german de cercetare științifică al cărui director lua de unul singur decizii, controlând carierele celor 120 de oameni de știință din institut. De exemplu, pentru a obține un post universitar în Germania era nevoie de o diplomă după doctorat, numită „abilitare“. Dar directorul permitea doar unuia dintre cei 120 de oameni de știință să fie „abilitat“ în fiecare an și alegea personal cine urma să facă acest pas. Oriunde mergeai – pe stradă, la iarbă verde, în școli, în clădiri private și publice – existau semne care spuneau ce anume era interzis (*verboten*) și care indicau cum trebuia și cum nu trebuia să te comporți. Într-o dimineață, unul dintre colegii mei germani a ajuns la muncă palid la față, pentru că în seara precedentă găsise gazonul din afara blocului său, care funcționa ca zonă de joacă pentru copii, înconjurat de sârmă ghimpată (asociată cu lagărele de concentrare). Când prietenul meu i-a cerut lămuriri administratorului, acesta din urmă a răspuns fără ocolișuri: „Este interzis călcatul pe iarbă (*Betreten des Rasens verboten*), dar acei copii răsfățați (*verwöhnte Kinder*) mergeau totuși pe iarbă, așa că m-am simțit îndreptățit (*ich fühlte mich berechtigt*) să îi împiedic să facă acest lucru punând sârmă ghimpată (*Stacheldraht*)“.

Privind retrospectiv, comportamentele și atitudinile autoritare din Germania începuseră deja să se schimbe înainte și după vizita mea din 1961. Un exemplu celebru a fost Afacerea Spiegel din 1962. Când revista săptămânală *Der Spiegel*, care era adesea critică cu guvernul, a publicat un

articol care punea în discuție puterea armatei germane (Bundeswehr), ministrul apărării din cabinetul Adenauer, Franz Josef Strauss, a reacționat cu aroganță autoritară, arestând redactorii publicației *Der Spiegel* și confiscându-le materialele pe baza unei suspiciuni de trădare. Marea indignare publică stârnită de acest gest a forțat guvernul să renunțe la represiune și l-a obligat pe Strauss să demisioneze. Dar Strauss a rămas totuși puternic, a ocupat funcția de premier al statului german Bavaria din 1978 până în 1988 și a candidat pentru funcția de cancelar al Germaniei în 1980. (A fost învins.)

După 1968, tendințele de liberalizare au devenit mai puternice. În 1969 au dus la înfrângerea partidului conservator, care condusese Germania fără întreruperi, în mai multe coaliții, timp de 20 de ani. Astăzi, Germania este din punct de vedere social mult mai liberală decât în 1961. Nimeni nu mai bate copii; de fapt, acum este interzis prin lege! Vestimentația este mai informală, rolurile femeilor sunt mai puțin inegale (funcția de cancelar este ocupată de mult timp de Angela Merkel) și se folosește mai mult pronumele informal „Du“ și mai puțin pronumele formal „Sie“ la persoana a doua.

Cu toate acestea, de fiecare dată când vizitez Germania, văd mereu toate semnele cu inscripția „verboten“. Prietenii mei germani care cunosc Statele Unite fie consideră Germania actuală ca fiind mult mai puțin autoritară decât Statele Unite, fie îmi spun povești de groază despre comportamentul ierarhic actual. În schimb, când întreb vizitatorii americani din Germania dacă percep țara ca autoritară, primesc ambele răspunsuri, în funcție de vârsta interlocutorului meu. Vizitatorii americani mai tineri, născuți în anii 1970 sau după aceea, care nu au trăit în Germania anilor 1950, compară instinctiv Germania de astăzi cu Statele Unite și spun că societatea germană este încă autoritară. Vizitatorii americani mai bătrâni decât mine, care au amintiri legate de Germania de la finele anilor 1950, compară Germania de astăzi cu Germania din trecut și spun că astăzi este mult mai puțin autoritară decât era înainte. Cred că ambele comparații sunt corecte.

*

Atingerea în mod pașnic a mai multor obiective ale violențelor studențești din 1968 a fost accelerată de către cancelarul Willy Brandt. El s-a născut în 1913 și a fost forțat să fugă din calea naziștilor din cauza opiniilor sale politice, petrecând anii de război în Norvegia și în Suedia. În 1969 a devenit primul cancelar de stânga al Germaniei de Vest, ca lider al SPD (Partidul Social-Democrat), după 20 de ani neîntrerupți de cancelari germani conservatori aparținând CDU, partidul lui Konrad Adenauer. Sub guvernul lui Brandt, Germania a început reformele sociale prin care guvernul a urmărit atingerea obiectivelor studenților, precum reducerea autoritarismului și promovarea drepturilor femeilor.

Însă cele mai mari realizări ale lui Brandt au fost în relațiile externe. Sub precedenta conducere conservatoare a Germaniei de Vest, guvernul vest-german refuzase chiar să recunoască existența guvernului est-german, insistând asupra faptului că Germania de Vest era singura reprezentantă

legitimă a poporului german. RFG nu avea relații diplomatice cu țările comuniste din Europa de Est, cu excepția Uniunii Sovietice. Guvernul RFG refuzase să recunoască pierderea de facto a tuturor teritoriilor germane de la est de râurile Oder și Neisse–Prusia Orientală în favoarea Uniunii Sovietice și restul teritoriilor preluate de Polonia.

Brandt a adoptat o nouă politică externă care a inversat această poziționare. A semnat un tratat cu Germania de Est și a stabilit relații diplomatice cu Polonia și cu alte țări din blocul de est. El a recunoscut Linia Oder–Neisse drept granița polono-germană, prin urmare a acceptat pierderea irevocabilă a tuturor teritoriilor germane de la est de această linie, inclusiv a zonelor care fuseseră mult timp germane și ocupau un loc central în identitatea germană: Silezia și anumite părți din Prusia și Pomerania. Această renunțare a fost un pas enorm și imposibil de acceptat pentru partidul conservator CDU, care a anunțat că urma să respingă tratatele în cazul în care ar fi revenit la putere după alegerile din 1972. De fapt, alegătorii germani au acceptat decizia lui Brandt, iar SPD a câștigat alegerile din 1972 cu o majoritate mai largă.

Cel mai dramatic moment din cariera lui Brandt s-a petrecut în timpul vizitei sale în capitala Poloniei, Varșovia, în 1970. Polonia a fost țara cu cea mai mare proporție de pierderi umane în cel de-al Doilea Război Mondial. Fusese locul celor mai mari lagăre de exterminare naziste. Polonezii aveau un motiv întemeiat să-i disprețuiască pe germani, numindu-i „naziști fără remușcări". În vizita sa în Polonia, de pe 7 decembrie 1970, Brandt a vizitat ghetoul din Varșovia, locul de desfășurare a unei revolte evreiești eșuate împotriva ocupației naziste din aprilie și mai 1943. În fața mulțimilor poloneze, Brandt s-a așezat spontan în genunchi, a vorbit despre milioanele de victime ale naziștilor și a cerut iertare pentru dictatura lui Hitler și pentru al Doilea Război Mondial (fotografia 6.5). Chiar și polonezii care au continuat să fie neîncrezători față de germani au recunoscut acțiunea lui Brandt drept una spontană, sinceră și cu mare însemnătate. În lumea de astăzi, unde declarațiile diplomatice sunt scrise cu atenție și nu conțin emoții, îngenuncherea lui Brandt în ghetoul din Varșovia iese în evidență ca o cerere de iertare emoționantă din partea liderului unei țări față de oamenii din altă țară care au suferit foarte mult. În schimb, gândiți-vă la mulți alți lideri care nu au îngenuncheat și nu au cerut iertare: președinți americani față de vietnamezi, prim-miniștri japonezi față de coreeni și de chinezi, Stalin față de polonezi și de ucraineni, de Gaulle față de algerieni și alții.

Câștigul politic pentru Germania de Vest ca urmare a comportamentului lui Brandt nu a venit decât la 20 de ani de la vizita sa în ghetoul din Varșovia și la mult timp după ce Brandt însuși și-a dat demisia din funcția de cancelar, în 1974. În anii 1970 și 1980 un cancelar vest-german tot nu putea să facă ceva pentru a duce la reunificarea Germaniei. Cei doi cancelari care au urmat după Brandt, Helmut Schmidt, de la SPD, și apoi Helmut Kohl, din CDU, au continuat politicile lui Brandt de menținere a relațiilor comerciale cu Germania de Est, căutând reconcilierea cu țările din Europa de Est și

cultivând relații personale bune cu liderii marilor țări de pe ambele părți ale Cortinei de Fier. Statele Unite și Europa Occidentală au ajuns la concluzia că Germania de Vest putea fi considerată un partener de încredere ca democrație și ca aliat. Uniunea Sovietică și partenerii săi din blocul estic au ajuns la concluzia că Germania de Vest trebuia să fie apreciată drept un partener comercial important și să nu mai fie considerată o amenințare militară sau teritorială.
Tratatul lui Brandt și acordurile ulterioare ale lui Schmidt și Kohl referitoare la relațiile dintre cele două state germane au permis câtorva sute de mii de vest-germani să viziteze Germania de Est și unui număr mic de est-germani să viziteze Germania de Vest. Comerțul dintre cele două țări a crescut. Din ce în ce mai mult, est-germanii aveau posibilitatea să urmărească televiziunea din Germania de Vest. Acest fapt le-a permis să compare nivelul de viață ridicat și în creștere din Germania de Vest cu nivelul scăzut al nivelului de trai din Germania de Est. Dificultățile economice și politice s-au intensificat și în Uniunea Sovietică, care devenea tot mai puțin capabilă să își impună voința asupra altor țări din blocul de est. În acest context, începutul sfârșitului pentru Germania de Est a fost un pas care nu a depins nici de Germania de Vest, nici de Germania de Est: pe 2 mai 1989, Ungaria, o țară din blocul estic despărțită de Germania de Est de o altă țară din blocul comunist (Cehoslovacia), a decis să înlăture gardul care o separa de Austria, o democrație occidentală învecinată cu Germania de Vest. Când Ungaria a deschis oficial această frontieră patru luni mai târziu, mii de est-germani au profitat de posibilitatea de a fugi prin Cehoslovacia și Ungaria în Occident. (Ca o coincidență, data oficială de deschidere a frontierei a fost 11 septembrie, la fel ca data loviturii de stat a lui Pinochet din 1973 în Chile și a atacului asupra turnurilor gemene din 2001 în Statele Unite.) În scurtă vreme, sute de mii de est-germani care protestau împotriva guvernului lor au ieșit în stradă în Leipzig, apoi în alte orașe din Germania de Est. Guvernul est-german intenționa să răspundă anunțând că urma să elibereze permise pentru călătorii directe în Germania de Vest. Cu toate acestea, oficialul care a făcut anunțul la televizor s-a încurcat și a spus că, în schimb, guvernul avea să permită călătoriile în Germania de Vest „imediat“. În noaptea aceea (9 noiembrie 1989), zeci de mii de est-germani au profitat de posibilitatea de a trece imediat în Berlinul de Vest fără a fi opriți de polițiștii de frontieră.
Deși cancelarul Germaniei de Vest de la acea vreme, Helmut Kohl, nu crease această situație, el a știut cum să o exploateze cu precauție. În mai 1990, a încheiat un tratat de unificare economică și de bunăstare socială (dar nu de unificare politică) între Germania de Est și Republica Federală Germană. A muncit din greu și cu tact pentru a dezamorsa reticența occidentală și sovietică în privința reunificării Germaniei. De exemplu, la întâlnirea sa crucială din iulie 1990 cu președintele sovietic Gorbaciov, a oferit Uniunii Sovietice un pachet important de ajutor financiar și l-a convins pe Gorbaciov nu doar să accepte reunificarea Germaniei, ci și să accepte

rămânerea țării în NATO după unificare. Pe 3 octombrie 1990, Germania de Est a fost dizolvată, iar districtele sale s-au alăturat Germaniei (de Vest) ca noi landuri (Bundesländer).

*

Se poate discuta într-un mod relevant despre istoria Germaniei postbelice, așa cum am rezumat-o în acest capitol, în lumina aceluiași cadru pe care l-am folosit pentru a discuta despre cele patru națiuni din capitolele 2–5? Istoria Germaniei după război a fost foarte diferită. Istoriile celor patru națiuni de la capitolele 2–5 au fost marcate de o singură criză care a explodat brusc într-o zi: sosirea comodorului Perry într-un port japonez pe 8 iulie 1853, atacul sovietic asupra Finlandei din 30 noiembrie 1939, lovitura de stat a lui Pinochet în Chile pe 11 septembrie 1973 și tentativa de lovitură de stat din Indonezia din 1 octombrie 1965. În schimb, nu a existat o singură explozie copleșitoare în Germania postbelică, care pare să fi trecut prin mai multe provocări care s-au suprapus și au evoluat treptat din 1945 până în 1990. Vom vedea în capitolul următor (capitolul 7) că evenimentele postbelice din Australia au urmat, de asemenea, modelul gradual german și s-au diferențiat de modelul exploziv pe care l-am observat în capitolele 2–5. Este înșelătoare extinderea termenului „criză“ de la cazurile explozive la evoluțiile treptate?

De fapt, nu există o linie de demarcație clară între cele două tipuri de cazuri: diferențele dintre ele sunt doar de grad. Germania a primit lovituri neașteptate, de fapt trei, nu doar o singură lovitură. În primul rând, distrugerea Germaniei în momentul capitulării sale din 7 și din 8 mai 1945 a reprezentat cea mai gravă criză cu care s-a confruntat orice națiune analizată în această carte. Ridicarea Zidului Berlinului pe 13 august 1961, apoi revoltele studenților, care au atins apogeul pe parcursul mai multor luni din 1968, au reprezentat alte două crize. De asemenea, sosirea lui Perry în Japonia și lovitura de stat a lui Pinochet în Chile nu au fost, de fapt, evenimente neașteptate, produse într-o singură zi. Ele au fost culmile unor evoluții derulate pe parcursul mai multor decenii anterioare și a căror rezolvare (parțială) avea să dureze multe decenii după aceea: ambele situații se aplică și istoriei germane postbelice. În paginile următoare vom vedea că factorii care apar în cazul așa-numitelor „crize naționale acute“ din capitolele 2–5 sunt similari cu cei care apar în cazul așa-numitelor „crize naționale treptate“ din acest capitol și din următorul.

Prin urmare, mi s-a părut util să analizez ambele istorii în același cadru. Mai mult decât alte evoluții, istoria germană postbelică nu doar că ilustrează majoritatea factorilor din cadrul nostru de analiză, ci ilustrează patru dintre ei într-o măsură extrem de mare. Să începem prin discutarea acestor patru caracteristici, apoi a altor câteva caracteristici mai puțin extreme, dar semnificative.

Primul caz în care Germania constituie un exemplu extrem al unuia dintre factori se referă la constrângerile geografice (factorul nr. 12, tabelul 1.2) asupra capacității sale de a întreprinde inițiative independente de succes; de

aici necesitatea, în schimb, de a aștepta oportunități favorabile care decurg din acțiunile altor țări. Dintre cele șase țări analizate în capitolele 2–7, numai Finlanda rivalizează cu Germania în privința limitării capacității sale de a acționa independent. Această idee poate părea absurdă pentru nongermani, obișnuiți să se gândească la Germania din secolul XX ca făcând contrariul abținerii de la acțiuni independente; mai degrabă, Germania (sub împăratul Wilhelm al II-lea și Hitler) este văzută ca o țară care a luat inițiative militare îndrăznețe care au condus la izbucnirea ambelor războaie mondiale. De fapt, cele două războaie mondiale îmi susțin generalizarea: ambele s-au încheiat dezastruos pentru Germania, deoarece Wilhelm și Hitler nu au așteptat ocazii favorabile, ci au luat inițiative cu consecințe îngrozitoare.

Pentru a înțelege constrângerile geografice ale inițiativelor germane, priviți harta din această carte și hărțile istorice recente ale Europei. Astăzi, Germania împarte frontierele terestre cu nouă țări (Olanda, Belgia, Luxemburg, Franța, Elveția, Austria, Republica Cehă, Polonia și Danemarca), în timp ce coastele Mării Nordului și ale Mării Baltice sunt expuse altor opt țări (Marea Britanie, Norvegia, Suedia, Finlanda, Rusia, Estonia, Letonia și Lituania). În plus, Germania a dobândit alți trei vecini când a anexat Austria, în 1938 (Italia, Iugoslavia și Ungaria), și încă un vecin terestru (Lituania) între 1918 și 1939. Unele dintre aceste state au făcut parte din două mari țări vecine (Rusia și Austro-Ungaria) până în 1918. Rezultă un număr de 20 de vecini istorici ai Germaniei (dacă se numără fiecare entitate istorică o singură dată, nu de două ori, vecinii tereștri și maritimi sau fostele țări și statele lor succesoare moderne). Dintre aceste 20 de țări, 19 – cu excepția Elveției – fie au invadat, atacat pe mare, au fost ocupate de trupe germane sau tranzitate (Suedia), fie au fost invadate de Germania între 1866 și 1945. Cinci dintre acești 20 de vecini sunt sau au fost puternici (Franța, Rusia, Austro-Ungaria, Marea Britanie și Suedia).

Nu doar că Germania are vecini. Majoritatea celorlalte țări au, la rândul lor, vecini, dar granițele dintre țări coincid adesea cu barierele geografice de protecție. Cu toate acestea, nordul Germaniei face parte din Câmpia de Nord a Europei (fotografia 6.6), care nu este traversată de nici un fel de bariere naturale de apărare: nici un lanț muntos (de pildă, Munții Pirinei care separă Spania de Franța, sau Alpii care protejează Italia) și este brăzdată doar de râuri înguste, traversate cu ușurință de armate de-a lungul istoriei. (Nici măcar Rinul nu a fost o barieră serioasă împotriva armatelor.) De exemplu, când eu și soția mea polono-americană Marie am zburat de la Berlin la Varșovia, Marie, cu umorul negru care le-a permis polonezilor să-și păstreze sănătatea psihică de-a lungul istoriei, s-a uitat în jos din avionul nostru, spre câmpia plată în care Germania și Polonia se învecinează insesizabil, și a comentat: „Teren excelent pentru războiul de tancuri!“ Se gândea la tancurile lui Hitler care intraseră în Polonia în 1939. Dar un german cu memorie istorică s-ar fi gândit în schimb la toate armatele care au pătruns în nordul Germaniei, de la est și din vest, inclusiv armatele sovietice

și Aliate în al Doilea Război Mondial, armatele lui Napoleon cu două secole în urmă și alte armate înainte.
Localizarea geografică a Germaniei, într-un centru înconjurat de vecini, mi se pare cel mai important factor din istoria Germaniei. Desigur, această localizare nu a avut doar dezavantaje: a făcut din Germania un centru pentru comerț, tehnologie, artă, muzică și cultură. Un cinic ar remarca faptul că localizarea Germaniei a facilitat, de asemenea, invazia în multe țări în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.
Dar dezavantajele politice și militare ale poziției Germaniei au fost enorme. Războiul de Treizeci de Ani, care a fost cea mai mare luptă religioasă și pentru putere purtată de majoritatea națiunilor de prim-plan din Europa de Vest și Centrală în secolul al XVII-lea, s-a desfășurat în principal pe pământ german, a redus populația cu până la 50% și a provocat o profundă criză economică și politică ale cărei consecințe au fost simțite în următoarele două secole. Germania a fost ultima mare țară din vestul Europei care a fost unificată (în 1871), iar această unificare a necesitat conducerea unui diplomat de înaltă clasă (Bismarck), cu o capacitate unică de a ține cont de reacțiile posibile ale multor alte puteri europene. Coșmarul militar pentru Germania unificată era riscul unui război pe două fronturi, atât împotriva vecinei sale din vest (Franța), cât și a vecinei din est (Rusia); acest coșmar s-a materializat și a dus la înfrângerea Germaniei în ambele războaie mondiale. După al Doilea Război Mondial, trei dintre vecinii săi, la care s-au adăugat Statele Unite, au divizat Germania. Guvernul vest-german nu a putut face nimic în vederea realizării reunificării: trebuia să aștepte ocazii favorabile create de evenimentele din alte țări.
Constrângerile geografice diferite au făcut ca slaba guvernare să conducă la consecințe mult mai dureroase pentru Germania decât pentru țările mai puțin limitate din punct de vedere geografic. De exemplu, chiar dacă împăratul Germaniei, Wilhelm al II-lea, și cancelarii și miniștrii săi erau notorii pentru gafele lor și lipsa simțului realității, Germania nu a avut un monopol asupra proastei guvernări: SUA, Marea Britanie și alte țări au avut propriile guverne slabe. Dar oceanele care protejează SUA și Marea Britanie au oprit dezastrele în pofida gafelor conducătorilor, în timp ce incompetența lui Wilhelm și a cancelarilor săi a adus un dezastru asupra Germaniei în Primul Război Mondial.
Filosofia care ghidează politica externă a politicienilor germani de succes a fost rezumată într-o metaforă de Bismarck: „Omul ar trebui să încerce întotdeauna să vadă unde se îndreaptă Dumnezeu prin istoria lumii și în ce direcție se îndreaptă El. Apoi, săriți și țineți-vă de El, pentru a fi purtați cât mai departe.“ Aceasta a fost și strategia cancelarului Helmut Kohl în 1989–1990, când evoluțiile politice din Germania de Est și Uniunea Sovietică au creat, în sfârșit, după inițiativele lui Willy Brandt din 1969–1974, ocazia reunificării germane. O strategie echivalentă în fotbalul american este „jocul pentru breșe“. Această filosofie ar fi fost de neconceput pentru Marea Britanie la apogeul puterii sale imperiale și este încă de neconceput pentru

Statele Unite astăzi (în politica externă, dar nu și în fotbal). În schimb, Marea Britanie imperială se aștepta să ia inițiativa și să își impună voința, precum Statele Unite astăzi.

*

Un alt aspect în care Germania constituie un caz în rândul studiilor noastre de caz se referă la autocompătimire și la sentimentul de victimizare (factorul nr. 2). Acesta este un subiect deosebit de lămuritor pentru discuție, deoarece Germania nu constituie de fapt una, ci două extreme opuse: în reacțiile sale contrastante față de Primul Război Mondial și față de al Doilea Război Mondial.

În octombrie 1918, cu puțin timp înainte de sfârșitul Primului Război Mondial, ultimele ofensive militare ale Germaniei de pe frontul de vest eșuaseră, armatele Aliate avansau și fuseseră întărite de un milion de soldați americani proaspăt intrați în luptă, iar înfrângerea Germaniei devenise doar o chestiune inevitabilă de timp. Dar armatele germane continuau să se retragă în ordine, iar Aliații nu ajunseseră încă la granițele Germaniei. Negocierile pentru armistițiu au fost grăbite spre finalizare de o revoltă a flotei germane și de izbucnirea mai multor insurecții armate în Germania. Acest fapt a permis agitatorilor germani de după război, în special lui Adolf Hitler, să pretindă că armata germană nu fusese învinsă din punct de vedere militar, ci fusese trădată printr-o „înjunghiere în spate“ de politicienii civili. Condițiile Tratatului de la Versailles impuse Germaniei de Aliații învingători, inclusiv o notorie „clauză de vinovăție“ care indica Germania drept agresoarea responsabilă pentru război, au provocat resentimente. În consecință, deși mulți istorici germani postbelici au analizat ei înșiși erorile politice ale Germaniei de dinainte de război care au aruncat țara în conflict în condiții nefavorabile, opinia prevalentă de după război a publicului german a fost că Germania fusese o victimă ai cărei lideri nu fuseseră responsabili pentru nenorocirile țării lor.

Comparați acest sentiment german de victimizare apărut după Primul Război Mondial cu viziunea germană după al Doilea Război Mondial. În mai 1945, armatele Germaniei fuseseră înfrânte pe toate fronturile, toată Germania fusese cucerită de trupele Aliate, iar capitularea Germaniei era necondiționată. Nici un german sau non-german nu a negat că Hitler declanșase cel de-al Doilea Război Mondial în Europa. Germanii au aflat treptat despre atrocitățile fără precedent comise de guvernul lor în lagărele de concentrare și de către militarii germani de pe frontul de est. Chiar și civilii germani au avut de suferit: mai ales în bombardamentele din Hamburg și Dresda și din alte orașe germane, în timpul fugii din calea înaintării trupelor sovietice și ca urmare a expulzării tuturor etnicilor germani din Europa de Est și din fostele teritorii germani din est preluate de polonezi, cehi și de alte țări din Europa de Est imediat după încheierea războiului. Se estimează că înaintarea sovietică și expulzările au transformat

peste 12 milioane de civili germani în refugiați, au condus la moartea a mai mult de 2 milioane dintre ei și au expus circa un milion de femei violurilor.
Aceste suferințe ale civililor germani primesc o oarecare atenție în Germania postbelică. Dar autocompătimirea și sentimentul de victimizare nu au dominat viziunea germanilor despre ei înșiși după cel de-al Doilea Război Mondial, așa cum au făcut-o după Primul Război Mondial. Unul dintre motive a fost recunoașterea faptului că ororile provocate de ruși, polonezi și cehi asupra civililor germani au rezultat din ororile pe care germanii le-au provocat în aceste țări. Dar nu ar trebui să considerăm de la sine înțeleasă respingerea de către germani a posturii de victimă și asumarea rușinii după al Doilea Război Mondial, deoarece contrastează cu asumarea rolului de victimă de către germanii înșiși după Primul Război Mondial și de japonezi după cel de-al Doilea Război Mondial (capitolul 8). Rezultatul acestei recunoașteri dureroase a trecutului a fost în avantajul Germaniei de astăzi, sub forma unei securități mult mai bune și a unor relații mai bune cu foștii dușmani decât a fost cazul pentru Germania după Primul Război Mondial sau pentru Japonia astăzi.

*

Alte două aspecte care fac din Germania un caz extrem sunt legate: rolul conducerii și autoevaluarea onestă sau lipsa acesteia (factorul nr. 7). Deoarece poziția geografică central-europeană a Germaniei a expus-o în mod cronic mai multor dificultăți și pericole decât cele înfruntate de Marea Britanie și de Statele Unite, protejate de barierele maritime, efectele conducerii mai bune sau mai rele au fost mai evidente pentru Germania decât pentru Marea Britanie sau SUA.
Dintre liderii care au generat efecte negative, Hitler ocupă primul loc în istoria recentă a lumii. Desigur, se poate dezbate dacă tocmai combinația generată de Tratatul de la Versailles, prăbușirea monedei Germaniei în 1923, șomajul și criza economică începută în 1929 ar fi determinat Germania să înceapă un război pentru a rupe tratatul chiar și fără Hitler. Cu toate acestea, se poate susține că un al Doilea Război Mondial instigat de Germania, dar fără Hitler, ar fi fost foarte diferit. Mentalitatea sa malefică neobișnuită, charisma, îndrăzneala în politica externă și decizia sa de exterminare a tuturor evreilor nu au fost împărtășite de alți lideri germani revizioniști ai epocii sale. În ciuda succeselor sale militare inițiale, evaluările nerealiste l-au determinat în mod repetat să nu țină cont de sfaturile propriilor generali și, în final, să provoace înfrângerea Germaniei. Printre aceste decizii nerealiste s-au numărat declarația neprovocată de război împotriva Statelor Unite, în decembrie 1941, într-un moment în care Germania era deja în război cu Marea Britanie și Uniunea Sovietică, precum și respingerea apelurilor generalilor săi de a accepta retragerea armatei germane încercuită la Stalingrad în 1942–1943.
În privința efectelor negative ale conducerii sale, Hitler a fost urmat de împăratul Wilhelm al II-lea, a cărui domnie de 30 de ani s-a încheiat cu abdicarea și înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial. Se poate

dezbate din nou dacă ar mai fi existat un Prim Război Mondial fără Wilhelm. Totuși, un asemenea război ar fi luat probabil o turnură diferită, deoarece Wilhelm, la fel ca Hitler, era un om neobișnuit, dar într-un mod diferit. În timp ce Wilhelm nu a avut puterea de care s-a bucurat Hitler, el a tot numit și demis cancelari germani, s-a bucurat de loialitatea majorității germanilor și a fost comandantul forțelor armate ale Germaniei. Deși nu era rău, era labil emoțional și nerealist, avea o judecată slabă și a demonstrat o spectaculoasă lipsă de tact în numeroase ocazii, creând probleme inutile pentru Germania. Printre numeroasele sale politici care au determinat intrarea Germaniei în Primul Război Mondial în circumstanțe nefavorabile care au dus la înfrângere s-a numărat decizia de a nu înnoi tratatul lui Bismarck dintre Germania și Rusia, expunând astfel Germania acelui coșmar militar rezultat din poziționarea sa geografică: un război pe două fronturi împotriva Rusiei și Franței.

Un contraexemplu german de conducere bună și de evaluare realistă este oferit de Willy Brandt, a cărui recunoaștere a Germaniei de Est și a altor țări din blocul de est, a tratatelor cu Polonia și Rusia și a acceptării pierderii teritoriilor germane situate dincolo de Linia Oder–Neisse au inversat perspectiva precedenților 20 ani de politică externă a Germaniei de Vest. În timp ce guvernele ulterioare din Germania de Vest au continuat politicile lui Brandt, se poate susține că inițiativa sa a făcut diferența. Partidul opozant, CDU, a continuat să se opună acestor politici în următorii câțiva ani; acceptarea de către Brandt a Liniei Oder–Neisse a necesitat un realism remarcabil și un curaj politic inexistent la predecesorii săi; iar urmașii săi nu au avut charisma care a făcut ca vizita sa în ghetoul din Varșovia să fie convingătoare și de neuitat. Printre alți cancelari germani postbelici, Konrad Adenauer, Helmut Schmidt și Helmut Kohl ies în evidență ca înzestrați. În general, ca american, m-a impresionat înșiruirea neîntreruptă de cancelari buni ai Germaniei de Vest după război, în timpul unei perioade în care Statele Unite au trecut prin mai multe președinții eșuate sau șterse.

Celălalt contraexemplu german de conducere de succes care a făcut diferența a fost Otto von Bismarck, prim-ministrul prusac și apoi cancelarul german imperial care a realizat unificarea germană în 1871. Această unificare s-a lovit de obstacole copleșitoare – în special de opoziția din regatele germane mai mici decât Prusia, opoziție din partea Imperiului Austro-Ungar și a puternicei Franțe, care nu puteau fi soluționate decât prin războaie, potențiala opoziție de la mai mare distanță a Rusiei și a Marii Britanii, precum și problema îngrijorătoare cu privire la modul în care populațiile germane puteau fi încorporate în mod realist într-o Germanie unificată. Bismarck era ultrarealist, înțelegea motivele eșecului revoluțiilor germane din 1848, era conștient de opoziția internă și externă față de unificarea germană și era obișnuit să acționeze pas cu pas, începând cu măsuri mici și trecând la măsuri de mai mare amploare doar dacă cele dintâi ar fi eșuat. El a recunoscut că abilitatea Prusiei de a lua decizii majore era limitată de constrângerile geopolitice și că politica sa trebuia să depindă de

așteptarea unor ocazii favorabile, urmată de acțiuni rapide. Nici un alt politician german din generația sa nu i-a egalat abilitățile politice. Bismarck a fost adesea criticat pentru că nu a reușit să pregătească un succesor corespunzător și că nu a rezolvat problemele din Germania care au culminat cu Primul Război Mondial, la 24 de ani de la încheierea guvernării sale. Dar mi se pare nedrept ca el să fie criticat pentru nebuniile lui Wilhelm al II-lea și ale cancelarilor numiți de el. Bismarck este, de asemenea, criticat pentru că se presupune că ar fi fost militarist, dar Germania nu ar fi putut fi unificată, în contextul opoziției dominante, fără cele trei războaie ale lui Bismarck, două dintre acestea foarte scurte. (Unirea Italiei a necesitat patru războaie, dar Italia nu a fost considerată o țară militaristă.) Odată ce Germania a fost unificată în 1871, lăsând milioane de germani în afara granițelor sale, Bismarck a fost suficient de realist pentru a înțelege că obținuse tot ce fusese posibil și că alte puteri nu ar fi tolerat expansiunea germană.

*

Alte cazuri în care Germania se potrivește în cadrul nostru pot fi rezumate mai pe scurt. Germania după al Doilea Război Mondial ilustrează schimbările selective (factorul nr. 3). Dintre toate țările discutate în această carte, Germania este cea care a cunoscut cele mai mari schimbări ale granițelor sale politice. Ea și-a reevaluat drastic trecutul nazist. A făcut unele schimbări sociale importante, în special în ceea ce privește vechiul său autoritarism și statutul femeilor. Însă multe alte valori de bază ale societății tradiționale germane au rămas puțin schimbate, inclusiv sprijinul de stat acordat artelor, sprijinirea asistenței medicale pentru toată populația și a pensiilor publice, precum și accentul pus pe valorile comunității față de drepturile individuale nelimitate. Ca american, ori de câte ori mă întorc în Germania, mă surprinde plăcut să descopăr că până și orașele mici au filarmonici, că prietenii mei germani mai bătrâni își pot permite totuși să trăiască confortabil după pensionare și că satele păstrează culoarea locală (deoarece planurile de urbanism zonal specifică faptul că stilul acoperișului casei dumneavoastră trebuie să se conformeze stilului local).

Sprijinul din partea altor țări a variat foarte mult în istoria germană recentă (factorul nr. 4). Ajutorul american din cadrul Planului Marshall și utilizarea sa înțeleaptă de către Germania de Vest au făcut posibil miracolul economic de după 1948. În schimb, ajutorul economic negativ – adică extragerea reparațiilor de război – a contribuit la subminarea Germaniei de Est după al Doilea Război Mondial și a Republicii de la Weimar după Primul Război Mondial.

Identitatea națională puternică a Germaniei a ajutat-o să supraviețuiască traumelor devastării, ocupației și divizării (factorul nr. 6). (Unii non-germani ar merge mai departe și ar susține că Germania a avut o identitate națională prea puternică.) Identitatea și mândria națională se bazează în special pe muzica, arta, literatura, filosofia și știința de renume mondial;

legătura creată de limba germană, standardizată odată cu traducerea Bibliei de către Martin Luther, care transcende variațiile dialectice ale limbii germane vorbite; și amintirile despre istoria comună care le-au permis germanilor să se identifice ca un singur popor, în ciuda secolelor de fragmentare politică.
Germania ilustrează răbdarea născută din înfrângerile din trecut și din eșecurile inițiale (factorul nr. 9) și ilustrează, de asemenea, încrederea născută din succesele trecute (factorul nr. 8). Ea și-a revenit după înfrângerile din două războaie mondiale. Succesele sale care au necesitat răbdare au inclus unificarea din 1871, împotriva tuturor sorților, reunificarea, de asemenea aparent imposibilă, în 1990, și miracolul economic postbelic.
Evoluțiile postbelice din Germania au implicat atât declanșatoare interne, cât și declanșatoare externe. Declanșatoarele interne au determinat evaluarea trecutului său nazist și explozia revoltei studențești în 1968. Declanșatoare externe – cum ar fi deschiderea frontierei cu Austria de către Ungaria, în 1989, și declinul Uniunii Sovietice – au pus în mișcare procesul de reunificare.
Dintre chestiunile care vizează crizele naționale, dar care nu au paralele foarte vizibile în crizele individuale, Germania demonstrează într-un grad remarcabil reconcilierea între foștii adversari. Recunoașterea trecutului său nazist, simbolizată de gestul lui Brandt în ghetoul din Varșovia, a făcut posibile relații relativ bune și oneste cu vecinii Germaniei, Polonia și Franța – într-o măsură mai mare decât relațiile Japoniei cu Coreea și China (capitolul 8). O altă problemă care apare în special în cazul crizelor naționale este dacă schimbarea drastică se produce prin revoluție sau prin evoluție. Germania modernă a cunoscut trei revoluții sau revolte, dintre care două au fost eșecuri: încercarea revoluționară de unificare și de democratizare din 1848, revoltele din 1918 care au răsturnat monarhiile locale și regimul imperial, și răscoalele studenților din 1968 care au urmărit schimbarea violentă a societății, a sistemului economic și a formei de guvernământ. Unul dintre aceste obiective a fost apoi realizat prin evoluție: realizarea pașnică după 1968 a multor obiective ale studenților revoluționari. Schimbarea drastică prin reunificarea, din 1989–1990, a fost realizată, de asemenea, în mod pașnic.
Un fapt interesant, istoria recentă a Germaniei oferă patru exemple de intervale de 21–23 ani între o înfrângere zdrobitoare și o reacție explozivă la acea înfrângere. Aceste patru exemple sunt următoarele: intervalul de 23 de ani dintre încercarea de unificare revoluționară eșuată din 1848 și unificarea de succes din 1871; intervalul de 21 de ani dintre înfrângerea zdrobitoare din 1918, în Primul Război Mondial, și 1939, momentul declanșării celui de-al Doilea Război Mondial, care a căutat și, în cele din urmă, nu a reușit să anuleze această înfrângere; intervalul de 23 de ani dintre înfrângerea zdrobitoare din 1945, în al Doilea Război Mondial, și revoltele din 1968 ale studenților născuți în jurul anului 1945; și intervalul de 22 de ani între acele

revolte ale studenților din 1968 și reunificarea din 1990. Desigur, există diferențe mari între cele patru perechi de evenimente, iar factorii externi au jucat un anumit rol în determinarea acestor intervale, în special a celui dintre 1968 și 1990. Dar cred că există o însemnătate pentru aceste paralele: 21–23 ani înseamnă aproximativ o generație. Anii 1848, 1918 și 1968 au fost experiențe decisive pentru germanii care erau tineri și care, două decenii mai târziu, au devenit liderii țării lor și s-au găsit, în sfârșit, în poziția de a încerca să finalizeze (1871, 1990) sau de a inversa (1939) acea experiență decisivă a tinereții lor. Pentru revoltele studenților din 1968, nu a fost nevoie de participarea și conducerea politicienilor experimentați de 40–50 de ani, ci de radicali fără experiență, cu vârste sub 30 de ani. După cum a afirmat un prieten german care a luat parte la evenimentele din 1968, „fără 1968, nu ar fi existat 1990“.

FIG. 7 *Harta Australiei*

Capitolul 7
Australia: cine suntem?

Vizită în Australia – Prima flotă și aborigenii – Primii imigranți – Spre autonomie – Federație – Marginalizare – Primul Război Mondial – Slăbirea legăturilor – Sfârșitul Australiei Albe – Încadrare a crizei

Am vizitat prima dată Australia în 1964, la scurt timp după ce locuisem în Marea Britanie timp de patru ani. Australia m-a impresionat ca fiind mai britanică decât Marea Britanie însăși – arăta ca Marea Britanie din urmă cu câteva decenii, înghețată în timp. Peisajul stradal din Sydney, cel mai mare oraș al Australiei, mi-a amintit de Anglia la fiecare colț, cu propriile Hyde Park, gara King's Cross și Oxford Street, la fel ca în Londra. Australienii nu doar că aveau o genealogie albă, ci erau copleșitor de britanici. Mâncarea australiană era plictisitoarea mâncare britanică tradițională: ritualul fripturii de duminică, numeroarele tonete cu pește și cartofi prăjiți și borcanul obligatoriu de Vegemite la micul dejun, o imitație australiană a *marmite*-ului britanic. Cârciumile în stil britanic se găseau la fiecare pas, având o încăpere destinată bărbaților și o altă cameră (așa-numitul salon al doamnelor) pentru bărbați și femei, și cu un orar similar celor din cârciumile britanice din acei ani. Alternativele la mâncarea tradițională britanică din Australia erau limitate, în principal, la restaurante italiene, grecești și, uneori, chinezești.

De la prima vizită în Australia, am revenit de zeci de ori și am urmărit schimbarea Australiei. Schimbările au fost simbolizate pentru mine de o experiență din 2008, când l-am dus pe fiul meu, Joshua, în Australia pentru a petrece un semestru de facultate în străinătate la Universitatea Queensland din Brisbane. În timp ce traversam campusul universității, am simțit că nu mai eram în Australia pe care o știam, ci în campusul instituției mele, Universitatea California din Los Angeles, pentru că mulți dintre studenți erau asiatici. Australia nu mai era albă și britanică.

În 1964, caracteristica fundamentală a societății australiene era în continuare contradicția dintre poziția geografică, pe de o parte, și compoziția populației, precum și legăturile emoționale și culturale, pe de altă parte. Populația și identitatea națională a Australiei erau în mare parte britanice (fotografia 7.1). Dar Australia este aproape la jumătate de glob

distanță de Marea Britanie: în emisfera sudică, nu în emisfera nordică, și la 8 până la 10 fusuri orare la est de Marea Britanie. Peisajul australian dominat de canguri, mamifere care depun ouă, păsări clovn, șopârle mari, copaci de eucalipt și deșerturi este cel mai distinct (și cel puțin britanic) peisaj al vreunui continent locuit de oameni (fotografia 7.2). Din punct de vedere geografic, Australia este mult mai aproape de China, de Japonia și de alte țări din Asia de Est decât de Europa și de 50 de ori mai aproape de Indonezia decât de Marea Britanie. Cu toate acestea, în timp ce mergeam pe străzile australiene în 1964, nu am sesizat semne ale apropierii de Asia.

În momentul în care l-am adus pe Joshua la Brisbane, 44 de ani mai târziu, apropierea de Asia devenise evidentă prin numărul mare de asiatici (fotografia 7.3), dar și datorită restaurantelor japoneze, thailandeze și vietnameze. Politica oficială a Australiei Albe, care a împiedicat venirea imigranților asiatici, și politicile neoficiale care au descurajat europenii albi, alții decât britanicii, au dispărut. Însă limba Australiei este în continuare engleza, regina Marii Britanii este în continuare șef de stat în Australia, iar steagul australian încorporează în continuare drapelul britanic. Este o țară minunată, clasată constant în topul celor mai bune locuri de locuit din lume, cu una dintre cele mai fericite populații și cu o speranță de viață dintre cele mai ridicate. Este una dintre cele două țări în care mi-am dorit să emigrez. Este britanică, dar, în același timp, nu este. Ce anume a condus la producerea schimbărilor selective în deceniile pe parcursul cărora am tot vizitat Australia?

Pe măsură ce parcurgeți istoria Australiei în paginile următoare, gândiți-vă unde se încadrează aceasta printre celelalte cinci țări ale căror crize le-am prezentat. Precum Germania, după cum am arătat în capitolul precedent, și spre deosebire de cele patru țări din capitolele 2–5, Australia a trecut printr-o criză care nu a izbucnit într-o zi. (Cu toate acestea, trei șocuri militare în decursul a 71 de zile din 1941–1942 s-au evidențiat ca importanță.) În schimb, criza Australiei, precum cea a Germaniei, a început parțial ca răspuns la anii celui de-al Doilea Război Mondial. Atât pentru Germania, cât și pentru Australia, războiul a arătat că soluțiile naționale tradiționale nu mai funcționau, dar dovada a fost mult mai dezastruoasă și mai convingătoare în Germania distrusă de război decât în Australia. Principala chestiune pentru australieni, mai mult decât pentru cetățenii oricărei alte țări analizate în această carte, a fost problema identității naționale: *Cine suntem?* al Doilea Război Mondial a început să scoată la iveală faptul că imaginea lor de sine, drept a doua Mare Britanie de pe cealaltă parte a globului, era demodată și nu se mai potrivea noilor circumstanțe ale Australiei. Însă războiul nu a fost suficient pentru a-i îndepărta pe cei mai mulți australieni de vechea lor imagine despre ei înșiși.

Este nevoie de timp chiar și pentru o singură persoană să ajungă să formuleze un nou răspuns la întrebarea „*Cine sunt eu?*“ Durează mult mai mult pentru ca o națiune, alcătuită din milioane de persoane împărțite în grupuri cu opinii diverse despre identitatea națiunii lor, să răspundă la

aceeași întrebare: *Cine suntem?* Prin urmare, nu ar trebui să ne surprindă că australienii încă încearcă să răspundă și astăzi la această întrebare. În mod paradoxal, în timp ce rezolvarea crizei din Australia a fost lentă – atât de lentă, încât mulți australieni nici nu consideră că ar fi existat o criză – dintre cele șase țări, Australia este cea care a trecut prin cele de mai amploare transformări în timpul cel mai scurt: pe parcursul a 19 zile în luna decembrie 1972. Toate aceste evoluții, dar și altele, sunt aspectele care mi se par fascinante în istoria Australiei moderne pe care o vom parcurge acum.

*

La aproximativ 50 000 de ani de la venirea în Australia a strămoșilor aborigenilor, primii coloniști europeni au ajuns în ianuarie 1788, cu o flotă de 11 nave trimise din Marea Britanie. Guvernul britanic a trimis acea flotă nu pentru că vedea în Australia un loc bun pentru coloniștii britanici, ci pentru că avea o problemă cu numărul tot mai mare de condamnați și dorea să îi ducă undeva departe. Australia și Africa de Vest tropicală au fost sugerate ca destinații îndepărtate potrivite, dar devenea tot mai clar că bolile tropicale din Africa de Vest o făceau un loc nesănătos pentru europeni. Australia părea să ofere multiple avantaje: era mult mai îndepărtată decât Africa de Vest; nu se știa dacă era (și în realitate s-a dovedit a nu fi) neprielnică pentru europeni; și oferea potențiale baze în Oceanul Pacific pentru nave, comercianți, vânători de balene și furnizori de cherestea și in britanici. Prin urmare, alegerea a fost Australia – mai exact, împrejurimile a ceea ce avea să devină orașul Sydney.

Prima flotă a fost formată din 730 de condamnați, gardienii lor, administratori, muncitori și un ofițer naval britanic care urma să fie guvernator. Au urmat mai multe flote și nave, aducând mai mulți condamnați la Sydney și apoi în alte patru locuri de pe continentul australian. La scurt timp, condamnaților și gardienilor lor li s-au alăturat coloniști liberi britanici. Cu toate acestea, 32 de ani mai târziu, în 1820, populația europeană a Australiei era în continuare formată din condamnați și foști condamnați în proporție de 84%, iar transporturile condamnaților din Marea Britanie către Australia nu au încetat până în 1868. A supraviețui și a prospera în Australia era dificil, iar australienii de astăzi care au avut strămoși condamnați se mândresc cu originile lor, nu o consideră un fapt rușinos – este ca mândria simțită de descendenții moderni americani ai coloniștilor care au ajuns pe nava *Mayflower* în 1620.

Era de așteptat (pe bună dreptate) că populația de condamnați și coloniști urma să aibă nevoie de mult timp pentru ca să înțeleagă cum să cultive suficientă hrană pentru a-și acoperi nevoile. Din acest motiv, prima flotă a efectuat transporturi alimentare, pe care Marea Britanie a continuat să le trimită până în anii 1840. Au trecut câteva decenii până când australienii au putut trimite exporturi semnificative înapoi în Marea Britanie: la început, doar produse rezultate din vânătoarea de balene și de foci; apoi, începând cu anii 1830, lână; aurul a început să fie trimis după goana din 1851; și, odată cu apariția navelor cu capacități frigorifice de stocare pentru călătorii lungi

pe mare, Australia a putut trimite carne și unt. Astăzi, o treime din lâna lumii provine de la numărul extrem de mare de ovine din Australia, cinci oi la fiecare om. Însă economia australiană din perioada celui de-al Doilea Război Mondial a fost dominată de extracția mineralelor care se găsesc în abundență pe continent: Australia este una dintre cele mai mari exportatoare de aluminiu, cărbune, cupru, aur, fier, plumb, magneziu, argint, tungsten, titan și uraniu.

Această scurtă relatare despre colonizarea europeană a Australiei după 1788 nu ne arată ce s-a întâmplat cu populația aborigenă care se stabilise în Australia mult mai devreme. În alte colonii britanice, cum ar fi Statele Unite, Canada, India, Fiji și Africa de Vest, coloniștii britanici s-au ocupat de indigeni, fie în mod pașnic, prin negocieri cu liderii sau cu monarhii locali, fie altfel, prin acțiuni militare, prin trimiterea armatelor britanice împotriva forțelor locale sau a forțelor tribale. Aceste metode nu au funcționat în Australia, unde populația aborigenă era formată din grupuri mici fără armate, căpetenii sau prinți. Aborigenii aveau un stil de viață nomad și nu trăiau în comunități sedentare. Pentru coloniștii europeni, acest lucru însemna că aborigenii nu „dețineau“ pământ.

Prin urmare, coloniștii europeni au preluat, pur și simplu, pământurile fără negocieri sau plăți. Nu au existat bătălii împotriva armatelor aborigene: doar atacuri ale aborigenilor sau împotriva grupurilor mici de aborigeni, uneori provocate de cei care ucideau oi, pe care aceștia nu le considerau diferite de canguri și de alte animale sălbatice pe care obișnuiau să le vâneze. Ca răspuns, coloniștii europeni i-au ucis pe aborigeni; ultimul mare masacru (cu 32 de victime) a avut loc în 1928. Când un guvernator britanic a dispus judecarea și spânzurarea europenilor care îi omorâseră pe aborigeni, publicul australian a luat partea ucigașilor, iar biroul colonial din Londra și-a dat seama că nu îi putea opri pe supușii săi britanici din Australia îndepărtată să facă ceea ce doreau – de pildă, să ucidă aborigeni.

Deoarece aborigenii erau vânători-culegători, nu agricultori sedentari, australienii albi îi considerau primitivi. Încă sunt surprins de cât de răspândit este acest dispreț față de aborigeni chiar și în rândul australienilor educați. Un senator australian a declarat următoarele: „Nu există dovezi științifice conform cărora [aborigenii] ar fi ființe umane“. Întrucât numărul aborigenilor a scăzut din cauza bolilor, a masacrelor și a deposedării de pământ, australienii albi credeau că aborigenii erau pe cale de dispariție. Un episcop australian a scris astfel: „Aborigenii dispar. În decursul unei generații sau două, cel mult, ultimul prieten negru australian [aborigenul] își va fi îndreptat chipul către pământul cald... opera misionară nu poate fi decât netezirea pernei unei rase aflată pe moarte.“

În cele din urmă, aborigenilor li s-a interzis să se căsătorească cu non-aborigeni fără acordul guvernului. Au existat multe controverse în legătură cu o politică elaborată în anii 1930, cu privire la eliminarea forțată a copiilor de origine mixtă și chiar a copiilor aborigeni din casele aborigene, pentru a fi crescuți (pentru binele lor, se credea) în instituții sau în case de plasament.

O mișcare socială începută în anii 1990, care le cerea australienilor albi să își ceară iertare aborigenilor, s-a confruntat cu o opoziție puternică. Prim-ministrul Kevin Rudd și-a cerut iertare în mod oficial în 2008, dar premierul John Howard a susținut următoarele: „Australienii din această generație nu ar trebui să fie obligați să accepte vinovăția pentru acțiunile și politicile anterioare asupra cărora nu au avut control".
Pe scurt, politica Australiei Albe a fost orientată nu doar către potențiali imigranți din străinătate. Ea a fost îndreptată și spre australienii aborigeni în a căror țară veniseră coloniștii britanici, al căror drept asupra acestor pământuri a fost refuzat și care (așa cum mulți coloniști albi sperau) urmau să moară rapid.

*

De-a lungul primelor decenii ale coloniei australiene, coloniștii imigranți liberi, precum și condamnații au venit din Marea Britanie (inclusiv din Irlanda, la acea vreme încă parte a Marii Britanii). Primul grup substanțial de imigranți nonbritanici a început să ajungă în 1836 în Australia de Sud. Aceasta nu a fost o colonie penală, ci a fost fondată de o companie de dezvoltare funciară care a selectat cu atenție potențiali coloniști din Europa. Printre acești coloniști s-au numărat luterani germani care căutau libertatea religioasă, un motiv de imigrație mult mai vizibil în istoria timpurie a Statelor Unite decât a Australiei. Acei imigranți germani erau calificați în diverse meserii și erau albi, au înființat mari grădini și podgorii, s-au adaptat rapid în Australia și nu au stârnit cine știe ce opoziție. Mult mai controversată a fost venirea a zeci de mii de chinezi în anii 1850, atrași (alături de mulți europeni și americani) de prima goană după aur din istoria Australiei. Acest flux de imigranți a provocat ultima mobilizare a armatei britanice în Australia, pentru a suprima revolte în care gloatele au bătut, au jefuit și chiar au scalpat chinezi.
Un al treilea val de sosiri din afara Marii Britanii a apărut ca urmare a dezvoltării plantațiilor de zahăr din Queensland începând cu anii 1860. Muncitorii de pe plantații au fost aduși de pe insulele pacifice din Noua Guinee, din alte insule melaneziene și din Polinezia. În timp ce unii dintre ei erau voluntari, mulți au fost răpiți de pe insulele lor în cadrul unor raiduri adeseori sângeroase, o practică cunoscută sub numele de „vânătoare de păsări negre" (deoarece locuitorii insulelor aveau pielea neagră). Când plantațiile (în special de nucă de cocos) au fost ulterior dezvoltate în Noua Guinee germană și australiană, același model australian a fost adoptat pentru aducerea muncitorilor din insulele Pacificului pe plantațiile din Noua Guinee. Astfel de practici de recrutare a forței de muncă au continuat în Noua Guinee până în secolul XX: un australian pe care l-am cunoscut în Noua Guineea Australiană, în 1966, mi-a spus că se ocupa de recrutarea muncitorilor, dar s-a străduit să explice faptul că recruta doar lucrători voluntari pentru care plătea bonusuri în bani gheață. El a afirmat cu mândrie că nu era un vânător de păsări negre (sintagma era în continuare folosită), în timp ce unii dintre omologii săi continuau să folosească aceleași

mijloace. În orice caz, indiferent dacă lucrătorii de culoare de pe plantațiile de zahăr australiene au ajuns voluntar sau involuntar acolo după 1860, caracterul rasial predominant alb al Australiei nu s-a modificat, deoarece muncitorii aveau contracte pe durată determinată și erau expulzați din Australia la sfârșitul termenului.
Un alt grup de imigranți nonbritanici a provenit din colonia britanică din India. În ciuda tuturor acestor imigrații ale unui număr modest de germani, chinezi, locuitori ai insulelor din Pacific și indieni, Australia a rămas, prin politicile sale, predominant britanică și albă până după al Doilea Război Mondial.

*

Americanii familiarizați cu istoria Statelor Unite sunt mirați de diferența dintre modurile în care coloniile americane și cele australiene s-au disociat de Marea Britanie. Coloniile americane au obținut independența, au format o uniune și au rupt toate legăturile politice cu Marea Britanie în ciuda rezistenței puternice a armatei britanice, după un război revoluționar care a durat șapte ani. În fiecare an, pe 4 iulie, cu ocazia aniversării Declarației americane de independență, americanii sărbătoresc Ziua Independenței, care este una dintre cele mai mari sărbători anuale. În schimb, Australia nu recunoaște și nu sărbătorește Ziua Independenței, deoarece nu a existat un astfel de moment. Coloniile australiene au obținut autonomia fără obiecții din partea Marii Britanii și nu au întrerupt niciodată legăturile cu Marea Britanie. Australia este încă unită cu Marea Britanie în cadrul unui Commonwealth (britanic) și recunoaște în continuare suveranul Marii Britanii drept șef al statului australian. De ce relaxarea sau ruperea legăturilor cu Marea Britanie s-a desfășurat diferit în Australia și în Statele Unite?
Au existat mai multe motive. Unul este acela că Marea Britanie a învățat câteva lecții din victoria Revoluției americane, și-a schimbat politicile față de coloniile sale cu populație albă și a acordat cu ușurință autoguvernarea pentru Canada, Noua Zeelandă și coloniile sale australiene. De fapt, Marea Britanie a acordat numeroase forme de autonomie Australiei din proprie inițiativă, înainte ca australienii să le fi solicitat. Un al doilea motiv a fost distanța maritimă mult mai mare dintre Marea Britanie și Australia decât până la coasta de est a Statelor Unite. Prima flotă a avut nevoie de opt luni pentru a ajunge în Australia și, ulterior, în cea mai mare parte a începutului secolului al XIX-lea, timpul de navigație a variat de la o jumătate de an la un an întreg. Lentoarea comunicațiilor a făcut imposibilă exercitarea unui control strâns asupra Australiei pentru biroul colonial britanic din Londra; deciziile și legile trebuiau să fie mai întâi delegate guvernatorilor și apoi australienilor. De exemplu, pe tot parcursul deceniului dintre 1809 și 1819, guvernatorul britanic al coloniei australiene din New South Wales nici nu s-a deranjat să trimită la Londra noile legi adoptate.
Un al treilea motiv al diferenței dintre istoria Australiei și cea a Statelor Unite a fost că guvernul colonial britanic a trebuit să întrețină și să plătească

o armată mare în coloniile sale americane. Acea armată avea ca scop apărarea coloniilor împotriva armatei franceze din Canada, care concura pentru controlul Americii de Nord și, de asemenea, împotriva triburilor indiene americane numeroase, nu la fel de bine înarmate, dar totuși puternice și centralizate de căpeteniile lor. De cealaltă parte, nici o putere europeană nu concura cu Marea Britanie pentru a coloniza continentul australian, iar aborigenii erau puțini la număr, nu aveau arme și nu erau conduși în mod centralizat. Prin urmare, Marea Britanie nu a fost obligată să mențină o armată mare în Australia și nici să perceapă impozite nepopulare de la australieni pentru a plăti armata respectivă; impozitele pe care Marea Britanie le stabilea fără a consulta coloniile americane au fost cauza inițială a Revoluției americane. Ultimul mic contingent de trupe britanice din Australia a fost retras în 1870, din inițiativa britanicilor, nu la presiunea australienilor. Un alt factor a fost faptul că coloniile australiene britanice, spre deosebire de coloniile americane, erau prea puțin profitabile și lipsite de importanță pentru ca Marii Britanii să îi pese și să le acorde atenție. Coloniile americane, pe de altă parte, erau bogate și erau considerate capabile să își permită achitarea impozitelor. Mult mai profitabile și mai importante pentru Marea Britanie decât Australia au fost coloniile din Canada, India, Africa de Sud și Singapore. În cele din urmă, după cum voi explica în secțiunea următoare, principalele așezări britanice din Australia au rămas mult timp colonii separate, cu coordonare politică redusă.

Modul în care coloniile australiene au obținut autonomia a fost următorul. În 1828, la 40 de ani de la sosirea primei flote, Marea Britanie a numit (nu a organizat alegeri) consilii legislative în cele mai vechi două colonii australiene, New South Wales și Tasmania. Aceste consilii au fost urmate, în 1842, de primul guvern colonial australian legitimat parțial prin alegeri (în New South Wales). În 1850, Marea Britanie a redactat constituții pentru coloniile sale australiene, dar coloniile au fost ulterior libere să modifice aceste constituții, ceea ce a însemnat că au devenit în mare măsură libere să își formeze propriile guverne. Constituțiile din 1850 și constituțiile ulterioare modificate au „rezervat“ Marii Britanii deciziile cu privire la unele chestiuni precum apărarea, trădarea și naturalizarea și au lăsat Marii Britanii puterea de a interzice orice lege colonială. În practică, totuși, Marea Britanie și-a exercitat rareori drepturile rezervate. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, singurul drept major exercitat constant de Marea Britanie a fost controlul asupra relațiilor externe ale Australiei.

Alături de drepturile pe care Marea Britanie le-a păstrat, de-a lungul secolului al XIX-lea, s-a numărat furnizarea serviciilor importante pe care Australia nu le putea oferi în mod independent. Unul dintre aceste servicii era protecția militară oferită de navele de război britanice ca urmare a faptului că alte țări europene, precum și Japonia și Statele Unite deveniseră din ce în ce mai insistente în zona Oceanului Pacific pe parcursul secolului al XIX-lea. Un alt serviciu era trimiterea guvernatorilor în Australia. Aceștia nu erau tirani detestați, forțați să lucreze împotriva intereselor coloniilor

australiene de o metropolă puternică. În schimb, ei au jucat un rol esențial în autonomia australiană, deoarece coloniile ajungeau deseori în impas. Guvernatorii britanici desemnați au trebuit deseori să rezolve dezacordurile dintre camerele superioare și inferioare ale parlamentelor coloniale, să intermedieze formarea coaliților parlamentare și să decidă când să dizolve parlamentul și să convoace alegeri.

*

Până acum am vorbit despre coloniile istorice australiene ca precursoare directe ale Australiei unificate de astăzi. De fapt, la baza Australiei stau șase colonii separate – New South Wales, Tasmania, Victoria, Australia de Sud, Australia de Vest și Queensland – cu mult mai puține contacte între ele decât în cazul coloniilor americane care aveau să formeze mai târziu statele uniunii americane. Contactele limitate erau cauza geografiei Australiei, un continent cu puține petice productive de pământ, separate de distanțe mari de deșert și de alte tipuri de peisaj neprielnic. Toate cele cinci capitale de pe continentul australian au fost conectate prin calea ferată de abia în 1917. (A șasea capitală, Hobart din Tasmania, nu a fost niciodată conectată, deoarece Tasmania este o insulă aflată la 200 de kilometri de continentul australian.) Fiecare colonie a adoptat un ecartament feroviar diferit (distanța dintre șine), variind între 106 centimetri și 160 centimetri, ceea ce a făcut ca trenurile să nu poată circula direct dintr-o colonie în alta. Precum țările independente, coloniile au impus bariere tarifare de protecție unele împotriva altora și au păstrat vămi pentru a percepe taxe de import la frontierele coloniale. În 1864, New South Wales și Victoria au ajuns în pragul unei confruntări armate la granița lor. Așadar, cele șase colonii nu s-au unificat până în 1901, la 113 ani de la venirea primei flote.

Inițial, coloniile au manifestat puțin interes pentru unificare. Coloniștii se vedeau mai întâi ca britanici, apoi ca victorieni sau locuitori ai Queenslandului, mai degrabă decât australieni. Interesul pentru o federație a apărut abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după ce Japonia și-a crescut puterea militară, iar Statele Unite, Franța și Germania și-au extins interesele în Oceanul Pacific și au anexat mai multe arhipelaguri pacifice unul după altul, devenind potențiale amenințări pentru coloniile Marii Britanii din Pacific. Dar inițial nu a fost clar care urmau să fie limitele teritoriale ale uniunii acestor colonii britanice. Un prim consiliu federal al „Australeziei", întrunit în 1886, a inclus reprezentanți ai coloniilor britanice din Noua Zeelandă și Fiji, situate la mare depărtare de Australia, dar numai patru dintre cele șase colonii care formează astăzi Australia au fost reprezentate.

Deși un prim proiect al unei constituții federale australiene a fost realizat în 1891, Commonwealth-ul unit al Australiei nu a fost inaugurat până la 1 ianuarie 1901. Preambulul acestei constituții declara acordul pentru „unirea într-o singură Comunitate Federală indisolubilă sub coroana Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei", cu un guvernator general federal numit de

Marea Britanie și cu prevederea că deciziile Înaltei Curți din Australia puteau fi atacate la Consiliul Privat al Majestății Sale (echivalent cu cea mai înaltă instanță a Marii Britanii). Imaginați-vă aceste prevederi în constituția Statelor Unite! Această constituție ilustrează faptul că australienii încă simțeau loialitate față de Coroana britanică, ceea ce însemna „o acceptare a valorilor împărtășite – statul de drept, libertatea presei, protecția libertăților individuale, asigurarea protecției oferite de o superputere mondială la acea vreme, reprezentată de Marina Regală, mândria împărtășită de a face parte din imperiul în care soarele nu apune niciodată și chiar un atașament pentru persoana reginei Victoria“ (Frank Welsh, *Australia*, p. 337). Steagul adoptat atunci, și care a rămas până astăzi drapelul național australian, este format din steagul britanic (Union Jack), încadrat de constelația stelară a Crucii Sudului, vizibilă în emisfera de sud (fotografia 7.4).

*

Australienii care au dezbătut constituția federală au avut disensiuni în legătură cu multe chestiuni, dar au fost unanimi cu privire la excluderea tuturor oamenilor de altă culoare decât albă din Australia. Următoarele citate ilustrează opiniile privind menținerea Australiei Albe. În 1896, ziarul *Melbourne Age* scria astfel: „Dorim ca Australia să fie căminul unei mari rase caucaziene omogene, complet lipsită de problemele care au aruncat Statele Unite într-un război civil [...] nu are nici un sens să îi protejăm pe muncitorii noștri de lucrătorii săraci din Extremul Orient, dacă îi primim pe săraci“. Unul dintre primele acte ale noii Federații Australiene, din 1901, a fost legea privind limitarea imigrației, adoptată prin acordul tuturor partidelor politice, cu scopul de a asigura faptul că Australia urma să rămână predominant albă. Actul împiedica imigrația prostituatelor, a celor cu probleme psihice, a persoanelor care sufereau de boli neplăcute și a infractorilor (în ciuda faptului că originile Australiei se găseau în transformarea sa în colonie penală). Actul prevedea, de asemenea, ca persoanele de culoare și asiaticii să nu fie primiți și ca australienii să fie „un singur popor și să rămână un singur popor, fără amestecul altor rase“. Un lider sindical australian susținea următoarele: „Afluxul acestor străini ar scădea atât de mult nivelul mediu de trai al comunității, că, într-un timp foarte scurt, legislația socială ar deveni ineficientă. Dar dacă menținem rasa pură și creăm un caracter național, vom deveni un popor extrem de înaintat, de care guvernul britanic va fi mândru pe măsură ce vom trăi și vom crește mai puternici.“

Exemple de alte opinii contemporane din acea perioadă a federației sunt următoarele: „Străinii de culoare nu sunt oameni frumoși care să aibă ce căuta pe pământul unic al Australiei“; despre chinezi se spunea că le era imposibil „să atingă acel nivel de civilizație pe care Australia îl moștenise de secole“; în privința japonezilor se afirmă că „Doamnele frumos îmbrăcate care merg la biserică trebuie să fie încântate să creadă că, poate, un [nepublicabil] gras și mare, purtând germeni de tot felul de boli aduse din Yokohama, a încălzit scaunul pe care stau“. Chiar și primul premier al

Australiei federale, Edmund Barton, scria astfel: „Nu există egalitate rasială. Aceste rase [altele decât cea albă] sunt, în comparație cu rasele albe [...], inegale și inferioare. Doctrina egalității omului nu a fost niciodată menită să se aplice egalității dintre englez și chinez [...]. Nimic din ce se poate face prin cultivare, perfecționare sau orice altceva nu ar face ca unele rase să fie egale cu altele.“ Un alt premier, Alfred Deakin, a declarat că „unitatea de rasă este un lucru absolut esențial pentru unitatea Australiei“.
Secretarul colonial al Marii Britanii s-a opus menționării explicite a rasei de către australieni, în parte deoarece aceasta genera dificultăți într-un moment în care Marea Britanie încerca să negocieze o alianță militară cu Japonia. Prin urmare, Australia a atins același obiectiv al controlului imigrației pe baza rasei fără a menționa explicit acest lucru, obligându-i pe imigranți să se supună unui test de dictare – nu neapărat în engleză, ci în orice limbă europeană, la discreția funcționarului însărcinat cu imigrația. Când un grup de muncitori a sosit din colonia britanică Malta, mixtă din punct de vedere etnic, persoanelor cu potențialul de a trece un test de dictare în engleză le-a fost administrat un test de dictare în olandeză (o limbă necunoscută atât în Malta, cât și în Australia) pentru a justifica expulzarea lor. În ceea ce privește persoanele de altă culoare decât albă care fuseseră deja primite în Australia ca muncitori, Commonwealth-ul i-a deportat pe cei proveniți din insulele din Pacific, pe chinezi și pe indieni, dar a permis rămânerea a două grupuri de persoane specializate (călăreți afghani de cămile și căutători de perle japonezi).
Motivul din spatele acestor bariere în calea imigrării a fost, în principal, rasismul specific vremurilor, dar, în parte, și faptul că Partidul Laburist australian a dorit să apere salariile mari ale lucrătorilor australieni prin împiedicarea imigrării forței de muncă ieftine. Cu toate acestea, nu doresc să-i portretizez pe australieni ca fiind extraordinar de rasiști. De fapt, ei împărtășeau idei rasiste răspândite în întreaga lume și s-au diferențiat prin transpunerea acestor opinii într-o politică de imigrație bazată pe excluderea rasială, încurajând simultan imigrația britanică din cauza densității scăzute a populației din Australia. Marea Britanie a acelei perioade și țările europene continentale nu au încurajat sau nu au acceptat deloc imigranții. Când mulți oameni de origine africană au ajuns în cele din urmă în Marea Britanie din coloniile britanice ale Indiilor de Vest, după cel de-al Doilea Război Mondial, printre efecte s-au numărat revoltele britanice din Nottingham și Notting Hill, din 1958. Japonia încă nu acceptă un număr semnificativ de imigranți. Statele Unite, după ce au respins atașamentul Australiei față de identitatea britanică, au acceptat, în cele din urmă, un număr imens de imigranți din Europa continentală, din Mexic și din Asia de Est, dar după ce au opus multă rezistență.

*

Până când lucrurile au început să se schimbe după al Doilea Război Mondial, sentimentul identității australienilor s-a bazat pe statutul lor de supuși ai Coroanei britanice. Acest fapt reiese cel mai clar din entuziasmul

cu care trupele australiene au luptat alături de trupele britanice în războaiele metropolei, care nu aveau nici un efect direct asupra intereselor australiene. Primul caz a fost în 1885, când colonia New South Wales (cu mult timp înainte de apariția federației australiene) a trimis trupe pentru a lupta alături de armatele britanice împotriva rebelilor din Sudan, o parte îndepărtată a lumii, irelevantă pentru Australia. O ocazie mai importantă s-a ivit în Războiul burilor din 1899, între Marea Britanie și descendenții coloniștilor olandezi din Africa de Sud, din nou un conflict lipsit de relevanță directă pentru interesele australiene. Soldații australieni s-au comportat bine în Războiul burilor, câștigând cinci Cruci Victoria (cea mai prestigioasă medalie britanică pentru vitejie pe câmpul de luptă), obținând astfel glorie și o reputație de supuși britanici fideli cu prețul a doar aproximativ 300 de soldați australieni uciși în luptă.

Când Marea Britanie a declarat război Germaniei în august 1914, la începutul Primului Război Mondial, Londra a luat decizia fără a se consulta cu Australia sau cu Canada. Guvernatorul general al Australiei, numit de britanici, a transmis doar anunțul de începere a războiului către premierul ales al Australiei. Australienii au sprijinit fără ezitare eforturile de război britanice la o scară mult mai mare decât în cazul Războiului burilor sau al războiului din Sudan. Un jurnalist australian scria: „Trebuie să ne protejăm [*sic!*] țară. Trebuie să ferim această moștenire sacră de pumnul trimis [din Germania].“ În acest caz, războiul a avut un ușor efect asupra intereselor australiene: a oferit trupelor australiene un pretext pentru a ocupa coloniile germane din nord-estul Noii Guinee și Arhipelagul Bismarck. Dar contribuția principală a Australiei la Primul Război Mondial a fost trimiterea unei uriașe forțe de soldați voluntari – 400 000 de militari, constituind mai mult de jumătate din întreaga populație masculină aptă de război dintr-o populație australiană totală situată sub 5 milioane de oameni – pentru a apăra interesele britanice pe cealaltă parte a globului, în Franța și în Orientul Mijlociu. Peste 300 000 de soldați au fost trimiși în străinătate, dintre care două treimi au fost răniți sau uciși. Aproape fiecare mic oraș australian are câte un cenotaf în centrul orașului, pe care sunt enumerate numele localnicilor uciși în război.

Cel mai cunoscut aport australian în Primul Război Mondial a fost atacul trupelor ANZAC (Corpul Armatelor din Australia și Noua Zeelandă) asupra trupelor turce care apărau peninsula Gallipoli (fotografia 7.5). Trupele ANZAC au debarcat pe 25 aprilie 1915, au suferit pierderi mari din cauza conducerii incompetente a generalului britanic aflat la cârma operațiunii și au fost retrase în 1916, când Marea Britanie ajunsese deja la concluzia că operațiunea fusese un eșec. De atunci, Ziua ANZAC (25 aprilie), aniversarea debarcărilor de la Gallipoli, a rămas cea mai importantă și mai emoționantă sărbătoare națională din Australia.

Pentru cei care nu sunt australieni, accentul pus pe Ziua ANZAC ca sărbătoare națională australiană este dincolo de orice înțelegere. De ce ar trebui o țară să *sărbătorească* sacrificarea tinerilor săi trădați de conducerea

britanică pe cealaltă parte a globului, într-o peninsulă care rivalizează cu Sudanul în privința relevanței pentru interesele naționale ale Australiei? Dar am învățat să îmi țin gura închisă și să nu pun astfel de întrebări raționale din moment ce, chiar și astăzi, prietenii mei australieni izbucnesc în lacrimi în timp ce vorbesc despre debarcarea de la Gallipoli de acum un secol. Explicația este aceea că nimic nu ilustrează mai bine disponibilitatea australienilor de a muri pentru țara lor mamă decât sacrificiul tinerilor australieni de la Gallipoli. Acel eveniment a ajuns să fie privit drept momentul nașterii națiunii australiene, reflectând opinia larg răspândită conform căreia nașterea oricărei națiuni necesită un sacrificiu și vărsare de sânge. Măcelul de la Gallipoli simbolizează mândria națională a australienilor, care au luptat acolo pentru patria lor britanică ca australieni, nu ca locuitori ai Victoriei, sau tasmanieni sau sud-australieni – și dăruirea emoțională cu care australienii s-au identificat ca supuși britanici fideli.

Această autoidentificare a fost reaccentuată în 1923, când o conferință a țărilor membre ale Imperiului britanic a ajuns la concluzia că dominioanele britanice își puteau numi ambasadori proprii sau reprezentanți diplomatici în țări străine, în loc să fie reprezentați de ambasadorul britanic. Canada, Africa de Sud și Irlanda și-au numit prompt reprezentanții diplomatici. Însă Australia nu a făcut-o, pe motiv că nu existase un entuziasm public în țară pentru a afișa semne vizibile ale independenței față de Marea Britanie.

Cu toate acestea, relația Australiei cu Marea Britanie nu a fost mereu asemănătoare cu aceea a unui copil cuminte care caută aprobarea mamei, ci include și o componentă de dragoste și de ură. Un exemplu personal este cel al unui prieten de-al meu care a lucrat la un abator australian de oi, o parte din ale cărui produse erau vândute pentru consum intern în Australia, în timp ce altele erau congelate și exportate în Marea Britanie. În cutiile de ficăței de oaie destinate exportului în Marea Britanie, prietenul meu și colegii săi aruncau ocazional câte o vezică biliară, al cărei gust amar este de neuitat. Exemple mai serioase ale componentei de ură din relația Australiei cu Marea Britanie sunt opiniile exprimate de prim-miniștrii australieni după al Doilea Război Mondial, pe care le voi cita mai jos.

*

Pentru Australia, semnificația celui de-al Doilea Război Mondial a fost foarte diferită de cea a Primului Război Mondial, deoarece Australia însăși a fost atacată și au avut loc bătălii grele pe insule din apropierea Australiei, nu pe cealaltă parte a globului. Predarea marii baze navale a Marii Britanii din Singapore către trupele japoneze este adesea considerată un punct de cotitură în evoluția imaginii de sine a Australiei.

În cele două decenii de după Primul Război Mondial, Japonia și-a construit armata și marina, a lansat un război nedeclarat împotriva Chinei și s-a conturat ca un pericol pentru Australia. În rolul său de apărătoare a Australiei, Marea Britanie a răspuns consolidându-și baza din capătul Peninsulei Malaysia, în Singapore, deși acea bază se afla la circa 5 000 de

kilometri de continentul australian. Australia s-a bazat pe protecția oferită de acea bază britanică îndepărtată și pe flota britanică chiar mai îndepărtată concentrată în Atlantic și în Marea Mediterană. Dar Marea Britanie nu poate fi considerată unica vinovată pentru eșecul ulterior al strategiei din Singapore, deoarece Australia a neglijat, în același timp, propria apărare. Australia a renunțat la recrutarea obligatorie în 1930 și a format doar o forță aeriană de mici dimensiuni și o flotă. Cea din urmă nu includea nici un portavion, nave de luptă sau nave de război mai mari decât vasele de croazieră ușoare, neoferind speranțe de protecție pentru Australia și pentru legăturile sale maritime internaționale împotriva unui atac japonez. În același timp, Marea Britanie se confrunta cu o amenințare mai gravă și imediată din partea Germaniei și a rămas în urmă în privința pregătirilor militare împotriva Japoniei.

La fel ca la începutul Primului Război Mondial, când Marea Britanie a declarat din nou război Germaniei, pe 3 septembrie 1939, prim-ministrul australian a anunțat prompt, fără să consulte parlamentul, că „Marea Britanie a declarat război și, prin urmare, Australia este, la rândul ei, în război cu Germania". La fel ca în Primul Război Mondial, Australia nu a avut inițial nici un interes direct în teatrul european de luptă al celui de-al Doilea Război Mondial, pe cealaltă parte a lumii, unde Germania lupta împotriva Poloniei, a Marii Britanii, a Franței și a altor țări din Europa Occidentală. Cu toate acestea, la fel ca în timpul Primului Război Mondial, Australia a trimis trupe pentru a lupta pe teatrul european, dar și în Africa de Nord și în Creta. Pe măsură ce riscul de atac din partea Japoniei a crescut, guvernul australian a cerut întoarcerea acestor trupe pentru a apăra Australia. Premierul britanic, Winston Churchill, a încercat să-i liniștească pe australieni promițând că Marea Britanie și flota sa urmau să folosească baza din Singapore pentru a apăra Australia împotriva invaziei japoneze și împotriva oricărei flote japoneze care ar fi putut apărea în apele australiene. După cum aveau să arate evenimentele, acele promisiuni nu au avut nici o bază reală.

Japonia a atacat Statele Unite, Marea Britanie, Australia și Indiile Orientale Olandeze începând cu 7 decembrie 1941. Pe 10 decembrie, la doar trei zile după declarația de război a Japoniei, bombardierele japoneze au scufundat singurele două nave de război britanice disponibile în Extremul Orient pentru a apăra Australia, cuirasatul *Prince of Wales* (fotografia 7.6) și crucișătorul de linie *Repulse*. Pe 15 februarie 1942, generalul britanic aflat la comandă în Singapore s-a predat armatei japoneze, trimițând 100 000 de trupe britanice și coloniale în lagărele de prizonieri – cea mai severă înfrângere militară pe care Marea Britanie a suferit-o în istoria sa (fotografia 7.7). Din păcate, în rândul acelor trupe s-au numărat 2 000 de soldați australieni care sosiseră în Singapore cu doar trei săptămâni înainte, pe 24 ianuarie, pentru a ajuta la apărare. În lipsa navelor britanice care să asigure protecția Australiei, aceleași portavioane japoneze care bombardaseră baza navală americană de la Pearl Harbor au bombardat puternic orașul

australian Darwin pe 19 februarie 1942 (fotografia 7.8). Aceasta a fost primul dintre cele peste 60 de raiduri aeriene japoneze asupra Australiei, la care s-a adăugat o tentativă de incursiune în portul Sydney din partea unui submarin japonez.

Pentru australieni, căderea redutei din Singapore nu a fost doar un șoc și un eșec militar îngrozitor: a fost considerată o trădare a Australiei de către britanici. În timpul înaintării japonezilor spre Singapore, prim-ministrul australian, John Curtin, i-a transmis lui Churchill că, dacă Marea Britanie urma să evacueze Singapore după toate asigurările conform cărora baza era inexpugnabilă, aceasta ar fi constituit o trădare din partea britanicilor. Dar Singapore s-a prăbușit din cauza faptului că Marea Britanie avea prea multe obligații militare, pe teatre de război foarte îndepărtate, în vreme ce forțele japoneze erau superioare din punct de vedere numeric față de forțele britanice și cele coloniale.

Australia era vinovată pentru că își neglijase securitatea. Cu toate acestea, ostilitatea australienilor față de Marea Britanie a persistat mult timp. În 1992, la 50 de ani de la capitularea din Singapore, prim-ministrul australian, Paul Keating, a denunțat flagrant Marea Britanie și a dat curs urii într-un discurs adresat parlamentului australian: „La școală […] am învățat despre respectul de sine și demnitatea Australiei – nu despre un complex de inferioritate față de o țară care a decis să nu apere Peninsula Malaysiană, să nu își facă griji față de Singapore și să nu ne dea trupele înapoi pentru a ne putea apăra de dominația japoneză. Aceasta a fost țara de care voi (membrii parlamentului australian aparținând celor două partide conservatoare) v-ați legat [...] chiar și când v-a lăsat baltă."

Cele mai importante lecții ale celui de-al Doilea Război Mondial pentru Australia au fost două. În primul rând, Marea Britanie se dovedise incapabilă să apere Australia. În schimb, apărarea Australiei a depins de numărul mare de trupe, nave și avioane americane comandate de generalul american MacArthur, care și-a stabilit cartierul general în Australia. MacArthur a comandat operațiuni, inclusiv unele în care au fost implicate trupe australiene, în mare parte de unul singur: nu a existat un parteneriat egal între Statele Unite și Australia. Deși exista îngrijorare cu privire la posibilitatea debarcării japonezilor în Australia, amenințarea nu s-a materializat. Dar era evident că orice apărare a Australiei împotriva debarcărilor ar fi fost asigurată de SUA, nu de Marea Britanie. Pe măsură ce războiul împotriva Japoniei a evoluat lent pe parcursul a aproape patru ani, trupele australiene au luptat împotriva japonezilor pe insulele Noua Guinee, Noua Britanie, Solomon și, în final, în Borneo. Trupele australiene au jucat un rol vital în oprirea tentativei Japoniei, în 1942, de a avansa pe Calea Kokoda pentru a cuceri orașul Port Moresby, capitala colonială a Noii Guinee Australiene. Totuși, după acel moment, MacArthur a retrogradat trupele australiene la participarea în operațiuni secundare, departe de liniile de front. Prin urmare, deși Australia a fost atacată direct în cel de-al Doilea Război Mondial, și nu în Primul Război Mondial, victimele Australiei în al

Doilea Război Mondial au fost, în mod paradoxal, mai puțin de jumătate din cele din Primul Război Mondial.
În al doilea rând, cel de-al Doilea Război Mondial a arătat Australiei că, în timp ce trupele australiene luptaseră în ambele războaie pe fronturi europene îndepărtate, existau riscuri imediate pentru Australia în apropiere, în Asia. Pe bună dreptate, Australia a ajuns să vadă în Japonia *marele* inamic. Aproximativ 22 000 de soldați australieni capturați de japonezi în timpul războiului au fost supuși unor condiții incredibil de brutale în lagărele de prizonieri de război japoneze, unde 36% dintre prizonierii australieni au murit: un procent mult mai mare decât proporția de 1% de soldați americani și britanici din lagărele de prizonieri din Germania și decât proporția soldaților germani din lagărele de prizonieri americane și britanice. Un fapt deosebit de șocant pentru australieni a fost marșul morții din Sandakan, în care 2 700 de soldați australieni și britanici capturați de japonezi și încarcerați la Sandakan, pe insula Borneo, au fost forțați să mărșăluiască de-a lungul insulei, înfometați și bătuți, până când majoritatea supraviețuitorilor (și așa puțini) au fost executați.

*

După cel de-al Doilea Război Mondial, a avut loc o slăbire treptată a legăturilor Australiei cu Marea Britanie și o schimbare în autoidentificarea australienilor drept „britanici loiali din Australia", fapt care a condus la eliminarea politicii Australia Albă. Chiar și pentru istoricii fără vreun interes deosebit legat de Australia, aceste modificări oferă un model de schimbare a răspunsurilor la întrebarea „cine suntem?" Astfel de schimbări nu pot apărea la fel de repede în cazul națiunilor, compuse din grupuri cu interese diferite, precum în cazul indivizilor. În Australia, schimbările s-au întins pe parcursul a mai multor decenii și continuă chiar și în zilele noastre.
Al Doilea Război Mondial a avut consecințe imediate asupra politicii de imigrație a Australiei. Încă din 1943, prim-ministrul australian concluzionase că populația redusă de australieni (mai puțin de 8 milioane în 1945) nu putea apăra imensul continent împotriva amenințărilor din Japonia (cu o populație de peste 100 de milioane), Indonezia (situată la doar 300 de kilometri distanță), cu o populație care se apropia de 200 de milioane, sau China (cu o populație de un miliard). În comparație cu densitățile mari de populație din Japonia, Java și China, Australia părea nepopulată și era atrăgătoare pentru invazia asiatică – cel puțin așa a gândit prim-ministrul, însă asiaticii înșiși nu au gândit astfel. Celălalt argument pentru mai multă imigrație a fost convingerea greșită conform căreia o populație mare era esențială pentru ca orice țară să dezvolte o economie puternică de tip occidental.
Nici unul dintre aceste argumente nu avea sens. Au existat întotdeauna și vor exista motive convingătoare din cauza cărora Australia are o densitate a populației mult mai mică decât Japonia sau Java. Japonia și Java sunt dominate de un climat umed și sunt în întregime acoperite de pământ fertil, iar o mare parte din suprafața acestor insule este potrivită pentru o

agricultură extrem de productivă. Dar cea mai mare parte a suprafeței Australiei este acoperită de deșert arid și doar o mică parte constituie teren agricol productiv. În ceea ce privește necesitatea unei populații mari pentru a construi o economie puternică de tip occidental, succesele economice ale Danemarcei, Finlandei, Israelului și statului Singapore, toate cu o populație de doar un sfert din cea a Australiei, ne arată cum calitatea contează mai mult decât cantitatea în atingerea succesului economic. De fapt, Australia s-ar descurca mult mai bine cu o populație mai mică decât cea din prezent, deoarece astfel s-ar reduce impactul uman asupra peisajului australian fragil și ar crește raportul dintre resursele naturale și populație.
Însă prim-miniștrii australieni din anii 1940 nu au fost nici ecologiști, nici economiști, așa că Australia postbelică s-a angajat într-un program rapid de încurajare a imigrației. Din păcate, nu au existat suficiente cereri din sursele preferate de imigrație ale Marii Britanii și Irlandei pentru a îndeplini ținta dorită, iar politica Australiei Albe a limitat celelalte opțiuni. Să-i convingă pe unii militari americani staționați în Australia să rămână nu era o posibilitate atractivă, deoarece prea mulți dintre ei erau afro-americani. În schimb, a doua cea mai bună sursă (după Marea Britanie și Irlanda) vizată de Australia pentru imigrație a devenit nordul Europei. Cea de-a treia alegere a fost sudul Europei, de unde aveau să vină și restaurantele italiene și grecești pe care le-am frecventat în 1964. Susținătorii imigrației australiene au anunțat o descoperire surprinzătoare: „Printr-o selecție adecvată, italienii devin cetățeni excelenți". Ca prim pas în această direcție, prizonierii de război italieni și germani care fuseseră aduși în Australia au avut voie să rămână.
Ministrul australian pentru imigrație dintre 1945 și 1949, Arthur Calwell, a fost un rasist declarat. El a refuzat chiar să permită bărbaților australieni care luaseră decizia nepatriotică de a se căsători cu femei japoneze, chineze sau indoneziene să își aducă miresele sau copiii în Australia. Calwell scria astfel: „Nici o femeie japoneză și nici un metis nu vor fi admiși în Australia; pur și simplu, nu sunt doriți și sunt permanent indezirabili [...] o Australie plină de corcituri este imposibilă". Pe lângă Marea Britanie, o altă sursă de imigranți despre care Calwell a scris aprobator era reprezentată de cele trei republici baltice (Estonia, Letonia și Lituania), a căror anexare de către Rusia generase emigrarea a mii de albi bine educați, cu ochii și culoarea părului asemănătoare cu cele ale britanicilor. În 1947, Calwell a vizitat lagărele de refugiați din Europa postbelică și a descoperit că acestea ofereau „exemplare umane splendide" și a scris aprobator despre republicile baltice: „Mulți dintre oamenii lor aveau părul roșcat și ochii albaștri. Erau, de asemenea, multe persoane cu părul blond platinat de ambele sexe." Rezultatul acestei încurajări selective a imigrației a fost că, din 1945 până în 1950, Australia a primit aproximativ 700 000 de imigranți (un număr echivalent cu aproape 10% din populația sa din 1945), jumătate dintre ei britanici, iar restul din alte țări europene. În 1949, Australia a cedat și a permis rămânerea soțiilor japoneze ale soldaților.

Distrugerea politicii Australia Albă, care a generat imigranții asiatici și restaurantele asiatice care m-au întâmpinat la Brisbane în 2008, a fost rezultatul a cinci considerente: protecția militară, evoluțiile politice din Asia, schimbările comerțului australian, imigranții înșiși și politica britanică. În ceea ce privește considerentele militare, cel de-al Doilea Război Mondial demonstrase că Marea Britanie nu mai era o putere militară în Pacific; în schimb, legăturile militare ale Australiei trebuiau să fie cu Statele Unite. Acestea au fost recunoscute oficial prin tratatul de securitate ANZUS din 1951, între SUA, Australia și Noua Zeelandă, care nu implica și Marea Britanie. Războiul din Coreea, intensificarea amenințărilor comuniste în Malaya și Vietnam, precum și intervențiile militare indoneziene în Noua Guinee Olandeză, în partea malaysiană a insulei Borneo și în Timorul portughez au constituit un avertisment pentru Australia în privința proliferării problemelor de securitate din apropiere. Criza Suezului din 1956, în urma căreia Marea Britanie nu a reușit să-l răstoarne pe președintele Nasser al Egiptului și a fost forțată să se supună presiunii economice a Statelor Unite, a arătat slăbiciunea militară și economică a Marii Britanii. Spre șocul australienilor, în 1967, Marea Britanie și-a anunțat intenția de a-și retrage toate forțele militare de la est de Canalul Suez. Acel moment a marcat sfârșitul oficial al rolului tradițional al Marii Britanii de protectoare a Australiei.

În ceea ce privește evoluțiile politice asiatice, fostele colonii, protectorate și mandate din Asia au devenit națiuni independente, printre ele numărându-se Indonezia, Timorul de Est, Papua Noua Guinee, Insulele Filipine, Malaysia, Vietnam, Laos, Cambodgia și Thailanda. Aceste țări se aflau în apropierea Australiei: Papua Noua Guinee la doar câțiva kilometri distanță, iar Indonezia și Timorul de Est la doar 300 de kilometri distanță. Toate aceste țări și-au conceput propriile politici externe, lăsând în urmă politicile externe ale foștilor lor stăpâni coloniali. Totodată, ele creșteau din punct de vedere economic.

În ceea ce privește comerțul, Marea Britanie a fost de departe cel mai mare partener comercial al Australiei, reprezentând 45% din importurile Australiei și 30% din exporturile sale chiar până la începutul anilor 1950. O intensificare rapidă a comerțului australian cu Japonia s-a produs odată cu depășirea ostilităților dintre cele două țări, bazate pe rasism și pe conflictul din al Doilea Război Mondial, conducând la semnarea unui acord comercial cu Japonia în 1957, iar apoi, în 1960, la ridicarea interdicției de a exporta minereu de fier în Japonia. Până în anii 1980, principalul partener comercial al Australiei devenise Japonia (!), urmată de Statele Unite, cu Marea Britanie situată mult în urmă. În 1982, Japonia a primit 28% din exporturile australiene, SUA 11%, iar Marea Britanie doar 4%. Însă era o contradicție evidentă pentru că, în timp ce transmitea Japoniei și altor țări asiatice intenția de a avea relații comerciale, Australia respingea stabilirea japonezilor și a altor asiatici pe teritoriul ei.

Următorul factor care a subminat politica de imigrație a Australiei Albe a fost schimbarea produsă în rândul imigranților australieni. Toți acei italieni, greci, estonieni, letoni și lituanieni care imigraseră după al Doilea Război Mondial erau, fără îndoială, albi, dar nu erau britanici. Nu împărtășeau imaginea tradițională a australienilor despre ei înșiși ca supuși fideli ai Marii Britanii. De asemenea, nu împărtășeau puternicele prejudecăți rasiste împotriva asiaticilor care predominaseră atât în Marea Britanie, cât și în Australia până în anii 1950.

În cele din urmă, nu doar Australia s-a îndepărtat de Marea Britanie; și Marea Britanie s-a îndepărtat de Australia. Interesele celor două țări erau în schimbare, iar imaginea de sine devenea din ce în ce mai demodată. Guvernul britanic a recunoscut aceste realități crude înaintea guvernului australian, dar această recunoaștere a fost foarte dureroasă de ambele părți. Schimbările din Marea Britanie au atins apogeul în perioada în care am locuit acolo, între 1958 și 1962. În mod tradițional, australienii se considerau cetățeni britanici în interiorul Imperiului britanic, datorită originii populației, a comerțului britanic și a protecției militare, toate aflate în schimbare. În același timp, britanicii își vedeau în mod tradițional identitatea ca fiind bazată pe deținerea celui mai mare imperiu din istoria lumii („imperiul în care soarele nu apune niciodată"), apoi pe poziția de conducere din cadrul Commonwealth-ului britanic. Imperiul și apoi Commonwealth-ul au fost principalii parteneri comerciali ai Marii Britanii și surse importante de trupe: gândiți-vă la toți acei australieni, neozeelandezi, indieni și canadieni care au murit alături de trupele britanice în ambele războaie mondiale. Dar comerțul Marii Britanii cu Commonwealth-ul a scăzut, iar privirea Londrei se îndrepta spre Europa, la fel cum comerțul Australiei cu Marea Britanie a scăzut, în vreme ce atenția ei se îndrepta către Asia și Statele Unite. Coloniile din Africa și din Asia ale Marii Britanii deveniseră independente, își dezvoltau propriile identități naționale, își formulau propriile politici externe chiar și în cadrul Commonwealth-ului și (în pofida obiecțiilor britanice) au forțat Africa de Sud să iasă din Commonwealth din cauza politicilor sale rasiste de apartheid. În timp ce Australia se simțea presată să aleagă între Marea Britanie și Asia, plus Statele Unite, Marea Britanie se simțea presată să aleagă între Commonwealth și Europa.

În 1955, Marea Britanie a decis să se retragă din negocierile dintre șase țări din Europa de Vest (Franța, Germania, Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg) de a forma o Comunitate Economică Europeană (CEE, originea pieței comune de astăzi). În pofida așteptărilor britanice din 1955, cele șase (țări din vestul Europei) au reușit să aducă la viață CEE fără Marea Britanie în 1957. În 1961, prim-ministrul britanic, Harold Macmillan, a recunoscut schimbarea intereselor Marii Britanii. Europa devenea mai importantă pentru Marea Britanie decât Commonwealth-ul, atât din punct de vedere economic, cât și politic. Prin urmare, Marea Britanie a solicitat aderarea la CEE. Această cerere și ulterioarele au constituit un șoc pentru relația

Australiei cu Marea Britanie, chiar mai dur decât dezastrul din Singapore, deși acesta din urmă fusese mai dramatic și avea o puternică încărcătură simbolică, rămânând și astăzi o importantă sursă de resentimente pentru australieni.

Cererea Marii Britanii de a adera la CEE a generat o confruntare inevitabilă între interesele britanice și cele australiene. Cele șase membre ale CEE impuneau bariere tarifare comune împotriva importurilor din afara Comunității Europene, bariere pe care Marea Britanie trebuia, la rândul ei, să le aplice. Acestea ar fi urmat să fie aplicate produselor alimentare australiene și metalelor prelucrate, pentru care Marea Britanie era încă o piață importantă de export. Exporturile alimentare australiene în Marea Britanie ar fi urmat să fie înlocuite de alimente franceze, olandeze, italiene și daneze. Prim-ministrul Macmillan cunoștea foarte bine această realitate dură, la fel ca și prim-ministrul australian, Robert Menzies. Macmillan a promis Australiei și altor țări ale Commonwealth-ului că Marea Britanie urma să insiste să apere interesele Commonwealth-ului în negocierile cu CEE. Dar părea puțin probabil ca Macmillan să aibă câștig de cauză și, de fapt, cei șase au refuzat să facă concesii semnificative în interesul Australiei.

Reacțiile australienilor la cererea Marii Britanii de admitere în CEE au amintit de reacțiile lor după dezastrul din Singapore. Cererea a fost denunțată ca fiind imorală, necinstită, o bază pentru nemulțumiri morale – și o trădare a episodului Gallipoli, a unui secol de alte sacrificii australiene pentru patria britanică și a moștenirii britanice care stătea la baza identității naționale tradiționale a Australiei. Șocul a fost atât simbolic, cât și material. Aveau să urmeze șocuri simbolice chiar mai puternice. Legea britanică privind imigrația din Commonwealth din 1962, care avea drept scop stoparea imigrației în interiorul Commonwealth-ului din Indiile de Vest și Pakistan, a evitat aparențele rasiste, punând capăt dreptului automat al *tuturor* cetățenilor Commonwealth-ului (inclusiv al australienilor) de a intra și de a locui în Marea Britanie. Legea britanică a imigrației din 1968 a interzis dreptul automat de intrare în Marea Britanie pentru toți străinii (australienii fiind considerați de acum încolo străini!) care nu aveau cel puțin un bunic de origine britanică, excluzând astfel o mare parte dintre australieni la acel moment. În 1972, Marea Britanie îi declara pe australieni *străini*. Ce insultă!

Pe scurt, nu australienii au fost cei care și-au declarat independența. În schimb, patria mamă a fost cea care a căutat propria independență, a rupt legăturile cu Commonwealth-ul și și-a dezonorat copiii.

Negocierile britanicilor cu CEE s-au derulat cu o lentoare agonizantă, fiind marcate de numeroase sincope. Președintele Franței, Charles de Gaulle, și-a exercitat dreptul de veto la prima cerere britanică din 1963. De asemenea, el a votat împotrivă și la a doua cerere britanică, în 1967. În urma demisiei și a decesului lui de Gaulle, a treia cerere britanică, în 1971, a fost aprobată de cele șase țări europene și de cetățenii britanici în cadrul unui referendum național. La acea vreme, Marea Britanie mai reprezenta doar 8% din

exporturile australiene. Politicienii australieni își dăduseră seama că aderarea la CEE era un interes vital al Marii Britanii, că Australia nu trebuia și nu se putea opune intereselor britanice și că relația anterioară a Australiei cu Marea Britanie devenise istorie.

*

Din perspectiva australiană, poate părea că identitatea acestora s-a schimbat brusc și complet în 1972, când Partidul Laburist din Australia, sub conducerea prim-ministrului Gough Whitlam, a ajuns la putere pentru prima dată după 23 de ani. În primele sale 19 zile în funcție, chiar înainte de a numi un nou cabinet, Whitlam și adjunctul lui s-au angajat într-un program de eliminare a schimbărilor selective din Australia, a cărui viteză și amploare au puține paralele în lumea modernă. Modificările introduse în acele 19 zile au inclus următoarele decizii: renunțarea la serviciul militar obligatoriu; retragerea tuturor trupelor australiene din Vietnam; recunoașterea Republicii Populare Chineze; independența statului Papua Noua Guinee, pe care Australia îl administra de mai bine de jumătate de secol în baza unui mandat acordat de Liga Națiunilor și apoi de Națiunile Unite; interzicerea vizitelor echipelor sportive străine selectate pe criterii rasiale (o decizie care viza în special echipele sud-africane); renunțarea la nominalizarea australienilor pentru titlurile de onoare ale Marii Britanii (demnitatea de cavaler, Ordinul Imperiului Britanic, Ordinul St. Michael și St. George, și așa mai departe) și înlocuirea lor cu un nou sistem de decorații australiene; și repudierea oficială a politicii Australia Albă. Odată aprobat întregul cabinet al lui Whitlam, acesta a adoptat mai multe măsuri în cadrul programului său intensiv: reducerea vârstei de vot la 18 ani; creșterea salariului minim; reprezentarea Teritoriului de Nord și a capitalei Australiei în senatul federal; crearea consiliilor legislative în ambele teritorii; necesitatea unor studii de impact asupra mediului pentru orice investiție industrială; creșterea bugetului alocat aborigenilor; salariu egal pentru femei; divorț fără acordul ambelor părți; un sistem de asigurări medicale cuprinzător; și mari schimbări în educație, care includeau eliminarea taxelor universitare, sporirea ajutorului financiar pentru școli și transferul responsabilității pentru finanțarea învățământului terțiar către statul federal. Whitlam a descris corect reformele sale ca pe o „recunoaștere a unor lucruri deja petrecute“ și nu ca pe o revoluție izbucnită din neant. De fapt, identitatea britanică a Australiei dispăruse treptat. Dezastrul din Singapore fusese un prim mare șoc, tratatul de securitate ANZUS din 1951 fusese o recunoaștere timpurie a stării de fapt, amenințările comuniste din Europa de Est și din Vietnam fuseseră semnalele de avertizare. Dar Australia a continuat să privească spre Londra și să lupte alături de Marea Britanie mult timp după dezastrul din Singapore. Trupele australiene au luptat alături de trupele britanice din Malaya împotriva insurgenților comuniști la sfârșitul anilor 1940, iar apoi în partea malaysiană a insulei Borneo, împotriva insurgenților indonezieni, la începutul anilor 1960. Australia a permis Marii

Britanii să își testeze bombele atomice în deșerturile australiene izolate la sfârșitul anilor 1950, în efortul de a menține statutul Marii Britanii de putere militară mondială independentă de SUA. Australia a fost printre puținele națiuni care au sprijinit atacul britanic asupra Egiptului în 1956. În 1954, prima vizită făcută în Australia de către un monarh britanic în funcție, regina Elisabeta, a fost întâmpinată de o enormă revărsare de sentimente pro-britanice: peste 75% dintre australieni au ieșit pe străzi pentru a o saluta (fotografia 7.9). În momentul în care regina Elisabeta a vizitat din nou Australia, în 1963, la doi ani de la prima cerere a Marii Britanii de admitere în CEE, australienii s-au dovedit mult mai puțin interesați de ea și de Marea Britanie.

Renunțarea la politica Australiei Albe se produsese treptat, înainte ca Whitlam să îi marcheze sfârșitul oficial, admiterea soțiilor japoneze ale soldaților australieni în 1949 fiind o primă etapă. În cadrul Planului Colombo pentru dezvoltare asiatică, Australia a acceptat 10 000 de studenți asiatici în anii 1950. Disprețuitul test de dictare aplicat potențialilor imigranți a fost abandonat în 1958. Legea migrației din același an a permis „asiaticilor distinși și cu înalte calificări“ să imigreze. Prin urmare, când Whitlam a anunțat sfârșitul politicii Australia Albă în 1972 și a repudiat toate formele oficiale de discriminare rasială, acțiunile sale au stârnit mult mai puține proteste decât s-ar fi putut aștepta pentru abolirea unei politici care fusese susținută atât de puternic vreme de peste un secol. Între 1978 și 1982, Australia a primit, din punct de vedere al proporției din populație, mai mulți refugiați din Indochina decât oricare altă țară din lume. La sfârșitul anilor 1980, aproape jumătate dintre australieni erau născuți în afara Australiei sau aveau cel puțin un părinte născut în altă țară. În 1991, asiaticii reprezentau peste 50% dintre imigranții din Australia. În 2010, procentul cetățenilor născuți în afara țării (peste 25%) era al doilea în lume, situat doar în urma Israelului. Influența imigranților asiatici a fost disproporționată: studenții asiatici au ajuns să ocupe peste 70% dintre locurile din școlile de top din Sydney, studenții asiatici păreau să constituie o proporție importantă dintre cei pe care i-am văzut plimbându-se în campusul Universității din Queensland în 2008, iar asiaticii și alți non-europeni constituie acum mai mult de jumătate din numărul studenților la medicină australieni.

Alte schimbări au fost politice și culturale. În 1986, Australia a pus capăt dreptului de apel final la Consiliul Privat al Marii Britanii, eliminând astfel ultima urmă concretă a suveranității britanice, marcând independența totală a Australiei. În 1999, Înalta Curte a Australiei a declarat Marea Britanie „o țară străină“. Pe plan cultural, dominația din anii 1960 a gastronomiei britanice, simbolizată de plăcintele cu carne și de bere, a fost larg îmbogățită de multe influențe internaționale – și nu doar de restaurantele italiene, grecești și ocazionalele restaurante chinezești ale anilor 1960. Vinurile australiene se numără astăzi printre cele mai bune din lume. (Sugestie: recomand mai ales Noble One al podgoriei De Bortoli ca vin de desert excelent, dar accesibil, Penfolds Grange ca vin roșu excelent și mai puțin

accesibil, iar Morris of Rutherglen's Muscat ca un vin alcoolizat accesibil.) Opera din Sydney (fotografia 7.10), deschisă în 1973, și astăzi privită ca un simbol al Australiei, precum și drept una dintre marile realizări ale arhitecturii moderne, a fost proiectată de arhitectul danez Jørn Utzon.
Dezbaterile pornind de la întrebarea *cine suntem?* au vizat nu doar realitatea identității australiene, ci aparent fiecare simbol posibil al identității. Trebuia ca moneda australiană să fie numită în continuare liră sterlină, precum în Marea Britanie, sau să poarte un nume distinct australian, precum *roo* (de la kangaroo, cangur)? (Decizia finală a fost de a renunța la liră în favoarea unui sistem zecimal și a unei monede cu nume american sau internațional, dolarul.) Mai trebuia oare ca imnul național al Australiei să fie „God Save the Queen"? (În 1984, imnul britanic a fost înlocuit, în cele din urmă, cu „Advance Australia Fair)". Mai trebuia ca drapelul național al Australiei să fie bazat pe Union Jack? (Încă este.) Mai era cazul ca înfrângerea eroică australiană în fața turcilor de la Gallipoli în 1915, în sprijinul intereselor britanice, să constituie cea mai mare sărbătoare națională a Australiei sau trebuia să fie înlocuită de eroica victorie australiană împotriva japonezilor, pe Calea Kokoda din Noua Guinee, în 1942, care urmărise apărarea intereselor australiene? (Există încă Ziua ANZAC care comemorează evenimentele de la Gallipoli.) Mai trebuia Australia să recunoască suveranitatea reginei Marii Britanii sau trebuia să devină o republică? (Încă o recunoaște pe regină.)

*

Cum se încadrează Australia în cadrul nostru de analiză privind crizele și schimbarea selectivă?
Pentru Australia, mai mult decât pentru orice altă țară analizată, problema centrală a fost o dezbatere continuă cu privire la întrebările despre identitatea națională și valorile fundamentale (factorii nr. 6 și 11, tabelul 1.2): Cine suntem? Este Australia un avanpost britanic al unei populații albe care se întâmplă să fie aproape de Asia, dar nu prea îi observă pe vecinii săi asiatici? Australienii sunt supuși britanici fideli care depind pentru încrederea de sine de aprobarea Marii Britanii, care doresc protecția Marii Britanii, care nu simt nevoia ca națiunea lor să aibă ambasadori în străinătate și care, pentru a-și demonstra loialitatea față de patria britanică, au ales să moară în număr mare în locuri îndepărtate ale lumii, importante din punct de vedere strategic pentru Marea Britanie, dar nu și pentru Australia? Sau Australia este, în schimb, o națiune independentă aflată la periferia Asiei, cu propriile interese naționale, politică externă autonomă și ambasadori, cu legături mai puternice cu Asia decât cu Europa și cu o moștenire culturală britanică în declin cu timpul? Această dezbatere nu a început să se desfășoare serios decât după cel de-al Doilea Război Mondial, și continuă și astăzi. Chiar în timp ce Australia purta o dezbatere despre identitatea sa ca mândru avanpost al Imperiului britanic, Marea Britanie își dezbătea propria identitate de centru al acelui imperiu (în declin) și se

străduia să își asume o nouă identitate ca putere fără atribute imperiale, cu relații strânse cu Europa Continentală.
Tema autoevaluării oneste (factorul nr. 7) a caracterizat din ce în ce mai mult Australia după al Doilea Război Mondial, deoarece australienii au ajuns să recunoască situația nouă a Australiei în lumea modernă. Australienii au recunoscut cu reticență că Marea Britanie, fostul lor partener comercial principal, devenise doar un partener comercial minor, că fostul lor mare inamic, Japonia, era acum cel mai important partener comercial și că nu mai era o strategie viabilă pentru Australia să funcționeze ca un avanpost alb britanic de la periferia Asiei.
Impulsul schimbărilor în Australia a fost parțial extern, parțial intern. O parte a impulsului a fost puterea în declin a Marii Britanii, sfârșitul imperiului colonial al Marii Britanii și puterea în creștere a Japoniei, a Chinei și a altor țări din Asia. În același timp, o parte a impulsului a fost de natură internă, întrucât populația australiană a devenit, prin imigrație, mai puține britanică și din ce în ce mai asiatică, adoptând totodată influențe europene nebritanice, iar această schimbare demografică a generat noi politici.
Australia ilustrează izbitor schimbările selective și construirea unui zid (factorul nr. 3). Principalele aspecte care s-au schimbat includ modul în care australienii se percep; dezvoltarea unei politici externe independente, renunțând astfel la rolul conducător asumat de Marea Britanie; o populație și o cultură din ce în ce mai multi-etnice (mult mai mult în orașe decât în zonele rurale); și orientarea politică și economică către Asia și SUA. În același timp, alte aspecte importante au rămas neschimbate. Australia este încă o democrație parlamentară. Australia încă menține legături simbolice importante cu Marea Britanie, cum ar fi faptul că regina Marii Britanii este în continuare conducătoarea statului australian, portretul reginei apare în continuare pe bancnota de cinci dolari a Australiei și pe monedele sale, iar drapelul australian încorporează în continuare steagul britanic. Australia menține în continuare valori sociale extrem de egalitare și un individualism puternic. Societatea australiană are încă o serie de caracteristici care o fac inconfundabilă, precum pasiunea pentru sport: în special pentru fotbalul cu reguli australiene (inventat în Australia și jucat nicăieri în altă parte), pentru înot și pentru sporturile britanice – cricket și rugby. Liderii politici australieni înșiși adoptă pasiunile naționale chiar și când acestea sunt periculoase: premierul Harold Holt a murit în funcție, înecându-se în 1967, în timp ce înota într-o zonă periculoasă, cu curenți oceanici puternici.
În majoritatea țărilor care fac multe schimbări selective, acestea producându-se de-a lungul mai multor ani. Unul dintre puținele exemple de program consolidat constând în multe schimbări lansate simultan este furtuna de 19 zile a premierului australian Gough Whitlam, din 1 până în 19 decembrie 1972.
Problema lipsei constrângerilor (factorul nr. 12) a fost importantă pentru Australia, iar libertatea (sau lipsa acesteia) a suferit modificări cu timpul.

Până la cel de-al Doilea Război Mondial, oceanele au protejat Australia de orice risc real de atac, așa cum au protejat Statele Unite ale Americii de la declararea independenței până la atacurile din 11 septembrie 2001. După bombardamentele japoneze asupra orașului Darwin, la 19 februarie 1942, australienii și-au dat seama că țara lor nu mai era liberă de constrângerile externe.

Cu toate acestea, chiar și înainte de 1942, societatea australiană dominată de influențe europene a depins de ajutorul aliaților de nădejde (factorul nr. 4): inițial Marea Britanie, care în anii de după sosirea primei flote chiar a furnizat hrană, iar mai târziu a asigurat apărarea; și, începând cu al Doilea Război Mondial, Statele Unite. Deși Australia nu a fost niciodată în pericol de atac direct înainte de bombardamentul de la Darwin, australienii simțeau unele îngrijorări cu privire la expansiunile militare și coloniale întreprinse de Franța, Germania, Statele Unite și Japonia în insulele Pacificului, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Australia depindea de flota britanică pentru protecția împotriva acestor pericole într-o măsură atât de mare, încât țara nu a reușit să își asume responsabilitatea (factorul nr. 2) pentru propria apărare în anii 1930 și a permis propriilor forțe armate să se atrofieze.

Schimbările din Australia în ultimii 70 de ani nu au venit ca răspuns la o criză acută, ci au fost, în schimb, un proces gradual desfășurat pe o perioadă mai lungă și accelerat după al Doilea Război Mondial, într-o perioadă în care identitatea britanică a Australiei s-a transformat dintr-o realitate într-un mit. În timp ce australienii înșiși s-ar putea să nu folosească cuvântul „criză", consider că este utilă vizualizarea transformării Australiei ca o criză cu desfășurare lentă, deoarece problemele sale privind schimbarea selectivă au fost similare cu cele din alte țări care au răspuns unor crize bruște. În acest sens, schimbările recente din Australia seamănă cu schimbările din aceleași decenii din Germania (capitolul 6), care s-au desfășurat, de asemenea, încet. Desigur, au existat câteva momente notabile pe parcursul evoluțiilor lente ale Australiei: în special scufundarea vaselor *Prince of Wales* și *Repulse*, dezastrul din Singapore și raidul aerian asupra orașului Darwin, toate petrecute într-un interval de 71 de zile. Dar criza și schimbările din Australia nu au inclus elemente asemănătoare cu șocul transformator al sosirii navelor de război ale comodorului Perry, pe 8 iulie 1853, pentru Japonia, atacul rus din 30 noiembrie 1939 pentru Finlanda, lovitura de stat a lui Pinochet și moartea lui Allende, pe 11 septembrie 1973, pentru Chile și lovitura de stat eșuată de pe 1 octombrie 1965 și genocidul ulterior pentru Indonezia.

În cazul Australiei, reevaluarea valorilor sale fundamentale și seria de schimbări selective cu siguranță nu s-au terminat. În 1999, Australia a organizat un referendum cu privire la îndepărtarea reginei Marii Britanii de la conducerea statului și la transformarea țării într-o republică. Deși referendumul nu a trecut, 55% dintre alegători votând pentru păstrarea sistemului actual, cu zeci de ani în urmă ar fi fost de neconceput chiar

organizarea unui astfel de referendum și cu atât mai mult posibilitatea unui vot de 45%. Procentul australienilor care s-au născut în Marea Britanie scade rapid. Organizarea unui alt referendum privind adoptarea unui regim republican pare să fie doar o chestiune de timp, iar șansele unui vot „da“ vor fi mai mari. Într-un deceniu sau două, este posibil ca asiaticii să constituie peste 15% din populația Australiei și a legiuitorilor săi, precum și peste 50% dintre studenții din universitățile australiene de top. Mai devreme sau mai târziu, Australia va alege un asiatic ca prim-ministru. (În momentul în care scriu această propoziție, un imigrant vietnamez este deja guvernator al Australiei de Sud.) Pe măsură ce aceste schimbări se produc, nu va părea oare anacronic ca Australia să o păstreze pe regina Marii Britanii ca șefă a statului, să îi mențină portretul pe bancnote și să păstreze un steag australian bazat pe drapelul britanic?

Partea a III-a

Națiunile și lumea: crize în desfășurare

Capitolul 8
Ce soartă va avea Japonia?

Japonia astăzi – Economie – Avantaje – Datorii de stat – Femei – Nou-născuți – Îmbătrânire și decădere – Imigrație – China și Coreea – Administrare a resurselor naturale – Încadrare a crizei

Am discutat până acum despre crizele prin care au trecut șase națiuni. În cazul primelor patru națiuni, crizele au explodat brusc. Momentele în care acestea s-au produs se plasează într-un interval cuprins între 1853 (Japonia Erei Meiji) și 1973 (Chile). În cazul următoarelor două națiuni, crizele au apărut treptat, dar au ajuns la apogeu în urmă cu jumătate de secol. Deși nu putem pretinde că vreuna dintre aceste crize a ajuns la o rezolvare completă (sau la un impas total), au trecut totuși suficiente decenii în fiecare caz, permițându-ne să analizăm în mod util rezultatele.

În următoarele patru capitole, vom discuta despre crizele care par să se desfășoare în prezent, pentru care numai viitorul ne va spune dacă au constituit într-adevăr o criză importantă și ale cărei rezultate rămân incerte. Aceste capitole privesc Japonia contemporană, Statele Unite și întreaga lume. Din moment ce discuțiile noastre despre crizele din trecut au inclus Japonia Erei Meiji, să începem discuția noastră despre posibile crize actuale ale Japoniei. (În acest capitol voi avea în vedere doar probleme specifice acestei țări, însă Japonia este, desigur, expusă și la problemele mondiale care vor fi abordate în capitolul 11.) Prietenii și rudele mele japoneze, precum și japonezii, în general, recunosc mai multe probleme naționale care îi îngrijorează. Există și alte probleme care mă îngrijorează în legătură cu Japonia, dar pe care japonezii înșiși tind să le dezavueze sau să le ignore. Însă prea multe discuții despre Japonia se îndreaptă fie spre critici extrem de dure, fie spre extrema opusă a admirației lipsită de critici. Prin urmare, să prefațăm discuția despre problemele Japoniei moderne cu o trecere în revistă a punctelor sale forte. Vom vedea că, atât pentru Japonia, cât și pentru alte țări, unele dintre punctele sale forte sunt legate de unele dintre problemele sale. Punctele forte despre care voi discuta au legătură cu economia Japoniei, capitalul uman, cultura și cu mediul înconjurător.

*

Japonia este astăzi a treia cea mai mare economie a lumii, depășită recent doar de China. Japonia furnizează aproximativ 8% din producția economică globală, aproape jumătate din cea a celei mai mari economii a lumii (Statele

Unite) și mai mult decât dublă față de cea a Marii Britanii, o altă țară renumită pentru capacitatea de producție. În general, producția economică națională este rezultatul a două valori: numărul de persoane dintr-o țară înmulțit cu producția medie pe cap de locuitor. Producția națională a Japoniei este atât de ridicată deoarece are o populație mare (a doua după Statele Unite în rândul democrațiilor prospere), dar și pentru că are o productivitate individuală medie ridicată.
În timp ce datoria publică mare a Japoniei atrage multă atenție (mai multe despre aceasta mai jos), cu toate acestea, Japonia este principala națiune creditoare din lume. Are a doua cea mai mare rezervă valutară din lume și rivalizează cu China în privința cumpărării de datorii americane.
Un factor important în spatele puterii sale economice este reprezentat de cheltuielile mari în cercetare și în dezvoltare pentru stimularea inovației. Japonia este pe locul trei în clasamentul investițiilor anuale în cercetare și în dezvoltare, în spatele Chinei și al Statelor Unite, care au populații mult mai mari. În termeni relativi, proporția din produsul său intern brut (PIB) pe care o dedică cercetării și dezvoltării, 3,5%, este aproape dublă față de SUA (doar 1,8%) și este considerabil mai mare decât cea a altor două țări cunoscute pentru investițiile în cercetare și în dezvoltare, Germania (2,9%) și China (2%).
În fiecare an, Forumul Economic Mondial raportează pentru națiunile lumii indicele competitivității globale, care cumulează 12 indici influențând productivitatea economică a unei țări. De mulți ani, Japonia se clasează constant printre primele 10 țări din lume în ceea ce privește acest indice; Japonia, Singapore și Hong Kong sunt singurele trei economii din afara Europei Occidentale și a Americii de Nord care se clasează în top 10. Motivele din spatele poziției de vârf a Japoniei includ două lucruri care sunt evidente pentru orice vizitator: infrastructura excelentă a Japoniei și căile de transport, precum cea mai bună rețea de căi ferate din lume; și forța sa de muncă sănătoasă, bine educată, deosebit de pricepută la matematică și științe (mai multe în secțiunea următoare). Alte motive de pe listă sunt mai puțin evidente, dar sunt cunoscute străinilor care fac afaceri în Japonia. În ordine aleatorie, fără a încerca să le ordonăm după importanță, motivele includ: controlul inflației; relații de cooperare dintre angajatori și angajați; piețe locale foarte competitive; instituții de cercetare de înaltă calitate care produc o mulțime de oameni de știință și ingineri; piața internă mare; șomaj scăzut; mai multe brevete de invenții înregistrate anual pe cap de locuitor decât în orice altă țară; protecția drepturilor de proprietate și a proprietății intelectuale; absorbția rapidă a tehnologiei; consumatori și oameni de afaceri sofisticați; și personal de afaceri bine pregătit. Promit să nu vă testez cu un chestionar bazat pe această listă indigestă, dar mesajul care trebuie înțeles este clar: există multe motive pentru care afacerile japoneze sunt competitive pe piețele mondiale.
În cele din urmă, să nu uităm o caracteristică a economiei japoneze care aduce beneficii financiare uriașe astăzi, dar care ar putea provoca probleme

în viitor. Singurele două țări ale căror economii depășesc Japonia sunt SUA și China, dar acestea alocă o mare parte din bugetele lor cheltuielilor militare. Japonia nu are aceleași costuri datorită unei clauze din constituția din 1947, impusă de SUA (și apreciată acum de o mare parte dintre japonezi), care a redus forțele armate ale Japoniei la un nivel minim.

*

Un alt punct forte al Japoniei, pe lângă cel economic, este „capitalul său uman", adică vigoarea populației sale. Această populație este de peste 120 de milioane și este sănătoasă și foarte educată. Speranța de viață este cea mai ridicată din lume: 80 de ani pentru bărbați, 86 de ani pentru femei. Inegalitatea socio-economică care limitează șansele pentru o mare parte dintre americani este mult mai redusă în Japonia, care este a treia cea mai egalitară națiune din lume în privința distribuirii veniturilor, fiind devansată doar de Danemarca și de Suedia. Acesta este parțial rezultatul politicilor japoneze de învățământ: școlile din zonele defavorizate din punct de vedere socio-economic au clase mai mici ca număr de elevi (raport mai mic între numărul de elevi și numărul de profesori) decât școlile din zone mai bogate, facilitând astfel accesul copiilor săraci la o educație bună. (În schimb, sistemul școlar american tinde să perpetueze inegalitatea prin gruparea mai multor elevi în sălile de clasă în zonele sărace.) În Japonia, statutul social depinde mai mult de educație decât de ereditate și de relațiile familiei: din nou, opusul tendințelor din Statele Unite. Pe scurt, în loc să investească în mod disproporționat doar într-o parte a cetățenilor săi, Japonia investește în toți, cel puțin în toți bărbații. (Voi spune mai multe despre femeile japoneze mai jos.)

Alfabetizarea și nivelurile educaționale atinse de elevi în Japonia sunt aproape cele mai înalte din lume. Înscrierea copiilor japonezi atât la grădiniță, cât și la școala gimnazială este aproape universală, deși nici una dintre ele nu este obligatorie. Testările aplicate elevilor din întreaga lume arată că studenții japonezi se situează pe locul patru în topul abilităților matematice și științifice, în fața tuturor țărilor europene și a Statelor Unite. Japonia este pe locul doi, întrecută doar de Canada, în privința proporției adulților – aproape 50% – care urmează studii superioare după terminarea liceului. Echilibrarea acestor puncte forte ale educației japoneze este o critică frecventă a japonezilor înșiși, care consideră că există o presiune prea mare asupra elevilor de a se concentra pe note, punând un accent insuficient pe automotivare și pe gândire independentă. Un rezultat este că, odată ce studenții japonezi scapă de atmosfera presantă din liceu și ajung la universitate, concentrarea pe studiu scade.

Deși nu există un mod simplu de a măsura puterea culturală, identitatea națională și calitatea vieții, există multe dovezi anecdotice cu privire la aceste caracteristici în țară. După cum observă rapid vizitatorii străini ajunși în țară, capitala sa, Tokyo, rivalizează cu Singapore pentru titlul de cel mai curat oraș din Asia și este unul dintre cele mai curate orașe din lume. Acest lucru se datorează faptului că toți copiii japonezi învață să fie curați și să facă

curățenie ca parte a responsabilității lor de a proteja Japonia și de a o transmite generației următoare. (Textele explicative de la siturile arheologice japoneze evidențiază uneori cu mândrie dovezi ale curățeniei japoneze din cele mai vechi timpuri.) Vizitatorii observă, de asemenea, siguranța și ratele scăzute ale criminalității din orașele japoneze. Populația încarcerată din Japonia este mult mai mică decât cea din Statele Unite: aproximativ 80 000 de condamnați față de aproape 2,5 milioane. Revoltele și jafurile sunt rare în Japonia. Tensiunile etnice sunt scăzute în comparație cu SUA și Europa, din cauza omogenității etnice a Japoniei și a minorităților reduse ca număr. (După voi arăta mai jos, acesta este un alt exemplu de avantaj care aduce dezavantaje.)

În cele din urmă, printre punctele forte ale Japoniei se numără avantaje mari oferite de mediu. Productivitatea agricolă japoneză este ridicată datorită combinației dintre clima temperată, care o scutește de dăunătorii agricoli tropicali, precipitații mari concentrate în sezonul de creștere din timpul verii și soluri vulcanice fertile. Acestea contribuie la capacitatea Japoniei de a susține una dintre cele mai mari densități demografice medii din lumea industrială, calculată în raport cu procentul mic (12%) din suprafața Japoniei în care sunt concentrate populația și agricultura. (Cea mai mare parte a teritoriului Japoniei este compusă din păduri și munți care permit subzistența unor populații mici și practicarea unei agriculturi la scară redusă.) Scurgerea nutrienților din aceste soluri fertile face râurile și apele de coastă să conțină o abundență de pești, crustacee, alge marine comestibile și alte vietăți acvatice. Japonia este al șaselea cel mai mare producător mondial de fructe de mare, obținute anterior doar în apele de coastă, dar acum pescuite în întreaga lume de flotele oceanice japoneze. Ca urmare a tuturor acestor avantaje oferite de mediu, Japonia a avut o evoluție neobișnuită în lumea antică, deoarece, cu cel puțin 10 000 de ani înainte de adoptarea agriculturii, vânătorii-culegătorii japonezi s-au stabilit în sate și au practicat olăritul, renunțând la stilul de viață nomad, cu puține posesii. Până la explozia demografică din ultimul secol și jumătate, Japonia și-a acoperit toate nevoile alimentare din surse interne.

*

Să trecem acum de la punctele forte ale Japoniei la problemele sale. Dacă ar fi întrebați care este cea mai gravă problemă a Japoniei, economiștii ar răspunde probabil că este „datoria națională imensă a guvernului său". Datoria este în prezent de aproximativ 2,5 ori mai mare decât PIB-ul anual al Japoniei, reprezentând valoarea a tot ceea se produce în Japonia într-un an. Acest fapt înseamnă că, chiar dacă japonezii ar aloca toate veniturile și eforturile lor pentru a achita datoria națională și nu ar produce nimic pentru ei înșiși, tot ar fi nevoie de doi ani și jumătate pentru a o achita. Mai rău, datoria a crescut continuu ani la rând. Spre comparație, în timp ce conservatorii fiscali americani sunt foarte preocupați de datoria națională a Statelor Unite, este în continuare echivalentă „doar" cu PIB-ul anual. Grecia și Spania sunt două țări europene de notorietate pentru problemele lor

economice, dar raportul dintre datoria și PIB-ul Japoniei este dublu față de Grecia și de patru ori mai mare decât al Spaniei (în momentul în care scriu această propoziție). Datoria publică a Japoniei este comparabilă cu cea a întregii zone euro, care este alcătuită din 17 țări a căror populație totală este triplă față de cea a Japoniei.
De ce nu s-a prăbușit guvernul japonez sau nu a intrat în faliment din cauza acestei poveri? În primul rând, cea mai mare parte a datoriei nu este către creditori străini, ci către cetățeni japonezi care dețin obligațiuni, către întreprinderi japoneze și către fonduri de pensii (multe dintre ele deținute de guvern), precum și către Banca Japoniei; nici una dintre aceste părți nu face presiuni asupra guvernului. În schimb, o mare parte din datoriile Greciei provin de la creditori străini, care fac presiuni dure și solicită Greciei să își schimbe politicile fiscale. În pofida întregii datorii pe care guvernul japonez o are față de cetățeni, Japonia este o națiune creditoare netă pentru alte țări, acestea datorând bani Japoniei. În al doilea rând, ratele dobânzilor din Japonia sunt menținute la un nivel scăzut (sub 1%) prin politică de stat, pentru a permite achitarea dobânzilor de către stat. De asemenea, creditorii japonezi, precum și străinii au în continuare atât de multă încredere în capacitatea de plată a guvernului, încât continuă să cumpere obligațiuni guvernamentale. De fapt, acesta este principalul mod în care cetățenii și companiile japoneze își investesc economiile. Dar nimeni nu știe cât de mult poate crește datoria până când creditorii Japoniei să își piardă încrederea, iar guvernul să declare faliment.
În ciuda acestor rate scăzute ale dobânzii, mărimea datoriei și numărul mare de persoane în vârstă și pensionate fac dobânzile, costurile de sănătate și securitate socială să consume o mare parte din veniturile fiscale ale guvernului. Acest fapt reduce fondurile guvernamentale care altfel ar putea fi alocate pentru investiții în educație, în cercetare și în dezvoltare, în infrastructură și în alte motoare ale creșterii economice care ar putea stimula veniturile fiscale. Problema este exacerbată de faptul că impozitele impuse de guvernul japonez și, prin urmare, veniturile fiscale sunt relativ scăzute în comparație cu standardele țărilor dezvoltate. Practic, datoria este deținută în principal de japonezii mai în vârstă, care și-au investit banii fie direct (cumpărând obligațiuni de stat), fie indirect (primind pensii din fonduri care au investit masiv în obligațiuni de stat) – în timp ce cei care plătesc, în cele din urmă, dobânda acestor datorii sunt în principal japonezii mai tineri, care încă muncesc și plătesc impozite. Prin urmare, datoria actuală a Japoniei este un transfer din partea japonezilor mai tineri către japonezii în vârstă, ceea ce generează un conflict între generații și semnifică o ipotecare a viitorului Japoniei. Această ipotecă este în creștere, deoarece populația tânără a Japoniei se reduce, în timp ce populația sa mai în vârstă este în creștere (vezi mai jos).
Soluțiile propuse pentru reducerea datoriei includ majorarea impozitelor, reducerea cheltuielilor guvernamentale și reducerea pensiilor japonezilor în vârstă. Acestea și toate celelalte soluții propuse se dovedesc a ridica multe

dificultăți. Așadar, datoria publică a Japoniei este o mare problemă, recunoscută pe scară largă în Japonia, care există de mult timp, a continuat să se agraveze de-a lungul anilor și în privința căreia nu există un acord asupra unei soluții.

*

Celelalte probleme fundamentale admise cel mai adesea de japonezii înșiși sunt cele patru chestiuni legate de rolul femeilor, rata redusă și în scădere a natalității, scăderea populației și îmbătrânirea acesteia. Să începem cu rolul femeilor.

În teorie, femeile și bărbații japonezi au același statut. Constituția japoneză din 1947, redactată de guvernul de ocupație al Statelor Unite și încă în vigoare astăzi, conține o clauză (redactată de o femeie americană) care proclamă egalitatea de gen. Această clauză propusă a fost adoptat în fața opoziției aprige a guvernului nipon, iar unii parlamentari japonezi doresc să o modifice.

În realitate, femeile japoneze se confruntă cu multe bariere societale în calea egalității. Desigur, barierele pe care le voi descrie acum există și în alte țări. Dar aceste bariere sunt mai puternice – iar diferențele de gen în sănătate, educație și în acces pe piața muncii și în politică sunt mai mari – în Japonia mai mult decât în orice altă națiune industrializată bogată, cu excepția Coreii de Sud. Am speculat că acest lucru se datorează faptului că Japonia este țara bogată industrializată în care rolul femeii a fost până de curând cel mai subordonat și stereotipizat. De exemplu, când ieșea în public, o femeie japoneză trebuia să rămână la trei pași în urma soțului ei. Pentru a nu lungi acest text, voi descrie barierele sociale cu care se confruntă femeile ca generalizări, însă ele variază în rândul populației Japoniei în funcție de zonă și de vârstă: de exemplu, sunt mai accentuate în zonele rurale decât în Tokyo și mai puternice pentru persoanele în vârstă decât pentru tinerii japonezi.

În spațiul conjugal, diviziunea de gen din rândul cuplurilor căsătorite japoneze este adesea denumită „pachetul de căsătorie“. Prevalează o diviziune ineficientă a muncii, prin care soțul muncește pentru două persoane în afara casei și, prin urmare, sacrifică timpul care ar putea fi petrecut cu copiii, în timp ce soția rămâne acasă și sacrifică posibilitatea unei cariere împlinite. Angajatorii se așteaptă ca angajații (în mare parte bărbați) să stea până târziu la birou și să iasă apoi la băut cu toții după muncă. Acest lucru face dificil pentru soții japonezi să împartă responsabilitățile casnice cu soțiile lor chiar dacă vor. Bărbații japonezi fac mai puține treburi în casă decât cei din alte țări bogate industrializate: de exemplu, doar aproximativ două treimi din numărul de ore săptămânale ale bărbaților americani. Bărbații japonezi cu soții care lucrează nu prestează mai multe ore de munci casnice decât cei ale căror soții sunt gospodine. În schimb, soțiile sunt cele care au grijă de copiii lor, de soți, de părinții în vârstă, de părinții bătrâni ai soților – și administrează finanțele familiei în timpul liber rămas. Multe soții japoneze jură astăzi că vor fi ultima generație de femei încărcate cu aceste responsabilități.

La locul de muncă, femeile japoneze au o reprezentare redusă și salarii mici. Reprezentarea scade abrupt odată cu creșterea nivelului de responsabilitate. Deși femeile reprezintă 49% dintre studenți și ocupă 45% din locurile de muncă pentru începători, acestea ocupă doar 14% din posturile din facultăți (față de 33–44% în SUA, Marea Britanie, Germania și Franța), 11% din posturile de nivel mediu și înalt, 2% din funcțiile în consiliile de administrație, 1% din funcțiile executive de conducere și mai puțin de 1% din funcțiile de directori. La aceste niveluri superioare, Japonia rămâne în urma tuturor marilor țări industrializate, cu excepția Coreii de Sud (din nou). În politica japoneză există puține femei, iar Japonia nu a avut niciodată o femeie prim-ministru. Diferența salarială dintre bărbați și femei pentru angajații cu normă întreagă este a treia cea mai mare (depășită doar de Coreea de Sud și de Estonia) din rândul a 35 de țări industrializate bogate. O angajată japoneză este plătită în medie cu doar 73% din salariul unui bărbat angajat la același nivel, comparativ cu 85% pentru o țară industrializată bogată medie și până la 94% pentru Noua Zeelandă. În câmpul muncii, obstacolele pentru femei includ zilele lungi de muncă, nevoia socializării după muncă și problema îngrijirii copiilor în cazul în care o mamă trebuie să rămână după program pentru socializare sau dacă soțul ei nu este disponibil sau nu dorește să își asume această sarcină.

Creșterea copilului este o mare problemă pentru mamele japoneze care lucrează. Pe hârtie, legea japoneză garantează femeilor patru săptămâni de concediu de maternitate înainte de naștere și opt săptămâni după aceea; unii bărbați japonezi au, de asemenea, dreptul la concediul de paternitate; iar o lege din 1992 dă dreptul părinților să își ia un an întreg de concediu neplătit pentru a crește un copil dacă aleg acest lucru. În practică, aproape toți tații și majoritatea mamelor nu iau acest concediu la care au dreptul. În schimb, 70% dintre femeile angajate au renunțat la muncă după nașterea primului lor copil, iar majoritatea nu se mai întorc la muncă mulți ani sau chiar niciodată. Deși este ilegal ca un angajator japonez să facă presiuni asupra femeilor pentru ca acestea să renunțe la locul de muncă, mamele japoneze sunt, de fapt, supuse unor astfel de constrângeri. Puține servicii de îngrijire a copiilor sunt disponibile mamelor japoneze care lucrează din cauza lipsei femeilor imigrante care s-ar putea ocupa de îngrijirea copilului (vezi mai jos) și pentru că există puține centre de îngrijire private sau de stat, spre deosebire de situația din Statele Unite și din Scandinavia. Opinia japoneză larg răspândită este, în schimb, că o mamă ar trebui să stea acasă, să aibă grijă singură de copiii mici și să nu muncească.

Rezultatul este o dilemă pentru femeile japoneze la locul de muncă. Pe de o parte, multe sau majoritatea femeilor japoneze vor să lucreze și vor să aibă, de asemenea, copii și să petreacă timp cu ei. Pe de altă parte, companiile japoneze investesc foarte mult în formarea unui angajat, se așteaptă să ofere un loc de muncă pe viață și ca angajatul, în schimb, să lucreze ore întregi și să rămână acolo pe viață. Companiile sunt reticente să angajeze și să instruiască femei, deoarece s-ar putea ca acestea să întrerupă munca pentru

a avea copii, sau poate că unele nu ar dori să facă ore suplimentare la serviciu și s-ar putea să nu se întoarcă la muncă după nașterea unui copil. Prin urmare, femeile nu prea primesc oferte și tind să nu accepte eventuale oferte pentru locuri de muncă cu normă întreagă în companiile japoneze.
Actualul premier al Japoniei, Shinzo Abe, este un conservator care nu a manifestat interes pentru problemele femeilor. Cu toate acestea, recent, el a făcut o schimbare și a anunțat că dorește să găsească modalități de a ajuta mamele să se întoarcă la muncă – multe persoane bănuiesc că propunerea nu a apărut din cauza unor griji brusc descoperite față de femei, ci din cauza scăderii populației din Japonia și, prin urmare, a reducerii forței de muncă (mai multe despre acest subiect, mai jos). Jumătate din populația Japoniei și jumătate dintre absolvenții de studii superioare sunt femei. Prin urmare, lipsa de activitate a femeilor înseamnă pentru Japonia pierderea a jumătate din capitalul său uman. Abe a propus ca mamele care muncesc să își poată lua trei ani de concediu de maternitate, având asigurată întoarcerea la locul de muncă, ca guvernul să extindă infrastructura de creșe și de grădinițe, iar firmele să primească stimulente financiare pentru a angaja femei. Dar multe femei japoneze, inclusiv unele dintre prietenele mele cu studii universitare și cu experiență internațională, se opun propunerii lui Abe. Ele bănuiesc că este doar o conspirație a statului pentru a ține femeile japoneze acasă!

*

Următoarea problemă demografică a Japoniei este rata redusă a natalității și aflată în scădere. Japonezii recunosc seriozitatea acestei probleme, dar nu știu cum să o rezolve.
Rata redusă a natalității și continua ei scădere caracterizează toate țările dezvoltate. Însă Japonia are cea mai scăzută rată a natalității din lume: 7 nașteri pe an la 1 000 de locuitori, comparativ cu 13 în Statele Unite, 19 în medie în întreaga lume și peste 40 în unele țări africane. Mai mult, această rată a natalității deja redusă în Japonia este în scădere. Dacă în ultimii ani ar fi fost extrapolat liniar declinul de la an la an, s-ar fi putut prezice că natalitatea Japoniei ar fi ajuns la zero în anul 2017, moment în care nu s-ar mai fi născut bebeluși japonezi! Evident, lucrurile nu au luat această turnură, dar este adevărat că rata natalității, deja foarte scăzută, este în scădere în Japonia.
O modalitate alternativă de reprezentare a nașterilor este prin ceea ce se numește rata totală a fertilității: adică numărul total de bebeluși născuți de o femeie de-a lungul vieții. Pentru întreaga lume, numărul mediu este de 2,5 copii; pentru țările din lumea dezvoltată, cu cele mai mari economii, acesta variază între 1,3 și 2 bebeluși (de exemplu, 1,9 pentru SUA). Numărul pentru Japonia este de numai 1,27 bebeluși, aproape de capătul clasamentului; Coreea de Sud și Polonia sunt printre puținele țări cu valori mai mici. Numărul mediu de copii pe care trebuie să îi nască o femeie pentru ca populația să rămână stabilă – așa-numita rată de înlocuire – este puțin mai mare de 2. Japonia împreună cu alte țări dezvoltate au o rată medie de fertilitate totală situată sub rata de înlocuire. Pentru alte țări din

lumea dezvoltată, aceasta nu este o problemă, deoarece imigrația menține dimensiunile populației constante sau chiar generează creșteri, în pofida fertilității scăzute. Prin urmare, absența imigrației în Japonia determină o scădere demografică, după cum vom discuta mai departe.
Unul dintre motivele scăderii natalității Japoniei este faptul că vârsta primei căsătorii a crescut: acum este în jur de 30 de ani pentru bărbați și femei. Acest lucru înseamnă mai puțini ani înainte de menopauză în care o femeie poate concepe copii. Un motiv mai important pentru scăderea natalității este faptul că rata căsătoriei (adică numărul căsătoriilor anuale la 1 000 de persoane) scade rapid în Japonia. S-ar putea obiecta că rata căsătoriei scade și în majoritatea celorlalte țări dezvoltate fără a provoca scăderea catastrofală a natalității pe care Japonia o înregistrează, pentru că multe nașteri au loc cu mame necăsătorite: 40% din toate nașterile din SUA, 50% în Franța și 66% în Islanda. Dar această situație nu se petrece în Japonia, unde mamele necăsătorite sunt responsabile de o proporție neglijabilă a nașterilor: doar 2%.
De ce evită tot mai mult japonezii să se căsătorească și să aibă copii? Când au fost chestionați în legătură cu acest lucru, au oferit mai multe motive. Unul dintre ele este economic: este mai ieftin și mai confortabil să rămâi singur sau să locuiești cu părinții decât să te muți, să te căsătorești și să plătești pentru propriul apartament, la care se adaugă apoi și cheltuielile de întreținere a copiilor. În special pentru femei, căsătoria și maternitatea pot fi catastrofale din punct de vedere economic, îngreunându-le obținerea sau păstrarea unui loc de muncă. Un alt motiv oferit este libertatea de a fi singur(ă), în special în cazul femeilor care nu doresc să fie împovărate de treburi casnice, de responsabilități față de soț, de sarcina îngrijirii copilului, a propriilor părinți în vârstă și a părinților vârstnici ai soțului. Un alt motiv este faptul că mulți japonezi de azi, atât bărbați, cât și femei, în proporții egale, consideră căsătoria „inutilă“ pentru o viață împlinită.
În ciuda acestor contraargumente, 70% dintre japonezii necăsătoriți susțin în continuare că vor să se căsătorească. Atunci, de ce nu reușesc să găsească un partener potrivit? În mod tradițional, acest lucru nu necesita efort din partea lor, deoarece căsătoriile japoneze erau aranjate de pețitori (numiți nakoudo) care aranjau interviuri formale prin care tinerii necăsătoriți puteau întâlni potențiali parteneri de căsătorie. În 1960, aceasta era încă forma de căsătorie predominantă în Japonia. De atunci, numărul în scădere al celor care se ocupă de astfel de aranjamente și popularizarea ideii occidentale a căsătoriei romantice au determinat scăderea mariajelor aranjate la numai 5% din toate căsătoriile. Dar mulți tineri japonezi moderni sunt prea ocupați cu munca, prea lipsiți de experiență legată de întâlniri sau prea jenați pentru a dezvolta o relație romantică.
Eliminarea treptată a căsătoriilor aranjate în ultimele decenii a coincis cu creșterea comunicării electronice prin e-mail, SMS și telefoane mobile și cu reducerea aferentă a abilităților sociale. Un exemplu grăitor mi-a fost prezentat de un prieten japonez care, în timp ce lua masa într-un restaurant,

și-a îndreptat atenția asupra unui cuplu de tineri, bine îmbrăcați, care stăteau tăcuți și jenați, unul lângă celălalt, la o masă din apropiere. Amândoi țineau capul înclinat și se uitau în jos, nu unul la celălalt. Prietenul meu a observat că fiecare ținea un telefon mobil în poală și că atingeau pe rând tastele. În cele din urmă, prietenul meu și-a dat seama ce se petrecea: atât băiatul, cât și fata se simțeau prea incomod pentru a vorbi direct unul cu celălalt, astfel că apelaseră la mesaje pe telefoanele mobile. Nu este o modalitate bună de a dezvolta și de a consolida relații romantice! Desigur, tinerii americani sunt, de asemenea, dependenți de comunicarea electronică, dar ei (spre deosebire de contemporanii lor japonezi) sunt moștenitori ai unei tradiții culturale a întâlnirilor.

*

Ratele de natalitate și de căsătorie reduse și în continuă scădere ale Japoniei sunt direct responsabile pentru două mari probleme recunoscute la scară largă în Japonia: populația în scădere și îmbătrânită.

Deoarece natalitatea Japoniei a fost ani la rândul sub nivelul de înlocuire, era evident că populația Japoniei va înceta să crească și va începe să scadă. Cu toate acestea, cifrele recensământului au confirmat, în mod uimitor, că temutul moment se produsese. După ce recensământul din 2010 indicase o populație de 128 057 352, recensământul din 2015 a indicat o populație de 127 110 000, adică o scădere de aproape 1 milion de oameni. După tendințele actuale și conform distribuției pe vârste a populației Japoniei, se preconizează că se va produce o scădere de aproximativ 40 de milioane până în anul 2060, ajungându-se la o populație de doar 80 de milioane.

Consecințele scăderii populației Japoniei și trecerea acesteia de la o viață rurală la una urbană sunt deja vizibile. Japonia închide aproximativ 500 de școli pe an. Depopularea rurală face satele și orașele mici să fie abandonate. Există temeri că, în absența creșterii populației ca presupus motor al creșterii economice, o Japonie mai puțin populată va fi mai săracă și mai puțin puternică pe scena mondială. În 1948, Japonia era a cincea cea mai populată țară din lume; în 2007, avea doar a zecea cea mai mare populație, după Nigeria și Bangladesh; iar conform proiecțiilor actuale, în câteva decenii, ea va rămâne în urma unor țări lipsite de putere precum Congo și Ethiopia. Acest lucru este considerat umilitor conform ipotezei tacite că o țară cu o populație mai mică decât Congo va fi mai slabă și mai puțin importantă decât Congo.

Prin urmare, în 2015, prim-ministrul Shinzo Abe a declarat că administrația sa dorește să mențină populația Japoniei la cel puțin 100 de milioane, încercând să crească rata medie a fertilității de la 1,4 la 1,8 copii de fiecare femeie. Dar creșterea numărului de nou-născuți va depinde de alegerea tinerilor japonezi, mai degrabă decât de Abe. Am menționat deja motivele pentru care tinerii japonezi, indiferent dacă ei cred că Japonia va fi o națiune mai puternică datorită creșterii numărului de copii, aleg să nu fie ei cei care dau naștere acelor copii.

Este populația în declin „o problemă“ pentru Japonia? Există multe țări care au populații mult mai mici decât Japonia și care sunt totuși actori importanți pe scena mondială și se bucură de prosperitate, printre ele Australia, Finlanda, Israel, Olanda, Singapore, Suedia, Elveția și Taiwan. Desigur, aceste țări nu sunt lideri militari mondiali, dar Japonia nu este nici astăzi o astfel de putere din cauza constituției sale și a pacifismului japonez larg consimțit. În opinia mea, nu cred că Japonia ar ajunge într-o situație mai rea, ci chiar într-una mult mai bună cu o populație mai mică, deoarece acest lucru ar însemna o reducere a nevoilor de resurse interne și importate. Vom vedea ulterior că presiunea asupra resurselor a fost unul dintre blestemele istoriei moderne japoneze, care afectează țara și astăzi și că japonezii înșiși consideră că țara lor este înfometată de resurse. Prin urmare, consider că populația japoneză în scădere este unul dintre avantajele sale majore, nu o problemă.

Chiar și japonezii îngrijorați de populația în scădere a țării lor sunt de acord că o problemă mult mai mare este aceea că populația îmbătrânește. Japonia este deja țara cu cea mai mare speranță de viață din lume (84 de ani, comparativ cu 77 pentru Statele Unite și doar 40–45 pentru multe țări africane) și cu cel mai mare procent de bătrâni. În zilele noastre, 23% din populația Japoniei are peste 65 de ani, iar 6% peste 80 de ani. Până în anul 2050 se estimează că aceste cifre vor fi de aproape 40%, respectiv 16%. (În Mali, cifrele aferente sunt de doar 3%, respectiv 0,1%.) În acel moment, japonezii cu vârste de peste 80 de ani vor fi mai numeroși decât copiii sub 14 ani, iar persoanele de peste 65 de ani vor fi de trei ori mai numeroase decât copiii sub 14 ani.

Desigur, personal nu am nimic împotriva oamenilor cu vârste de peste 80 de ani (asta ar constitui ură de sine, pentru că acum am 82 de ani). Însă chiar și un lucru bun poate fi o povară, iar acest lucru este valabil și pentru persoanele în vârstă. Un număr mare de bătrâni creează o povară pentru sistemul național de sănătate, deoarece persoanele în vârstă sunt mult mai predispuse îmbolnăvirii decât persoanele mai tinere: sunt afectați în special de boli cronice, incurabile, greu de vindecat sau costisitoare, precum bolile de inimă și demența. Pe măsură ce proporția populației de peste 65 de ani crește, procentul populației de pensionari crește, de asemenea, iar procentul de angajați scade. Acest lucru înseamnă mai puțini angajați tineri ca surse de sprijin pentru un număr tot mai mare de pensionari mai în vârstă: tinerii fie îi susțin direct prin sprijin financiar și îngrijire personală în familie, fie îi sprijină indirect prin pensii publice și sisteme de sănătate finanțate de veniturile impozitate ale angajaților tineri. Raportul dintre angajați și pensionari a scăzut în mod catastrofal: de la 9 lucrători la fiecare pensionar în 1965, la 2,4 astăzi, preconizându-se un raport de 1,3 pentru 2050.

Probabil veți spune că Japonia nu este singura țară cu o natalitate în scădere, cu o populație care îmbătrânește și cu o povară tot mai mare asupra sistemelor sale de pensii și de securitate socială. Aceleași probleme apar în toată lumea dezvoltată; Japonia se confruntă cu o versiune extremă a acestor

probleme. Și americanii sunt preocupați de viitoarea subfinanțare a sistemului de securitate socială. Toate țările din vestul Europei au, de asemenea, valori ale natalității sub rata de înlocuire, două chiar mai mici decât cele ale Japoniei. Dar Statele Unite și Europa nu sunt la fel de preocupate de aceste probleme precum Japonia, deoarece nu au fost lovite de problema scăderii populației și a îmbătrânirii acesteia. De ce nu? Cum au scăpat de aceste capcane?
Răspunsul implică una dintre cele mai mari trei probleme ale Japoniei: cele care nu sunt recunoscute pe scară largă ca atare în Japonia. Prima dintre ele este lipsa imigrației.

*

Din punct de vedere etnic, Japonia este cea mai omogenă țară dezvoltată din lume. Nu primește imigranți cu brațele deschise, face dificilă imigrarea pentru oricine ar dori acest lucru și face și mai dificil pentru cei care reușesc să imigreze să primească cetățenia japoneză. Ca procent din populația totală, imigranții și copiii lor constituie 28% din populația Australiei, 21% din populația Canadei, 16% din cea a Suediei și 14% din cea a Statelor Unite, dar numai 1,9% din populația Japoniei. Dintre refugiații care solicită azil, Suedia acceptă 92%, Germania 70%, Canada 48%, dar Japonia doar 0,2%. (De exemplu, Japonia a acceptat doar 6 și 11 refugiați în anii 2013 și, respectiv, 2014.) Muncitorii străini constituie 15% din forța de muncă în Statele Unite și 9% în Germania, dar numai 1,3% în Japonia. Japonia primește lucrători străini temporari (așa-numiții muncitori invitați), care primesc vize de muncă cu durate între unu și trei ani datorită calificărilor profesionale ridicate (de exemplu, constructori de nave sau lucrători în construcții pentru Olimpiada de la Tokyo din 2020). Dar unor astfel de străini din Japonia le este greu să obțină reședință permanentă sau cetățenie în Japonia.
Singurul val de imigrație semnificativ din perioada modernă a fost reprezentat de cele câteva milioane de coreeni veniți înainte și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când Coreea era o colonie japoneză. Cu toate acestea, mulți sau majoritatea acestor coreeni au fost imigranți aduși pentru muncă forțată. De exemplu, nu multă lume știe că 10% dintre victimele de la Hiroshima, în urma exploziei primei bombe atomice, au fost muncitori coreeni care lucrau acolo.
Câțiva miniștri ai cabinetului japonez au solicitat recent creșterea imigrației. De exemplu, Shigeru Ishiba, ministrul regiunilor locale, a declarat astfel: „La un moment dat, oamenii din Japonia au migrat în America de Sud și de Nord și au reușit să se integreze în societățile localnicilor, păstrându-și mândria de japonezi [...] Nu are sens să ne împotrivim străinilor care vin în Japonia când oamenii noștri au făcut același lucru.“ De exemplu, Peru a avut un președinte japonez, în timp ce Statele Unite au avut senatori, congresmeni și rectori universitari japonezi. Însă guvernul japonez nu își reanalizează în prezent opoziția față de imigrație.

Această opoziție oficială reflectă opiniile negative față de imigrație exprimate de cetățenii japonezi în numeroase sondaje de opinie, în care japonezii se situează la extrema opiniilor din țările bogate. Procentul japonezilor care se opun creșterii numărului de rezidenți străini este de 63%; 72% sunt de acord că imigranții provoacă creșterea ratei criminalității; iar 80% nu consideră că imigranții îmbunătățesc societatea prin introducerea unor idei noi, spre deosebire de 57-75% dintre americani, canadieni și australieni care cred că imigranții îmbunătățesc societatea. În schimb, puțini japonezi (doar 0,5%) consideră imigrația drept cea mai importantă problemă cu care se confruntă țara, în timp ce până la 15% dintre americani, francezi, suedezi și britanici cred acest lucru.

Să fiu clar înțeles: nu consider că opoziția japonezilor față de imigrație este „greșită" și ar trebui schimbată. În fiecare țară, imigrația creează dificultăți și aduce simultan beneficii. Fiecare țară trebuie să cântărească aceste beneficii în raport cu dificultățile pentru a dezvolta propria politică de imigrație. Nu este o surpriză faptul că Japonia, o țară omogenă din punct de vedere etnic, cu o lungă istorie de izolare și lipsită de imigrații, apreciază foarte mult omogenitatea sa etnică, în timp ce Statele Unite, o țară eterogenă din punct de vedere etnic, în care aproape toți cetățenii sunt descendenții imigranților din perioada modernă, nu consideră omogenitatea etnică o valoare. În schimb, dilema Japoniei este faptul că suferă de probleme cunoscute pe care alte țări le atenuează prin imigrare, însă Japonia nu și-a dat seama cum să rezolve această situație fără a apela la imigrație.

Cea mai mare dintre aceste probleme este legată de chestiunile discutate mai sus: scăderea ratei natalității, îmbătrânirea populației și povara economică generată de numărul tot mai mic de tineri muncitori plătitori de impozite prin care să fie finanțate pensiile și cheltuielile pentru îngrijirea pensionarilor afectați de diverse boli. În pofida faptului că Statele Unite, Canada, Australia și Europa Occidentală au rate ale natalității scăzute și populații *autohtone* în proces de îmbătrânire, aceste țări reduc la minimum consecințele primind un număr mare de muncitori imigranți tineri. Japonia nu poate compensa această scădere a forței de muncă prin angajarea mai multor mame educate fără locuri de muncă, deoarece mulțimea de femei imigrante angajate ca îngrijitoare ale copiilor de atât de multe mame americane nu există în Japonia. De asemenea, în Japonia nu există un număr mare de imigranți care să furnizeze cei mai mulți îngrijitori ai persoanelor în vârstă, majoritatea asistentelor medicale și a altor lucrători sanitari, precum în Statele Unite. (Scriu aceste rânduri în timp ce îmi revin după experiența oribilă a decesului unei rude japoneze care avea o boală terminală, a cărei familie trebuia să îi aducă masa și să îi spele hainele în timp ce ea era internată în spital.)

Deși inovația este puternică în Japonia, după cum demonstrează numărul mare de brevete acordate inventatorilor japonezi, aceștia sunt preocupați de inovații mai puțin avansate decât ne-am aștepta de la investițiile mari ale Japoniei în cercetare și în dezvoltare. Acest lucru se reflectă în numărul

relativ modest de premii Nobel acordate oamenilor de știință japonezi. Cei mai mulți câștigători ai Premiului Nobel din Statele Unite sunt fie imigranți de primă generație, fie urmași ai acelora. Dar imigranții și urmașii lor sunt la fel de rari în rândul oamenilor de știință japonezi precum în rândul populației japoneze în general. Această relație între imigrație și premiile Nobel nu este surprinzătoare dacă ne gândim la faptul că disponibilitatea de asumare a riscurilor și de a încerca ceva radical este o condiție prealabilă atât pentru emigrare, cât și pentru inovația la cel mai înalt nivel.

Pe termen scurt, Japonia nu dorește să rezolve aceste probleme prin imigrație. Pe termen lung, nu se știe dacă japonezii vor continua să sufere de aceste probleme sau vor alege, în schimb, să le rezolve schimbându-și politica de imigrație ori vor descoperi câteva soluții încă necunoscute, altele decât imigrația. Dacă Japonia va decide să reevalueze imigrația, un model care poate fi luat în considerare ar putea fi politica Canadei, care accentuează evaluarea posibililor imigranți din prisma valorii lor potențiale pentru Canada.

*

După imigrație, următoarea mare problemă a Japoniei este efectul comportamentului din perioada războiului asupra relațiilor actuale cu China și Coreea. Înainte și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Japonia a comis acte de violență groaznice împotriva locuitorilor din alte țări asiatice, în special din China și din Coreea. Cu mult înaintea declarațiilor de război „oficiale" de pe 7 decembrie 1941, Japonia a purtat un război nedeclarat de amploare împotriva Chinei, începând din 1937. În acel război, armata japoneză a ucis milioane de chinezi, adesea în moduri barbare, de pildă prin folosirea prizonierilor chinezi legați pentru exercițiile la baionetă ale soldaților japonezi, pentru a întări caracterul militarilor, ucigând câteva sute de mii de civili chinezi la Nanking, între decembrie 1937 și ianuarie 1938, apoi omorând mulți alții în represaliile pentru raidul Doolittle din aprilie 1942. Deși negarea acestor acțiuni este răspândită în Japonia astăzi, acestea au fost bine documentate la vremea respectivă, nu numai de chinezi, ci și de observatori străini și de fotografiile făcute de soldații japonezi înșiși. (Puteți vedea mai mult de 400 de astfel de fotografii în cartea lui Shi Young și James Yin, *The Rape of Nanking: An Undeniable History in Photographies* [1999].) Japonia a anexat Coreea în 1910, a ordonat ca școlile coreene să folosească limba japoneză timp de 35 de ani de ocupație, a forțat un număr mare de femei coreene și de femei de alte naționalități să devină sclave sexuale în bordelurile militare japoneze și a obligat un număr mare de bărbați coreeni să devină sclavi ai armatei japoneze.

Drept urmare, ura față de Japonia este răspândită astăzi în China și în Coreea. În opinia chinezilor și a coreenilor, Japonia nu și-a recunoscut atrocitățile comise în război, nu și-a cerut scuze și nu și-a exprimat regretul pentru acestea. Populația Chinei este de 11 ori mai mare decât cea a Japoniei, în timp ce populația combinată din Coreea de Sud și Coreea de

Nord este mai mult de jumătate din cea a Japoniei. China și Coreea de Nord au arme nucleare. China, Coreea de Nord și Coreea de Sud au armate mari, bine echipate, în timp ce forțele armate ale Japoniei rămân reduse din cauza constituției japoneze impuse de Statele Unite, consolidată de pacifismul larg răspândit în Japonia. Ocazional, Coreea de Nord lansează rachete peste Japonia pentru a-și demonstra capacitatea de a-i lovi teritoriul. Cu toate acestea, Japonia este blocată în dispute teritoriale cu China și cu Coreea de Sud pentru insule minuscule nelocuite, fără valoare intrinsecă, dar importante din cauza resurselor de pește, gaze și minerale din zona de coastă a fiecărei insule. În opinia mea, această combinație promite pericole mari pentru Japonia pe termen lung.

Pentru o perspectivă asiatică despre viziunea Japoniei asupra celui de-al Doilea Război Mondial, iată o evaluare a lui Lee Kuan Yew, un observator social pasionat care, în calitate de prim-ministru al statului Singapore timp de câteva decenii, s-a familiarizat cu Japonia, China, Coreea și cu liderii lor: „Spre deosebire de germani, japonezii nu au trecut printr-un catharsis care să îi determine să evacueze toată otrava din propriul sistem. Nu și-au educat tinerii despre greșelile făcute. Hashimoto [prim-ministru japonez] și-a exprimat «regretele cele mai profunde» la 52 de ani de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial (1997) și «remușcarea profundă» în timpul vizitei la Beijing din septembrie 1997. Cu toate acestea, nu și-a cerut scuze, deși chinezii și coreenii doreau ca liderul Japoniei să facă acest lucru. Nu înțeleg de ce japonezii nu sunt dispuși să recunoască trecutul, să își ceară scuze și să meargă mai departe. Din anumite motive, nu vor să își ceară scuze. A cere scuze înseamnă a admite că ai făcut o greșeală. A exprima regretul sau remușcarea nu face decât să exprime sentimentele subiective din prezent. Ei au negat masacrul din Nanking; faptul că femeile coreene, filipineze, olandeze și multe altele au fost răpite sau forțate să fie «dame de companie» (eufemism pentru sclave sexuale) pentru soldații japonezi de pe fronturile de război; că au efectuat experimente biologice barbare asupra prizonierilor chinezi, coreeni, mongoli, ruși și asupra altor prizonieri din Manciuria. În fiecare caz, numai după ce au fost aduse dovezi irefutabile din cadrul propriilor arhive, au recunoscut cu reticență faptele. Aceste lucruri mențin suspiciunile privind intențiile viitoare ale Japoniei. Atitudinile japoneze din prezent sunt un indiciu al conduitei lor viitoare. Dacă le este rușine de trecutul lor, este mai puțin probabil să îl repete.“

În fiecare an, cursurile mele de la Universitatea California din Los Angeles includ studenți din Japonia, care îmi vorbesc despre educația lor de acolo și despre experiența venirii în California. Ei îmi spun că orele lor de istorie alocă puțin timp celui de-al Doilea Război Mondial („pentru că războiul a însemnat doar câțiva ani în milenii de istorie japoneză“), că se spun puține lucruri sau chiar nimic despre rolul Japoniei ca agresor, se subliniază poziția japonezilor ca victime (ale celor două bombe atomice care au ucis aproximativ 120 000 de japonezi), mai degrabă decât cea de responsabili

pentru moartea altor milioane de oameni și a câtorva milioane de soldați și civili japonezi, și acuză Statele Unite că au forțat cumva Japonia să înceapă războiul. (Trebuie spus că manualele școlare coreene, chineze și americane prezintă propriile versiuni părtinitoare despre cel de-al Doilea Război Mondial.) Studenții mei japonezi sunt șocați când se alătură asociațiilor de studenți asiatici din Los Angeles, unde se întâlnesc cu studenți coreeni și chinezi și aud pentru prima dată despre atrocitățile de război ale Japoniei care încă stârnesc ura față de țara lor din partea studenților din alte țări.
În același timp, unii dintre studenții mei și mulți alți japonezi indică numeroase scuze oferite de politicienii japonezi și se întreabă: „Oare Japonia nu și-a cerut deja iertare?“ Un răspuns scurt este: nu, pentru că scuzele par artificiale, neconvingătoare și sunt amestecate cu declarații care minimalizează sau neagă responsabilitatea japonezilor. Un răspuns mai lung ar fi să comparăm abordările opuse ale Japoniei și ale Germaniei în privința moștenirilor istoriei recente și să ne întrebăm de ce abordarea Germaniei i-a convins în mare parte pe foștii dușmani, în vreme ce abordarea Japoniei nu a convins principalele victime, China și Coreea. Capitolul 6 a descris numeroasele moduri în care liderii Germaniei și-au exprimat remușcarea și responsabilitatea, precum și modul în care elevii germani sunt învățați despre acțiunile propriei țări. Chinezii și coreenii ar putea fi convinși de sinceritatea Japoniei prin politici similare cu cele ale Germaniei: de exemplu, dacă prim-ministrul japonez ar vizita orașul Nanking, ar cădea în genunchi în fața publicului chinez și ar cere iertare pentru masacrele de război ale Japoniei; dacă în toată Japonia ar exista muzee, monumente și foste lagăre de concentrare, cu fotografii și explicații detaliate despre atrocitățile japoneze de război; dacă elevii ar fi aduși în mod obișnuit în cadrul excursiilor școlare în astfel de locuri din Japonia sau în locuri din afara țării, cum ar fi Nanking, Sandakan, Bataan și Saipan; și dacă Japonia ar dedica mult mai multe eforturi pentru a reprezenta victimele nonjaponeze ale atrocităților comise de ei decât pentru a-i înfățișa pe japonezi drept victime ale războiului. Toate aceste atitudini sunt inexistente și de neconceput în Japonia, dar ele sunt practicate la scară largă în Germania. Până când ele nu vor fi adoptate de Japonia, chinezii și coreenii vor continua să nu ia în serios scuzele emise de japonezi și să urască Japonia. Și atâta timp cât China și Coreea vor fi înarmate până în dinți, în timp ce Japonia rămâne fără mijloace de apărare, un mare pericol va continua să atârne asupra țării.

*

Existența tuturor popoarelor depinde de resurse naturale regenerabile, printre care se numără pădurile, peștii, solul, apa și aerul curat. Toate aceste resurse prezintă probleme de administrare despre care oamenii de știință au acumulat deja multe informații. Dacă pădurile și crescătoriile piscicole ale lumii ar fi administrate conform celor mai bune practici recomandate, s-ar putea obține produse forestiere și pește pentru o perioadă nedeterminată, în cantități suficiente pentru a satisface nevoile populației actuale a lumii. Totuși, din păcate, o bună parte din exploatarea actuală este distructivă și

nesustenabilă. Majoritatea pădurilor din lume se micșorează ca suprafață, iar majoritatea ariilor de pescuit sunt în declin sau au intrat deja în colaps. Dar nici o țară nu este autarhică în privința resurselor naturale; toate țările trebuie să importe cel puțin o parte din resurse. Prin urmare, în majoritatea țărilor există agenții guvernamentale, filiale ale organizațiilor internaționale de mediu (cum ar fi World Wildlife Fund și Conservation International) și organizații locale de mediu care lucrează din greu pentru a rezolva aceste probleme.

Problemele sunt deosebit de acute pentru Japonia. Până în 1853, în perioada în care Japonia a fost izolată de lumea exterioară, iar importurile sale au fost neglijabile, țara a fost autarhică. Obligată să depindă de propriile păduri și alarmată de reducerea acestora în secolul al XVII-lea, Japonia a fost o pionieră în dezvoltarea metodelor științifice de silvicultură, independent de Germania și Elveția, pentru a-și administra pădurile. Apoi, din cauza exploziei demografice produsă după 1853, a creșterii nivelului de trai și a consumului, a populației mari concentrată într-o zonă mică și a necesității materiilor prime esențiale pentru o economie industrială modernă, Japonia a devenit una dintre cele mai mari importatoare de resurse naturale din lume. Dintre resursele neregenerabile, aproape tot consumul de petrol, gaze naturale, nichel, aluminiu, nitrați, potasă și fosfat, precum și majoritatea fierului, a cărbunelui și a cuprului, este asigurat prin importuri. În privința resurselor naturale regenerabile, Japonia se situează pe primele trei locuri la importurile de fructe de mare, bușteni, placaj, lemn de esență tropicală, hârtie și celuloză.

Aceasta este o listă lungă de resurse esențiale pe care Japonia le obține din importuri. Când oricare dintre aceste resurse se vor epuiza la nivel mondial, Japonia va fi prima sau una dintre primele țări care va suferi consecințele. De asemenea, Japonia este țara dezvoltată cu cea mai mare dependență de alimentele importate. Japonia are astăzi cel mai mare raport (20) dintre importurile și exporturile agricole dintre marile țări. Pe locul doi se află Coreea de Sud (un raport de 6 la 1), în timp ce Statele Unite, Brazilia, India, Australia și multe alte țări importante sunt exportatoare nete de alimente.

Așadar, japonezii au motive întemeiate să își vadă țara ca fiind săracă în resurse. Prin urmare, ne așteptăm ca Japonia, țara dezvoltată cu cea mai mare dependență de importurile de resurse, să fie determinată de interesul propriu să devină liderul mondial al exploatării sustenabile a resurselor. Politica rațională ar fi ca Japonia să devină lideră mondială în exploatarea durabilă a pădurilor și a pisciculturii, de care Japonia depinde.

Paradoxal, situația arată invers. În calitate de director al filialei americane a World Wildlife Fund și al Conservation International, aud multe despre politicile naționale de gestionare a resurselor de care se ocupă aceste două organizații. De asemenea, aud multe despre politicile Japoniei, în special, de la prietenii și colegii mei japonezi. Japonia pare a fi țara dezvoltată în care există cel mai puțin sprijin și cea mai puternică opoziție față de politicile de exploatare sustenabilă. Importurile japoneze de produse forestiere realizate

în urma unor defrișări ilegale și nesustenabile sunt mult mai mari decât cele din Statele Unite sau din țările Uniunii Europene, indiferent dacă ne referim la calcule pe cap de locuitor sau la procente din importurile totale de produse forestiere. Japonia este unul dintre liderii opoziției față de reglementarea prudentă a pescuitului și a vânătorii de balene. Iată două exemple.

Primul meu exemplu este tonul roșu atlantic și mediteraneean, care este deosebit de apreciat și consumat la scară largă în Japonia sub formă de sashimi sau de sushi. Un singur ton a fost vândut recent în Japonia pentru prețul uimitor de peste 1 000 000 de dolari. Cantitatea de ton din această specie este într-o scădere accentuată din cauza pescuitului excesiv, iar acest fapt stimulează eforturile de păstrare a acestei resurse valoroase prin acorduri vizând pescuitul sustenabil și prin impunerea cotelor de pescuit. În mod uimitor, în 2010, când au fost propuse măsuri pentru asigurarea protejării tonului la nivel internațional (așa-numita listare CITES), Japonia nu s-a numărat printre inițiatori. În schimb, Japonia a considerat un triumf diplomatic faptul că a reușit să blocheze propunerea.

Al doilea exemplu este faptul că Japonia ocupă primul loc în vânarea balenelor și insistă să își păstreze această poziție. Comisia Internațională pentru Vânătoarea de Balene stabilește cote de vânătoare. În fiecare an, Japonia ocolește legal aceste cote ucigând un număr mare de balene sub pretextul intereselor de cercetare, apoi publică puține studii cu privire la acele balene ucise și le vinde în schimb pentru carne. Cu toate acestea, cererea consumatorilor japonezi pentru carnea de balenă este redusă și în scădere, iar carnea de balenă este irosită pentru câini și pentru producerea îngrășămintelor, nu pentru consumul obișnuit. Păstrarea industriei vânătorii de balene reprezintă o pierdere economică pentru Japonia, deoarece acest sector necesită mari subvenții de stat: în primul rând, subvenții directe către balaniere; costuri suplimentare pentru navele care escortează și protejează balanierele; și costurile ascunse ale așa-numitelor „ajutoare externe“ plătite micilor țări care sunt membre ale Comisiei Internaționale pentru Vânătoarea de Balene, ca mită în schimbul votului pentru menținerea actualei stări de fapt.

De ce adoptă Japonia astfel de poziții? Prietenii mei japonezi sugerează trei explicații. În primul rând, japonezii prețuiesc o imagine de sine a traiului în armonie cu natura și și-au administrat tradițional propriile păduri în mod sustenabil – dar nu și pădurile din alte țări și zonele de pescuit pe care le exploatează acum. În al doilea rând, japonezilor mândri nu le place să se supună presiunii internaționale. Japonia nu dorește să cedeze în fața campaniilor antivânătoare realizate de Greenpeace și de Societatea Sea Shepherd, și nici în fața presiunilor internaționale pentru reglementarea pescuitului de ton roșu. Japonia ar putea fi descrisă ca o țară „anti-antivânătoare de balene“, mai degrabă decât „provânătoare“. În cele din urmă, conștientizarea faptului că resursele sale interne erau limitate a determinat Japonia, în ultimii 140 de ani, să mențină, ca nucleu al securității

sale naționale și ca element-cheie al politicii sale externe, dreptul de acces neîngrădit la resursele naturale ale lumii. Deși această insistență a fost o politică viabilă în vremurile din trecut caracterizate de o abundență a resurselor, când oferta depășea cererea, această politică nu mai este viabilă în vremurile actuale, caracterizate de o scădere a resurselor.
Pentru un străin ca mine, care admiră Japonia, opoziția sa față de utilizarea sustenabilă a resurselor internaționale este un fapt trist și o alegere autodistructivă. Eforturile de a acumula resurse din alte țări au mai condus Japonia la un comportament autodistructiv, fiind implicată în războaie simultane cu China, Statele Unite, Marea Britanie, Australia, Noua Zeelandă și Olanda. Înfrângerea de atunci a fost inevitabilă. Și acum, înfrângerea este din nou inevitabilă – nu prin cuceriri militare, ci prin epuizarea resurselor naturale ale lumii, atât din surse regenerabile, cât și neregenerabile. Dacă aș fi dictatorul malefic al unei țări care urăște Japonia și aș vrea să o distrug fără să recurg la război, aș face exact ceea ce își face Japonia ei înseși acum: aș distruge resursele internaționale de care depinde Japonia.

*

La final, să vedem ce o așteaptă pe Japonia din prisma celor 12 factori predictivi. Ca simplu exercițiu academic, am putea doar să ne întrebăm dacă factorii noștri prezic dacă Japonia are sau nu șanse să reușească să își rezolve problemele actuale. Mai util, putem sugera cum înțelegerea factorilor predictivi ar putea fi utilizată de japonezi pentru a crea soluții și pentru a elimina unele dintre obstacolele pe care și le creează singuri.
Un motiv de optimism este istoria succesului Japoniei în rezolvarea crizelor (factorul nr. 8 din tabelul 1.2). De două ori în vremurile moderne, Japonia a oferit povești de succes despre reevaluare și schimbare selectivă. Schimbările cele mai drastice au apărut odată cu Restaurația Meiji, începând cu 1868. Deschiderea forțată a Japoniei de către flota comodorului Perry, în 1853, a ridicat posibilitatea ca Japonia, la fel ca multe alte țări ne-europene, să fie cucerită de puterile occidentale. Japonia s-a salvat printr-un program drastic de schimbări selective. Ea a eliminat izolarea internațională, guvernul condus de shogun, clasa samurailor și sistemul feudal. Japonia a adoptat o constituție, un guvern modern, o armată națională, un program de industrializare, un sistem bancar în stil european, un nou sistem școlar și o mare parte din vestimentația, gastronomia și muzica occidentale. În același timp, și-a păstrat împăratul, limba, sistemul de scriere și cea mai mare parte a culturii. Prin urmare, Japonia nu numai că și-a menținut independența, dar a devenit, de asemenea, prima țară orientală care a rivalizat cu Occidentul ca avuție și putere. Din nou, după cel de-al Doilea Război Mondial, Japonia a realizat schimbări selective drastice, renunțând la tradiția militară și la credința în divinitatea împăratului, adoptând democrația și o nouă constituție și dezvoltând sau revitalizând o economie de export.
Un alt motiv de optimism este dat de răbdarea și de abilitatea Japoniei de a se redresa după un eșec sau o înfrângere (factorul nr. 9), după cum scria

premierul statului Singapore, Lee Kuan Yew, ale cărui critici vizând Japonia le-am citat anterior: „În ciuda experiențelor mele din timpul ocupației japoneze și a trăsăturilor japoneze de care învățasem să mă tem, acum îi respect și îi admir. Solidaritatea de grup, disciplina, inteligența, forța de muncă și disponibilitatea de a se sacrifica pentru națiune îi determină să fie o forță formidabilă și productivă. Conștienți de lipsa resurselor, vor continua să depună eforturi suplimentare pentru a atinge irealizabilul. Datorită valorilor lor culturale, vor supraviețui fără ajutor după orice catastrofă. Din când în când sunt loviți de forțele imprevizibile ale naturii – cutremure, taifunuri și valuri tsunami. Își plâng victimele, se ridică și reconstruiesc [...] Am fost uimit de felul în care viața revenise la normal în Kobe, la vizita mea din noiembrie 1996, la un an și jumătate după cutremurul [extrem de puternic]. Au trecut peste această catastrofă și s-au obișnuit cu o nouă rutină zilnică."

Alți factori în favoarea Japoniei sunt libertatea de alegere de care țara se bucură ca urmare a faptului că este un arhipelag insular, fără vecini cu care să împartă frontiere terestre (factorul nr. 12), aspect contrabalansat de proximitatea sa față de China și de Coreea; identitatea sa națională puternică, mândria și coeziunea (factorul nr. 6); sprijinul amical, sau cel puțin o neutralitate binevoitoare, pe care Japonia îl primește din partea numeroșilor săi parteneri comerciali, alții decât China și Coreea (factorul nr. 4); și modelele pe care le oferă alte țări pentru rezolvarea unora dintre problemele principale ale Japoniei, dacă vor dori vreodată să se bazeze pe acele modele (factorul nr. 5: vezi mai jos). Alte avantaje majore ale Japoniei sunt puterea economică, capitalul uman, cultura și mediul înconjurător, așa cum s-a discutat în primele pagini ale acestui capitol.

La capătul celălalt se află trei factori de pe lista mea. Îi menționez nu pentru a cultiva pesimismul, ci spre a îndrepta atenția asupra atitudinilor pe care Japonia va trebui să le schimbe pentru a reuși să își rezolve problemele actuale. Un obstacol este o valoare fundamentală tradițională, care astăzi este inadecvată din cauza circumstanțelor modificate (factorul nr. 11): efortul continuu de a-și asigura accesul neîngrădit la resursele naturale ale lumii ca și cum acestea ar fi foarte abundente, în loc să dirijeze eforturile de cooperare internațională pentru exploatarea sustenabilă a resurselor aflate în scădere. Un alt obstacol este perspectiva Japoniei față de cel de-al Doilea Război Mondial, care se concentrează pe autocompătimire și pe autovictimizare, nu pe acceptarea responsabilității pentru război și pentru acțiunile sale (factorul nr. 2). În politica națională, precum și în viața personală, nu se poate face nici un progres în direcția rezolvării unei probleme, atâta timp cât se neagă propria responsabilitate. Japonia va trebui să urmeze exemplul Germaniei de recunoaștere a responsabilității dacă dorește o îmbunătățire a relațiilor sale cu China și cu Coreea.

Alt obstacol mi se pare lipsa autoevaluării oneste și realiste în mai multe sfere importante (factorul nr. 7). Două exemple sunt problemele menționate privind resursele importate și perspectiva față de cel de-al Doilea Război

Mondial. Un alt exemplu este convingerea greșită a Japoniei în presupusa importanță cardinală a împiedicării declinului populației. Deși o scădere de la 127 de milioane de locuitori la 20 de milioane ar reprezenta într-adevăr o problemă, nu văd nici un dezavantaj în scăderea la 80 de milioane, ci dimpotrivă, un avantaj uriaș: și anume reducerea dependenței Japoniei de resurse importate, care a afectat toată istoria modernă a țării. Japonia este puternică datorită numeroaselor sale avantaje calitative discutate la începutul acestui capitol și nu datorită faptului că populația actuală a Japoniei se întâmplă să fie de 127 de milioane, egală cu cea a Mexicului, și nu de 81 de milioane, egală cu cea a Germaniei.

Un alt domeniu în care este nevoie de autoevaluare este imigrația. Aceasta este metoda pe care multe țări o folosesc pentru a rezolva problemele pe care Japonia le consideră grave: în special scăderea raportului dintre lucrătorii tineri și pensionarii mai în vârstă, puținele opțiuni disponibile pentru îngrijirea copiilor și numărul redus de îngrijitori pentru persoanele în vârstă. O opțiune este ca Japonia să ia în considerare imigrația după modelul programului de imigrare de mare succes al Canadei sau urmând experiențele emigranților japonezi din Statele Unite și America de Sud. O opțiune alternativă este ca Japonia să continue să se opună imigrației și să aplice câteva dintre alternativele evidente: de exemplu, mărirea forței de muncă autohtone japoneze prin înlăturarea obstacolelor cunoscute care le țin pe femei departe de locurile de muncă, precum și creșterea numărului de vize pe termen limitat acordate lucrătorilor străini care ar putea oferi servicii de îngrijire a copiilor, ar putea completa numărul de asistente medicale sau pe cel de îngrijitori ai persoanelor în vârstă. Nu există nici un secret privind aceste diverse soluții posibile, fiecare dintre ele având propriile avantaje și dezavantaje. Însă este necesară demararea unei acțiuni, atingerea unui consens cu privire la o soluție și depășirea impasului actual.

Ce răspuns își vor găsi toate aceste întrebări pentru Japonia în următorul deceniu? Privind în mod realist, problemele cu care se confruntă acum țara sunt mai puțin grave decât cele cu care s-a confruntat când tradiționala sa politică de izolare s-a încheiat brusc în 1853 sau când a fost distrusă de înfrângerea în război, în august 1945. Succesele în redresarea după acele traume îmi dau speranța că Japonia își poate reevalua din nou, în mod selectiv, valorile fundamentale, elimina acele valori care nu mai sunt utile, să le păstreze pe cele care încă au valoare și să le îmbine cu unele valori noi, potrivite circumstanțelor moderne schimbate.

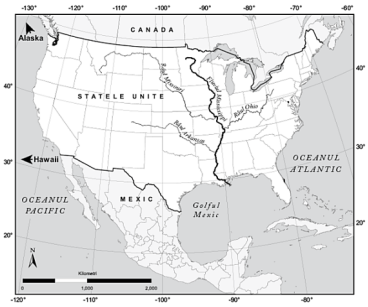

FIG. 8 *Harta Statelor Unite*

Capitolul 9
Care va fi soarta Statelor Unite? Punctele forte și cea mai mare problemă

Situația actuală a Statelor Unite – Bogăție – Geografie – Avantaje ale democrației – Alte avantaje – Polarizarea scenei politice americane – De ce? – Alte tipuri de polarizare

La momentul scrierii acestor rânduri, Statele Unite nu se confruntă cu o criză la fel de acută ca aceea suferită de Japonia ca urmare a vizitei nedorite a lui Perry, pe 8 iulie 1853. Cu toate acestea, majoritatea americanilor ar fi de acord că țara lor se confruntă cu probleme serioase. Mulți ar conveni că situația actuală se prezintă ca o criză cu desfășurare lentă, precum crizele care au lovit Germania și Australia în perioada postbelică. Problemele noastre sunt atât de natură internă, specifice societății și politicii americane, cât și de natură externă, specifice relațiilor internaționale.

De exemplu, dintre probleme noastre de politică externă, mulți americani sunt îngrijorați de amenințarea pe termen lung pe care o reprezintă ascensiunea Chinei, deja a doua economie a lumii după Statele Unite. Populația Chinei este de patru ori mai mare decât populația noastră. Ani la rând rata de creștere economică a Chinei a depășit constant nu doar rata noastră de creștere economică, cât și pe cele ale tuturor țărilor importante. Are cel mai mare număr de soldați din lume, și al doilea (după Statele Unite) cel mai mare buget militar. Deține arme nucleare de jumătate de secol. A depășit deja Statele Unite în unele domenii ale înaltei tehnologii (cum ar fi generarea de energie alternativă și transportul feroviar de mare viteză). Guvernul său dictatorial poate opera mult mai rapid decât democrația noastră strunită de două partide și de principiul separației puterilor în stat. Auzim din ce în ce mai multe previziuni conform cărora secolul XXI va deveni un „secol asiatic“ – mai exact, un secol chinez.

Sunt de acord că aceste îngrijorări nu pot fi ignorate cu ușurință. Pe de o parte, pe parcursul vieții mele, în fiecare deceniu au existat motive pentru a crede că fiecare perioadă ne va pune pe noi, americanii, în fața celor mai dificile probleme cu care ne confruntaserăm până atunci – fie că au fost anii 1940 cu cel de-al Doilea Război Mondial împotriva Japoniei și Germaniei

naziste, anii 1950 cu Războiul Rece, anii 1960 cu Criza Rachetelor din Cuba și cu Războiul din Vietnam care a sfâșiat societatea americană, și așa mai departe. Dar, chiar dacă îmi spun că trebuie să fim mai reticenți pentru că fiecare deceniu a părut la momentul respectiv să ofere cele mai multe motive de anxietate, mă văd nevoit să fiu de acord: actualul deceniu al anilor 2010 oferă cele mai multe motive de anxietate.

Prin urmare, ar fi potrivit ca, după discuția din capitolul precedent referitoare la viitorul Japoniei, acest capitol și următorul (capitolul 10) să fie dedicate analizei viitorului Statelor Unite. La fel ca în cazul capitolului despre Japonia, voi evita să-mi concentrez atenția exclusiv asupra aspectelor negative ale Statelor Unite. În schimb, voi cerceta întâi care sunt principalele avantaje pe termen lung ale Statelor Unite. Pentru fiecare dintre acele avantaje voi realiza o scurtă comparație cu China, pentru a evalua realismul temerilor noastre referitoare la cursa contratimp cu această țară. Bineînțeles, și alte state, nu doar China – în special Coreea de Nord, Rusia și Afghanistan – pun probleme Statelor Unite. Dar, pentru mizele acestei cărți, este mai utilă o comparație între Statele Unite și China, decât între Statele Unite și oricare dintre statele respective, întrucât acestea din urmă, spre deosebire de China, ridică doar probleme limitate pentru Statele Unite. Ulterior, voi arăta care sunt, din punctul meu de vedere, problemele fundamentale ale Statelor Unite – nu problemele imediate care vor fi dezbătute în cadrul campaniei pentru alegerile din 2020, ci acele probleme care, cred eu, vor rămâne importante și în deceniul următor. Precum în capitolul precedent despre Japonia, voi discuta doar despre probleme specifice Statelor Unite, lăsând pentru capitolul 11 problemele internaționale mai largi, care afectează și Statele Unite.

*

Evaluarea mea referitoare la punctele forte ale Statelor Unite începe cu realitatea că suntem, în acest moment, și am fost în ultimele decenii, cea mai puternică țară din lume și prima forță economică a lumii. (Economia Chinei este apropiată ca mărime și, după unele măsurători, este deja mai mare decât a noastră.) Pentru a înțelege bazele economiei noastre, trebuie să ne amintim de un fapt menționat în capitolul precedent, care ne-a ajutat să înțelegem capacitatea economiei Japoniei. Producția economică a unei țări este produsul a doi factori: populația țării înmulțită cu producția sau venitul pe cap de locuitor. Statele Unite sunt apropiate de țările de pe primul loc în ambele privințe, în timp ce celelalte țări apropiate de liderul clasamentului în unul dintre cele două aspecte, sunt considerabil mai jos la celălalt capitol.

Cât despre numărul de locuitori, Statele Unite (cu o populație de aproximativ 330 de milioane) se situează pe poziția a treia în lume, în spatele Chinei și al Indiei. Dar, aceste două țări și, de fapt, 16 dintre primele 20 de țări ca populație, au o producție pe cap de locuitor mai mică, între 3% și 40% din cea a Statelor Unite. (Celelalte țări bogate dintre primele 20 cele mai populate țări din lume sunt Japonia, Germania și Franța, ale căror populații sunt încă doar la 21–39% din populația Statelor Unite.) Motivul pentru care

Statele Unite au o populație numeroasă este suprafața mare de teren fertil de care dispune. Singurele țări mai mari ca suprafață decât Statele Unite, Rusia și Canada, au populații mult mai mici, din cauza faptului că o mare parte a teritoriilor lor sunt situate în zona arctică, unde densitatea populației este mică, iar agricultura inexistentă.

Afirmația mea conform căreia populația numeroasă a Statelor Unite este unul dintre motivele pentru care economia acestei țări este atât de dezvoltată poate părea contradictorie cu afirmația din capitolul precedent, conform căreia populația mare pe care o are Japonia nu constituie un avantaj pentru această țară, ba chiar poate constitui un dezavantaj. Motivul pentru această aparentă contradicție este faptul că Statele Unite sunt bogate în resurse, pot fi autarhice în materie de hrană și de materii prime și au o suprafață mare; de asemenea, Statele Unite au o densitate a populației echivalentă cu mai puțin din a zecea parte din densitatea Japoniei. Dar Japonia este o țară săracă în resurse, foarte dependentă de importurile de hrană și de materii prime, are o suprafață echivalentă cu mai puțin din a douăzecea parte din suprafața Statelor Unite și este foarte aglomerată (densitatea populației este de zece ori mare decât cea a Statelor Unite). Așadar, este mult mai ușor pentru Statele Unite să își întrețină populația numeroasă, decât îi este Japoniei.

Celălalt factor care contribuie la statutul Statelor Unite de cea mai mare economie a lumii este indicele ridicat al producției sau al bogăției pe cap de locuitor, datorită avantajelor geografice, politice și sociale care vor fi discutate în continuare. Printre numeroasele modalități de a măsura producția sau venitul pe cap de locuitor se numără PIB (produsul intern brut) sau alte venituri pe cap de locuitor, ajustate sau neajustate la puterea de cumpărare (adică ce cantitate de bunuri se poate cumpăra cu o anumită sumă de dolari în diferite țări). În toate aceste măsurători pe cap de locuitor, Statele Unite depășesc cu mult celelalte țări cu populații mari și cu economii dezvoltate. Singurele țări din lume care au un PIB sau un venit pe cap de locuitor mai mari decât Statele Unite sunt fie țări mici (cu populații între 2 și 9 milioane de locuitori: Kuwait, Norvegia, Qatar, Singapore, Elveția și Emiratele Arabe Unite) sau foarte mici (cu populații între 30 000 și 500 000 de locuitori: Brunei, Liechtenstein, Luxemburg și San Marino). Aceste țări sunt fie mari exploatatoare de petrol, fie mari centre financiare, iar bogăția acumulată în urma acestor activități este distribuită unei populații mici, rezultând un PIB sau un venit pe cap de locuitor ridicat, dar un indice scăzut al producției economice naționale (care se calculează înmulțind producția pe cap de locuitor cu numărul total al populației).

Faptul că Statele Unite au cea mai mare economie din lume le permite să aibă și cea mai puternică armată din lume. În timp ce China are mai mulți soldați în armata sa, investițiile pe termen lung efectuate de Statele Unite în tehnologie militară și în nave de război (fotografia 9.1) anulează avantajul numărului mai mare de soldați pe care îl are China. De exemplu, Statele

Unite au zece portavioane cu propulsie nucleară, capabile să fie ajungă oriunde pe glob; sigura țară care mai deține cel puțin un astfel de portavion este Franța, iar un număr foarte mic de țări dețin portavioane obișnuite. Drept consecință, Statele Unite este singura putere militară din lume care poate interveni, și intervine, oriunde pe glob – acesta este un fapt, fie că suntem sau nu de acord cu aceste intervenții.

*

Nu este un accident faptul că Statele Unite au devenit prospere din punct de vedere economic și puternice din punct de vedere militar. Cauzele pentru această stare de fapt sunt, pe lângă deja discutatele avantaje legate de suprafața mare și de populația numeroasă, avantajele ce țin de geografie, politică, economie și societate. În cazul în care veți simți, citind paginile următoare, că ridic în slăvi într-o manieră șovină avantajele Statelor Unite, vă previn: aceste pagini vor fi urmate de mult mai multe pagini despre problemele cu care ne confruntăm.

În ceea ce privește geografia, avem norocul să fim înzestrați cu o „proprietate funciară“ excelentă. 48 dintre statele americane se află în întregime în zone temperate, care sunt cele mai bune pentru agricultură și cele mai sigure din perspectiva sănătății publice. Și China se află în mare parte în zone temperate, dar sudul acestei țări se află într-o zonă subtropicală, iar unele părți chiar în zone tropicale. Mai important, pe teritoriul Chinei se găsește cel mai mare și cel mai înalt podiș din lume, cu potențial agricol scăzut, plus o suprafață mare acoperită de masive muntoase înalte (inclusiv cinci dintre cele mai înalte șase vârfuri din lume) fără nici o valoare economică, cu excepția alpinismului turistic și a ghețarilor care alimentează râurile cu apă.

Solurile din zonele cu climă temperată sunt, de obicei, mai fertile decât cele din zonele cu climă tropicală, fapt datorat, în parte, acțiunii ghețarilor din era glaciară care au avansat și s-au retras în mod repetat, măcinând roca și generând sau expunând soluri noi. Acest proces a avut loc nu doar în America de Nord, ci și în nordul Eurasiei, contribuind la fertilitatea solurilor. Dar glaciațiunea a fost în mod special eficientă în America de Nord datorită unei caracteristici geografice specifice continentului nord-american, unică printre continentele lumii. Pentru a înțelege această caracteristică, trebuie să aruncăm o privire pe harta lumii și să descriem rapid forma fiecărui continent. Vom vedea că America de Sud și Africa devin din ce în ce mai late cu cât ne apropiem de mijloc, în timp ce Eurasia și Australia sunt late atât la latitudini inferioare, cât și la latitudini superioare. Dar, America de Nord are o formă unică, de pană, fiind lată în apropierea Polului Nord și îngustă cu cât ne apropiem de latitudini mai joase.

Această formă a avut consecințe asupra solurilor de pe continentul nord-american. În timpul Erei glaciare sau a Pleistocenului, ghețarii din zona arctică au început să se extindă în mod regulat spre sud, atât în America de

Nord, cât și în Eurasia. Datorită formei continentului nord-american, marile volume de gheață formate în spațiul extins al latitudinilor superioare au fost împinse în coridoare înguste, devenind ghețari masivi pe măsură ce au avansat spre latitudini inferioare. În Eurasia, în lipsa formei de pană specifice Americii de Nord, volumele de gheață formate la latitudini superioare s-au deplasat pe coridoare largi spre latitudinile joase. Continentele Americii de Sud, Africii și Australiei nu ating Cercul Antarctic, nereușind astfel să genereze formațiuni de gheață care să se deplaseze spre nord. Așadar, crearea de soluri fertile ca urmare a procesului de avansare și de retragere a ghețarilor formați la latitudini superioare a fost foarte eficientă în America de Nord, mai puțin eficientă în Eurasia și aproape inexistentă în cele trei continente sudice. Rezultatul a fost apariția solurilor foarte fertile ale Marilor Câmpii Centrale care i-au uimit și impresionat pe agricultorii imigranți europeni și care constituie astăzi cea mai mare și cea mai productivă întindere de teren agricol din lume (fotografia 9.2). Astfel, forma de pană a continentului nord-american și glaciațiunile repetate, combinate cu o rată moderată de precipitații, sunt principalele motive pentru care Statele Unite au o productivitate agricolă ridicată și sunt cel mai mare exportator de hrană din lume. Prin contrast, China, unde se găsesc puține soluri fertile rezultate din procesul de eroziune, are o densitate medie a populației de patru ori mai mare decât cea a Statelor Unite, făcând din țara asiatică un importator net de hrană.

Celălalt avantaj geografic major al Statelor Unite este reprezentat de căile de navigație, atât cele maritime, cât și cele interioare. Acestea sunt foarte rentabile din punct de vedere economic, întrucât transportul pe apă este de 10–30 de ori mai ieftin decât transportul pe uscat. Granițele de est (Oceanul Atlantic), vest (Oceanul Pacific) și de sud-est (Golful Mexic) sunt mari zone de coastă, protejate de-a lungul Atlanticului și al Golfului Mexic de numeroase bariere de insule. Toate cele trei zone de coastă prezintă mari indentații în interiorul cărora se găsesc, protejate, porturi cu ape adânci (fotografia 9.3), precum Long Island Sound, Chesapeake Bay, Galveston Bay, San Francisco Bay și Puget Sound. Drept consecință, Statele Unite sunt binecuvântate cu multe porturi naturale, bine protejate: pe coasta noastră de est se află mai multe astfel de porturi decât în tot restul continentului american, la sud de Mexic. De asemenea, Statele Unite sunt singura mare putere din lume care are ieșire atât la Oceanul Atlantic, cât și la Oceanul Pacific.

În ceea ce privește rutele interioare de navigație, pe coasta de est a Statelor Unite se găsesc numeroase căi navigabile scurte. Dar cel mai important curs interior navigabil este reprezentat de imensul sistem fluvial Mississippi, cu afluenții săi mari (râul Missouri și alții), care drenează mai mult de jumătate din suprafața țării, inclusiv cea mai importantă zonă agricolă, Marile Câmpii (vezi harta). De îndată ce barierele împotriva navigației de pe aceste cursuri de apă au fost eliminate cu ajutorul tehnologiei, prin construcția de canale și baraje, vasele au putut naviga cei 2 000 de kilometri care despart coasta

Golfului Mexic de zona centrală a Statelor Unite (fotografia 9.4). Aproape de izvorul fluviului Mississippi se află zona Marilor Lacuri, cel mai mare și cel mai navigat grup de lacuri din lume. Împreună, fluviul Mississippi și Marile Lacuri constituie cea mai mare rețea de căi navigabile interne din lume. Dacă adunăm rutele navigabile interioare de pe Mississippi și din Marile Lacuri, vom vedea că Statele Unite au o rețea de căi navigabile interne mai mare decât tot restul țărilor din lume la un loc. Pentru comparație, Mexic nu are nici un mare fluviu navigabil, iar Africa are doar un singur curs navigabil către ocean (Nilul). China are o coastă mult mai mică (doar în partea de est), porturi mai puțin performante, o parte mult mică a teritoriului accesibilă prin transportul pe apă și nici un mare sistem de lacuri comparabil cu Marile Lacuri. Toate aceste căi de navigație unesc aproape întreg teritoriul Statelor Unite și leagă țara de restul lumii, cu costuri economice reduse.

Celălalt avantaj al zonelor noastre de coastă este protecția împotriva invaziilor. Poate părea contradictoriu faptul că, după ce am vorbit despre coastele maritime ca locuri ideale pentru transportul de marfă, să le prezint acum drept locuri deloc ideale pentru transportul de trupe. Motivul este, bineînțeles, acela că este mai ieftin și sigur să faci livrări de pe un vas de pe coastă, decât de pe un vehicul pe uscat, doar dacă oamenii te așteaptă cu brațele deschise. Livrarea prin transport maritim este scumpă și periculoasă dacă oamenii care te așteaptă pe țărm te primesc cu ostilitate, trăgând în tine. Invaziile de pe mare au fost dintotdeauna printre cele mai periculoase operațiuni de război: trebuie doar să ne amintim de rata de 58% a pierderilor suferite de trupele canadiene în timpul raidului asupra portului Dieppe, pe coasta Franței, în august 1942, sau de rata de 30% a pierderilor suferite de trupele americane în timpul luptelor pentru capturarea atolului Tarawa, în noiembrie 1943. Prin anexarea arhipelagului Hawaii și a Peninsulei Alaska, Statele Unite și-au asigurat o protecție mai bună împotriva unor posibile atacuri, controlând astfel situația strategică din apropierea coastei noastre pacifice. Singurele noastre granițe de uscat sunt cele cu Mexic și Canada, țări cu populații și armate mult prea reduse pentru a reprezenta un pericol pentru noi (deși am purtat câte un război cu fiecare dintre ele la începutul secolului al XIX-lea).

Prin urmare, Statele Unite sunt practic imposibil de invadat. De când Statele Unite au devenit stat suveran, nimeni nu a încercat o asemenea operațiune; ultimul război purtat pe teritoriul american cu o putere străină este Războiul cu Mexicul dintre 1846 și 1848, pe care noi înșine l-am declanșat. Chiar și micile incursiuni pe teritoriul Statelor Unite au fost neglijabile: doar un raid britanic asupra Washington-ului în timpul războiului din 1812, raidul lui Pancho Villa asupra orașului Colombus, în New Mexico, în 1916, un obuz tras de un submarin japonez spre coasta americană în apropierea orașului Santa Barbara în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și șase civili americani uciși de un balon cu încărcătură explozivă lansat de Japonia în cel de-al Doilea Război Mondial. De cealaltă parte, în ultimii 100 de ani, toate

celelalte mari națiuni fie au suferit invazii (Japonia, China, Franța, Germania, India), fie au suferit ocupații (Japonia, Italia, Coreea, Germania) sau au fost amenințate de invazii iminente (Marea Britanie). Dacă ne referim la China, aceasta nu doar că a fost atacată la scară largă și ocupată în mare parte de Japonia, în perioada 1937–1945, dar, în secolul al XIX-lea, a suferit atacuri din partea Marii Britanii, a Franței și a Japoniei; a fost implicată în războaie cu Rusia, India și Vietnam; de asemenea, a fost atacată frecvent, în trecut, de forțe din Asia Centrală, dintre care două, mongolii și poporul manciurian, au reușit să cucerească toată China.

*

Acestea sunt avantajele geografice ale Statelor Unite. Acum să ne gândim la avantajele noastre politice, care încep cu faptul că țara noastră a fost o democrație pe întreaga durată a istoriei noastre de 230 de ani. De cealaltă parte, China a avut, în toată perioada ei de existență națională de 2 240 de ani, doar forme de guvernare dictatoriale și nedemocratice.

Care sunt cu adevărat avantajele democrației – sau cel puțin posibilele avantaje? (Pun accent pe „posibile“ deoarece, după cum vom vedea, presupusul nostru sistem democratic își pierde o parte din posibilele avantaje prin abaterea de la democrația adevărată.) În zilele noastre, este din ce în ce mai ușor să fim deziluzionați de democrație, mulți americani privind, uneori, cu invidie la capacitatea dictaturii chineze de a decide și de a implementa politici bune într-un timp scurt. Nu există nici o îndoială că într-o democrație procesul de luare a deciziilor și de implementare a acestora durează mai mult decât într-o dictatură, dar aceasta pentru că esența democrației stă tocmai în principiul separației puterilor în stat și într-un larg proces participativ (și deci mai îndelungat) de luare a deciziilor. De exemplu, procesul prin care China a legiferat introducerea benzinei fără plumb a durat doar un an, în timp ce aceeași politică a necesitat, în Statele Unite, un deceniu de dezbateri și de conflicte judiciare pentru a fi adoptată. Privim cu invidie la modul în care China ne-a depășit în domenii precum construcția de căi ferate de mare viteză, sistemele de metrou și sistemele de transportare a energiei electrice pe distanțe lungi. Cei care sunt sceptici asupra democrației mai pot indica și exemplele de lideri nocivi care ajung la putere prin intermediul alegerilor democratice.

Aceste dezavantaje ale democrației sunt reale. Dictaturile au însă un dezavantaj mult mai grav, care se dovedește adeseori a le fi fatal. În 5 400 de ani de istorie a statelor centralizate, nimeni nu și-a dat seama cum se poate garanta faptul că acele politici implementate cu o viteză de invidiat de sistemele dictatoriale sunt, în mare parte, politici bune. Trebuie doar să ne amintim de acele politici groaznice implementate la fel de rapid de China, ale căror consecințe nu și-ar fi putut găsi corespondentul într-o țară din lumea occidentală. Printre aceste politici autodistructive se numără cele care au dus la accelerarea marii foamete dintre 1958 și 1962, care a omorât milioane de oameni, suspendarea sistemului de educație, trimiterea profesorilor la muncile agricole și crearea celui mai poluat aer din lume.

Dacă poluarea aerului din Statele Unite ar ajunge doar la jumătatea cotei de poluare din majoritatea marilor orașe chineze, electoratul american ar protesta și i-ar demite pe cei care sunt la putere la următoarele alegeri. Gândiți-vă, de asemenea, la politicile chiar și mai distrugătoare implementate în anii 1930 de conducerile dictatoriale ale Germaniei și Japoniei, care au aruncat țările respective în războaie ce au ucis milioane dintre propriii cetățeni (să nu mai menționăm cele peste 20 de milioane de cetățeni ai altor țări).

Avantajele unui sistem democratic sunt numeroase. Într-o democrație, cetățenii pot propune și dezbate orice idee, chiar dacă acea idee reprezintă o anatemă la adresa celor de la putere. Prin intermediul dezbaterilor și al mișcărilor de protest se poate dovedi faptul că acea idee este, de fapt, cel mai bun curs de urmat, în timp ce într-o dictatură nu ar exista nici o dezbatere. Cel mai bun exemplu în acest sens din istoria recentă a Statelor Unite este decizia guvernului american de a încheia implicarea în Războiul din Vietnam (fotografia 9.5), ca urmare a protestelor masive ale populației. Pe de altă parte, germanii nu au avut posibilitatea de a dezbate, în 1941, deciziile nebunești ale lui Hitler de a invada Uniunea Sovietică și de a declara război Statelor Unite, într-un un moment în care Germania era deja în război cu Marea Britanie.

Un alt avantaj de bază al democrației este acela că cetățenii știu că ideile lor sunt ascultate și dezbătute. Chiar dacă ideile lor nu sunt adoptate pe moment, ei știu că vor avea șanse de reușită la viitoarele alegeri. În absența democrației, cetățenii sunt mai predispuși să devină frustrați și pot decide că singura soluție este recursul la violență și răsturnarea guvernului. Existența unui cadru pașnic pentru dezbaterea de idei reduce posibilitatea violenței civice. Un prieten de-al meu, cinic, dar cu un simț politic ascuțit, mi-a spus odată că „ceea ce contează într-o democrație este *aparența* democrației". Ce a vrut să spună prietenul meu este că mimarea democrației este de ajuns pentru a descuraja oamenii să recurgă la violență, chiar dacă (așa cum este acum cazul în SUA) democrația este, de fapt, compromisă în moduri mai puțin vizibile.

Încă un avantaj al democrației este acela că ideea de compromis este esențială pentru funcționarea acesteia. Compromisul reduce posibilitatea unei conduceri tiranice, care ar putea, în lipsa conceptului de compromis, să ignore punctele de vedere care i se opun. În aceeași ordine de idei, compromisul mai înseamnă că o minoritate iritată înțelege să nu paralizeze actul de guvernare.

De asemenea, un alt avantaj de bază al democrației este acela că în democrațiile moderne, cu sisteme de vot universal, toți cetățenii pot vota. Prin urmare, cei de la putere au un stimulent pentru a investi în toate clasele sociale, care astfel au posibilitatea de a fi productive, această posibilitate nefiind rezervată doar unei mici elite dictatoriale.

La aceste avantaje generale ale democrației se mai adaugă, în cazul Statelor Unite, acelea care sunt specifice formei de guvernământ a acestei țări, și

anume republicii federale. Într-un sistem federal, aspecte importante ale actului de guvernare sunt rezervate unităților democratice regionale și nu unui guvern centralizat. Versiunea americană a unui sistem federal este formată din 50 de state, ceea ce înseamnă, de cele mai multe ori, 50 de modalități de încercare de a rezolva o problemă comună, ajungându-se astfel la posibilitatea găsirii cele mai bune soluții. De exemplu, statele americane permit (Oregon) sau interzic (Alabama) sinuciderea asistată sau impun cote mari de impozitare (California) sau cote mici de impozitare (Montana). Pentru a vă mai oferi un exemplu, îmi aduc aminte că, în perioada copilăriei mele petrecute în statul Massachusetts din nord-estul Statelor Unite, o persoană din California mi-a explicat că statul respectiv devenise primul din țară care tocmai adoptase o lege care permitea virajul la dreapta când semaforul din intersecție indica culoarea roșie. În Statele Unite, asemenea reglementări rutiere sunt apanajul statelor și nu al guvernului federal. Pentru concetățenii mei din Massachusetts-ul anilor 1960, și pentru toți americanii de altfel, aceasta părea o idee nebunească și periculoasă, pe care doar non-conformiștii californieni o puteau concepe. Dar când California a încercat acest experiment cu succes, alte state au urmat exemplul, iar, în final, toate statele americane au adoptat această reglementare (fotografia 9.6).

Ați putea spune că a putea sau nu vira la dreapta într-o intersecție, când semaforul indică culoarea roșie, nu este de ajuns să vă convingă de avantajele sistemului nostru federal. Un experiment mult mai important, și de dată mai recentă, este acela efectuat de guvernatorul statului Kansas, Sam Brownback, prin care se insinua că reducerea impozitelor este mult mai importantă pentru bunăstarea cetățenilor decât un sistem public de educație bine finanțat. Astfel, începând cu 2012, Brownback a redus impozitul pe venit până la punctul în care a devenit necesară tăierea drastică a bugetului pentru sistemul public de educație. Alte state americane au urmărit cu interes deznodământul acestui experiment. Până în 2017, rezultatele acestui experiment i-au convins până și pe colegii de partid ai guvernatorului Brownback că tăierea bugetului sistemului public de educație nu este o idee bună, votând, în cele din urmă, pentru creșterea impozitului pe venit. Dar sistemul nostru federal a permis ca această idee să fie testată de un stat, permițând celorlalte 49 de state să tragă învățături.

Acestea sunt câteva dintre avantajele democrației de care Statele Unite beneficiază, iar China nu. Lipsa acestor avantaje reprezintă, în opinia mea, cel mai mare dezavantaj care va împiedica China să ajungă din urmă Statele Unite în ceea ce privește venitul mediu pe cap de locuitor – atât timp cât Statele Unite rămân democratice și China rămâne nedemocratică. Acest fapt îmi aduce aminte să subliniez un lucru: o țară care se pretinde a fi democratică pierde aceste avantaje dacă democrația ei este încălcată în mod serios; mai multe în cele ce urmează. Recunosc, de asemenea, faptul că democrația nu este, în mod necesar, cea mai bună soluție pentru toate țările; îi este dificil să se impună în țări unde nu există un electorat alfabetizat și o identitate națională larg acceptată.

Voi menționa pe scurt alte două avantaje politice ale Statelor Unite, în afara sistemului lor democratic. Statele Unite au avut mereu un control civil asupra armatei, pe toată perioada istoriei lor. Acest fapt nu este valabil pentru China sau pentru majoritatea țărilor din America Latină, și nu a fost valabil pentru Japonia în perioada 1930–1945, cu efecte dezastruoase. Statele Unite au o rată a corupției sistemice destul de redusă, după standarde globale, deși la acest aspect sunt în urma Danemarcei, a statului Singapore și a altor câteva țări. Corupția este dăunătoare pentru o țară sau pentru o afacere, pentru că deciziile sunt influențate de posibilele beneficii pentru politicienii corupți sau pentru oamenii de afaceri, deși, în final, acele decizii afectează întreaga țară sau întreaga afacere. De asemenea, corupția afectează mediul de afaceri pentru că acesta nu mai poate fi sigur de respectarea contractelor. Acesta este un alt mare dezavantaj al Chinei, țară care are o corupție sistemică foarte mare. Dar Statele Unite au corupție *ascunsă*, deoarece Wall Street și alte entități sau indivizi bogați influențează politicile guvernului american prin intermediul lobby-ului și al susținerii financiare din timpul campaniei electorale. Deși aceste cheltuieli sunt legale în Statele Unite, consecințele lor sunt similare cu cele ale corupției ilegale. Legiuitorul adoptă hotărâri care sunt dăunătoare pentru binele public, dar avantajoase pentru cel care donează bani și, uneori, pentru cel care votează legea.

*

Ultimele avantaje ale Statelor Unite pe care le voi menționa sunt și cele mai cunoscute, pe care orice american le citează înainte de a aduce în discuție avantajele fundamentale de natură geografică și politică care au fost discutate mai sus. Una dintre trăsăturile des atribuite Statelor Unite (cel puțin până recent – mai multe despre aceasta în capitolul 10) a fost aceea a unei țări cu mobilitate socio-economică ridicată. Povestea obișnuită este (sau era) aceea că oamenii muncitori care se nasc săraci sau ajung în Statele Unite săraci pot deveni bogați. Acesta este un stimulent foarte important pentru a-i determina pe oameni să muncească din greu și a condus la o utilizare eficientă a capitalului uman de care dispun Statele Unite.

Statele Unite sunt dominante și în domeniul afacerilor de succes înființate de tineri (gândiți-vă la Amazon, Apple, Facebook, Google, Microsoft și alte companii mai puțin spectaculoase, dar profitabile).

Avem o lungă istorie de investiții la nivel federal, de stat și local, cât și la nivel privat, în educație, infrastructură, capital uman, cercetare și în dezvoltare. (China a început doar recent să ajungă din urmă SUA în această privință.) Prin urmare, în toate domeniile importante ale cercetării, Statele Unite au mai multe premii Nobel și mai multe articole publicate în revistele de specialitate decât restul țărilor la un loc. Jumătate din cele zece cele mai bune universități și institute de cercetare din lume sunt americane. Timp de aproape un secol și jumătate am avut un avantaj competitiv important în domeniul invențiilor, al tehnologiei și al industriei manufacturiere inovative – fapt exemplificat de inovațiile lui Eli Whitney în domeniul producerii elementelor interșanjabile ale muschetelor; fabricile cu linie de producție ale

lui Henry Ford; avioanele fraților Wright; bateriile alcaline, becurile cu ardere incandescentă, aparatura de filmat și fonografele lui Thomas Edison (fotografia 9.7); telefonul lui Alexander Graham Bell; și, mai recent, tranzistorul produs de laboratoarele Bell Telephone, primii oameni pe Lună, telefoanele mobile, internetul și e-mail-ul.

Ultimul nostru avantaj pe care îl voi menționa este unul pe care mulți americani nu-l mai consideră astăzi astfel: imigrația (fotografia 9.8). Bineînțeles, imigrația creează probleme care sunt resimțite astăzi mai mult ca oricând. Dar, realitatea este că fiecare american din zilele noastre este fie imigrant, fie descendent dintr-o familie de imigranți. Marea majoritate a imigrației a avut loc în ultimele patru secole (bunici meii au imigrat în 1890 și în 1904). Chiar și amerindienii sunt descendenți ai imigranților care au ajuns aici acum 13 000 de ani.

Pentru a înțelege beneficiile fundamentale ale imigrației, să ne imaginăm că am putea împărți populația unei țări în două grupuri: primul grup ar fi format, în medie, din cei mai tineri, sănătoși, curajoși, muncitori și ambițioși oameni; în al doilea grup ar intra restul populației. Transplantați primul grup în altă țară și lăsați al doilea grup în țara de origine. Acea transplantare selectivă aproximează decizia de a emigra și succesul operațiunii. Prin urmare, nu este nici o surpriză faptul că mai mult de o treime din laureații americani ai Premiului Nobel sunt născuți în afara Statelor Unite și mai mult de jumătate dintre ei sunt imigranți sau copii de imigranți. Asta deoarece pentru a câștiga un Premiu Nobel ai nevoie de calități precum curaj, capacitate de risc, o etică riguroasă a muncii și spirit inovator. Imigranții și copiii lor contribuie, de asemenea, într-o proporție foarte mare și în alte domenii precum arta, muzica, gastronomia sau sportul.

*

Tot ce am discutat până acum poate fi rezumat astfel: Statele Unite se bucură de niște avantaje considerabile. Dar, țările își pot irosi propriile avantaje, așa cum a fost cazul Argentinei. Sunt semnale astăzi care indică faptul că și Statele Unite își risipesc propriile avantaje. Printre cele mai importante astfel de semnale se numără patru caracteristici interconectate care contribuie la declinul democrației americane, unul dintre punctele noastre forte de-a lungul istoriei. Voi aloca restul acestui capitol primei și celei mai periculoase probleme dintre cele patru. În următorul capitol (capitolul 10), vom discuta despre „celelalte“ trei probleme, care sunt, la rândul lor, serioase. Le numesc „celelalte“ doar pentru că sunt eclipsate de cea mai mare problemă a noastră.

Prima, și din punctul meu de vedere cea mai amenințătoare, dintre problemele fundamentale ce amenință democrația americană este accelerarea deteriorării conceptului de compromis politic. După cum am explicat anterior, compromisul politic este unul dintre avantajele fundamentale ale unei democrații, întrucât împiedică în același timp tirania majorității și blocajul instituțional provocat de o minoritate isterică. Constituția Statelor Unite, prin sistemul de control și echilibru, caută să creeze cadrul perfect pentru compromis. De exemplu, președintele nostru

este liderul executivului, dar Congresul controlează bugetul executivului, iar președintele Camerei Reprezentanților (camera inferioară a Congresului american) stabilește ordinea de zi. Dacă, așa cum se întâmplă de cele mai multe ori, reprezentanții noștri din Congres nu ajung la un acord, și dacă susținătorii unei anumite poziții politice nu reușesc să adune suficiente voturi pentru a-și impune punctul de vedere, trebuie să se ajungă la un compromis înainte ca executivul să poată face ceva.
Bineînțeles, au existat pe parcursul istoriei americane lupte politice acerbe, iar uneori și tiranii ale majorității sau blocaje politice ale unei minorități intransigente. Dar, cu excepția evidentă a prăbușirii compromisului care a condus la Războiul civil dintre 1861 și 1865, politicienii americani au ajuns de multe ori la un compromis. Un exemplu din epoca recentă îl reprezintă relația dintre președintele republican Ronald Reagan și liderul democrat al Camerei Reprezentanților, Thomas (Tip) O'Neil, între 1981–1986 (fotografia 9.9). Ambii erau politicieni abili, cu personalități puternice și cu filosofii politice opuse. Nu s-au înțeles în multe privințe și s-au luptat din punct de vedere politic în toate chestiunile importante. Cu toate acestea, s-au respectat unul pe altul, recunoscând amândoi autoritatea constituțională a celuilalt și au „jucat" după reguli. Cu toate că O'Neil nu era de acord cu agenda economică a lui Reagan, a recunoscut prerogativa constituțională a președintelui de a propune o agendă, introducând propunerile acestuia pe ordinea de zi a Camerei spre a fi dezbătute și votate. Sub conducerea lui Reagan și a lui O'Neil, guvernul federal a funcționat: nu au existat întârzieri, bugetele au fost aprobate, nu au existat blocaje ale guvernului federal, iar amenințările de obstrucționare parlamentară au fost rare. Marile proiecte legislative asupra cărora Reagan, O'Neil și susținătorii lor au fost în dezacord, dar asupra cărora au reușit, totuși, să ajungă la un compromis, includ scăderea impozitelor, reforma codului fiscal la nivel federal, politica de imigrație, reforma sistemului de protecție socială, reducerea cheltuielilor civile și creșterea bugetului înarmării. Cu toate că judecătorii nominalizați de Reagan pentru posturile de la nivel federal nu erau pe placul democraților, aceștia blocând unele nominalizări, președintele a reușit, totuși, să numească mai mult de jumătate dintre judecătorii federali pe care i-a propus, inclusiv trei din nouă judecători ai Curții Supreme.
Dar, începând cu mijlocul anilor 1990 și mai ales după anul 2005, ideea de compromis politic a început să se deterioreze. Compromisul a dispărut nu doar între cele două mari partide politice, ci și între aripile moderate și mai puțin moderate din cadrul acestor partide. Acest fapt se observă mai ales în cadrul Partidului Republican, a cărui aripă extremă (Tea Party) i-a atacat, în cadrul alegerilor primare, pe acei oficiali republicani moderați care colaboraseră în timpul mandatului lor cu democrații. Drept consecință, în perioada 2014–2016, Congresul a avut cea mai redusă activitate legislativă din istoria politică americană recentă, a întârziat adoptarea bugetelor și a fost în pericol de a provoca sau chiar a precipitat închiderea serviciilor publice federale.

Ca exemple ale prăbușirii compromisului pe scena noastră politică să examinăm procedeele de obstrucție legislativă (*filibuster*) și de blocare a nominalizărilor președintelui. *Filibuster* este o tactică legislativă permisă de regulamentul Senatului american (nu este menționată în Constituție) prin care o minoritate din rândul senatorilor (sau chiar un singur senator) care se opune unei moțiuni vorbește nonstop (sau amenință cu o asemenea acțiune, printr-un așa-numit *filibuster*-fantomă) pentru a obține un compromis sau retragerea moțiunii. (Recordul unei asemenea intervenții datează din 1967, când un discurs a durat mai mult de 24 de ore: fotografia 9.10.) Regulamentul Senatului prevede că obstrucția legislativă poate fi înlăturată printr-un vot de încheiere (*cloture*) care necesită o supermajoritate (60 din cei 100 de senatori) și nu o majoritate simplă. De fapt, un *filibuster* permite unei minorități îndârjite, care în mod normal ar pierde la vot, să obțină un compromis, în timp ce *cloture* permite unei supermajorități hotărâte să refuze compromisul.

În ciuda posibilelor abuzuri evidente – blocaj politic în cazul unui *filibuster* și tiranie în cazul *cloture* – acest sistem a funcționat satisfăcător pe parcursul istoriei noastre. Atât minoritățile, cât și supermajoritățile au recunoscut potențialul abuziv al acestor tactici, practica obstrucției parlamentare fiind folosită rar, iar cea de *cloture* și mai rar. În mandatele primilor 43 de președinți ai noștri și în primii 220 de ani de democrație constituțională ai țării noastre, Senatul a folosit tactica *filibuster* pentru a bloca numirea în funcție a celor nominalizați de președinte de doar 68 de ori. Dar, când democratul Barack Obama a fost ales președinte în 2008, liderii Partidului Republican și-au declarat public intenția de bloca toate propunerile noului președinte. Astfel, în doar patru ani, republicanii au folosit obstrucția legislativă de 79 de ori pentru a bloca nominalizările lui Obama, mai mult decât fusese folosită în precedenții 220 de ani. Democrații au răspuns prin abolirea criteriului supermajorității în privința nominalizărilor făcute de președinte, cu excepția judecătorilor de la Curtea Supremă, făcând astfel posibilă numirea de oficiali guvernamentali, dar, în același timp, reducând valva de siguranță a unei minorități nemulțumite.

Tactica *filibuster* este cea mai extremă și cea mai puțin folosită metodă de a împiedica confirmarea numirilor președintelui. În cel de-al doilea mandat al președintelui Barack Obama, între 2012–2016, Senatul, controlat de republicani, a confirmat cel mai mic număr de judecători nominalizați de președinte de la începutul anilor 1950 și cel mai mic număr de judecători nominalizați pentru posturi în curțile de apel (cel mai înalt nivel al sistemului juridic american în afara Curții Supreme) din secolul al XIX-lea încoace. Cea mai des întâlnită tactică pentru blocarea nominalizărilor președintelui este refuzul de a programa o ședință a comisiei parlamentare care să discute propunerea președintelui; următoarea cea mai des întâlnită tactică este refuzul de a programa un vot în plenul Senatului asupra unei nominalizări deja aprobate de comisia parlamentară relevantă. De exemplu,

o persoană care a fost nominalizată pentru un post de ambasador nu a mai apucat să-și ocupe postul deoarece a decedat așteptând mai bine de doi ani votul de confirmare din partea Senatului. Au fost blocate numiri în poziții mult mai puțin controversate decât cea de judecător sau ambasador. Un prieten de-al meu, nominalizat într-o poziție de rangul doi în Administrația Națională pentru Oceane și Atmosferă, și-a retras candidatura întrucât, după un an, încă nu fusese confirmat în funcție.

*

De ce asistăm, de două decenii, la o accelerare a prăbușirii compromisului politic? Pe lângă alte daune pe care le provoacă, ea se autoperpetuează, deoarece îi determină pe unii oameni, alții decât ideologii incapabili de compromis, să își dorească să obțină poziții de aleși în Congres. Doi prieteni de-ai mei, care au fost senatori perioade lungi de timp și care ar fi avut toate șansele să fie realeși, au decis să nu mai candideze pentru că deveniseră nemulțumiți de atmosfera politică din Congres. Când am întrebat alți oficiali aleși sau persoane cu experiență în interpretarea vieții parlamentare despre cauzele acestei tendințe, mi-au fost sugerate trei mari explicații.

Una dintre explicațiile care mi-au fost sugerate este creșterea astronomică a costurilor unei campanii electorale, fapt care făcut din donatori personaje mult mai importante decât în trecut. Deși sunt unii candidați care reușesc să își finanțeze campaniile electorale pe baza unui număr mare de donații mici, cei mai mulți dintre candidați sunt forțați să se bazeze pe un număr mic de donații foarte mari. Bineînțeles, acei mari donatori contribuie cu bani la campania unui candidat pentru că sunt foarte interesați de o anumită chestiune și se așteaptă ca acel candidat să le susțină interesele. Acești donatori nu sunt dispuși să susțină candidați moderați, care ar putea, la un moment dat, să recurgă la compromisuri politice. După cum îmi scria un prieten deziluzionat după ce s-a retras din viața politică, „dintre toate problemele cu care ne confruntăm, cred că distorsionarea pe care au produs-o banii în sistemul nostru politic, precum și în viețile noastre personale, a fost de departe cea mai dăunătoare. Politicienii și proiectele politice au ajuns să fie cumpărați la o scară nemaiîntâlnită [...] lupta pentru contribuții financiare consumă timp, bani și entuziasm [...] banii dictează programele politice, discursul politic se înrăutățește, iar politicienii nu se mai cunosc între ei, întrucât zboară dus-întors spre circumscripțiile lor.“

Ultima problemă ridicată de prietenul meu este cea de-a doua explicație care mi-a fost sugerată: creșterea traficului aerian intern, care oferă astăzi zboruri rapide între Washington și orice stat american. În trecut, reprezentații noștri în Congresul de la Washington erau obligați să rămână în capitală și la sfârșitul săptămânii, întrucât nu puteau să facă o călătorie dus-întors către statele lor în intervalul de timp al unui weekend. Familiile lor trăiau în Washington, iar copiii lor mergeau la școli din Washington. În weekend-uri, parlamentarii, împreună cu familiile lor, socializau unii cu alții, interacțiunile depășind sfera loialităților politice. Astăzi, creșterea costurilor campaniilor electorale îi obligă pe congresmeni să călătorească foarte des

spre statele pe care le reprezintă pentru a organiza strângeri de fonduri, iar creșterea traficului aerian intern face acest fapt posibil. Mulți congresmeni își lasă familiile în statul de origine, iar copiii lor merg la școli din acel stat. Copiii lor nu se joacă cu copiii altor parlamentari, senatorii și membrii Camerei Reprezentanților nu mai ajung să îi cunoască pe partenerii și pe copiii colegilor lor, și ajung să interacționeze exclusiv ca oameni politici. În prezent, circa 80 din cei 535 de membri ai Congresului nu dețin o locuință în Washington, preferând ca, în timpul săptămânii, să doarmă în biroul lor și să zboare spre statele lor de origine la finalul săptămânii.

O a treia explicație care mi-a fost sugerată are de-a face cu practica numită *gerrymandering*. Această practică implică retrasarea circumscripțiilor electorale în vederea avantajării unui anumit partid, asigurându-i acelui partid o proporție a celor aleși mai mare decât proporția pe care o obține partidul respectiv la nivelul întregului stat. Aceasta nu este o practică nouă în politica americană. De fapt, denumirea practicii vine de la un fost guvernator al statului Massachusetts, Elbridge Gerry, a cărui administrație a retrasat, în 1812, circumscripțiile electorale ale statului Massachusetts pentru a avantaja partidul din care făcea parte Gerry. Circumscripțiile rezultate aveau contururi geografice ciudate, una dintre acestea semănând cu o salamandră (*salamander* în limba engleză), dând naștere termenului „gerrymander“ (fotografia 9.11).

În zilele noastre, după fiecare recensământ care recalculează numărul de membri în Camera Reprezentaților ce revine fiecărui stat, congresele fiecărui stat pot retrasa circumscripțiile electorale. Din ce în ce mai mult, legislativele statelor controlate politic de către republicani au retrasat circumscripțiile electorale astfel încât acestea să concentreze un număr cât mai mare de posibili votanți democrați într-un număr cât mai mic de circumscripții covârșitor democrate (de cele mai multe ori în mari zone urbane) – lăsându-i astfel pe ceilalți posibili votanți democrați împrăștiați în cât mai multe circumscripții în care votanții republicani sunt majoritari (de cele mai multe ori în zone rurale). Recent, Curtea Supremă a Statelor Unite a respins un plan de retrasare a unei circumscripții electorale propus de congresul Carolinei de Nord, considerând că propunerea nu are nici un sens din punct de vedere geografic și observând „precizia chirurgicală“ cu care se urmărea creșterea numărului de parlamentari republicani în detrimentul Partidului Democrat.

Consecința procesului de *gerrymandering* asupra ideii de compromis politic este aceea că se știe dinainte ce partide și ce propuneri politice vor fi susținute de majoritatea votanților dintr-o circumscripție electorală. Astfel, candidații care adoptă o poziție de compromis, încercând să creeze consens între cele două bazine electorale, au toate șansele să fie învinși. În schimb, candidații știu că trebuie să propună o platformă politică polarizantă, care să prezinte interes doar pentru votanții partidului care este favorit să câștige alegerile în acea circumscripție afectată de *gerrymandering*. Chiar dacă procesul de *gerrymandering* oferă câteva explicații pentru polarizarea

politică actuală, există câteva motive pentru care nu reprezintă principala cauză: procesul de *gerrymandering* nu poate explica polarizarea politică din Senat (statele sunt împărțite în circumscripții electorale pentru Camera Reprezentanților, dar nu și pentru Senat; cu toate acestea, senatorii sunt acum la fel de intransigenți precum colegii lor din Cameră); procesul de *gerrymandering* nu poate explica polarizarea în circumscripții care nu au fost încă retrasate; chiar și în circumscripțiile redesenate, polarizarea politică exista cu mult înainte ca această retrasare să aibă loc.

Cu toate acestea, toate cele trei teorii despre cauzele polarizării scenei politice americane – strângerea de fonduri, traficul aerian intern și retrasarea circumscripțiilor electorale – caută să explice doar polarizarea unui mic grup de americani, politicienii noștri. Dar adevărata problemă este mult mai mare: toți americanii devin din ce în ce mai polarizați și din ce în ce mai intransigenți din punct de vedere politic. Trebuie doar să ne uităm la o hartă a rezultatelor alegerilor prezidențiale din 2016 și să urmărim statele roșii (unde au câștigat republicanii) și statele albastre (unde au câștigat democrații). Ne vom aminti că zonele de coastă și marile orașe sunt acum dominate de Partidul Democrat, în timp ce interiorul țării și zonele rurale sunt dominate de Partidul Republican. Fiecare partid politic devine din ce în ce mai omogen și mai radical din punct de vedere ideologic: republicanii devin tot mai conservatori, democrații mult mai liberali, iar moderații sunt în declin în ambele partide. Sondajele indică faptul că mulți americani care susțin unul dintre cele două partide politice sunt din ce în ce mai intoleranți față de celălalt partid, considerându-l adevăratul pericol la adresa țării, nedorind ca o rudă apropiată să se căsătorească cu un susținător al partidului advers și dorind vecini care le împărtășesc opțiunile politice. Dacă sunteți un cititor american, puteți să testați această polarizare în cazul dumneavoastră: câți oameni pe care îi cunoașteți personal și îi considerați prieteni v-au spus, în 2016, că vor vota cu candidatul partidului opus celui pe care îl susțineați dumneavoastră?

Astfel, întrebarea la care trebuie să răspundem nu este doar de ce politicienii noștri devin din ce în ce mai puțin dispuși să ajungă la compromis. Trebuie, de asemenea, să înțelegem de ce electoratul american a devenit intolerant și mai puțin dispus să ajungă la un compromis politic. Politicienii noștri nu fac decât să se supună dorințelor alegătorilor lor.

Cât despre polarizarea politică a societății americane, o explicație des oferită pentru acest fapt este „informația de nișă“. Când eram adolescent, televiziunea prin cablu nu exista; televiziunea a ajuns în orașul meu natal, Boston, abia în 1948; ani la rândul după aceea, noi, americanii, ne luam informațiile doar de la cele trei mari posturi de televiziune, trei reviste săptămânale și din cotidiene. Cei mai mulți americani aveau aceleași surse de informare, nici una dintre sursele respective nefiind suspectate de simpatii politice clare, conservatoare sau liberale, și nici una nu distorsiona grav informațiile publicate. Astăzi, odată cu ascensiunea televiziunii prin cablu, a site-urilor de știri și a rețelei Facebook, și în contextul declinului

presei scrise, americanii își aleg sursele de informare pe baza preconcepțiilor politice. Uitându-mă la factura de mea de cablu, văd că pot să aleg dintre 477 de canale: nu doar Fox News sau MSNBC, în funcție de ce simpatii politice am, conservatoare sau liberale, ci și canale dedicate unor subiecte precum Africa, sporturi universitare de pe coasta atlantică, gătit, investigații criminale, Franța, hochei, bijuterii, viața evreiască, Rusia, tenis, vreme, și nenumărate alte subiecte specializate. Pot, astfel, să aleg să rămân legat de convingerile mele și de viziunea mea politică și să nu fiu influențat de alte subiecte sau de alte perspective. Rezultatul: mă închid în propria nișă politică, rămân fidel propriilor informații „factuale", continui să votez cu partidul pe care l-am susținut tot timpul, nu empatizez cu votanții celuilalt partid, și, bineînțeles, doresc ca oficialii pe care îi aleg să respingă orice încercare de compromis cu oficialii cu care nu sunt de acord.
Majoritatea populației Statelor Unite folosește astăzi rețele sociale, cum ar fi Facebook și Twitter. Doi prieteni, unul democrat și celălalt republican, mi-au explicat, separat, cum conturile lor de Facebook acționează ca filtre de informații. Democratul (un bărbat tânăr) postează știri și oferă comentarii la postările prietenilor lui, care la rândul lor postează lucruri diverse și care au fost aleși ca „prieteni" pentru că împărtășesc aceleași viziuni ca el. Când cineva postează o informație cu o perspectivă republicană, acea persoană este ștearsă din lista de „prieteni". Printre persoanele pe care le-a șters din această listă se numără mătușa și unchiul lui, pe care, de altfel, a încetat să-i mai viziteze din cauza convingerilor republicane ale acestora. Folosind telefonul iPhone, intră pe Facebook destul de frecvent pe parcursul unei zile, unde îi sunt servite articole de presă conforme cu viziunea sa, dar nu are abonament la un ziar scris și nici nu se uită la televizor. Celălalt prieten, care este republican, mi-a relatat aceleași lucruri, cu excepția faptului că persoanele pe care ea le șterge din lista de „prieteni" sunt cele care postează conținut care prezintă puncte de vedere ale Partidului Democrat. Rezultatul: ambii mei prieteni citesc doar articole conforme cu perspectivele lor politice.

*

Chiar și această lărgire a spectrului întrebării noastre despre polarizarea politică actuală din Statele Unite – de la a discuta despre viziunile polarizate ale politicienilor noștri la a discuta despre viziunile polarizate ale întregului electorat – este prea îngustă. Asta pentru că se oferă impresia că polarizarea ar exista doar în cazul sferei politice. De fapt, vorbim de un fenomen mult mai larg: polarizarea, intoleranța și atitudinile abuzive sunt în creștere în toate celelalte aspecte ale vieții americane, nu doar în sfera politică. Dacă sunteți un cititor american cu vârsta de peste 40 de ani, vă rog să reflectați asupra schimbărilor produse în următoarele aspecte ale vieții: regulile folosirii liftului (astăzi este mai puțin probabil ca aceia care urmează să intre în lift să îi aștepte pe cei ce doresc să iasă); creșterea lipsei de respect în trafic (nu se mai oferă prioritate); rărirea atitudinilor prietenoase pe stradă sau pe munte (americanii sub 40 de ani sunt mai puțin dispuși să salute un străin

pe stradă decât americanii de peste 40 de ani); și, mai presus de toate, intensificarea discursului ofensator de toate felurile, în special în comunicarea electronică.

Am observat aceste tendințe chiar și în mediul academic american, în care am intrat în anul 1955. Dezbaterile academice au devenit mult mai feroce decât erau acum 60 de ani. La începutul carierei mele am ajuns să fiu implicat, ca și acum, într-o dezbatere intelectuală. Dar, pe vremuri, îi consideram pe intelectualii cu care nu eram de acord prieteni, nu dușmani personali. De exemplu, îmi aduc aminte de o vacanță petrecută în Marea Britanie după o conferință de fiziologie, în care am vizitat mănăstirile cisterciene împreună cu un fiziolog american drăguț cu care avusesem o dezbatere foarte tensionată în timpul conferinței despre mecanismul de transport epitelial. Acest lucru ar fi imposibil astăzi. În schimb, am fost dat în judecată de nenumărate ori, amenințat cu procese și insultat verbal de intelectuali care nu erau de acord cu mine. Gazdele prelegerilor mele au fost obligate să angajeze gărzi de corp care să mă protejeze de criticii furioși. Un intelectual și-a încheiat o recenzie la una dintre lucrările mele cu expresia „Taci din gură!". Viața academică americană este o oglindă a vieții americane în general, la fel cum sunt și politicienii noștri, electoratul nostru, cei care folosesc liftul, șoferii și pietonii noștri.

Toate aceste arene ale vieții americane sunt fațete ale aceluiași fenomen mult discutat: declinul a ceea ce este numit „capital social". Conform definiției oferite de politologul Robert Putnam în lucrarea sa, *Bowling Alone*, „[...] capitalul social se referă la conexiunile între indivizi – rețele sociale, norme de reciprocitate și încrederea ce rezultă din acestea. În acest sens, capitalul social este strâns corelat cu ceea ce numim *cultură civică.*" Aspecte precum încrederea, prietenia, dorința de a aparține unui grup, dorința de ajuta și de a fi ajutat sunt stimulate prin participarea în tot soiul de grupuri, de la cluburi de carte, cluburi de bowling, cluburi de bridge, cluburi confesionale, organizații comunitare și asociații ale părinților și ale profesorilor, până la organizații politice, asociații profesionale, cluburi Rotary, ședințe publice cetățenești, asociații de veterani și altele. Participarea la astfel de activități de grup cultivă reciprocitate generalizată: și anume, a face lucruri pentru și împreună cu alți oameni, a avea încredere în ei și a conta pe aceștia și pe ceilalți membri ai grupului să te ajute. Dar, americanii sunt din ce în ce mai puțin implicați în astfel de grupuri, unde interacțiunea cu celelalte persoane se face față în față, și preferă din ce în ce mai mult să participe în grupuri virtuale, unde nu poți să te întâlnești cu cealaltă persoană, nu o poți vedea și nici nu o poți auzi.

O explicație pentru declinul capitalului social în Statele Unite, sugerată de Putnam și de alții, este reducerea comunicării față în față și ascensiunea formelor de comunicare indirecte. Telefonul a apărut în 1890, dar a saturat piața americană abia în 1957. Radioul a ajuns la punctul de saturație între 1923 și 1937, iar televizorul între 1948 și 1955. Cel mai mare impact l-au

produs invențiile recente precum internetul, telefoanele mobile și mesajele telefonice. Folosim radioul și televizorul pentru informare și divertisment, iar telefonul și mediile electronice recente pentru aceleași scopuri, precum și pentru comunicare. Dar, înainte de inventarea scrierii, toată comunicarea și transmiterea de informații se făcea față în față, fie prin intermediul unei discuții directe între doi oameni, fie prin urmărirea unor interpreți (oratori, muzicieni sau actori). Chiar dacă cinematografele care au început să se răspândească după 1900 nu ofereau divertisment printr-o legătură directă cu interpreții, cel puțin îi determinau pe oameni să iasă din casă și să participe la un grup social, această experiență fiind asemănătoare cu urmărirea unui orator, muzician sau actor.

Cu toate acestea, astăzi, multe dintre formele de divertisment pe care le consumăm – telefoanele inteligente, tabletele electronice și jocurile video – sunt mai degrabă acte solitare decât acte sociale. Acestea sunt forme de divertisment puternic individualizate și de nișă, amintind de modul asemănător în care este consumată informația politică. Televiziunea, deocamdată cea mai comună formă de divertisment pentru americani, îi ține pe oameni acasă și nu oferă o adevărată experiență de grup. Americanii petrec de trei până la patru ori mai mult timp urmărind programe de televiziune împreună decât vorbind unul cu altul, și cel puțin o treime din timpul vizionării programelor de televiziune este petrecută individual (de cele mai multe ori folosind internetul și nu un televizor).

Consecințele acestui fapt sunt că aceia care se uită foarte mult la televizor au mai puțină încredere în alți oameni și, spre deosebire de cei care nu urmăresc programe de televiziune în mod constant, sunt mai puțini dispuși să participe la diverse grupuri și organizații comunitare. Înainte de a da vina pe consumul de televiziune pentru aceste comportamente, trebuie să ne întrebăm: care este cauza și care este consecința, sau vorbim de două fenomene care sunt corelate, dar nu sunt legate de o relație cauză-efect? Un experiment neintenționat din Canada ne poate oferi câteva indicii referitoare la această dilemă. În zona unei văi canadiene erau situate trei orășele asemănătoare, dintre care unul era amplasat în afara ariei de acoperire a semnalului de televiziune care deservea zona respectivă. Când orășelul respectiv a intrat în aria de acoperire a semnalului de televiziune, rata de participare la cluburi și la întâlniri comunitare a scăzut la un nivel comparabil cu celelalte două orășele în care exista deja semnal de televiziune. Acest fapt sugerează că tocmai consumul de televiziune a *provocat* declinul ratei de participare la activități în grup; nu se poate vorbi de situația în care cei care nu participau la astfel de activități și înainte au ales să se uite la televizor.

În zonele izolate ale Noii Guinee, unde fac muncă de teren și unde noile tehnologii ale comunicației nu au pătruns încă, toate formele de comunicare sunt față în față și implică toată atenția participanților – cum era pe vremuri în Statele Unite. Populația Noii Guinee își petrece cea mai mare parte a perioadei active a unei zile discutând cu alți oameni. În contrast cu discuțiile

lipsite de atenție și rare ale americanilor, discuțiile celor din Noua Guinee nu sunt întrerupte de nevoia de a verifica telefonul, de a trimite e-mailuri sau mesaje. Fiul unui misionar american care a copilărit în Noua Guinee și s-a mutat în Statele Unite la vârsta liceului, descria șocul pe care l-a avut când a observat diferențele dintre modul de joacă al copiilor din Noua Guinee și cel al copiilor din Statele Unite. În Noua Guinee, copiii din sat intrau sau ieșeau din colibele unora și altora pe tot parcursul zilei. În Statele Unite, după cum avea să descopere prietenul meu, „copiii se duc acasă, închid ușa, și se uită la televizor singuri".

Utilizatorul american obișnuit de telefon mobil își verifică telefonul în medie o dată la patru minute, petrece cel puțin șase ore pe zi în fața unui ecran de computer sau de telefon și este conectat mai mult de 10 ore (cea mai mare parte a perioadei active a unei zile) la un dispozitiv electronic. Consecința este aceea că cei mai mulți dintre americani nu mai interacționează între ei într-un mod uman normal, în care poți vedea fața și corpul interlocutorului și îl poți înțelege. În schimb, interacționăm unul cu altul sub forma unor mesaje digitale scrise, și uneori sub forma unor apeluri telefonice. Suntem foarte reticenți în a fi nepoliticoși față de o persoană care se află la câțiva pași de noi și pe care o putem vedea și auzi. Este mult mai ușor să fii nepoliticos și disprețuitor față de niște cuvinte de pe un ecran electronic decât față de o persoană pe care o poți privi în ochi. Odată ce ne-am obișnuit să avem atitudini ofensatoare „la distanță", pasul următor, de a fi ofensatori cu persoane care se află în fața noastră, va fi unul foarte ușor de făcut.

Cu toate acestea, această explicație legată de prăbușirea compromisul politic american, și a comportamentului politicos în general, este confruntată de o obiecție serioasă. Formele de comunicare la distanță au explodat nu doar în Statele Unite, ci peste tot în lume, mai ales în țările bogate. Italienii și japonezii folosesc telefonia mobilă la fel de mult ca americanii. De ce nu întâlnim o prăbușire a compromisului politic și o creștere a impolitеții sociale și în alte țări dezvoltate?

Vă pot oferi două posibile explicații. Prima ar fi aceea că, pe parcursul secolului XX, comunicarea electronică și, în general, multe alte tehnologii inovatoare s-au născut în Statele Unite, de unde s-au răspândit, împreună cu consecințele lor, în alte țări dezvoltate. Plecând de la acest raționament, Statele Unite nu se prezintă ca o experiență unică, ci ca o primă experiență, prăbușirea compromisului politic urmând să se răspândească și în alte țări, precum telefonia mobilă sau televiziunea. De fapt, prietenii mei britanici îmi spun că atitudinile ofensatoare sunt mai răspândite acum în Marea Britanie decât erau acum 60 de ani, când locuiam eu acolo, iar prietenii australieni îmi vorbesc despre intensificarea atitudinii ostile față de compromis pe scena politică australiană. Dacă această explicație este corectă, nu este decât o chestiune de timp până când și alte țări dezvoltate vor ajunge să aibă blocaje politice asemănătoare celor din Statele Unite.

Cea de-a doua posibilă explicație este de legată de faptul că Statele Unite au avut, din mai multe motive, un grad de capital social mult prea scăzut pentru a preîntâmpina impersonalizarea produsă de tehnologia modernă. Statele Unite au o suprafață de 25 de ori mai mare decât suprafața oricărei țări dezvoltate, cu excepția Canadei. În același timp, Statele Unite au o densitate a populației de aproape 10 ori mai mică decât majoritatea țărilor dezvoltate, cu excepția Canadei, a Australiei și a Islandei. Statele Unite au pus dintotdeauna un accent puternic pe individualism, spre deosebire de europeni și de japonezi, care au un accent mai mare pe comunitate; doar Australia are, dintre țările dezvoltate, un grad mai mare de individualism decât Statele Unite. Americanii se mută foarte des, în medie o dată la cinci ani. Distanțele de pe teritoriul Statelor Unite sunt mult mai mari decât cele din țările europene sau din Japonia, asta însemnând că, atunci când un american se mută, sunt șanse foarte mari să piardă legăturile cu prietenii săi, acest fapt nefiind valabil pentru europeni sau pentru japonezi. Drept consecință, americanii au legături sociale efemere, făcându-și, în general, mulți prieteni, dar foarte puțini dintre acești prieteni locuind aproape de ei.
Dar suprafața Statelor Unite și distanțele din această țară sunt aspecte fixe, ce nu pot fi schimbate. Este puțin probabil ca americanii să renunțe la telefoanele mobile sau să se mute mai rar. Astfel, dacă această explicație care corelează declinul ideii de compromis politic de capitalul social scăzut din societatea americană este corectă, atunci ideea de compromis politic este într-un pericol mai mare în Statele Unite decât în alte țări dezvoltate. Asta nu înseamnă că suntem în mod cert condamnați la un blocaj politic și mai accentuat. Înseamnă însă că politicienii și votanții americani vor trebui să depună un efort mai mare decât politicienii și votanții altor țări pentru a scoate țara din impas.

*

În această carte am discutat deja despre două țări – Chile și Indonezia – unde prăbușirea compromisului politic a dus la instaurarea unei dictaturi din partea uneia dintre taberele aflate în conflict, cu scopul explicit de a extermina tabăra adversă. Acest scenariu încă li se pare absurd multor americani. La fel de absurd li s-ar fi părut și prietenilor mei chilieni în 1967, dacă cineva și-ar fi exprimat îngrijorarea că acest lucru ar fi fost posibil. Cu toate acestea, scenariul a devenit realitate în 1973.
Americanii ar putea să obiecteze, spunând că Statele Unite sunt diferite de Chile. Da, bineînțeles, Statele Unite sunt diferite de Chile. Unele dintre diferențe fac mai puțin probabil scenariul instaurării unei dictaturi militare în Statele Unite – dar unele dintre diferențe fac scenariul mai plauzibil. Printre factorii care fac acest scenariu nefericit să pară improbabil în Statele Unite se numără tradiția noastră democratică puternică, lipsa unei oligarhii latifundiare ereditare și lipsa totală de acțiuni politice independente ale armatei noastre. (Înainte de 1973, armata chiliană mai intervenise în politică de câteva ori.) Pe de altă parte, printre factorii care fac acest scenariu nefericit să pară posibil în Statele Unite este și numărul foarte mare de arme

aflate în posesia oamenilor, accentuarea violenței individuale astăzi și în trecut, și o lungă istorie a violenței direcționate împotriva grupurilor (afro-americani, amerindieni și unele grupuri de imigranți). Sunt de acord că modul de instaurare a unei dictaturi militare în Statele Unite ar fi diferit de modul în care a fost instaurată dictatura militară în Chile, în 1973. Este puțin probabil ca Statele Unite să pună în scenă un astfel de scenariu ca urmare a unei acțiuni independente a armatei. În schimb, îmi imaginez scenariul în care un partid politic american aflat la putere manipulează sistemul electoral, numește doar oameni de încredere în sistemul judiciar care îl vor ajuta să conteste rezultatele alegerilor și ulterior va invoca principiul „legii și ordinii" pentru a folosi poliția, Garda Națională, rezerviștii și chiar armata pentru a înăbuși orice formă de opoziție politică.
Acestea sunt motivele pentru care sunt de părere că polarizarea politică este cea mai periculoasă problemă cu care se confruntă astăzi americanii – mult mai periculoasă decât competiția cu China sau Mexic, de care liderii noștri politici sunt obsedați. Este imposibil ca Mexic sau China să distrugă Statele Unite. Numai noi, americanii, ne putem distruge. Ne vom întoarce asupra acestei chestiuni în capitolul următor, după ce vom discuta despre celelalte probleme fundamentale cu care se confruntă astăzi Statele Unite, precum și despre posibilele schimbări pe care le putem face pentru a evita un scenariu necruțător.

Capitolul 10
Care va fi soarta Statelor Unite? Alte trei probleme

Alte probleme – Alegeri – Inegalitate și lipsă de mobilitate – Și ce? – Investiții în viitor – Încadrare a crizei

Capitolul anterior a început cu veștile bune despre Statele Unite. SUA nu au devenit din întâmplare cea mai bogată și mai puternică țară din lume, ci datorită unei combinații de mai multe avantaje: demografice, geografice, politice, istorice, economice și sociale. Restul capitolului a prezentat o veste proastă: actuala eșuare a compromisului politic, pe care o consider cea mai gravă problemă dintre cele cu care se confruntă SUA, în mod special (lăsând la o parte problemele mondiale care amenință și Statele Unite).
În acest capitol voi discuta despre trei alte probleme mari, începând cu cele asociate votului. Am grupat aceste probleme sub sintagma aparent peiorativă de „alte probleme“ doar pentru că acestea nu au un potențial imediat de subminare a guvernării democratice americane sau de distrugere a compromisului. Dar sunt, cu toate acestea, serioase. Cititorii care vor să învețe mai multe pot citi cartea lui Howard Friedman, *The Measure of a Nation*, care include zeci de grafice care compară Statele Unite cu alte democrații importante în ceea ce privește multe dintre variabilele discutate mai jos. Desigur, lista mea de probleme care vizează Statele Unite nu este exhaustivă. Problemele pe care nu le discut sunt relațiile rasiale și rolul femeilor, ambele fiind ameliorate în comparație cu 50 de ani în urmă, dar care constituie totuși pete negre asupra societății americane. Cele patru pe care le-am selectat pentru discuție – cea din capitolul precedent și cele trei din acest capitol – s-au agravat, fără îndoială, în ultimele decenii și, în opinia mea, constituie cele mai grave amenințări actuale pentru democrația americană și pentru puterea sa economică.

*

Alegerile sunt esența oricărei democrații. Dacă o țară are o constituție sau legi care proclamă un guvern democratic, dar cetățenii nu votează sau nu pot vota, o astfel de țară nu merită să fie numită democrație. Conform acestui standard, Statele Unite merită doar pe jumătate să fie numite o democrație. Aproape jumătate dintre cetățenii americani cu drept de vot nu votează nici măcar pentru cea mai importantă funcție în stat, cea de președinte. La fiecare din cele patru alegeri prezidențiale recente, numărul

americanilor eligibili care nu au votat a fost de aproximativ 100 de milioane. Procentul cetățenilor care nu votează pentru alegerea persoanelor în funcții mai puțin importante este mult mai mare. De exemplu, orașul meu, Los Angeles, este una dintre marile metropole ale Statelor Unite ale Americii, iar cel mai important oficial ales este primarul nostru. Cu toate acestea, la cele mai recente alegeri pentru primăria orașului, 80% dintre rezidenții eligibili din Los Angeles nu au votat.

Există mai multe modalități alternative de reprezentare a participării la alegeri. O modalitate este de a raporta procentul de *rezidenți* cu drept de vot care au votat. O altă măsurătoare, care produce un număr ușor mai mare, este de a raporta procentul de alegători *eligibili* care au votat. (În Statele Unite, doar 92% dintre rezidenții cu vârstă de vot sunt eligibili să voteze; cei 8% neeligibili sunt în principal cetățeni rezidenți, deținuți, condamnați și oameni eliberați din închisoare.) O a treia măsurătoare, care dă un număr chiar mai mare, este raportarea procentului de alegători *înregistrați* care au votat; destul de mulți alegători eligibili nu sunt înregistrați pentru vot, din motive despre care voi discuta mai jos.

Toate cele trei măsurători oferă aceeași concluzie: dintre democrațiile prospere (așa-numitele națiuni OCDE), SUA se situează pe ultimul loc la prezența la vot. Pentru a vedea contextul, prezența medie a alegătorilor înregistrați la alegerile din alte țări democratice este de 93% în Australia, unde votul este obligatoriu prin lege; 89% în Belgia; și între 58% și 80% în majoritatea altor democrații europene și din Asia de Est. De când Indonezia a reluat organizarea alegerilor democratice libere, după 1999, participarea alegătorilor indonezieni a oscilat între 86% și 90%, în timp ce prezența în Italia, după 1948, a fost de până la 93%.

Pentru comparație, prezența alegătorilor eligibili din Statele Unite la alegerile naționale întregistrează o medie de doar 60% pentru alegerile prezidențiale și 40% pentru alegerile pentru Congres, organizate la jumătatea mandatului prezidențial. Cea mai mare prezență înregistrată vreodată în istoria americană modernă, cea de la alegerile prezidențiale din 2008, a fost de doar 62%, mult sub cele mai mici prezențe recente din Italia sau Indonezia. Când alegătorii americani înregistrați sunt întrebați de ce nu se obosesc să voteze, răspunsurile lor cele mai frecvente sunt că nu au încredere în guvern, că nu au încredere în valoarea votului sau că nu sunt interesați de politică.

Dar există un alt motiv pentru care mulți americani eligibili să voteze nu o fac: nu pot, pentru că nu sunt înregistrați pentru vot. Aceasta este o trăsătură specifică a democrației americane care necesită explicații. În multe democrații, cetățenii eligibili nu trebuie să facă nimic pentru a se „înregistra“ pentru vot: guvernul face acest lucru prin generarea unei liste de persoane înregistrate în mod automat, folosind listele cu posesori de permise de conducere, contribuabili, rezidenți sau alte asemenea baze de date. De exemplu, în Germania, toți cetățenii cu vârsta de peste 18 ani

primesc automat o carte poștală din partea guvernului care îi anunță că urmează alegeri pentru care sunt eligibili să voteze.
În Statele Unite este mai complicat. Nu este suficient să fii un cetățean american eligibil, să ai peste 18 ani și să nu fii în închisoare sau să nu fi fost condamnat: tot trebuie să se înregistrezi pentru a vota. Statele Unite au avut o istorie îndelungată în împiedicarea înregistrării unor grupuri întregi de cetățeni eligibili. Cel mai mare astfel de grup au fost femeile americane, care nu au putut vota până în 1919. Alte grupuri, în special afro-americanii, precum și alte minorități și grupuri de imigranți, au fost împiedicate să se înregistreze prin diverse obstacole, cum ar fi taxele de vot, testarea nivelului de alfabetizare și „clauza bunicului". (Adică nu te poți înregistra pentru vot dacă bunicul tău nu a avut drept de vot.) Bineînțeles, nu era specificat în lege că aceste măsuri aveau ca scop împiedicarea afro-americanilor să voteze. Cu toate acestea, toată lumea a înțeles că scopul propus și efectul produs de astfel de obstacole, precum clauza bunicului, erau de a face imposibilă înregistrarea alegătorilor afro-americani.
În cazul în care credeți că astfel de obstacole sunt o caracteristică dispărută a trecutului îndepărtat, în statul Florida, în anul 2000, aproximativ 100 000 de alegători potențiali, marea majoritate dintre ei democrați, au fost tăiați de pe lista alegătorilor înregistrați. Această eliminare a avut un efect enorm asupra deznodământului votului prezidențial din Florida, înclinând balanța în favoarea lui George W. Bush și în dauna lui Al Gore – un efect mult mai mare decât anularea a doar câteva sute de buletine de vot, despre care s-a discutat intens atunci și căreia i se atribuie în mod greșit tranșarea alegerilor. Defectul fundamental al sistemului american de înregistrare a alegătorilor este acela că, în Florida și în multe alte state, listele de alegători înregistrați și formalitățile electorale sunt controlate prin proceduri partizane la nivel local și de stat, nu prin proceduri obiective la nivel național. Oficialii partizani încearcă adesea să îngreuneze votul cetățenilor care preferă partidul politic opus.
Cea mai mare extindere a procedurilor de înregistrare a alegătorilor din istoria americană modernă a fost Legea privind dreptul de vot din 1965, care a eliminat „testarea nivelului de alfabetizare" pentru înregistrare și a oferit guvernului federal puterea de a supraveghea districtele electorale cunoscute pentru aplicarea unor practici de obstrucționare a înregistrării. Rezultatul a fost faptul că înregistrarea alegătorilor afro-americanilor în statele din sudul Statelor Unite a crescut de la 31% la 73%, iar numărul oficialilor afro-americani aleși la nivel național a crescut de la mai puțin de 500 la peste 10 000. Congresul a reînnoit acest act aproape în unanimitate în 2006. Dar, în 2013, Curtea Supremă a Statelor Unite, printr-un vot de la 5 la 4, a răsturnat formula din 1965 de identificare a districtelor care urmau să fie supuse supravegherii, pe motiv că se presupunea că devenise un proces inutil ca urmare a progresului privind înregistrarea alegătorilor afro-americani. Rezultatul a fost adoptarea în grabă de către legiuitorii statelor a unor noi obstacole în calea înregistrării alegătorilor, care variază mult de la un stat la

altul. Până în 2004, nici unul dintre cele 50 de state americane nu a impus potențialilor alegători să prezinte un act de identitate cu fotografie emis de guvern pentru a se înregistra sau a vota. Doar două state au impus o astfel de cerință până în 2008. Dar, imediat după decizia Curții Supreme, 14 state au adoptat astfel de cerințe de identificare (de obicei un permis de conducere sau un pașaport) sau alte astfel de restricții, iar majoritatea statelor au asemenea legi în vigoare sau au în vedere promulgarea lor.
Așa cum vechea clauză a bunicului nu menționa în mod specific afro-americanii, dar era în mod special concepută pentru a-i împiedica să voteze, metodele moderne de restricționare a votului sunt concepute în mod similar și au același succes. Procentul de potențiali alegători care dețin un act de identitate cu fotografie este considerabil mai mare (în funcție de grupa de vârstă, de până la trei ori mai mare) în rândul albilor decât în rândul afro-americanilor sau al hispanicilor, și este mai mare în rândul oamenilor bogați decât în rândul celor săraci. Motivele sunt dintre cele mai banale și nu au nici o relație directă cu dreptul de vot: de exemplu, oamenii mai săraci și afro-americanii, în general, au șanse mai mari să nu dețină un permis de conducere pentru că nu au plătit o amendă de circulație. Statul Alabama a închis birourile departamentului de autovehicule (DMV – cele care eliberează permisele de conducere) în ținuturile cu populație afro-americană numeroasă. Ca răspuns la scandalul public rezultat, Alabama a redeschis acele birouri – dar numai o zi pe lună. Statul Texas a menținut birouri DMV în doar o treime din ținuturile sale, forțând potențialii alegători să călătorească până la 375 de kilometri dacă erau hotărâți să satisfacă cerința de identificare printr-un act cu fotografie.
Alte obstacole în calea înregistrării și a votării variază și de la un stat la altul. Unele state sunt „favorabile alegătorilor“ prin faptul că le permit acestora să se înregistreze chiar în ziua alegerilor, permit alegătorilor să trimită buletinele de vot prin poștă, fără a-i obliga să vină personal la urne, și păstrează secțiile electorale deschise seara și în weekend. Alte state sunt „neprietenoase cu alegătorii“, cerând ca aceștia să se înregistreze într-un timp scurt înainte de ziua alegerilor, ținând deschise secțiile electorale doar în timpul programului de lucru sau în zilele săptămânii. Dar persoanele mai sărace (inclusiv cele mai mari minorități) nu își pot permite să piardă o zi de muncă și să aștepte la cozi lungi pentru a se înregistra sau a vota.
Toate aceste obstacole selective fac participarea la vot să fie peste 80% pentru americanii cu venituri anuale care depășesc 150 000 de dolari, dar sub 50% pentru americanii cu venituri sub 20 000 de dolari. Așadar, aceste obstacole influențează rezultatul alegerilor prezidențiale din Statele Unite, dar și ale multor curse electorale strânse pentru Congres sau pentru funcții locale sau la nivel de stat în fiecare an.
Aceste limitări ale participării alegătorilor americani la vot, fie că sunt voluntare, fie că le sunt impuse împotriva voinței lor, constituie reversul avantajelor fundamentale ale democrației americane despre care am discutat în capitolul precedent. Aceste avantaje includ următoarele aspecte:

posibilitatea cetățenilor de a dezbate, de a evalua și de a alege orice propunere; cetățenii conștienți de faptul că sunt auziți și cu mijloace de exprimare pașnice; reducerea riscului de violențe civile; stimulente pentru atingerea unui compromis; și stimulente pentru guvern ca acesta să investească în toți cetățenii (pentru că votează), nu doar într-o mică elită a cetățenilor. În măsura în care americanii aleg să nu voteze, sunt slab informați când votează sau nu pot vota deloc, acestea sunt avantajele pe care le pierdem.

*

Nici o discuție despre democrația americană modernă nu ar fi completă fără a menționa caracteristica ei cel mai frecvent criticată: explozia costurilor campaniilor electorale, în special după trecerea de la publicitatea ieftină din mass-media tipărite la o publicitate scumpă, difuzată la televizor. Campaniile au devenit preponderent finanțate de cei bogați. De asemenea, durata campaniilor a crescut foarte mult, ele desfășurându-se practic continuu, de la un scrutin la altul. Prin urmare, politicienii americani trebuie să dedice cea mai mare parte a timpului lor (un prieten de-al meu, fost senator, a estimat că ar fi vorba de 80% din timp) pentru colectarea de fonduri și organizarea campaniei, mai degrabă decât pentru guvernare; cetățenii calificați sunt descurajați să candideze la funcțiile oficiale; iar informațiile despre campanii se reduc la fragmente de 30 de secunde, apoi la mesaje scurte pe Twitter. Prin comparație, celebrele dezbateri dintre Abraham Lincoln și Stephen Douglas, pentru alegerea în funcția de senator de Illinois în 1858, au durat până la șase ore fiecare. În timp ce, desigur, doar o parte din alegătorii din Illinois au participat la dezbateri, acestea au fost relatate pe larg în ziare. Nici o țară nu se apropie de Statele Unite în privința costurilor și a duratei neîntrerupte a campaniilor electorale. În schimb, campania electorală din Marea Britanie este limitată prin lege la câteva săptămâni înainte de alegeri, iar suma de bani care poate fi cheltuită în scopuri de campanie este, de asemenea, restricționată prin lege.

*

Următoarea problemă fundamentală este inegalitatea. Să vedem ce cred americanii despre egalitate și inegalitate, cum o măsurăm și unde se situează Statele Unite în clasamentul inegalității și al mobilității socio-economice în comparație cu alte democrații importante. Și, dacă inegalitatea este mare – atunci ce? Adică, dacă s-ar dovedi că mulți americani sunt într-adevăr săraci și sortiți să rămână săraci, acest lucru ar fi, desigur, foarte trist pentru ei, ca indivizi, dar este cumva rău pentru americanii bogați și pentru Statele Unite, în ansamblu?

Când sunt întrebați despre egalitate sau inegalitate în Statele Unite, americanii sunt tentați să răspundă că egalitatea este o valoare americană esențială, consacrată deja prin a doua propoziție din Declarația de Independență din 1776: „Considerăm că aceste adevăruri sunt evidente, că toți bărbații sunt creați egali“. Rețineți, totuși, că Declarația nu afirmă că toți

bărbații (și astăzi, de asemenea, toate femeile) *sunt* egali sau merită să aibă venituri egale. În schimb, următoarea declarație statuează doar că toți oamenii sunt înzestrați cu anumite drepturi inalienabile. Dar chiar și această afirmație modestă a fost radicală conform standardelor de la 1776, într-o perioadă în care nobilii, țăranii și clerul din țările europene aveau drepturi juridice diferite și, dacă ar fi fost judecați, ar fi fost aduși în fața unor instanțe diferite. Prin urmare, Declarația de Independență a transformat egalitatea *în fața legii* într-o valoare esențială a Statelor Unite, cel puțin în teorie. Care este realitatea despre inegalitatea *economică* din Statele Unite?

Inegalitatea economică din cadrul unei țări poate fi măsurată în mai multe moduri diferite. O problemă este dată de sumele care trebuie să fie comparate: veniturile lor brute neajustate? Sau veniturile ajustate, după scăderea deducerilor de impozite și a altor plăți sociale, precum asigurările sociale și tichetele de masă? Întreaga avuție sau activele totale? Variația individuală a acestor cuantumuri poate fi la rândul ei măsurată în diferite moduri, prin așa-numitul coeficient Gini; prin compararea veniturilor celor mai bogați 1% din țară cu veniturile celor mai săraci 1%; prin calcularea procentului din venitul național total aparținând celor mai bogați 1%; și prin calcularea procentului de miliardari din rândul populației țării.

Vom restrânge comparațiile la democrațiile cele mai cunoscute, astfel încât să nu facem o comparație între mere și pere, între democrații și dictaturi precum Guineea Ecuatorială, unde un singur om (președintele) deține cea mai mare parte a venitului și a avuției naționale. În rândul democrațiilor importante, există diferențe cu privire la care țară este, conform calculelor, cea mai *egalitară*, în funcție de modul în care se măsoară egalitatea. Cu toate acestea, în ceea ce privește democrația importantă cu cea mai mare inegalitate, toate cuantumurile comparate și toate măsurătorile oferă aceeași concluzie: Statele Unite; acest fapt este valabil de multă vreme, iar inegalitatea din Statele Unite este încă în creștere.

Unele dintre măsurătorile creșterii inegalității economice americane sunt citate frecvent și sunt foarte cunoscute. De exemplu, ponderea veniturilor naționale neajustate obținute de cei mai bogați 1% dintre americani a crescut de la mai puțin de 10% în anii 1970 la peste 25% astăzi. Inegalitatea crește chiar și în rândul americanilor bogați înșiși: cei mai bogați 1% dintre americani și-au mărit proporțional veniturile mult mai mult decât cei mai bogați 5%; cei mai bogați 0,1% s-au descurcat proporțional mai bine decât cei mai bogați 1%; și cei mai bogați trei americani (în prezent, Jeff Bezos, Bill Gates și Warren Buffett) dețin o avere cumulată egală cu avuția cumulată a celor mai săraci 130 de milioane de americani. Procentul de miliardari din populația americană este dublu față de cel din următoarele două mari democrații din clasament (Canada și Germania) și de șapte ori mai mare decât al majorității democrațiilor importante. Venitul mediu al unui director executiv american, care era deja de 40 de ori mai mare decât venitul angajatului mediu din aceeași companie în 1980, este acum de câteva sute de ori mai mare decât al angajatului mediu. Totodată, în timp ce statutul

economic al americanilor bogați este mai mare decât al celor din alte democrații ale lumii, statutul economic al americanilor săraci este mai mic decât în celelalte democrații importante.
Diferența tot mai mare între americanii bogați și săraci este dată de o combinație de politici de stat și de atitudini specifice Statelor Unite. În ceea ce privește politicile de stat, „redistribuirea" în SUA – politicile guvernamentale prin care sunt transferați banii de la oamenii mai bogați la cei mai săraci – au o mai mică amploare decât în alte democrații importante. De exemplu, ratele de impozitare ale veniturilor și transferurile și cheltuielile sociale, cum ar fi bonurile și subvențiile acordate persoanelor cu venituri mici, sunt relativ scăzute în Statele Unite, comparativ cu majoritatea democrațiilor importate. O parte din explicație este convingerea, mai răspândită în Statele Unite decât în alte țări, că oamenii sunt săraci din vina lor, că ar deveni bogați dacă ar munci mai mult, iar sprijinul guvernamental pentru oamenii cu venituri mici (de pildă, tichetele de masă) este abuzat din plin și îi face pe oamenii săraci să fie în mod injust bogați (așa-numitele „regine ale ajutorului social"). O altă parte a explicației ține de restricțiile privind înregistrarea și votul alegătorilor, precum și de costurile de finanțare a campaniei, despre care am discutat în paginile anterioare. Aceste aspecte conferă o putere politică disproporționată oamenilor bogați, făcând mai ușor pentru ei decât pentru oamenii săraci să se înregistreze, să voteze și să influențeze politicienii.
În strânsă legătură cu această problemă a inegalității economice este chestiunea mobilității socio-economice: probabilitatea ca un individ să depășească inegalitatea economică și ca un american sărac să devină bogat. Americanii, într-o măsură mai mare decât cetățenii din alte țări, consideră că țara lor este o meritocrație în care oamenii obțin recompense pe măsura abilităților personale. Această convingere este simbolizată de sintagma americană „de la zdrențe la bogăție": credem că un imigrant sărac care ajunge în America în zdrențe poate deveni bogat prin propriile abilități și prin muncă asiduă. Este adevărată această convingere de bază a noastră?
O metodă prin care sociologii au testat această convingere este să compare, între diferite țări, coeficienții de corelație între veniturile (sau rangurile de venit din cadrul unei generații) adulților și veniturile părinților lor. Un coeficient de corelație de 1 ar însemna că veniturile relative ale părinților și ale copiilor lor adulți sunt perfect corelate: toți oamenii cu venituri mari sunt copiii părinților cu venituri mari, toți oamenii cu venituri mici sunt copiii părinților cu venituri mici, iar copiii proveniți din familii cu venituri mici nu au șanse să obțină venituri mari, mobilitatea socio-economică fiind nulă. La polul opus, dacă acest coeficient de corelație ar fi 0, ar însemna că aceia proveniți din familii cu venituri mici au șanse mari să obțină venituri mari, precum copiii părinților cu venituri mari, mobilitatea socio-economică fiind ridicată.
Concluzia unor astfel de studii este că mobilitatea socio-economică este mai mică, iar corelațiile între generații ale veniturilor sunt mai mari în Statele

Unite decât în alte democrații importante. De exemplu, 42% dintre copiii americani ai căror părinți se numără printre cei mai săraci 20% din generația lor ajung să fie printre cei mai săraci 20% din propria generație, în timp ce doar 8% dintre fiii celor mai săraci părinți ajung să își lepede zdrențele și să devină bogați, ajungând în cincimea superioară. În țările scandinave, procentele sunt de aproximativ 26% (sub proporția de 42% din Statele Unite) și de 13% (peste proporția de 8% din Statele Unite).
Din păcate, problema se agravează: inegalitatea economică a crescut, iar mobilitatea socio-economică a urmat aceeași tendință în Statele Unite de-a lungul ultimelor decenii. Guvernele americane de la toate nivelurile sunt influențate din ce în ce mai mult de oamenii bogați, efectul fiind adoptarea unor legi (precum regulile de înregistrare a alegătorilor și politicile fiscale) care favorizează oamenii bogați, ceea ce face din ce în ce mai probabilă situația în care candidații favorizați de oamenii bogați câștigă următoarele alegeri și apoi votează mai multe legi care favorizează oamenii bogați, urmând ca guvernele americane să fie din ce în ce mai mult influențate de oamenii bogați, cu rezultatul că... și așa mai departe. Aceasta poate părea ca o glumă proastă, dar este un adevăr al istoriei americane recente.
Pe scurt, convingerea americanilor în posibilitatea de a deveni bogat pe parcursul vieții este un mit. Calea de la zdrențe la bogăție este mai puțin posibilă în Statele Unite decât în alte democrații importante. Explicația probabilă este faptul că părinții americani mai bogați tind să fie mai bine educați, să investească mai mulți bani în educația copiilor lor și să le furnizeze mai multe relații utile pentru carieră decât părinții mai săraci. De exemplu, copiii părinților americani înstăriți au de 10 ori mai multe șanse să termine facultatea decât copiii din familii sărace. După cum scriau Richard Reeves și Isabel Sawhill, „alegeți-vă cu atenție părinții!“

*

Acum, să revenim la întrebarea de la începutul acestei discuții despre inegalitate. Știind că este o problemă morală imensă și că situația celor săraci este tristă – care este problema? Este o problemă economică și de securitate pentru Statele Unite în ansamblu? Provoacă vreun rău americanilor înstăriți faptul că trăiesc înconjurați de oameni săraci?
Îmi vine greu să-mi pun această întrebare egoistă despre răul provocat celor bogați. Nu este chestiunea morală un motiv suficient pentru a fi preocupat de inegalitate? Totuși, realitatea dură este că oamenii nu sunt ghidați doar de considerente morale, ci și de interese individuale. Mulți americani înstăriți ar fi mai preocupați de inegalitate dacă și-ar da seama că îi afectează personal și că nu este vorba doar de o problemă abstractă de ordin moral.
Eu și soția mea am primit un răspuns la această întrebare pe 29 aprilie 1992, după ce ajunsesem la un hotel din Chicago pentru o conferință, după un zbor cu avionul din Los Angeles, unde ne lăsasem copiii cu o bonă. Când am întâlnit niște prieteni în holul hotelului, ei ne-au spus: „Duceți-vă înapoi în camera de hotel și porniți televizorul. Nu o să vă placă ce veți vedea.“ Am

făcut așa cum ni s-a spus, am pornit televizorul și am văzut revolte scăpate de sub control, jafuri, incendii și omoruri (așa-numitele revolte ale lui Rodney King[AAAAA]) aveau loc în districtele sărace, preponderent locuite de minorități, din centrul orașului Los Angeles și se răspândeau de-a lungul străzilor în alte cartiere (fotografia 10.1). Conform estimărilor noastre, în acel moment copiii erau în mașină alături de bonă, fiind aduși acasă de la școală. Am petrecut câteva ore pline de îngrijorare până când bona ne-a sunat pentru a confirma că ea și copiii noștri ajunseseră acasă în siguranță. Tot ce a putut face poliția din Los Angeles, care era în dezavantaj numeric, pentru a proteja zonele bogate din oraș împotriva oamenilor revoltați a fost să aplice benzi galbene pentru a semnala închiderea străzilor importante.

Atunci s-a întâmplat ca oamenii revoltați să nu atace zonele mai bogate, după cum acest lucru nu se petrecuse nici în timpul revoltelor anterioare din Watts, în 1965. (Atât revoltele din 1992, cât și revoltele din Watts au fost revolte de rasă, motivate de discriminarea rasială care a dus la inegalitate economică și la lipsa oricăror speranțe.) Putem fi siguri că viitorul va aduce mai multe revolte în Los Angeles și în alte orașe americane importante. Odată cu creșterea inegalității, persistența discriminării rasiale și scăderea mobilității socio-economice, americanii mai săraci vor percepe corect faptul că marea majoritate a copiilor lor au șanse mici de a obține venituri bune sau chiar de a-și îmbunătăți cătuși de puțin statutul economic. În viitorul previzibil, Statele Unite vor fi afectate de revolte urbane în care benzile galbene ale poliției nu vor fi suficiente pentru a-i descuraja pe cei revoltați să își descarce frustrările asupra celor înstăriți. În acel moment, mulți americani bogați vor primi un răspuns personal la întrebarea: „Provoacă vreun rău americanilor înstăriți faptul că trăiesc înconjurați de oameni săraci?“ Da, provoacă nesiguranță.

Chiar și acei americani înstăriți care trăiesc la o distanță sigură de potențialii revoltați vor primi un alt răspuns la întrebarea „și ce?“ – un răspuns mai puțin violent, dar unul care va avea un mare efect asupra propriilor buzunare și a stilului lor de viață. Acest răspuns vizează ultima dintre cele patru probleme fundamentale cu care se confruntă astăzi Statele Unite: consecințele economice ale scăderii investițiilor americane în capitalul uman și în alte scopuri publice. Aceste consecințe vor fi simțite de toți americanii, inclusiv de cei înstăriți.

*

Necesitatea investițiilor în viitor este evidentă, fie că vorbim despre persoane, fie că este vorba despre națiuni. O persoană bogată azi, dar care nu își investește banii sau îi investește în mod necorespunzător, nu va rămâne bogată foarte mult timp. Este aceasta cu adevărat o grijă pe care ar trebui să o aibă Statele Unite?

Desigur că nu, ar putea fi primul răspuns. Mulți oameni consideră că investițiile *private* din Statele Unite sunt mari, îndrăznețe, creative și extrem

de profitabile. Este relativ ușor în SUA, în comparație cu alte țări, să obții finanțare pentru a începe o nouă afacere și pentru a testa potențialul comercial al unei idei. Rezultatul a fost apariția unor companii precum Microsoft, Facebook, Google, PayPal, Uber și multe alte afaceri care au fost fondate recent, dar care au devenit deja giganți internaționali. Prin intermediul prietenilor care lucrează în domeniul investițiilor de capital de risc, am observat de ce au avut atât de mult succes investițiile private din Statele Unite. Fondurile de capital de risc strâng milioane de dolari (sau sute de milioane de dolari), pe care apoi le împart în investiții în multe afaceri noi. Cele mai multe dintre aceste afaceri vor eșua, dar una sau câteva pot avea un succes la scară largă care aduce profituri mari investitorilor inițiali. Ideile în care prietenii mei implicați în domeniul capitalurilor de risc fac investiții îndrăznețe includ nu numai forme ale tehnologiilor financiare cunoscute, ci și idei cu risc ridicat. Această ușurință de a obține finanțare privată pentru investiții necesare afacerilor noi este un motiv important pentru dominația mondială a Statelor Unite la capitolul afacerilor noi în plin avânt.

Pentru a ilustra această ușurință, voi enumera acum opt idei pe care le-aș fi considerat nebune și cu risc ridicat în urmă cu câteva zeci de ani. Două dintre cele opt idei (pe care le voi numi categoria A) au devenit între timp de succes și au generat afaceri de zeci de miliarde de dolari; două (categoria B) au atras sponsori bogați, dar nu și-au dovedit încă funcționalitatea; două (categoria C) s-au dovedit că funcționează și au atras capitaluri de risc, dar nu sunt (încă) mari companii; și două (categoria D) sunt invenții la care m-am gândit chiar acum și care nu au atras nici o finanțare (din câte știu eu). Ideile sunt următoarele: 1. o tehnologie împotriva rechinilor, pentru înotători; 2. o lesă de câine care transmite informații despre activitatea și sănătatea câinelui dumneavoastră, precum și locația GPS; 3. tehnologie ADN intrauterină pentru a permite câinilor să nască pui cu blană argintie valoroasă; 4. o rețea socială care postează fotografiile și textele on-line, dar le șterge automat în 24 de ore sau mai puțin; 5. o capsulă care transportă oamenii cu viteza avionului printr-un tub vidat; 6. o tehnologie prin care puteți închiria o cameră în casa dumneavoastră unei persoane complet necunoscute, dacă doriți să faceți acest lucru; 7. o tehnologie care să vă înghețe rapid de îndată ce muriți, pentru a putea fi readus la viață în viitor, când medicii își vor fi dat seama cum să vindece boala care v-a ucis; și 8. un produs chimic care se pulverizează pe piele, care vă permite să „respirați“ sub apă timp de 15 minute.

Puteți atribui aceste idei corect categoriilor A, B, C și D? Răspunsurile sunt enumerate la finalul acestui paragraf. Aș putea paria că puțini dintre cititori au atribuit toate cele opt idei corect celor patru categorii. Acest fapt ilustrează felul în care chiar ideile care par inițial absurde pot atrage finanțare în Statele Unite, se pot bucura de șansa de a se impune și (dacă reușesc) se pot extinde în întreaga lume, devenind companii în valoare de miliarde de dolari.

1C, 2C, 3D, 4A, 5B, 6A, 7B, 8D
Un alt motiv invocat pentru temperarea grijilor cu privire la investițiile americane din viitor este dominația mondială a științei și tehnologiei americane, care reprezintă 40% din producția economică a Statelor Unite: procentul cel mai mare pentru orice democrație importantă. Statele Unite ocupă detașat primul loc în lume la publicarea de articole științifice de înaltă calitate în toate domeniile importante ale științei: chimie, fizică, biologie și științele naturii și ale mediului. Jumătate din instituțiile de cercetare științifică și tehnologică de top din lume sunt americane. Statele Unite ocupă primul loc în clasamentul cheltuielilor nete pentru cercetare și dezvoltare (însă nu ocupă aceeași poziție în privința cheltuielilor relative: Israel, Coreea de Sud și Japonia investesc un procent mai mare din PIB-urile lor în știință și tehnologie decât Statele Unite).
Cealaltă față a acestor motive de a ne simți optimiști în ceea ce privește investițiile Statelor Unite din viitor sunt un motiv de pesimism: scăderea investițiilor publice ale guvernului american în domenii ca educație, infrastructură, cercetare și dezvoltare nonmilitară; și cheltuielile publice mari în scopuri neprofitabile din punct de vedere economic. Segmente din ce în ce mai mari ale populației americane numesc zeflemitor investițiile guvernamentale drept „socialism". Dimpotrivă, investițiile sunt una dintre cele mai vechi funcții consacrate ale statului. Încă de la apariția primelor state, în urmă cu 5 400 de ani, acestea au îndeplinit două funcții principale: menținerea păcii interne prin monopolizarea violenței, soluționarea litigiilor și împiedicarea cetățenilor de a recurge la violență pentru a-și soluționa litigiile; și redistribuirea averilor individuale pentru realizarea investițiilor de o amploare mai mare – în cele mai grave cazuri, cu scopul îmbogățirii elitei; în cele mai bune cazuri, aducând bunăstare societății în ansamblu. Desigur, multe investiții sunt private, fiind efectuate de oameni bogați și de companii care se așteaptă să obțină profituri. Însă multe profituri potențiale nu pot atrage investiții private, fie pentru că beneficiul va putea fi obținut departe în viitor (de pildă, beneficiile învățământului primar universal) sau pentru că beneficiile sunt obținute de întreaga societate, nefiind concentrate în arii profitabile pentru investitorul privat (de pildă, beneficiile larg răspândite furnizate de pompierii municipali, de drumuri și de învățământul universal). Nici măcar cei mai înfocați susținători americani ai statului minimal nu critică finanțarea unităților de pompieri, a autostrăzilor interstatale și a școlilor publice, numindu-le forme de socialism.
Efectul este faptul că Statele Unite își pierd avantajul competitiv anterior, care se baza pe o forță de muncă educată și pe știință și tehnologie. La acest declin contribuie cel puțin trei tendințe: bugetul scăzut acordat educației, rezultatele tot mai slabe pe care le obținem de pe urma banilor cheltuiți în educație, precum și o mare variație a calității educației pe care o primesc americanii.
În ceea ce privește finanțarea de stat a educației (în special a învățământului superior), aceasta a scăzut începând cu sfârșitul secolului trecut. În ciuda

populației în creștere, finanțarea publică a învățământul superior a crescut numai cu 4% din rata finanțării de stat pentru penitenciare, ajungându-se la punctul în care 12 state americane cheltuiesc acum mai mulți bani pentru a susține sistemul de penitenciare decât pe sistemele lor de învățământ superior.

O a doua tendință privește performanțele tot mai slabe ale elevilor americani, conform standardelor mondiale. În ceea ce privește matematica, știința și rezultatele la teste, elevii americani se clasează acum în partea de jos a clasamentului democrațiilor importante. Acest lucru este periculos pentru noi, pentru că economia americană este atât de dependentă de știință și de tehnologie, dar și pentru că matematica și educația științifică, precum și numărul de ani de școlarizare prevestesc cel mai bine creșterea economică națională. Dar cheltuielile pe educație per elev, deși sunt în scădere, sunt în continuare ridicate în raport cu standardele mondiale. Acest lucru înseamnă că obținem un profit slab al investiției noastre educaționale. De ce?

O parte importantă a răspunsului este că, în Coreea de Sud, în Finlanda, în Germania și în alte democrații, vocația didactică atrage cei mai buni studenți, deoarece profesorii lor sunt foarte bine plătiți și se bucură de un statut social ridicat, ceea ce face ca majoritatea profesorilor să rămână în sistemul de educație. În Coreea de Sud, cei care doresc să aplice pentru programul de formare ca învățători de școală primară trebuie să obțină un punctaj situat în primele 5% la examenele de admitere naționale pentru învățământul superior, iar pentru fiecare post de profesor în școlile gimnaziale există 12 oameni aflați în competiție. În schimb, profesorii americani au cele mai mici salarii relative (raportate la salariile naționale medii pentru toate locurile de muncă) din toate democrațiile importante. În statul american Montana, în care eu și soția mea ne petrecem vacanțele de vară anuale, salariile profesorilor din mediul preuniversitar sunt aproape de nivelul sărăciei, iar profesorii trebuie să își ia unul sau două locuri de muncă suplimentare după ore (de exemplu, unii lucrează în supermarketuri, ocupându-se de ambalare) pentru a reuși să supraviețuiască. Toți profesorii din Coreea de Sud, Singapore și Finlanda provin din treimea superioară a promoțiilor lor, dar aproape jumătate dintre profesorii americani provin din treimea inferioară a promoțiilor lor. În toți cei 53 de ani de activitate la Universitatea din California (Los Angeles), o universitate care atrage studenți buni, am avut un singur student care mi-a spus că își dorea să devină profesor de școală.

Ultima tendință care contribuie la reducerea forței de muncă educate este variația calității educației, atât între statele americane, cât și în interiorul acestora. Spre deosebire de majoritatea celorlalte democrații importante, unde statul finanțează educația și stabilește standardele, în Statele Unite responsabilitatea revine fiecărui stat și administrației locale. În privința cheltuielilor publice per elev în învățământul superior public, există discrepanțe de până la 11 ori mai mari în rândul statelor americane, în funcție de bogăția statului, de veniturile fiscale și de filosofia lor politică. În

cadrul aceluiași stat, acestea variază în funcție de district: districtele mai sărace și statele mai sărace au școli mai slab finanțate. Acest fapt tinde să producă variații geografice ale sărăciei în Statele Unite, care se autoperpetuează, deoarece educația este foarte importantă pentru performanțele economice. De asemenea, calitatea educației variază enorm între școlile private și cele publice din același district, deoarece școlile private care percep taxe de școlarizare atrag copiii părinților înstăriți, plătesc mai bine profesorii, au clase cu mai puțini copii și oferă o educație mult mai bună. Acest lucru este imposibil în Finlanda, unde guvernul național însuși plătește salariile atât profesorilor din școlile private, cât și pe cele ale celor din școlile publice, oferind aceleași salarii profesorilor de la ambele tipuri de școli, astfel încât părinții finlandezi (spre deosebire de părinții americani) nu pot cumpăra o educație mai bună pentru copiii lor trimițându-i la școli private.

Care este concluzia privind scăderea investițiilor guvernului american în școlile publice și marea variație a posibilităților educaționale disponibile copiilor americani? Înseamnă că Statele Unite limitează investițiile în viitorul majorității americanilor. Deși avem de departe cea mai mare populație din rândul democrațiilor bogate, cea mai mare parte a acestei populații nu este pregătită pentru a-și dezvolta abilitățile care reprezintă motorul creșterii noastre economice naționale. Dar suntem în competiție cu țări precum Coreea de Sud, Germania, Japonia și Finlanda, care investesc în educația *tuturor* copiilor lor. În cazul în care vă bucurați de faptul că aceste țări au populații mai mici decât SUA – de exemplu, dacă respirați mai ușurați știind că 20% dintre elevii americani încă depășesc ușor numărul total al elevilor sud-coreeni – nu uitați că China, a cărei populație este de cinci ori mai mare decât cea a Statelor Unite, a demarat un program accelerat de îmbunătățire a oportunităților educaționale ale copiilor săi. Acest fapt nu este de bun augur pentru avantajul competitiv de care s-a bucurat până acum economia Statelor Unite.

Toate aceste fapte ne duc la un paradox. Statele Unite sunt cea mai bogată țară din lume. Unde merg banii noștri, dacă ei nu sunt investiți de guvern în viitorul nostru?

O parte din răspuns este că majoritatea banilor rămân în buzunarele contribuabililor; povara noastră fiscală este scăzută în comparație cu majoritatea altor democrații bogate. Cealaltă parte a răspunsului este că o mare parte din impozitele noastre se îndreaptă către cheltuielile guvernamentale pentru închisori, armată și sănătate. În toate cele trei categorii, cheltuielile noastre le depășesc cu mult pe cele ale altor democrații importante. Nimeni nu ar putea pretinde că închisorile noastre, care pun accent pe pedeapsă și intimidare, mai degrabă decât pe reabilitare și recalificare, constituie investiții în viitorul nostru. Se poate susține că cheltuielile militare constituie investiții în viitorul nostru: dar de ce cheltuim mult mai mult pentru armata noastră decât Uniunea Europeană, a cărei populație este aproape dublă decât a noastră, dar ale cărei costuri de

protecție militară pentru asigurarea viitorului sunt, în cele din urmă, suportate în mod disproporționat de către noi? În ceea ce privește cheltuielile pentru sănătate, ar fi firesc să le considerăm investiții în viitorul nostru – până când examinăm cu atenție felul în care sunt utilizate și rezultatele acestora. În ceea ce privește rezultatele sistemului de sănătate, Statele Unite se situează sub toate celelalte democrații importante conform unor măsurători precum speranța de viață, mortalitatea infantilă și mortalitatea maternă. Acest lucru este provocat de faptul că Statele Unite au cheltuieli mari legate de sănătate în scopuri care nu conduc la rezultate sănătoase, precum primele mari de asigurare percepute de companiile noastre de asigurări de sănătate care lucrează pentru profit, costuri administrative mari, costuri ridicate ale medicamentelor eliberate pe bază de rețetă, costuri ridicate ale asigurărilor de malpraxis medical și ale medicamentelor, precum și costuri de îngrijire mari în situațiile de urgență pentru marea noastră populație neasigurată care nu își poate permite îngrijiri medicale de rutină.

⋆

Am început aceste două capitole despre Statele Unite cu un raport al punctelor forte ale țării. Am discutat apoi despre ceea ce cred că sunt cele mai grave probleme ale noastre acum. Să încheiem aceste capitole prin analizarea acestor probleme integrându-le în tema crizei și a schimbării.

Dintre cele câteva zeci de variabile predictive enumerate în tabelul 1.2 din capitolul 1, care sunt cele care favorizează perspectivele de rezolvare a problemelor adoptând schimbări selective și care le împiedică? Motivul pentru care aplic acest cadru de analiză asupra Statelor Unite nu este doar interesul academic, ci și dorința de a oferi americanilor o anumită îndrumare în căutarea unor soluții. Dacă am putea înțelege clar factorii care obstrucționează căutarea soluțiilor, conștientizarea ne-ar putea ajuta să ne concentrăm atenția asupra găsirii unor modalități de a face față acestor obstacole.

Factorii favorabili unui rezultat fericit includ avantaje materiale sau parțial materiale și avantaje culturale. Un set de avantaje parțial materiale include avantajul nostru demografic al unei populații mari; avantajele geografice sunt suprafața mare, clima temperată, solurile fertile și căile navigabile de coastă și interioare extinse; avantajele politice ale democrației federale, controlul civil al armatei și corupția relativ redusă; și avantajele istorice ale oportunităților individuale, ale investițiilor guvernamentale și ale integrării imigranților. Acestea sunt principalele motive pentru care Statele Unite ale Americii sunt de mult timp cea mai puternică țară și cea mai mare economie din lume. Celălalt set de avantaje materiale este ansamblul celor geografice, care ne-au oferit cea mai mare libertate de alegere (factorul nr. 12 din tabelul 1.2) din lume: oceanele mari care ne protejează din două părți și granițele cu țări vecine prietenoase, cu populații mult mai mici, care ne protejează în celelalte două părți. Drept urmare, Statele Unite nu se confruntă cu un risc de invazie în viitorul previzibil, în timp ce alte două dintre cele șase țări

discutate în această carte (Germania și Japonia) au fost recent cucerite și ocupate, iar alte două (Finlanda și Australia) au fost atacate. Dar rachetele balistice intercontinentale, globalizarea economică și ușurința imigrației necontrolate permisă de transportul modern reduc acum independența noastră de constrângerile geopolitice.

În ceea ce privește avantajele noastre culturale, unul dintre ele este sentimentul puternic al identității naționale (factorul nr. 6 pe lista noastră). De-a lungul istoriei noastre, majoritatea americanilor au considerat că Statele Unite sunt unice, admirabile și o țară de care suntem mândri. Cei care nu sunt americani vorbesc adesea despre optimismul și atitudinea „proactivă" a americanilor: considerăm că problemele există pentru a fi rezolvate.

Un alt avantaj cultural american este flexibilitatea (factorul nr. 10 din lista noastră), care se exprimă în multe feluri. Americanii își schimbă locuințele în medie la fiecare cinci ani, mult mai des decât cetățenii din celelalte țări despre care am discutat. Schimbările de putere între cele două mari partide politice au fost frecvente, cu nouă tranziții la nivel prezidențial în ultimii 70 de ani. Istoria noastră lungă de păstrare a acelorași două partide politice importante – democrații începând cu anii 1820 și republicanii din 1854 – este, de fapt, un semn de flexibilitate și nu de rigiditate. De fiecare dată când un al treilea partid a început să devină semnificativ (precum Partidul Bull Moose al lui Theodore Roosevelt, Partidul Progresist al lui Henry Wallace și Partidul Independent American al lui George Wallace), acesta a dispărut rapid, deoarece programul său a fost parțial înglobat în programul unuia dintre cele două mari partide. Flexibilitatea valorilor fundamentale a caracterizat, de asemenea, Statele Unite. Pe de o parte, valorile noastre fundamentale (factorul nr. 11), libertatea, egalitatea și democrația, nu sunt oficial negociabile (deși nu sunt aplicate cu sfințenie). Pe de altă parte, în ultimii 70 de ani Statele Unite au renunțat la valori vechi considerate depășite: izolarea geopolitică a fost eliminată după al Doilea Război Mondial, iar discriminarea împotriva femeilor și a persoanelor de culoare a început să fie diminuată începând cu anii 1950.

Să discutăm acum despre dezavantaje. Pentru orice națiune, primii pași în abordarea oricărei crize naționale sunt atingerea unui consens național privind recunoașterea crizei (factorul nr. 1); să accepte responsabilitatea pentru problemele sale (factorul nr. 2), în loc să îi învinovățească pe „alții" (alte țări sau alte grupuri din propria țară); și să realizeze o evaluare sinceră a identității sale și a lucrurilor care nu funcționează bine (factorul nr. 7). Statele Unite sunt încă departe de a ajunge la un consens în privința primilor pași. Deși americanii sunt din ce în ce mai preocupați de starea țării, încă nu avem un consens național cu privire la ceea ce nu funcționează. Evaluarea onestă aproape lipsește. Nu există un consens la scară largă potrivit căruia problemele noastre fundamentale sunt polarizarea, participarea redusă la alegeri, obstacolele în calea înregistrării alegătorilor, inegalitatea, scăderea mobilității socio-economice și scăderea investițiilor de stat în educație și în

servicii publice. Un număr mare de politicieni și de alegători americani lucrează din greu pentru ca aceste probleme să se agraveze, nu să le rezolve. Prea mulți americani încearcă să dea vina pe problemele noastre nu doar pe noi înșine, ci pe alții: țintele preferate includ China, Mexic și imigranții ilegali.

O tendință pentru americanii înstăriți și influenți, cu putere peste măsură, este să recunoască faptul că ceva nu este în regulă, dar, mai degrabă decât să-și dedice averea și puterea pentru a găsi soluții, ei caută în schimb modalități pentru ca ei înșiși și familiile lor să scape de problemele societății americane. Strategiile de evadare favorizate în prezent includ achiziționarea de proprietăți în Noua Zeelandă (cea mai izolată națiune prosperă) sau transformarea buncărelor antirachetă subterane abandonate din SUA, cu mari cheltuieli, în buncăre de lux (fotografia 10.2). Dar există doar un timp limitat în care o microcivilizație de lux adăpostită în buncăre sau chiar o societate izolată prosperă, precum Noua Zeelandă, poate supraviețui dacă Statele Unite intră în colaps: Câteva zile? Câteva săptămâni? Chiar și câteva luni? Această atitudine este surprinsă în următorul schimb de replici deprimant:

ÎNTREBARE: Când își vor lua Statele Unite problemele în serios?
RĂSPUNS: Când americanii bogați puternici vor începe să se simtă amenințați din punct de vedere fizic.

La acest răspuns, aș adăuga următoarele: când americanii puternici bogați își vor da seama că nimic din ceea ce fac nu le va permite să rămână în siguranță, dacă majoritatea celorlalți americani rămân furioși, frustrați și fără speranțe.

Celălalt mare dezavantaj al nostru este următorul: dintre cei 12 factori care prezic rezolvarea cu succes a unei crize (tabelul 1.2), cel care *nu* caracterizează deloc Statele Unite este dorința de a învăța din modelele alternative de adaptare aplicate de alte țări (factorul nr. 5). Refuzul nostru de a învăța este legat de credința noastră în „excepționalismul“ american: convingerea că Statele Unite sunt o țară unică și nimic din orice altă țară nu se poate aplica în cazul nostru. Desigur, aceasta este o absurditate: deși Statele Unite sunt într-adevăr o țară distinctă în multe privințe, toate ființele umane și toate societățile, precum și guvernele și democrațiile au caracteristici comune, permițându-ne tuturor să învățăm ceva de la alții.

Un exemplu bun este țara vecină, Canada, care, la fel ca Statele Unite, este o democrație bogată, cu o suprafață mare, densitate scăzută a populației, majoritar vorbitoare de limbă engleză, având libertatea de alegere rezultată din barierele geografice de protecție, resurse minerale bogate și o populație formată în mare parte din imigranții care au sosit în secolul al XVII-lea. Deși rolul mondial al Canadei este diferit de cel al Statelor Unite, Canada și SUA împărtășesc problemele umane universale. Multe dintre politicile și practicile sociale ale Canadei sunt fundamental diferite de cele din SUA, de pildă în ceea ce privește sistemul național de sănătate, imigrația, educația,

închisorile și echilibrul între interesele comunitare și individuale. Unele probleme pe care americanii le consideră insolubile sunt rezolvate de canadieni în moduri care se bucură de un sprijin public larg. De exemplu, criteriile din Canada de admitere a imigranților sunt mai detaliate și mai raționale decât cele din SUA. Drept urmare, 80% dintre canadieni consideră că imigranții sunt buni pentru economia canadiană – o mare diferență în raport cu diviziunile sfâșietoare din societatea americană în ceea ce privește imigrația. Însă ignoranța americană față de Canada este uluitoare. Deoarece majoritatea canadienilor vorbesc engleza, trăiesc literalmente alături de Statele Unite și împart cu SUA aceeași rețea telefonică, mulți americani nici măcar nu consideră Canada o entitate separată. Nu își dau seama cât de diferită este Canada și cât de mult am putea noi învăța din modelele canadiene pentru a rezolva problemele care ne macină.

La prima vedere, opinia americanilor despre Europa de Vest este diferită de viziunea noastră despre Canada. Pentru noi este evident că Europa Occidentală este diferită de SUA, într-un mod care nu este evident când ne gândim la Canada. Spre deosebire de canadieni, europenii occidentali sunt departe de Statele Unite, fiind nevoie de cel puțin cinci ore de călătorie cu avionul pentru a ajunge acolo, spre deosebire de o scurtă călătorie cu mașina, în mare parte ei vorbesc alte limbi decât engleza și au o istorie îndelungată care nu este construită pe imigrația recentă. Cu toate acestea, țările din vestul Europei sunt democrații bogate, care se confruntă cu probleme cunoscute americanilor, legate de sănătate, educație, sistem de penitenciare și altele, dar rezolvă aceste probleme în moduri diferite. În special, guvernele europene sprijină asistența medicală, transportul public, educația, persoanele în vârstă, artele și alte aspecte ale vieții prin intermediul investițiilor guvernamentale în politicile pe care americanii tind să le respingă ca fiind „socialiste". Deși venitul pe cap de locuitor este oarecum mai mare în Statele Unite decât în majoritatea țărilor europene, speranța de viață și satisfacția personală sunt constant mai mari în Europa de Vest.

Acest fapt sugerează că modelele din vestul Europei ne pot oferi multe de învățat. Însă istoria recentă a Statelor Unite ne oferă puține exemple de misiuni guvernamentale americane trimise să învețe din modelele vest-europene și canadiene, precum misiunile guvernamentale ale Japoniei din Era Meiji. Acest lucru este rezultatul faptului că suntem convinși că abordările americane sunt mai bune decât cele vest-europene și canadiene și că Statele Unite sunt un caz atât de special, încât soluțiile vest-europene și canadiene nu ar putea avea nimic relevant de transmis. Această atitudine negativă ne privează de opțiunea pe care mulți oameni și multe țări au găsit-o utilă în rezolvarea crizelor: învățarea din modele aplicate de alții pentru a rezolva crizele similare.

Cei doi factori rămași constituie un dezavantaj minor și unul mixt. Dezavantajul minor este acela că americanii nu au fost obișnuiți cu toleranța la incertitudine și eșec național (factorul nr. 9 din capitolul 1), care se opune atitudinii noastre „proactive" și așteptărilor noastre de succes. Comparativ

cu britanicii, care au făcut față umilinței Crizei Suezului din 1956, și cu japonezii și germanii, care s-au redresat după înfrângerea zdrobitoare în cel de-al Doilea Război Mondial (și în Primul Război Mondial pentru germani), pentru americani eșecul Războiului din Vietnam a adus dezbinare și a fost greu de tolerat. SUA obțin o notă medie pentru experiența anterioară a supraviețuirii unor crize (factorul nr. 8). Nu am fost învinși în război și ocupați precum Japonia și Germania, nici nu am fost invadați, precum Finlanda, și nici nu am fost amenințați de o invazie, precum Marea Britanie și Australia. Nu am suferit o transformare la fel de masivă precum Japonia în 1868–1912, sau Marea Britanie în 1945–1946 și în deceniile următoare. Dar Statele Unite au supraviețuit unui îndelungat război civil care ne-a amenințat unitatea națională, au ieșit din Marea Criză a anilor 1930 și au trecut cu succes de la izolaționismul pașnic la un efort de război total în cel de-al Doilea Război Mondial.

*

În paragrafele precedente, am analizat cei 12 factori predictivi aplicați Statelor Unite. Caracteristicile geografice ne oferă libertatea de alegere, sentimentul nostru puternic al identității naționale și istoria noastră caracterizată de flexibilitate sunt factori care sugerează un prognostic bun. Factorii care stau în calea unui rezultat bun sunt lipsa actuală de consens cu privire la recunoașterea crizei, blamarea frecventă a altora pentru problemele noastre, în loc să recunoaștem propriile responsabilități, eforturile prea multor americani puternici de a se proteja în loc să muncească pentru a-și repara țara, precum și tendința noastră de a nu învăța din modelele altor țări. Dar acești factori nu prezic dacă vom *alege* să ne rezolvăm problemele; ei doar prezic cât de *probabil* pare să alegem să le rezolvăm.

Ce se va întâmpla cu Statele Unite? Acest lucru va depinde de alegerile noastre. Avantajele fundamentale enorme de care ne bucurăm înseamnă că viitorul nostru poate rămâne la fel de strălucitor precum a fost trecutul nostru, dacă vom trece de obstacolele pe care ni le punem în cale. Dar, în prezent, ne risipim avantajele. Alte țări s-au bucurat anterior de avantaje pe care, de asemenea, le-au risipit. Alte țări s-au confruntat anterior cu crize naționale acute sau cu desfășurare lentă, cel puțin la fel de grave ca actuala noastră criză. Unele dintre aceste țări, precum Japonia în Era Meiji, Finlanda și Germania postbelică, au reușit să adopte cu greu mari schimbări care au condus la rezolvarea, până la urmă, a crizelor lor. Rămâne de văzut dacă noi, americanii, vom alege să construim un zid (factorul nr. 3) nu de-a lungul frontierei cu Mexic, ci între acele caracteristici ale societății americane care funcționează bine și cele care nu funcționează; și dacă vom schimba acele caracteristici interioare care dau conturul actualei crize.

Numele unui bărbat afro-american bătut cu brutalitate de polițiștii din Los Angeles. Incidentul a fost surprins de o cameră video și prezentat de televiziuni în toată țara. În pofida dovezilor clare care atestau vinovăția polițiștilor, ei au fost achitați. Verdictul a provocat revolte în cartierele preponderent afro-americane din Los Angeles, fiind resimțit ca o decizie motivată de rasism. (n.tr.)

Capitolul 11
Cum va arăta viitorul lumii

Lumea de azi – Arme nucleare – Schimbări climatice – Combustibili fosili – Surse alternative de energie – Alte resurse naturale – Inegalitate – Încadrare a crizei

În capitolele anterioare am discutat despre crize limitându-le la câteva țări. Cititorii din alte părți se vor putea gândi la posibile crize care ar putea apărea în propriile țări. Este timpul să vorbim despre criza mondială iminentă: ce factori amenință populația globală și nivelul de trai din întreaga lume? În cel mai rău caz, ce amenință existența neîntreruptă a civilizației la nivel global?

Am identificat patru seturi de probleme cu potențialul de a provoca probleme la nivel mondial. În ordinea descrescătoare a vizibilității, dar nu și a importanței, acestea sunt: armele nucleare (fotografia 11.1), schimbările climatice globale, epuizarea resurselor globale și inegalitățile globale ale nivelului de trai. Alți oameni ar putea extinde această listă pentru a include și alte probleme, printre care se numără fundamentalismul islamic, răspândirea bolilor infecțioase, o coliziune cu un asteroid și extincțiile biologice în masă.

*

Bomba atomică de la Hiroshima de pe 6 august 1945 a ucis aproximativ 100 000 de oameni instantaneu, precum și alte mii ulterior din cauza rănilor, a arsurilor și a intoxicațiilor cu radiații. Un război în care India și Pakistan, sau Statele Unite și Rusia sau China, ar folosi mare parte din arsenalele lor nucleare ar ucide instantaneu sute de milioane de oameni. Însă consecințele de mai târziu la nivel mondial ar fi mai mari. Chiar dacă exploziile în sine ar avea loc doar în India și în Pakistan, efectele atmosferice ale detonării a sute de dispozitive nucleare ar fi resimțite la nivel mondial, deoarece fumul, funinginea și praful generate de explozii ar bloca cea mai mare parte a luminii solare timp de câteva săptămâni, creând brusc condiții de iarnă, generând scăderea temperaturilor la nivel global, întreruperea fotosintezei plantelor, provocând distrugerea unei mari părți a biosferei, inclusiv a culturilor agricole, și conducând astfel la o foamete de proporții. Unul dintre cele mai rele scenarii este numit „iarna nucleară“: moartea majorității oamenilor nu numai din cauza înfometării, ci și a frigului, a bolilor și a radiațiilor.

Singurele două utilizări ale armelor nucleare până în prezent au fost momentele Hiroshima și Nagasaki. De atunci, teama de război nuclear pe

scară largă a constituit o parte a vieții mele. În timp ce sfârșitul Războiului Rece, după 1990, a redus inițial motivele pentru această teamă, evoluțiile ulterioare au sporit din nou riscul. Ce scenarii ar putea duce la utilizarea armelor nucleare?

Relatarea care urmează se bazează pe informațiile furnizate de William Perry într-un dialog și în cartea sa, *My Journey at the Nuclear Brink* (2015). Cariera lui Perry, care stă la baza cunoștințelor sale despre problemele nucleare, include analizele privind capacitățile nucleare sovietice din Cuba realizate pentru președintele Kennedy, în fiecare zi, în timpul Crizei Rachetelor din Cuba în 1962; el a fost secretar al apărării Statelor Unite din 1994 până în 1997; a fost implicat în negocierea chestiunilor nucleare și de altă natură cu Coreea de Nord, Uniunea Sovietică/Rusia, China, India, Pakistan, Iran și Irak; a negociat dezmembrarea fostelor instalații nucleare sovietice din Ucraina și Kazahstan după dizolvarea Uniunii Sovietice; și multe altele.

Se pot identifica patru scenarii care conduc la detonarea bombelor nucleare – de către state (primele trei scenarii) sau de către grupări teroriste neguvernamentale (al patrulea scenariu). Scenariul cel mai des discutat este un atac-surpriză planificat de către o națiune cu putere nucleară asupra unei alte națiuni cu arsenal nuclear. Scopul acestui atac-surpriză ar fi distrugerea completă și instantanee a arsenalului națiunii rivale, lăsând-o fără arme cu care să riposteze. Acest scenariu a fost cel mai de temut de-a lungul Războiului Rece. Deoarece Statele Unite și Uniunea Sovietică aveau capacitatea nucleară de a se distruge reciproc, singurul atac „rațional“ ar fi fost un atac-surpriză care să anihileze capacitatea de represalii a rivalului. Prin urmare, atât Statele Unite, cât și Uniunea Sovietică au răspuns la această situație prin dezvoltarea mai multor sisteme de lansare a armelor nucleare, pentru a elimina riscul ca întreaga lor capacitate de represalii să poată fi eliminată instantaneu. De exemplu, Statele Unite au trei sisteme de lansare: silozuri subterane care adăpostesc rachete, submarine și o flotă de aeronave care transportă bombe. Prin urmare, chiar dacă un atac-surpriză sovietic ar fi distrus toate silozurile – puțin probabil, deoarece Statele Unite au atât de multe depozite, unele dintre ele false, toate consolidate și de mici dimensiuni, încât ar fi fost nevoie de o precizie implauzibil de ridicată pentru ca rachetele sovietice să le distrugă – Statele Unite ar fi putut să reacționeze prin bombardierele și submarinele sale pentru a distruge Uniunea Sovietică.

Drept urmare, arsenalele nucleare din Statele Unite și din Uniunea Sovietică au permis mereu „distrugerea reciprocă asigurată“, iar un atac-surpriză nu a fost niciodată efectuat. Așadar, oricât de tentant ar fi fost obiectivul de distrugere a capacității nucleare a rivalului, atât strategii americani, cât și cei sovietici și-au dat seama că un atac-surpriză era irațional, deoarece era imposibil să distrugă toate sistemele de lansare ale rivalului pentru a împiedica distrugerea ulterioară de către atacator. Dar aceste considerente raționale oferă un confort limitat pentru viitor, deoarece au existat lideri

moderni iraționali: Saddam Hussein în Irak și Kim Jong-Un în Coreea de Nord, plus câțiva lideri din Germania, Japonia, Statele Unite și Rusia. În plus, India și Pakistanul dețin astăzi sisteme de lansare de la sol, însă nu au submarine nucleare. Prin urmare, un lider al Indiei sau al Pakistanului ar putea considera un atac-surpriză drept o strategie rațională care să îi ofere o șansă bună de a distruge capacitatea de represalii a rivalului.

Un al doilea scenariu implică o escaladare a reacțiilor greșite din partea unui guvern rival și presiunea generalilor fiecărei țări asupra președintelui lor de a reacționa, culminând cu atacuri nucleare reciproce pe care nici o parte nu le dorise inițial. Exemplul cel mai cunoscut este Criza Rachetelor din Cuba din 1962, când părerea proastă pe care liderul sovietic Hrușciov și-o formase despre președintele american Kennedy la întâlnirea lor de la Viena, în 1961, l-a determinat pe Hrușciov să creadă că ar putea instala rachete sovietice în Cuba fără griji. Când Statele Unite au detectat rachetele, generalii americani i-au cerut lui Kennedy să le distrugă fără întârziere (generând riscul unor represalii sovietice) și l-au avertizat pe președinte că risca să fie pus sub acuzare dacă nu făcea acest lucru. Din fericire, Kennedy a ales mijloace mai puțin drastice de a răspunde, iar Hrușciov a replicat într-o manieră și mai puțin drastică, iar apocalipsa a fost evitată. Dar riscul unui război nuclear a fost ridicat pe toată durata crizei, așa cum s-a dovedit abia mai târziu, când ambele părți au publicat documente despre activitățile de atunci. De exemplu, în prima zi a Crizei Rachetelor din Cuba, Kennedy a anunțat public că orice lansare a unei rachete sovietice din Cuba ar fi adus „represalii totale [ale SUA] asupra Uniunii Sovietice". Dar căpitanii submarinelor sovietice aveau autoritatea de a lansa o torpilă nucleară fără a fi mai întâi nevoiți să se sfătuiască cu conducerea sovietică de la Moscova. Unul dintre căpitanii sovietici de submarin a intenționat să lanseze o torpilă nucleară în direcția unui distrugător american care amenința submarinul; numai intervenția altor ofițeri de pe nava sa l-a descurajat să facă acest lucru. Dacă acel căpitan sovietic și-ar fi dus la bun sfârșit intenția, Kennedy s-ar fi putut confrunta cu o presiune irezistibilă de a lansa represalii, ceea ce ar fi dus la o presiune irezistibilă asupra lui Hrușciov pentru a riposta și mai dur.

O greșeală similară ar putea duce astăzi la război nuclear. De exemplu, Coreea de Nord are în prezent rachete cu rază medie de acțiune, capabile să lovească Japonia și Coreea de Sud, și a lansat o rachetă balistică intercontinentală care va fi capabilă să lovească Statele Unite. La finalul dezvoltării proiectului, Coreea de Nord ar putea să își demonstreze capacitățile lansând o rachetă către Statele Unite, care ar putea să considere acel act o provocare inacceptabilă, mai ales dacă racheta ar ajunge mai aproape de Statele Unite decât s-ar fi prevăzut. Un președinte american s-ar putea confrunta apoi cu o presiune copleșitoare de declanșare a represaliilor, ceea ce ar crea o presiune copleșitoare asupra conducătorilor Chinei pentru a riposta în apărarea aliatului lor nord-coreean.

Alt scenariu plauzibil de represalii neintenționate implică Pakistanul și India. Teroriștii pakistanezi au comis deja un atac mortal non-nuclear

asupra orașului indian Mumbai în 2008. În viitorul apropiat, teroriștii pakistanezi ar putea efectua un atac mai provocator (de exemplu, asupra capitalei Indiei, New Delhi); s-ar putea să nu fie clar pentru India dacă guvernul pakistanez însuși se află în spatele atacului; liderii Indiei vor fi presați să invadeze o parte a Pakistanului pentru a elimina amenințarea teroristă de acolo; liderii pakistanezilor ar fi apoi presați să își folosească arme nucleare tactice „doar" împotriva armatei indiene invadatoare, fără a-și da seama că India nu ar putea considera o astfel de utilizare restrânsă a armelor nucleare drept „acceptabilă", așadar nefiind constrânși să recurgă la represalii complete; dar liderii Indiei vor fi presați să răspundă cu propriile lor arme nucleare.

Ambele situații care ar putea duce la un război nuclear prin escaladarea unor reacții greșite sunt probabile în următorul deceniu. Principala incertitudine este dacă liderii vor face un pas înapoi, așa cum s-a întâmplat în timpul Crizei Rachetelor din Cuba, sau dacă escaladarea va atinge punctul culminant.

Al treilea scenariu care ar putea culmina cu un război nuclear este o interpretare greșită a semnalelor de avertizare tehnice. Atât Statele Unite, cât și Rusia au sisteme de avertizare pentru a detecta rachete lansate de dușmani. Odată ce rachetele au fost lansate, se află în zbor și au fost depistate, președintele american sau rus are aproximativ 10 minute la dispoziție pentru a decide dacă va lansa represalii înainte ca rachetele inamice să distrugă rachetele terestre din țara sa. Rachetele lansate nu pot fi rechemate. Acest lucru lasă puțin timp la dispoziție pentru a evalua dacă avertizarea este reală sau este doar o alarmă falsă provocată de o eroare tehnică, și dacă butonul care poate ucide sute de milioane de oameni va fi sau nu apăsat.

Dar sistemele de detectare a rachetelor, la fel ca toate tehnologiile complexe, sunt supuse defecțiunilor și interpretărilor greșite. Cunoaștem cel puțin trei alarme false furnizate de sistemul american de detectare. De exemplu, pe 9 noiembrie 1979, generalul american care veghea sistemul de detectare la acea vreme l-a sunat pe William Perry, subsecretar al apărării la acea vreme, în toiul nopții, pentru a-i spune următoarele: „Computerul meu de avertizare arată 200 de rachete balistice intercontinentale în zbor din Uniunea Sovietică către Statele Unite". Dar generalul a concluzionat că semnalul era probabil o alarmă falsă, iar Perry nu l-a trezit pe președintele Carter, care nu a apăsat butonul prin care ar fi putut să ucidă inutil 100 de milioane de sovietici. În cele din urmă, s-a dovedit că semnalul fusese într-adevăr o alarmă falsă provocată de o eroare umană: un operator de calculator introdusese din greșeală în computerul de avertizare al Statelor Unite un scenariu de instruire care simula lansarea a 200 de rachete balistice intercontinentale sovietice. Știm, de asemenea, despre cel puțin o alarmă falsă dată de sistemul rus de detectare: o rachetă fără scopuri militare lansată în 1995 de pe o insulă din Norvegia spre Polul Nord a fost identificată greșit

de algoritmul de urmărire automată al radarului rusesc drept o rachetă lansată de un submarin american.
Aceste incidente ilustrează un fapt important. Un semnal de avertizare nu este lipsit de ambiguități. Alarmele false sunt posibile și ele vor mai avea loc, dar sunt posibile și lansări și alarme reale. Prin urmare, când este emisă o alertă de avertizare, ofițerul de supraveghere american și președintele (și, probabil, un ofițer de veghe rus și președintele rus) trebuie să interpreteze alarma în contextul condițiilor actuale: este situația mondială actuală una în care rușii (sau americanii) își pot asuma riscul groaznic de a lansa un atac care va garanta represalii imediate de distrugere în masă? Pe 9 noiembrie 1979, nu exista un context geopolitic care să motiveze o lansare a rachetelor, relațiile dintre URSS și SUA nu erau extrem de tensionate, iar ofițerul american de supraveghere și William Perry s-au simțit încrezători în interpretarea semnalului de avertizare ca fiind o alarmă falsă.
Din păcate, acel context reconfortant nu mai este de actualitate. Deși a existat speranța naivă că sfârșitul Războiului Rece urma să reducă sau să elimine riscul războiului nuclear dintre Rusia și SUA, rezultatul a fost în mod paradoxal opusul: riscul este acum mai mare decât în orice moment de la Criza Rachetelor din Cuba încoace. Explicația este deteriorarea relațiilor și a dialogului dintre Rusia și SUA: o deteriorare în parte provocată de politicile recente ale președintelui rus, Vladimir Putin și, în parte, de politicile americane imprudente. La sfârșitul anilor 1990, guvernul american a făcut greșeala de a considera Rusia post-sovietică drept o țară slabă, nedemnă de respect. Cu această nouă atitudine, Statele Unite au extins prematur NATO pentru a include republicile baltice care făcuseră anterior parte din Uniunea Sovietică, au sprijinit intervenția militară a NATO în Serbia împotriva unei puternice opoziții ruse și au amplasat rachete balistice în Europa de Est sub pretextul apărării de rachetele iraniene. Liderii ruși s-au simțit amenințați de aceste acțiuni și de alte acțiuni americane.
Politica americană față de Rusia ignoră lecția pe care liderii finlandezi au învățat-o ca urmare a amenințării sovietice de după 1945: că singura modalitate de a asigura siguranța Finlandei era să se angajeze în discuții oneste cu Uniunea Sovietică și să-i convingă pe sovietici că Finlanda putea fi de încredere și că nu prezenta nici o amenințare (capitolul 2). Astăzi, Statele Unite și Rusia reprezintă fiecare o amenințare pentru cealaltă, iar situația poate genera un atac neplanificat ca urmare a unor interpretări greșite ale semnalelor – deoarece cele două țări nu se află într-o relație de dialog și nu reușesc să se convingă reciproc de faptul că nu reprezintă o amenințare pentru un posibil atac planificat.
Ultimul scenariu care ar putea duce la utilizarea armelor nucleare implică teroriștii care fură uraniu, plutoniu sau o bombă, sau care ar putea primi o bombă nucleară din partea unei puteri atomice: cel mai probabil din partea Pakistanului, a Coreii de Nord sau a Iranului. Bomba ar putea fi apoi transportată în SUA sau în altă țară și apoi detonată. În timp ce se pregătea pentru atacul asupra turnurilor World Trade Center din 2001, al-Qaeda

urmărea să achiziționeze o armă nucleară pentru a fi folosită împotriva Statelor Unite. Poate că teroriștii ar putea fura uraniu sau o bombă fără ajutorul țării care deține aceste capacități dacă securitatea depozitelor nucleare nu ar fi la standarde înalte. De exemplu, la momentul dizolvării Uniunii Sovietice, 600 de kilograme de uraniu radioactiv au rămas în republica sovietică care a devenit Kazahstanul independent. Uraniul a fost plasat într-un depozit apărat doar de un gard cu sârmă ghimpată și ar fi putut fi furat cu ușurință. Dar, mai probabil, teroriștii ar putea obține materialul radioactiv prin cooperarea altor părți, cu ajutorul personalului din depozitele nucleare sau al liderilor din Pakistan, Coreea de Nord sau Iran.

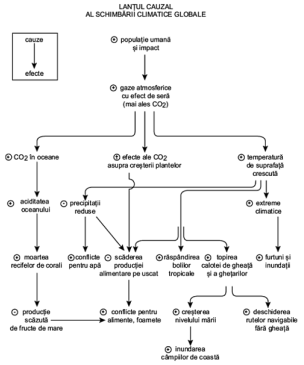

FIG. 9 *Lanțul cauzal al schimbării climatice globale*

Un risc aferent, deseori confundat cu pericolul ca teroriștii să intre în posesia unei bombe nucleare, este riscul de a obține o așa-numită armă radiologică: o bombă explozivă convențională non-nucleară, care include material radioactiv neexploziv, precum izotopi de cesiu-137 cu o perioadă de înjumătățire de 30 de ani. Detonarea bombei într-un oraș american sau în altă parte ar răspândi cesiul pe o arie de mari dimensiuni, care ar deveni permanent nelocuibilă; totodată, impactul psihologic ar fi imens. (Gândiți-vă doar la consecințele permanente ale atacului asupra turnurilor World Trade Center pentru mentalitatea și politicile americane, deși atunci nu au fost folosiți explozibili sau izotopi radioactivi.) Teroriștii și-au demonstrat deja capacitatea de a detona bombe în orașe din numeroase țări, iar izotopul cesiu-137 se găsește deja în spitale datorită utilizărilor sale în scopuri medicale. Prin urmare, este surprinzător faptul că teroriștii nu au adăugat deja cesiu-137 în bombele lor convenționale.
Dintre aceste patru scenarii, cel mai probabil este cel care implică teroriști care folosesc o armă radiologică (ușor de realizat) sau o bombă nucleară. În primul scenariu ar muri doar câteva persoane, cel de-al doilea ar produce un nou eveniment precum cel de la Hiroshima, lăsând în urmă 100 000 de victime – dar ambele ar avea consecințe de mai mare amploare. Mai puțin probabile, dar posibile, sunt primele trei scenarii, care ar putea ucide sute de milioane de oameni instantaneu și, în cele din urmă, majoritatea oamenilor de pe Pământ.

*

Următoarea dintre cele patru mari probleme ale lumii care vor avea impact asupra vieții în deceniile care vor urma este schimbarea climatică globală. Aproape toți am auzit despre acest fenomen. Dar el este atât de complicat, de derutant și de plin de paradoxuri, încât puțini oameni, cu excepția specialiștilor în climă, îl înțeleg, iar mulți oameni cu influență (inclusiv mulți politicieni americani) îl consideră un scenariu fals. Acum voi încerca să-l explic cât se poate de clar, cu ajutorul unei diagrame de flux a lanțului cauză-efect care poate fi folosită pentru a urmări explicația mea.

Punctul de plecare este populația lumii și impactul mediu al fiecărei persoane asupra mediului. (Această ultimă expresie cuprinde cantitatea medie de resurse consumate, de pildă petrol, și de deșeuri produsă de o persoană într-un an.) Toate aceste trei cantități – numărul de persoane, consumul mediu de resurse și producția de deșeuri – cresc. Drept urmare, impactul uman total asupra lumii este în creștere: deoarece impactul total este egal cu impactul mediu tot mai mare al fiecărei persoane, înmulțit cu numărul tot mai mare de oameni.

Un deșeu important este dioxidul de carbon (CO_2), care este produs constant prin respirația animalelor (inclusiv a oamenilor) și este eliberat în atmosferă. Cu toate acestea, de la începutul revoluției industriale și al exploziei demografice ulterioare, această eliberare naturală a dioxidului de carbon a fost mult depășită de producția de dioxid de carbon rezultată în special din arderea combustibililor fosili. Următorul gaz important care determină schimbările climatice este metanul, care există în cantități mult mai mici și în prezent este mult mai puțin important decât dioxidul de carbon, dar care ar putea deveni important prin ceea ce se numește o buclă de feedback pozitiv: încălzirea globală va topi permafrostul arctic, acest proces va elibera metan în atmosferă, va provoca apoi mai multă încălzire, va conduce la topirea mai accentuată a permafrostului și la eliberarea unei cantități și mai mari de metan etc.

Cel mai discutat efect principal al eliberării de dioxid de carbon este funcția sa ca gaz de seră în atmosferă. Acest lucru este cauzat de faptul că dioxidul de carbon atmosferic este transparent față de radiațiile de unde scurte ale Soarelui, permițând luminii acestuia să treacă prin atmosferă și să încălzească suprafața Pământului. Pământul respinge acea energie înapoi spre spațiu, dar cu lungimi de undă termice infraroșii mai lungi, la care dioxidul de carbon este opac. Prin urmare, dioxidul de carbon absoarbe acea energie reiradiată și o emite în toate direcțiile, inclusiv înapoi către suprafața Pământului. Astfel, suprafața se încălzește precum interiorul unei sere de sticlă, deși mecanismul fizic al încălzirii este diferit.

Dar există alte două efecte primare ale eliberării de dioxid de carbon . Unul este faptul că dioxidul de carbon pe care îl producem este depozitat și în

oceane sub formă de acid carbonic. Dar aciditatea oceanului este deja mai mare decât în orice alt moment din ultimii 15 milioane de ani. Aciditatea dizolvă scheletele de corali, ucigând recifele, care sunt o pepinieră de reproducere importantă a peștilor oceanici și care protejează coastele marine tropicale și subtropicale de valuri de furtună și de valuri tsunami. În prezent, recifele de corali din lume se contractă cu 1% sau 2% pe an, deci vor dispărea în mare parte în acest secol, fapt care înseamnă o mare reducere a protecției coastelor tropicale și a cantității de proteine furnizate de fructele de mare. Celălalt efect principal al emisiilor de dioxid de carbon este că afectează creșterea plantelor, stimulându-le sau inhibându-le.

Cel mai discutat efect al eliberării de dioxid de carbon în atmosferă este cel menționat prima dată: încălzirea suprafeței Pământului și a atmosferei inferioare. Aceasta este ceea ce numim încălzire globală, dar efectul este atât de complex încât termenul „încălzire globală“ este greșit; termenul „schimbări climatice globale“ este unul mai bun. În primul rând, relațiile cauză-efect determină, în mod paradoxal, ca *încălzirea* atmosferică să sfârșească prin a face ca unele zone terestre (inclusiv sud-estul Statelor Unite) să devină temporar *mai reci*, chiar dacă majoritatea zonelor (inclusiv cea mai mare parte a restului Statelor Unite) vor deveni din ce în ce mai calde. De exemplu, o atmosferă mai caldă topește mai multă gheață din Oceanul Arctic, permițând ca mai multă apă rece să curgă spre sud și să răcească unele zone în avalul acestor curenți.

În al doilea rând, importanței tendinței de încălzire *medie* îi face concurență o intensificare a *extremelor* climatice: furtunile și inundațiile sunt tot mai dese, temperaturile maxime sunt tot mai mari, dar și temperaturile reduse extreme sunt tot mai mici, producându-se fenomene precum ninsori în Egipt și valuri de frig în nord-estul Statelor Unite. Acest lucru îi determină pe politicienii sceptici, care nu înțeleg schimbările climatice, să creadă că încălzirea globală este un scenariu fals.

O a treia complicație este aceea că schimbările climatice se manifestă cu pauze mari de timp între cauze și efecte. De exemplu, oceanele stochează și eliberează dioxidul de carbon atât de încet încât, chiar dacă fiecare om de pe Pământ ar muri în această seară, ar înceta să respire sau ar înceta să ardă combustibili fosili, atmosfera tot se va încălzi în următoarele câteva decenii. În schimb, există potențiali amplificatori neliniari de amploare, care ar putea face lumea să se încălzească mult mai repede decât preconizează scenariile timide actuale care presupun relații liniare între cauze și efecte. Fenomenele amplificatoare includ topirea permafrostului și a gheții marine și posibila topire a straturilor de gheață din Antarctica și Groenlanda.

În ceea ce privește consecințele tendinței de încălzire medie a lumii, voi menționa patru dintre ele. (În acest punct al „explicației mele clare“, puteți fi de acord că schimbările climatice la nivel global *sunt* într-adevăr complicate!) Cea mai evidentă consecință pentru oameni din multe părți ale

lumii este seceta. De exemplu, zona în care locuiesc eu, în sudul Californiei, devine tot mai uscată, iar anul 2015, în special, a fost cel mai uscat din istoria orașului meu, Los Angeles, de când statisticile meteorologice au început să fie înregistrate în secolul al XIX-lea. Secetele provocate de schimbările climatice globale nu sunt uniforme în întreaga lume: zonele cele mai afectate sunt America de Nord, Mediterana, Orientul Mijlociu, Africa, terenurile agricole din sudul Australiei și munții Himalaya. De exemplu, stratul de zăpadă din Himalaya furnizează cea mai mare parte a apei pentru China, Vietnam, India, Pakistan și Bangladesh, iar acel strat și resursele de apă pe care aceste țări trebuie să le împartă sunt tot mai mici și, în plus, aceste țări nu au o istorie bogată de soluționare pașnică a conflictelor lor.
O a doua consecință a tendinței de încălzire globală este scăderea producției de alimente ca urmare a secetei menționate și, în mod paradoxal, ca urmare a creșterii temperaturilor terestre (de exemplu, deoarece acestea pot favoriza creșterea buruienilor în dauna culturilor agricole). Scăderea producției de produse alimentare este o problemă, deoarece populația umană, nivelul de trai și consumul de produse alimentare din lume urmează să crească cu 50% în următoarele câteva decenii, dar avem deja o problemă alimentară acum, cu câteva miliarde de oameni care, în prezent, sunt subnutriți. Statele Unite sunt principalul exportator de produse alimentare din lume, iar agricultura americană este concentrată în vestul și în centrul țării, care devin în mod uniform mai calde, mai uscate și mai puțin productive.
O a treia consecință a tendinței de încălzire medie este aceea că insectele purtătoare de boli tropicale se deplasează în zonele temperate. Problemele care rezultă până acum includ transmiterea recentă a febrei dengue și răspândirea bolilor purtate de căpușe în Statele Unite, sosirea febrei chikungunya în Europa și răspândirea malariei și a encefalitei virale.
Ultima consecință a tendinței de încălzire pe care o voi menționa este creșterea nivelului mării. Estimările conservatoare ale creșterii medii a nivelului mării preconizate în acest secol sunt de un metru, dar au existat creșteri în trecut de până la 23 de metri; principala incertitudine este posibila prăbușire și topire a straturilor de gheață din Antarctica și din Groenlanda, care ar elibera multă apă în oceane. Chiar și o creștere medie de doar 1 metru, dar amplificată de furtuni și de maree, ar fi suficientă pentru a distruge condițiile de locuire din Florida și din alte zone de pe litoralul estic al Statelor Unite, din Olanda, din Bangladesh și din multe alte locuri cu densitate mare a populației – totodată ar fi afectate estuarele care constituie „pepiniere“ pentru peștele oceanic.
Prietenii mă întreabă uneori dacă schimbările climatice pot avea efecte pozitive pentru societățile umane. Da, există unele, de exemplu perspectiva deschiderii căilor de transport maritime din nordul îndepărtat, ca urmare a topirii ghețurilor din Oceanul Arctic, și o posibilă creștere a producției de grâu în zona agricolă din sudul Canadei și în alte zone. Dar majoritatea efectelor pentru societățile umane sunt negative.

Există vreo soluție tehnologică rapidă la aceste probleme? Este posibil să fi auzit de diverse abordări geo-inginerești sugerate, precum injectarea de particule în atmosferă sau extragerea de dioxid de carbon din atmosferă pentru a răci suprafața Pământului. Dar nu există nici o abordare geo-inginerească care să fi fost deja testată și care să își fi demonstrat funcționalitatea; abordările propuse sunt foarte scumpe; testarea și aplicarea oricărei astfel de abordări necesită mult timp și există șansa de a fi descoperite reacții adverse neprevăzute. De exemplu, când gazele netoxice de clorofluorocarbon (CFC) au înlocuit gazele otrăvitoare folosite anterior la frigidere, până în anii 1940, aceasta părea o soluție ingenioasă, minunată și sigură pentru problema gazelor frigorifice, mai ales că testele de laborator nu relevaseră nici un dezavantaj al CFC-urilor. Din păcate, testele de laborator nu au putut dezvălui cum CFC-urile, odată intrate în atmosferă, au început să distrugă stratul de ozon care ne protejează de radiațiile ultraviolete. Drept urmare, CFC-urile au fost interzise în cea mai mare parte a lumii – dar abia câteva decenii mai târziu. Acest lucru ilustrează de ce soluțiile geo-inginerești ar necesita mai întâi o „testare atmosferică“ – o imposibilitate, deoarece ar trebui să distrugem Pământul de zece ori înainte de a ne da seama cum să producem efectele dorite la a unsprezecea încercare. Prin urmare, majoritatea oamenilor de știință și a economiștilor consideră experimentele de geo-inginerie ca fiind extrem de nechibzuite, chiar mortale, care ar merita să fie interzise.

Înseamnă că schimbările climatice sunt de neoprit și copiii noștri vor ajunge în mod cert să trăiască într-o lume de nelocuit? Nu, desigur că nu. Schimbările climatice sunt provocate în cea mai mare parte de activitățile umane, așa că tot ce trebuie să facem pentru a reduce schimbările climatice este să reducem aceste activități umane. Acest lucru presupune să ardem mai puțin combustibil fosil și să obținem mai multă energie din surse regenerabile, precum cele eoliene, solare și nucleare.

*

A treia mare problemă pentru viitorul societăților umane din întreaga lume, pe lângă armele nucleare și schimbările climatice globale, este epuizarea globală a resurselor naturale esențiale. Aceasta este o rețetă pentru dezastru, deoarece unele resurse (în special apa și lemnul) au impus limite societăților din trecut, conducând la prăbușirea lor, iar alte resurse (în special combustibilii fosili, mineralele și terenurile arabile) au stat la baza războaielor. Lipsa resurselor afectează deja societățile sau amenință cu provocarea unor războaie în multe părți ale lumii. Să începem prin a analiza în detaliu un exemplu: combustibilii fosili pe care îi folosim în primul rând pentru energie și, de asemenea, ca materii prime pentru sinteza chimică a multor produse. (Termenul „combustibili fosili“ înseamnă hidrocarburi formate cu mult timp în urmă în mantia Pământului: petrol, cărbune, gaze și petrol de șist și gaze naturale.)

Oamenii au nevoie de energie pentru toate activitățile și avem nevoie de cantități deosebit de mari pentru transportul și ridicarea lucrurilor. Timp de

milioane de ani în evoluția umană, puterea musculară a fost singura noastră sursă de energie. În urmă cu aproximativ 10 000 de ani, am început să domesticim animale mari și să le folosim pentru a trage vehicule, a transporta obiecte și a ridica greutăți prin sisteme de scripeți și de angrenaje. Apoi au început să fie folosite energia eoliană pentru manevrarea vaselor cu vele și (mai târziu) morile de vânt și cele de apă pentru punerea în mișcare a unor roți utilizate pentru ridicare, șlefuire și răsucire. Astăzi, cea mai răspândită sursă de energie este de departe combustibilul fosil, datorită costului *aparent* scăzut (mai multe despre acest subiect, mai jos), a densității lor energetice ridicate (cantitățile mari de energie pe care o cantitate mică de combustibil le poate furniza) și a capacității lor de a fi transportate pentru utilizare oriunde (spre deosebire de energia animală, vânt și apă, care sunt disponibile sau care pot fi întreținute doar în anumite zone). De aceea, combustibilii fosili au fost principalele motoare din spatele războaielor și a politicii externe din perioada recentă, exemple fiind rolul petrolului în motivarea politicilor Statelor Unite și ale Marii Britanii față de Orientul Mijlociu și intrarea Japoniei în al Doilea Război Mondial.

Din cele mai vechi timpuri, oamenii au folosit cantități mici de petrol și de cărbune. Cu toate acestea, utilizarea pe scară largă a combustibililor fosili nu a început până în secolul al XVIII-lea, odată cu revoluția industrială. Exploatarea combustibililor fosili de diferite tipuri și din surse diferite s-a schimbat treptat. Primii combustibili folosiți au fost cei mai accesibili, deoarece erau disponibili la suprafață sau la adâncimi mici, extracția lor fiind ușoară și puțin costisitoare, provocând totodată cele mai mici daune. Pe măsură ce acele prime surse s-au epuizat, oamenii s-au orientat către surse mai puțin accesibile, de la adâncimi mai mari, cu costuri de extracție mai mari și cu prejudicii de mediu mai mari. Astfel, prima utilizare a combustibilului fosil la scară industrială a fost cea a cărbunelui provenit de la minele de suprafață, folosit pentru alimentarea motoarelor cu abur pentru pomparea apei, apoi pentru alimentarea filaturilor și (în secolul al XIX-lea) a vapoarelor și a locomotivelor. Exploatarea industrială a cărbunelui a fost urmată de exploatarea petrolului, a petrolului de șist și a gazelor naturale. De exemplu, prima sondă de petrol folosită pentru extragerea combustibilului din subteran a fost construită în Pennsylvania, în 1859, și a operat la adâncimi reduse, fiind urmată de puțuri tot mai adânci.

Încă se dezbate dacă am atins deja punctul de vârf al exploatării de petrol – adică dacă am consumat atât de multe rezerve de petrol accesibile, încât producția de petrol va începe curând să scadă. Cu toate acestea, nu există nici o dezbatere legată de faptul că sursele de petrol cele mai ieftine, cele mai accesibile și cele mai puțin dăunătoare au fost deja consumate. Statele Unite nu mai pot exploata surse de petrol de suprafață sau puțuri superficiale în Pennsylvania. În schimb, puțurile trebuie săpate mai adânc (o adâncime de 1,5 kilometri sau mai mult) și nu doar pe uscat, ci și pe fundul oceanului, și nu doar în apele oceanice de mici adâncimi, ci în apele mai adânci, și nu

doar în Pennsylvania, zona industrială a Statelor Unite, ci departe, în pădurile tropicale din Noua Guinee și în zona arctică. Aceste depozite de petrol mai adânci și mai îndepărtate au costuri de extracție mult mai ridicate decât resursele din Pennsylvania. Potențialul de producere a unor scurgeri de petrol cu daune costisitoare este mai mare. Pe măsură ce costurile de extracție a petrolului cresc, sursele alternative de combustibil fosil, dar mai dăunătoare, precum gazele și petrolul de șist și cărbunele, dar și sursele de combustibili nefosili, precum cele eoliene și solare, devin tot mai avantajoase. Cu toate acestea, prețul petrolului încă permite marilor companii petroliere să continue să fie extrem de profitabile.

Am menționat doar costul *aparent* redus al petrolului. Să vedem totuși care este costul *real* al petrolului (sau al cărbunelui). Să presupunem că petrolul se vinde cu 60 de dolari pe baril. Dacă pentru o companie petrolieră costă doar 20 de dolari pe baril să extragă și să transporte petrolul, iar dacă acea companie nu trebuie să plătească pentru nimic altceva, vânzarea petrolului la 60 de dolari pe baril aduce un profit mare companiei.

Dar combustibilii fosili produc pagube numeroase. Dacă aceste daune ar fi imputate companiei petroliere, atunci prețul petrolului ar crește. Daunele produse prin arderea combustibililor fosili includ poluarea aerului, care este gravă în Statele Unite și în Europa, și deosebit de gravă în India și în China. Poluarea aerului provoacă milioane de decese și generează costuri mari pentru sistemul de sănătate în fiecare an. Alte daune provocate de combustibilii fosili sunt mediate de schimbările climatice, care ne afectează prin scăderea producției agricole, creșterea nivelului mărilor, forțându-ne să cheltuim bani pentru bariere maritime și contribuind la daune mari provocate de inundații și de secete.

Iată un exemplu care vă ajută să înțelegeți acele costuri indirecte ale combustibililor fosili, pe care producătorii de petrol nu le plătesc în prezent. Să presupunem că aveți o fabrică care produce un tip de păpușă numită Happy Dolls. Să presupunem că vă costă 20 de dolari pentru a produce o tonă de păpuși Happy Dolls, în timp ce alte păpuși costă 30 de dolari pe tonă și că puteți să le vindeți pentru 60 de dolari pe tonă. Această marjă de profit de 40 de dolari face producția de păpuși foarte profitabilă și vă permite să îi depășiți pe producătorii rivali.

Din păcate, procesul de fabricație pentru păpușile Happy Dolls generează deșeuri toxice care nu apar în procesele de fabricație a păpușilor rivale. Fabrica aruncă deșeurile pe câmpurile de grâu ale tuturor vecinilor, scăzând astfel producția acestora. Fiecare tonă de păpuși pe care le produceți aduce pierderi de 70 de dolari vecinilor din cauza deșeurilor.

Drept urmare, vecinii vă dau în judecată și insistă să le plătiți 70 de dolari pentru veniturile pierdute provocate de fiecare tonă de păpuși produse. Vă opuneți cererii vecinilor invocând mai multe pretexte: negați faptul că producția de păpuși produce deșeuri, deși oamenii de știință ai companiei vă avertizează de zeci de ani în privința acestora; declarați că acele deșeuri nu s-au dovedit a fi dăunătoare; spuneți că acele deșeuri apar în mod natural de

milioane de ani; că este nevoie de mai multe cercetări înainte de a putea evalua ce procent din cantitatea de deșeuri de pe câmpurile vecinilor provine din fabrica dumneavoastră; afirmați că păpușile Happy Dolls sunt esențiale pentru civilizație și pentru nivelul nostru ridicat de viață, astfel încât victimele colaterale ar trebui să tacă și să nu se mai plângă.
Însă, după judecarea procesului, judecătorul și juriul ajung la concluzia evidentă: bineînțeles că trebuie să plătiți 70 de dolari pentru fiecare tonă de păpuși pentru a compensa producția diminuată de grâu a vecinilor. Rezultatul este că păpușile nu au un cost real de 20 de dolari pe tonă, ci de 20 plus 70 de dolari, adică de 90 dolari pe tonă. Happy Dolls încetează să mai aducă profit: nu este rațional să le fabricați cu 90 de dolari pe tonă dacă le puteți vinde cu doar 60 de dolari pe tonă. Acum, păpușile rivalilor, care costă 30 de dolari pe tonă pentru a fi produse, au un avantaj de piață, nu invers.
Combustibilii fosili, precum păpușile din exemplul nostru ipotetic, provoacă daune și aduc profituri. Diferența este că dioxidul de carbon rezultat din arderea combustibililor fosili este mult mai puțin vizibil decât deșeurile din exemplul nostru; de asemenea, producătorii și consumatorii de combustibili fosili nu trebuie să plătească pentru daunele provocate altor persoane, în timp ce producătorii de păpuși din exemplul nostru ajung în această situație. Există însă o presiune din ce în ce mai mare ca producătorii sau utilizatorii de combustibili fosili să fie obligați să plătească, la fel ca ipoteticii producători de păpuși, o taxă pe emisiile de carbon sau să se găsească o metodă alternativă de taxare. Această presiune este un factor din spatele procesului actual de căutare a unor surse alternative de energie, altele decât combustibilii fosili.

*

Unele surse alternative par a fi practic inepuizabile, precum energia eoliană, solară, a mareelor, cea hidroelectrică și cea geotermală. Toate aceste surse, cu excepția mareelor, sunt deja „dovedite“: ele sunt utilizate la scară largă de mult timp. De exemplu, Danemarca obține o mare parte din energia sa electrică de la centralele eoliene din Marea Nordului, iar capitala Islandei, Reykjavík, obține căldură din energia geotermală, în timp ce barajele construite pentru producția de energie hidroelectrică sunt utilizate pe scară largă de mai bine de un secol.
Desigur, fiecare dintre aceste surse alternative de energie este asociată cu propriile probleme specifice. Producția de energie solară pe scară largă aici, în zona mea din sudul Californiei, implică adesea transformarea zonelor de deșert însorite în câmpuri de panouri solare, iar acest proces este dăunător pentru populația de țestoase de deșert, aflată deja pe cale de dispariție. Centralele eoliene omoară păsările și liliecii și sunt detestate de proprietarii de pământ, care se plâng că le strică priveliștea. Barajele hidroelectrice sunt obstacole în calea peștilor migratori. Dacă am avea alte metode ieftine de generare a energiei, care să nu provoace alte probleme, cu siguranță nu am distruge habitatul țestoaselor de deșert, nu am ucide păsări și lilieci, nu am

strica priveliștile oamenilor și nu am bloca migrația peștilor. Dar, după cum am discutat, alternativa combustibililor fosili este asociată cu propriile mari probleme privind schimbările climatice globale, bolile respiratorii și daunele provocate de extracția de petrol și de cărbune. Așadar, nu avem opțiunea de a alege între o soluție bună și o soluție proastă, ci trebuie să ne întrebăm care dintre toate acele alternative proaste este cea mai puțin rea.

De exemplu, gândiți-vă la centralele eoliene. În Statele Unite, s-a estimat că acestea vor omorî cel puțin 45 000 de păsări și de lilieci în fiecare an. Pare un număr mare. Pentru a pune acest număr în altă perspectivă, gândiți-vă că o pisică lăsată liberă de proprietarul ei ucide, în medie, peste 300 de păsări pe an. (Da, peste 300: aceasta nu este o greșeală de tipar.) Din moment ce populația americană de pisici este estimată la aproximativ 100 de milioane, atunci rezultă că acestea ucid 30 de miliarde de păsări pe an în Statele Unite, comparativ cu 45 000 de păsări și de lilieci uciși anual de centralele eoliene. Distrugerea provocată de centralele eoliene este echivalentă cu daunele produse de 150 de pisici. Așadar, dacă ne preocupă serios păsările și liliecii din Statele Unite, ar trebui să ne concentrăm mai întâi atenția asupra pisicilor, nu asupra centralelor eoliene. Un alt argument în favoarea centralelor eoliene este faptul că pisicile nu ne oferă nimic în schimbul pagubelor provocate populației de păsări, în vreme ce centralele eoliene furnizează energie, aer curat și protecție împotriva încălzirii globale.

Acest exemplu ilustrează modul în care se poate pleda pentru centralele eoliene, panourile solare din deșert și barajele de pe râuri, în ciuda daunelor evidente pe care acestea le pot provoca. Acestea produc daune mai puțin serioase decât combustibilii fosili. Prin urmare, ele ar putea fi considerate o soluție de compromis acceptabilă pentru înlocuirea combustibililor fosili ca sursă de energie. Se aduce deseori în discuție obiecția potrivit căreia centralele eoliene și energia solară încă nu sunt competitive cu combustibilii fosili. Dar, în unele circumstanțe, acestea sunt deja competitive, iar aparentul avantaj economic al combustibililor fosili este înșelător; din nou, metodele alternative ar fi mult mai ieftine dacă am avea în vedere costurile indirecte mari (costurile Happy Dolls) ale combustibililor fosili.

În acest punct vă întrebați probabil despre alternativa evidentă și mult temută a energiei nucleare. Acesta este un subiect la care majoritatea americanilor și mulți cetățeni din alte țări închid imediat urechile. Și reacționează astfel din trei motive, pe lângă cele economice: frica de accidente, teama de deturnare a combustibilului pentru reactorul nuclear către producerea de bombe nucleare și problema nesoluționată a locului în care pot fi depozitați combustibilii utilizați.

Amintirile noastre despre bombele atomice de la Hiroshima și Nagasaki ne determină să asociem instinctiv reactoarele nucleare cu moartea, nu cu energia. De fapt, din 1945 până astăzi au avut loc două evenimente cunoscute în care accidentele produse la centrale nucleare au ucis oameni: cele 32 de persoane ucise pe loc și numărul mare, dar incert, de oameni care

au murit ulterior în urma radiațiilor, ca urmare a accidentului de la reactorul de la Cernobîl, în fosta Uniune Sovietică; și în urma accidentului de la reactorul din Fukushima, în Japonia. O problemă de echipament și o eroare umană au afectat reactorul Three Mile Island din Statele Unite în 1979, dar nimeni nu a fost ucis sau rănit, iar scurgerea de elemente radioactive a fost minimă. Cu toate acestea, efectele psihologice ale incidentului de la Three Mile Island au fost enorme: au dus la o suspendare pe termen lung a construcției oricărui nou reactor nuclear în întreaga țară.

Altă teamă asociată cu producția de energie nucleară este problema nesoluționată a depozitării deșeurilor radioactive. Ideal, ele ar trebui să fie depozitate, pentru totdeauna, într-o zonă îndepărtată și foarte stabilă din punct de vedere geologic, la mare adâncime și fără riscuri de scurgeri din cauza cutremurelor sau a infiltrațiilor apei. Cel mai bun loc identificat până acum în Statele Unite este o zonă din Nevada care pare să se potrivească cerințelor. Cu toate acestea, certitudinea cu privire la siguranță este imposibil de oferit, astfel încât obiecțiile cetățenilor din Nevada au reușit să blocheze transformarea acelui loc într-un depozit de deșeuri nucleare. Drept urmare, Statele Unite nu au încă un loc pentru depozitarea deșeurilor radioactive.

Așa cum am discutat despre păsările și liliecii uciși de centralele eoliene, generarea de energie nucleară nu este lipsită de dezavantaje. Chiar și în lipsa acestor dezavantaje, ea nu ar răspunde tuturor nevoilor noastre importante de energie: de exemplu, nu putem folosi reactoare nucleare pentru a alimenta mașinile și avioanele. Memoria colectivă despre Hiroshima și Nagasaki – accentuată de incidentele de la Three Mile Island, Cernobîl și Fukushima – a paralizat gândirea majorității americanilor și a altor națiuni în privința producției de energie nucleară. Din nou, însă, trebuie să ne întrebăm: care sunt riscurile energiei nucleare și care sunt riscurile alternativelor? Franța acoperă cea mai mare parte a cererii naționale de energie electrică datorită reactoarelor nucleare de mai multe decenii, fără accidente. Pare imposibil de crezut că francezii ar fi putut avea cu adevărat accidente pe care nu le-au recunoscut: experiența de la Cernobîl a demonstrat că orice eliberare radioactivă în atmosferă dintr-un reactor deteriorat este ușor de detectat de alte țări. Coreea de Sud, Taiwan, Finlanda și multe alte țări generează, de asemenea, multă energie electrică folosind reactoare nucleare, fără accidente semnificative. Prin urmare, ar trebui să ne reevaluăm frica de *posibilitatea* unui accident nuclear și să luăm în considerare *certitudinea* milioanelor de decese provocate în fiecare an de poluarea aerului care rezultă din arderea combustibililor fosili, precum și consecințele enorme și, în cele din urmă, distrugătoare ale schimbărilor climatice globale provocate de combustibilii fosili.

Pentru Statele Unite, soluția la aceste dileme va trebui să urmărească două componente. Prima este reducerea consumul de energie pe cap de locuitor în Statele Unite: consumul americanilor este aproximativ dublu față de cel al europenilor, în ciuda faptului că europenii se bucură de un nivel de viață

mai ridicat decât americanii. Printre factorii care contribuie la acest fenomen se numără politicile diferite din Europa și din SUA care influențează achizițiile de mașini. Europenii sunt descurajați să cumpere mașini mari și scumpe, cu consum ridicat de combustibil și cu autonomie redusă, deoarece taxa de achiziție a mașinilor din unele țări europene se ridică la 100%, dublând costul mașinii. De asemenea, accizele europene pe combustibil ridică prețul benzinei la peste 2 dolari pe litru, ceea ce constituie un alt motiv pentru a cumpăra o mașină cu consum eficient de combustibil. Politicile fiscale din Statele Unite ar putea fi folosite pentru a-i descuraja pe americani să cumpere mașini cu consum exagerat de combustibil.
A doua componentă a soluției pentru dilemele energetice ale Statelor Unite, pe lângă scăderea consumului total de energie, ar fi să obținem mai multă energie din alte surse decât combustibilii fosili – energie eoliană, solară, a mareelor, hidroelectrică, geotermală și poate nucleară. După criza petrolului din Golf din 1973, guvernul Statelor Unite a oferit subvenții celor preocupați de generarea alternativă de energie, iar companiile americane au folosit aceste subvenții pentru a proiecta generatoare eoliene eficiente. Din păcate, în jurul anului 1980, guvernul Statelor Unite a pus capăt subvențiilor pentru energia alternativă, astfel încât piața americană a centralelor eoliene eficiente s-a diminuat brusc. În schimb, Danemarca, Germania, Spania și alte țări europene au înregistrat progrese în ceea ce privește proiectarea noilor centrale eoliene și le folosesc astăzi pentru a acoperi o mare parte a nevoilor de energie electrică. În mod similar, China a dezvoltat linii electrice pe distanțe lungi pentru a transporta electricitatea din zonele cu vânt din vestul Chinei spre zonele dens populate din estul țării; Statele Unite nu au dezvoltat astfel de sisteme de transport a energiei electrice pe distanțe lungi.

*

Acestea sunt problemele asociate cu epuizarea unei singure resurse naturale: combustibilii fosili, priviți în contextul mai larg al problemei nevoilor noastre energetice. Să discutăm acum pe scurt despre celelalte mari categorii de resurse naturale și despre potențialul lor de a genera greutăți pentru viitorul nostru. Două dintre aceste categorii au fost deja amintite în capitolul 8, când am discutat despre problemele pe care le pun mai ales Japoniei: pădurile, care furnizează cherestea, hârtie și agenții biologici esențiali, precum insectele și animalele polenizatoare; și pescuitul (în principal de pește și crustacee din oceane, precum și din lacuri și râuri cu apă dulce), care asigură o mare parte din nevoia globală de proteine alimentare. Celelalte categorii sunt: numeroase elemente și minerale utilizate în industrie (fier, aluminiu, cupru, nichel, plumb și altele); soluri fertile esențiale pentru agricultură și silvicultură; apă dulce pentru băut, spălat, agricultură, silvicultură și industrie; și atmosfera care asigură existența tuturor. Aceste resurse diferă în patru aspecte importante pentru înțelegerea potențialului lor de a ne crea probleme: regenerarea lor și problema administrării lor; potențialul lor de limitare a societăților umane;

dimensiunile lor internaționale; și concurența internațională pe care o provoacă, care conduce inclusiv la războaie.

În primul rând, resursele diferă în ceea ce privește capacitatea lor de regenerare. Precum combustibilii fosili, mineralele sunt anorganice (adică, nu sunt biologice și nu sunt regenerabile). Mineralele nu se regenerează și nu produc alte minerale; cantitatea existentă acum pe Pământ este tot ceea ce vom avea vreodată. În schimb, pădurile și peștii sunt resurse biologice regenerabile: ele se reproduc. Prin urmare, în teorie și adesea în practică, ele pot fi exploatate durabil dacă sunt consumate într-un ritm mai mic decât cel al reproducerii, astfel încât cantitatea de pește și numărul de copaci să rămână constante sau chiar să crească. Solul fertil, deși în mare parte anorganic și doar parțial de origine biologică, poate fi considerat, la rândul său, o resursă regenerabilă, deoarece, deși poate fi erodat de activitățile umane, poate fi regenerat și prin acțiunea râmelor și a microorganismelor. Apa dulce este parțial neregenerabilă (de exemplu, un acvifer epuizat), dar parțial regenerabilă, deoarece apa care se evaporă din ocean poate ajunge pe uscat sub formă de ploaie și să genereze apă dulce.

Nu putem face nimic pentru a păstra rezervele mondiale de resurse neregenerabile (minerale și combustibili fosili) prin practici de administrare. Dar aceste practici au efecte importante asupra rezervelor de resurse biologice regenerabile. Așa cum am menționat deja în capitolul 8, există numeroase cunoștințe despre modul de administrare durabilă a pădurilor și a zonelor de pescuit. Unele dintre pădurile și zonele de pescuit ale lumii, precum pădurile din Germania și zonele populate de somon sălbatic din Alaska, sunt deja bine gestionate. Din păcate, nu se poate spune același lucru despre majoritatea resurselor similare; acestea sunt supraexploatate, efectul fiind scăderea sau dispariția copacilor și a peștilor. Gândiți-vă: când ați mâncat ultima dată pește spadă atlantic? Răspuns: acum câțiva ani, deoarece a fost pescuit în exces și nu mai este disponibil pe piață. Știm, de asemenea, cum să administrăm solul, dar, din păcate, acesta este adesea administrat greșit și, prin eroziune, ajunge în râuri, apoi în ocean, sau îi scade fertilitatea și îi este degradată textura. Pe scurt, în prezent, lumea administrează greșit multe sau cele mai multe dintre resursele sale biologice valoroase regenerabile.

În al doilea rând, ce resurse naturale ar putea impune limite societăților umane? Răspuns: probabil toate, cu excepția oxigenului atmosferic, care nu dă semne de scădere. Unele minerale, în special fierul și aluminiul, sunt prezente într-o cantitate atât de mare încât, de asemenea, pare puțin probabil că vor provoca restrângerea activităților umane, însă trebuie să îmi temperez această afirmație, admițând faptul că depozitele pe care le exploatăm sunt cele de suprafață, accesibile, ieftine și ușor de exploatat. Cu timpul, în mod inevitabil, vom depinde de rezervele situate la adâncimi mai mari, care au costuri de extracție mai mari, așa cum se întâmplă deja în cazul combustibililor fosili. Alte minerale importante în industrie sunt prezente în cantități mult mai mici, astfel încât există deja temeri privind

potențialul de limitare pe care îl au – de exemplu, unele așa-numite pământuri rare care sunt concentrate în China. Poate că sunteți înclinați să priviți rezervele de apă dulce drept nelimitate, deoarece există atât de multă apă sărată în oceanele lumii, încât am putea produce cantități infinite de apă dulce prin desalinizarea apei oceanice. Dar acest proces necesită energie, iar lumea are deja numeroase alte nevoi energetice și suferim daune uriașe din cauza consumului excesiv, astfel încât, în practică, apa dulce este într-adevăr disponibilă doar în cantități limitate.

Următorul aspect avut în vedere este dimensiunea internațională a problemelor privind resursele mondiale. Unele resurse, precum pădurile, sunt imobile; fiecare copac rămâne națiunii pe pământul căreia crește, deci, în teorie, administrarea sa poate fi dictată de acea națiune (deși în practică există o dimensiune internațională, deoarece alte țări pot cumpăra sau închiria acea resursă). Dar complicațiile internaționale sunt inevitabile pentru resursele exploatate în „devălmășie" internațională și pentru resursele mobile care se deplasează dincolo de granițele naționale.

Oceanul este o „devălmășie": în vreme ce întinderea de apă de până la 370 de kilometri distanță de țărm este considerată parte a țării situată pe acea coastă, apa oceanică de dincolo de limita de 370 de kilometri nu aparține nimănui. (Denumirea „devălmășie" provine de la un termen aplicat mai multor pășuni în Evul Mediu: acestea nu erau deținute de persoane fizice, ci considerate bunuri comune, putând fi folosite de toată lumea.) Națiunile sunt legitimate să reglementeze pescuitul în limita celor 370 de kilometri, dar orice vas din orice țară poate pescui oriunde în apele internaționale. Prin urmare, nu există nici un mecanism legal pentru prevenirea pescuitului excesiv în oceanul liber și multe specii de pește oceanic sunt pescuite în exces. Alte trei resurse potențial valoroase se află în spațiul comun de dincolo de granițele naționale: mineralele dizolvate în ocean, apă dulce din calota glaciară din Antarctica și mineralele aflate pe fundul mării. Au existat câteva încercări de exploatare a tuturor celor trei: după Primul Război Mondial, chimistul german Fritz Haber a lucrat la un proces de extragere a aurului din apa oceanelor; a existat cel puțin o încercare de a transporta un aisberg din Antarctica către o națiune din Orientul Mijlociu fără mari resurse de apă; iar în privința extragerii mineralelor de pe fundul oceanului, eforturile sunt avansate. Dar nici una dintre aceste trei exploatări ale bunurilor comune nu s-a dovedit practică; problema noastră comună actuală este „doar" pescuitul oceanic.

Celelalte resurse care pot provoca complicații internaționale sunt cele mobile. Multe animale migrează și se deplasează peste granițele naționale: cele mai importante din punct de vedere economic sunt unii pești oceanici cu valoare comercială ridicată, cum ar fi tonul, precum și unii pești de apă dulce, mamifere și păsări migratoare (de pildă, somonul de râu, renii arctici și antilopa africană de savană). Prin urmare, când un vas dintr-o țară pescuiește o cantitate mare de pești migratori, este astfel epuizată o resursă care ar putea fi exploatată și de altă țară. Apa dulce este de asemenea mobilă:

multe râuri curg între două sau mai multe țări și multe lacuri sunt mărginite de două sau mai multe țări, astfel încât o țară poate consuma sau polua apa dulce pe care altă țară dorește să o folosească. În afară de resursele naturale mobile utile prezente deja în apă sau în aer, există elemente nocive mobile pe care activitățile umane le adaugă apei sau aerului, care pot fi purtate de curenții de apă și de vânturi dintr-o țară în alta. De exemplu, fumul provenit din incendiile forestiere indoneziene afectează deja calitatea aerului în Malaysia și în Singapore; praful din China și Asia Centrală ajunge în Japonia și chiar și în America de Nord; iar râurile transportă plastic care poate ajunge chiar și în cele mai îndepărtate oceane și pe cele mai izolate plaje.

Finalmente, să analizăm concurența internațională pentru resurse. Aceasta este o mare problemă, deoarece, dacă nu poate fi rezolvată pe cale amiabilă, țările pot ajunge să o rezolve prin război. Acest lucru s-a întâmplat deja în cazul concurenței internaționale pentru petrol, care a fost un motiv important pentru intrarea Japoniei în cel de-al Doilea Război Mondial și în cazul războiului din Pacific purtat de Chile (1879–1883) împotriva Boliviei și a statului Peru pentru controlul bogatelor zăcăminte de cupru și de azotat din deșertul Atacama. Astăzi există o concurență serioasă pentru apa dulce în multe părți ale lumii, de pildă pentru apa provenită din topirea calotei de zăpadă din Himalaya, care furnizează apa marilor râuri care străbat o mare parte a teritoriilor Chinei, Indiei și întreaga parte de sud-est a Asiei. În cazul râurilor Mekong și a altor râuri care curg prin sud-estul Asiei, barajele din țările din amonte vor împiedica sedimentele bogate în nutrienți să ajungă în țările din aval. Concurența pentru peștele oceanic de pe coasta Africii de Vest aduce laolaltă vase de pescuit din Uniunea Europeană, din China și din țările din Africa de Vest. Alte lupte internaționale asupra resurselor se poartă în prezent pentru lemnul de esență tare al copacilor care cresc în țările tropicale, râvnit de țările industrializate din zonele cu climat temperat; pentru minerale critice utilizate în industrie; și pentru sol, după cum demonstrează China, care ia în arendă pământuri agricole din Africa. Pe scurt, pe măsură ce populația globală și consumul cresc, ne putem aștepta la mult mai multe conflicte provocate de concurența internațională pentru resursele importante.

---

*

Ratele de consum medii pe cap de locuitor pentru resurse precum petrolul și metalele și ratele medii de producție pe cap de locuitori pentru deșeuri precum materialele plastice și gazele cu efect de seră sunt de aproximativ 32 de ori mai mari în țările dezvoltate decât în lumea în curs de dezvoltare. De exemplu, în fiecare an, un american obișnuit consumă de aproximativ 32 de ori mai multă benzină și produce de 32 de ori mai multe deșeuri de plastic și dioxid de carbon decât cetățeanul mediu al unei țări sărace. Acest factor de 32 are consecințe mari asupra modului în care se comportă oamenii din lumea în curs de dezvoltare și, de asemenea, are consecințe asupra viitorului

tuturor. Aceasta este ultima dintre cele patru probleme care, în opinia mea, vor amenința civilizația și specia umană.

Pentru a înțelege aceste consecințe, să reflectăm asupra preocupării noastre față de populația mondială. Astăzi, lumea are peste 7,5 miliarde de oameni, iar populația globală poate ajunge la aproximativ 9,5 miliarde în această jumătate de secol. Cu câteva decenii în urmă, mulți oameni considerau populația drept *cea mai mare problemă* cu care se confrunta umanitatea. De atunci, am ajuns la concluzia că populația este doar unul dintre cei doi factori al căror produs este cel care contează cu adevărat. Acest produs este consumul total mondial, care este suma (din întreaga lume) a consumurilor locale, care sunt produse de doi factori: populația locală (numărul de persoane) înmulțită cu rata medie a consumului local pe cap de locuitor.

Populația contează numai în măsura în care oamenii consumă și produc. Dacă majoritatea celor 7,5 miliarde de oameni din lume s-ar afla într-o stare de hibernare și nu ar metaboliza sau consuma, nu ar crea o problemă de resurse. Lumea dezvoltată este formată din aproximativ 1 miliard de oameni care trăiesc în mare parte în America de Nord, Europa, Japonia și Australia și care au o rată relativă de consum pe cap de locuitor de 32. Majoritatea celorlalte 6,5 miliarde de persoane din lume, care constituie lumea în curs de dezvoltare, au o rată relativă de consum pe cap de locuitor sub 32, în cea mai mare parte până la 1. Aceste cifre indică faptul că majoritatea consumului de resurse se produce în lumea dezvoltată.

Cu toate acestea, unele persoane se concentrează doar pe populație. Ei observă că țări precum Kenya au rate de creștere a populației de peste 4% pe an și spun că aceasta este o mare problemă. Este, într-adevăr, o problemă, în special pentru cei 50 de milioane de oameni din Kenya. Dar cea mai mare problemă pentru întreaga lume sunt cei 330 milioane de americani, de 6,6 ori mai numeroși decât kenyenii, fiecare dintre ei consumând de 32 ori mai multe resurse decât kenyenii. Înmulțiți aceste două raporturi dintre Statele Unite și Kenya (6,6 la 1 și 32 la 1) și veți observa că Statele Unite consumă de 210 ori mai multe resurse decât Kenya în ansamblu. Pentru a oferi un alt exemplu, populația italiană, de 60 de milioane de oameni, consumă aproape de două ori mai mult decât 1 miliard de oameni care populează întregul continent african.

Până recent, existența tuturor acestor oameni săraci în alte părți ale lumii nu constituia o amenințare pentru țările din lumea dezvoltată. „Ceilalți“ nu știau prea multe despre stilul nostru de viață și, dacă aflau despre el și deveneau invidioși sau furioși, nu puteau face prea multe. Cu câteva decenii în urmă, diplomații americani obișnuiau să se întrebe în glumă care dintre țările lumii erau cele mai irelevante pentru interesele naționale americane. Răspunsurile populare erau Afghanistanul și Somalia: cele două țări erau atât de sărace și atât de îndepărtate, încât păreau că nu aveau potențialul de a crea vreodată probleme pentru noi. În mod ironic, ambele țări au ajuns să fie

percepute drept amenințări, motiv pentru care Statele Unite au trimis trupe pentru a interveni acolo, militarii aflându-se în Afghanistan.
Motivele pentru care țările sărace îndepărtate pot crea acum probleme țărilor bogate pot fi rezumate prin cuvântul „globalizare“: legăturile tot mai intensificate între toate părțile lumii. În special, ușurința din ce în ce mai mare de comunicare și de călătorie face oamenii din țările în curs de dezvoltare să știe mult mai multe despre diferențele mari de consum și de nivel de trai din întreaga lume, iar astăzi este posibil ca mulți dintre ei să călătorească în țări bogate.
Dintre modurile în care globalizarea a făcut ca diferențele de nivel de trai din întreaga lume să fie nesustenabile, trei ies în evidență. Unul dintre ele este răspândirea bolilor infecțioase nou apărute din țările îndepărtate sărace în țările bogate. În ultimele decenii, diverse boli mortale au fost aduse în țările bogate de călători proveniți din țările sărace, unde aceste boli sunt endemice și sistemele de sănătate publică sunt slabe – holera, Ebola, gripa (în special), SIDA și altele. Astfel de evenimente vor continua să se petreacă.
Răspândirea bolilor de acest fel este o consecință neintenționată a globalizării, dar al doilea element al globalizării implică intenția. Mulți oameni din țările sărace devin frustrați și supărați când conștientizează stilurile de viață confortabile existente în alte părți ale lumii. Unii dintre ei devin teroriști, iar alții tolerează sau susțin terorismul. După atacurile din 11 septembrie 2001, a devenit clar că oceanele care protejaseră Statele Unite nu mai îndeplinesc acest rol. Americanii trăiesc acum sub amenințarea constantă a terorismului. Cu siguranță vor exista mai multe atacuri teroriste împotriva Statelor Unite și a Europei și, probabil, împotriva Japoniei și a Australiei, în viitor – atâta timp cât acest raport de 32 în ceea ce privește ratele de consum persistă.
Desigur, inegalitatea globală în sine nu este cauza directă a actelor teroriste. Fundamentalismul religios și psihopatologia individuală joacă, de asemenea, roluri esențiale. Fiecare țară are propriii oameni nebuni și mânioși care decid să ucidă alți oameni; țările sărace nu au monopol asupra acestor tipuri de oameni. Statele Unite i-au avut pe Timothy McVeigh, care a ucis 168 de persoane detonând o camionetă în Oklahoma City, și pe Theodore Kaczynski, care a trimis pachete care conțineau bombe artizanale proiectate cu atenție, ucigând trei persoane și rănind alte 23. Norvegia l-a avut pe Anders Behring Breivik, care a ucis 77 de persoane și a rănit 319, mulți dintre ei copii, folosind o bombă și o armă. Dar acești trei teroriști au rămas doar niște nebuni izolați și nu s-au bucurat de un sprijin larg, deoarece majoritatea americanilor și a norvegienilor nu sunt suficient de disperați sau de furioși. Doar în țările sărace, unde o mare parte a populației se simte disperată și furioasă, există toleranță sau sprijin pentru teroriști.
Ultima consecință a acestui raport de 32, combinată cu globalizarea, este aceea că persoanele care consumă puțin doresc să se bucure de stilul de viață cu consumerist. Există două căi prin care pot atinge acest scop. În primul rând, guvernele țărilor în curs de dezvoltare consideră creșterea nivelului de

trai, inclusiv a ratelor de consum, drept un obiectiv principal al politicii naționale. În al doilea rând, zeci de milioane de oameni din lumea în curs de dezvoltare nu doresc să aștepte să vadă dacă guvernul lor le poate oferi un nivel de trai ridicat în timpul vieții lor. În schimb, aceștia caută stilul de viață occidental emigrând în lumea dezvoltată, cu sau fără permisiunea acelor țări: în special în Europa de Vest și în Statele Unite și, de asemenea, în Australia; și mai ales din Africa și din unele părți ale Asiei, precum și din America Centrală și de Sud. Împiedicarea imigrației s-a dovedit imposibilă. Fiecare transfer al unei persoane dintr-o țară cu consum redus într-o țară cu consum ridicat determină creșterea ratelor mondiale de consum, chiar dacă majoritatea imigranților nu reușesc imediat să obțină o creștere de 32 de ori a consumului anterior.

Este posibil visul tuturor de a avea un stil de viață specific lumii dezvoltate? Să analizăm cifrele. Înmulțiți populațiile naționale actuale cu ratele de consum naționale pe cap de locuitor (de petrol, de metale, de apă etc.) pentru fiecare țară și adunați rezultatele pentru a obține suma totală. Suma rezultată este rata mondială de consum a resursei respective. Acum, repetați acest calcul, dar înmulțind cu 32 ratele de consum ale tuturor țărilor în curs de dezvoltare, fără a modifica dimensiunea demografică sau alți indici globali. Rezultatul este o creștere de 11 ori a ratelor de consum la nivel global. Cu distribuția actuală a ratelor de consum pe cap de locuitor, această rată ar fi echivalentă cu o populație mondială de 80 de miliarde.

Există câțiva optimiști care consideră că putem susține o planetă cu 9,5 miliarde de oameni. Dar nu am întâlnit nici un optimist îndeajuns de nebun încât să afirme că putem susține o lume cu 80 de miliarde de oameni. Cu toate acestea, promitem țărilor în curs de dezvoltare că, dacă vor adopta numai politici bune, de pildă guverne transparente și economie de piață liberă, ele pot deveni parte a lumii dezvoltate. Această promisiune este complet irealizabilă, o farsă groaznică. Avem deja dificultăți în a susține stilul de viață al lumii dezvoltate chiar și acum, când doar 1 miliard dintre cei 7,5 miliarde de oameni se bucură de el.

Noi, americanii, numim adesea consumul în creștere din China și din alte țări în curs de dezvoltare „o problemă“ și ne dorim ca „problema“ să nu mai existe. Ei bine, bineînțeles că așa-numita problemă va continua să existe: chinezii și oamenii din alte țări în curs de dezvoltare nu încearcă decât să se bucure de ratele de consum pe care noi le avem deja. Nu ne-ar asculta nici dacă am fi atât de naivi încât să le spunem să nu încerce să facă ceea ce noi facem deja. Singurul rezultat pe termen lung pentru lumea noastră globalizată pe care China, India, Brazilia, Indonezia, țările africane și alte țări în curs de dezvoltare îl vor accepta este cel în care ratele de consum și nivelul de trai sunt aproape egale în întreaga lume. Dar planeta nu are suficiente resurse pentru a susține în mod sustenabil stilul de viață actual al lumii dezvoltate, cu atât mai puțin un nivel similar de trai în lumea în curs de dezvoltare. Este aceasta garanția dezastrului?

Nu: am putea ajunge la un nivel stabil în care lumea dezvoltată și alte țări să conveargă spre un consum situat considerabil sub nivelul actual din lumea dezvoltată. Cei mai mulți americani s-ar opune: sub nici o formă nu ne-am sacrifica nivelul de trai în beneficiul acelor oameni din restul lumii! După cum spunea Dick Cheney, „modul de viață american nu este negociabil". Dar realitatea crudă a nivelului resurselor mondiale garantează că modul de viață american se *va* schimba; aceste realități mondiale nu pot fi eliminate. Noi, americanii, cu siguranță ne vom sacrifica ratele de consum, indiferent dacă decidem să facem acest lucru sau nu, deoarece lumea nu ne poate susține consumul actual.

Acesta nu ar fi neapărat un sacrificiu în adevăratul sens al cuvântului, deoarece ratele de consum și bunăstarea, deși sunt înrudite, nu sunt strâns corelate. O mare parte a consumului american este irosit și nu contribuie la o calitate înaltă a vieții. De exemplu, rata consumului de petrol pe cap de locuitor din Europa de Vest este aproximativ jumătate din cea a Statelor Unite, dar nivelul de bunăstare al vest-europenilor este mai mare decât nivelul mediu american conform oricărui criteriu semnificativ, precum speranța de viață, sănătatea, mortalitatea infantilă, accesul la tratament medical, securitatea financiară după pensionare, durata concediului, calitatea școlilor publice și sprijinul pentru arte. Când terminați de citit această pagină a cărții mele, pur și simplu, ieșiți pe o stradă din Statele Unite, uitați-vă la mașinile care trec, estimați-le consumul mediu de combustibil și întrebați-vă dacă acel consum exagerat de benzină contribuie în mod pozitiv la oricare dintre acești indici ai calității vieții. Există și alte domenii, în afară de consumul de petrol, în care ratele de consum din Statele Unite și din alte țări din lumea dezvoltată constituie risipă, precum exploatarea excesivă și distructivă a majorității pădurilor și a zonelor de pescuit din întreaga lume.

Pe scurt, este un lucru cert faptul că, în timpul vieții celor mai mulți dintre noi, ratele de consum pe cap de locuitor în lumea dezvoltată vor fi mai mici decât în prezent. Singura întrebare este dacă vom atinge acel rezultat prin metode planificate, la alegerea noastră, sau prin metode neplăcute, care nu vor ține cont de alegerile noastre. De asemenea, este un lucru cert faptul că, în timpul vieții noastre, ratele de consum pe cap de locuitor din multe țări foarte populate în curs de dezvoltare nu vor mai fi de 32 de ori mai reduse decât nivelul consumului din lumea dezvoltată, ci vor fi mai aproape de egalitate cu ratele de consum din lumea dezvoltată decât în prezent. Aceste tendințe sunt obiective dezirabile, nu perspective groaznice cărora ar trebui să le opunem rezistență. Avem deja suficiente informații pentru a face pași importanți spre atingerea acestor scopuri; principalul element care lipsește este voința politică necesară.

*

Acestea sunt, în opinia mea, cele mai mari probleme cu care se confruntă lumea în ansamblu. Din perspectiva cadrului nostru de analiză a crizelor, ce

factori favorizează rezolvarea acestor probleme și care sunt obstacolele în calea umanității?

Nu se poate nega faptul că ne confruntăm cu obstacole formidabile. Acestea sunt mai mari decât cele întâlnite în cazurile crizelor naționale ale celor șapte țări analizate în capitolele anterioare ale acestei cărți, iar eforturile de rezolvare a unor probleme mondiale ne aduc pe un teren necunoscut, având la dispoziție mai puține precedente care ne pot ghida. Gândiți-vă doar la modul în care lumea, în general, este diferită față de națiuni. Țările despre care am discutat au identități naționale consacrate și valori comune naționale care disting acea națiune de alte țări cu identități și cu valori diferite. Cele șapte națiuni analizate în această carte au forumuri de dezbatere politică naționale și istorii proprii care le furnizează surse de inspirație. Toate națiunile analizate au beneficiat de pe urma unor state prietene aliate care le-au oferit ajutor material, sfaturi și modele de urmat.

Dar lumii noastre îi lipsesc aceste avantaje ale națiunilor. Nu suntem în contact cu o altă planetă locuită de la care am putea solicita sprijin (factorul nr. 4 din tabelul 1.2) sau de la a cărei societate am putea împrumuta modele care să ghideze propria noastră identificare a soluțiilor (factorul nr. 5). Umanitatea în ansamblu nu are o identitate comună (factorul nr. 6) și valori fundamentale împărtășite la scară largă (factorul nr. 11) care să o deosebească în raport cu identitățile și valorile existente pe alte planete. Pentru prima dată în istorie, ne confruntăm cu provocări cu adevărat globale; ne lipsește experiența istorică a unor astfel de provocări (factorul nr. 8) și capacitatea de a le rezolva (factorul nr. 9). Procesele de adaptare globală anterioară au fost limitate: Liga Națiunilor și Națiunile Unite au fost primele două încercări instituționale și, deși au înregistrat unele succese, ele nu au rezolvat probleme de amploare globală. Nu există o recunoaștere la nivel mondial (factorul nr. 1) a crizei noastre planetare, nici acceptare la nivel mondial a responsabilității (factorul nr. 2) pentru problemele noastre actuale, nici o autoevaluare onestă la nivel global (factorul nr. 7). Libertatea noastră de alegere (factorul nr. 12) este limitată de constrângeri severe: epuizarea aparent inexorabilă a resurselor mondiale, creșterea nivelului mondial de dioxid de carbon și inegalitățile globale imense lasă puțin loc pentru experimente și manevre. Toate aceste realități crunte îi determină pe mulți oameni să se simtă pesimiști sau să își piardă speranța în perspectivele umanității pentru un viitor bun.

Cu toate acestea, există deja progrese în trei direcții diferite pentru rezolvarea problemelor din lume. O cale testată de-a lungul timpului constă în încheierea unor acorduri bilaterale și multilaterale între națiuni. Știm că au fost negocieri și acorduri între entități politice de când există istoria scrisă (de peste 5 000 de ani). Grupurile și triburile moderne care nu cunosc scrierea încheie, la rândul lor, acorduri, astfel încât istoria negocierilor politice se poate întinde până în urmă cu zeci de mii de ani, înainte de apariția statelor. Toate cele patru probleme globale discutate în acest capitol au constituit subiecte ale negocierilor bilaterale și multilaterale recente.

Voi menționa doar un exemplu, nu pentru că problema rezolvată a fost una dintre cele mai presante (nu a fost), ci pentru că ilustrează posibilitatea încheierii unui acord chiar și între națiunile măcinate de cea mai acerbă adversitate: Israel și Liban. Israelul a invadat și a ocupat parțial Libanul. Libanul a servit ca bază pentru lansarea atacurilor cu rachete în Israel. Cu toate acestea, ornitologii din cele două țări au reușit să ajungă la un acord important. Vulturii și alte păsări mari care migrează sezonier între Europa și Africa zboară spre sud, din Liban, prin Israel, în fiecare toamnă, apoi din nou spre nord, din Israel, prin Liban, în fiecare primăvară. Când avioanele lovesc aceste păsări mari, rezultatul este adesea distrugerea reciprocă. (Scriu această propoziție la un an după ce eu și familia mea și am supraviețuit coliziunii avionului nostru mic cu un vultur, impact în urma căruia avionul a suferit daune, dar nu s-a prăbușit; vulturul a murit.) Astfel de coliziuni erau principala cauză a accidentelor fatale de avion din Liban și Israel. Acest fapt i-a determinat pe ornitologii din cele două țări să creeze un sistem de avertizare reciprocă. Toamna, observatorii din Liban își avertizează omologii israelieni și pe controlorii de zbor israelieni când văd un stol de păsări mari deasupra Libanului care se îndreaptă spre sud, spre Israel, iar, în primăvară, observatorii israelieni trimit avertismente privind păsările care se îndreaptă spre nord. Deși este evident că acest acord este avantajos pentru ambele tabere, a fost nevoie de discuții întinse pe ani întregi pentru a depăși adversitatea și a se concentra doar pe păsări și pe avioane.

Desigur, un acord între doar două sau chiar mai multe țări nu este tocmai un acord între toate cele 216 de națiuni care constituie lumea. Cu toate acestea, reprezintă un mare pas către un acord mondial, deoarece doar câteva țări alcătuiesc cea mai mare parte a populației și a economiei lumii. Doar două națiuni (China și India) formează o treime din populația lumii; alte două națiuni (SUA și China) constituie 41% din producția economică și din emisiile de dioxid de carbon; iar cinci națiuni sau entități (China, India, SUA, Japonia și Uniunea Europeană) reprezintă 60% din emisii și din întreaga producție economică. China și SUA au ajuns deja la un acord în principiu cu privire la emisiile de dioxid de carbon. Acest acord a fost agreat apoi de India, de Japonia și de Uniunea Europeană în Acordul de la Paris, care a intrat în vigoare în 2016. Desigur, Acordul de la Paris nu este suficient, pentru că lipsește un mecanism serios de aplicare și pentru că guvernul american, în anul următor, și-a anunțat intenția de a ieși din acord. Însă Acordul de la Paris va fi probabil un model sau un punct de plecare pentru a ajunge la un acord viitor îmbunătățit. Chiar dacă cele 200 de țări din lume cu producții mai mici nu se alătură unui astfel de acord în viitor, un tratat semnat de cele mai importante cinci țări ar putea fi un pas important pentru soluționarea problemei emisiilor, deoarece aceste țări ar putea pune apoi presiune asupra celorlalte 200, impunând tarife comerciale și taxe de carbon asupra țărilor care nu aderă.

O altă cale spre soluționarea problemelor mondiale constă în acorduri între națiunile unei regiuni. Există deja multe astfel de acorduri regionale pentru

America de Nord, America Latină, Europa, Asia de Sud-Est, Africa și alte grupări regionale. Cel mai avansat acord regional, cu cea mai largă gamă de instituții și sfere de acorduri și reguli obligatorii, este Uniunea Europeană (UE), care cuprinde în prezent aproximativ 27 de națiuni europene. Desigur, menționarea Uniunii Europene ne determină să ne gândim imediat la dezacorduri, neînțelegeri, la Brexit și la alte posibile ieșiri ale unor țări din UE. Acest lucru este normal, deoarece UE a constituit un pas înainte important și radical, nu doar pentru Europa, ci pentru orice regiune mondială.

Dar înainte de a fi copleșiți de pesimism în ceea ce privește UE, gândiți-vă la situația dezastruoasă a Europei în 1945, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, și apoi gândiți-vă la realizările Uniunii Europene. După câteva mii de ani de război aproape constant, culminând cu cele mai nimicitoare două războaie din istoria mondială purtate de națiuni europene, nici un membru al UE nu a mai dus vreun război împotriva altui membru al UE de la fondarea predecesoarei Uniunii Europene, în anii 1950. Când am vizitat Europa prima dată, în 1950, aveau loc controale riguroase ale pașapoartelor la fiecare frontieră națională; însă restricțiile asupra mișcărilor transfrontaliere sunt acum mult mai limitate între națiunile din cadrul UE. Când am trăit în Marea Britanie, din 1958 până în 1962, numărul oamenilor de știință britanici care ocupau poziții permanente de predare și de cercetare la universitățile de pe continentul european, și viceversa, era atât de mic, încât puteam număra puținele astfel de persoane din domeniul meu de cercetare pe degetele unei mâini. Acum, o proporție semnificativă dintre posturile universitare din țările UE este ocupată de persoane de alte naționalități. Economiile țărilor din UE sunt integrate în mod substanțial. Majoritatea națiunilor UE au o monedă comună, euro. În privința problemelor majore ale lumii, precum energia, utilizarea resurselor și imigrația, UE discută și adoptă uneori politici comune. Din nou, sunt conștient de toate disensiunile din UE – dar nu uitați de toate disensiunile din cadrul națiunilor.

Alte exemple de acorduri regionale mai concentrate sunt cele care vizează eliminarea sau eradicarea bolilor regionale. Un succes major a fost eradicarea pestei bovine, o boală de temut din trecut, care a provocat pagube mari în zone întinse din Africa, Asia și Europa. În urma unui efort regional de lungă durată, de câteva decenii, după 2001 nu au mai fost înregistrate cazuri noi de pestă bovină. Printre eforturile regionale actuale de amploare din ambele emisfere se numără cele pentru eradicarea viermelui de Guineea și eliminarea oncocercozei. Prin urmare, acordurile regionale constituie a doua cale deja testată către soluționarea problemelor transnaționale.

Cea de-a treia rută constă în acorduri mondiale realizate de instituțiile globale, și nu numai de ONU, care are o misiune mondială, ci și de alte organizații globale cu misiuni mai specifice – de pildă, organizațiile care se ocupă de agricultură, de traficul de animale, aviație, pescuit, alimentație,

sănătate, balene și altele. La fel ca în cazul UE, este ușor să adopți o atitudine cinică față de Națiunile Unite și față de alte agenții internaționale a căror putere este, în general, mai slabă decât cea a Uniunii Europene și mult mai slabă decât cea a majorității națiunilor în limitele lor de suveranitate. Dar agențiile internaționale au multe realizări și oferă un mecanism pentru realizarea altor progrese. Succesele majore au fost eradicarea la nivel mondial a variolei în 1980; Protocolul de la Montreal din 1987 pentru a proteja stratul de ozon al stratosferei; Convenția internațională din 1978 pentru prevenirea poluării maritime (cunoscută sub numele de MARPOL 73/78), care a redus poluarea mondială a oceanelor prin impunerea separării rezervoarelor de petrol de instalațiile de balast ale navelor, apoi prin impunerea ca toate transporturile maritime de petrol să fie efectuate în cisterne cu pereți dubli; Convenția Maritimă din 1994, care a demarcat zonele economice naționale și comune internaționale; și Autoritatea Internațională pentru Fundul Mării și al Oceanelor, care a creat cadrul legal pentru exploatarea mineralelor de pe fundul oceanelor.

Globalizarea provoacă probleme și, în același timp, facilitează soluționarea acestora. Umbra amenințătoare a globalizării este intensificarea și răspândirea problemelor în întreaga lume: concurențele pentru resurse, războaiele globale, poluarea, gazele atmosferice, bolile, migrațiile umane și multe alte probleme. Dar globalizarea este, de asemenea, încurajatoare: dezvoltarea și răspândirea factorilor care contribuie la soluționarea acestor probleme mondiale, precum informația, comunicarea, recunoașterea schimbărilor climatice, câteva limbi dominante ale lumii, cunoașterea condițiilor și a soluțiilor care există în alte părți și o oarecare recunoaștere a faptului că lumea este interdependentă și nu poate reuși sau eșua decât împreună. În cartea mea, *Collapse*, publicată în 2005, am comparat tensiunile dintre aceste probleme și soluții cu o cursă de cai: o cursă între un cal al apocalipsei și un cal al speranței. Nu este o cursă obișnuită, în care ambii cai aleargă cu viteză maximă, aproximativ constantă, pe întreaga distanță. În schimb, este o cursă accelerată exponențial, în care fiecare dintre cei doi cai aleargă tot mai repede și mai repede.

În 2005, nu era clar cine va câștiga cursa. În timp ce scriu aceste rânduri, în 2019, fiecare cal a continuat să accelereze în ultimii 14 ani. Problemele noastre, în special cele privind populația mondială și consumul global, au crescut semnificativ începând cu 2005. Recunoașterea la nivel mondial a problemelor și eforturile globale de rezolvare a acestora s-au intensificat, de asemenea, semnificativ începând cu 2005. Încă nu este clar cine va câștiga cursa. Dar este cert că au rămas mai puține decenii până când rezultatul, bun sau rău, va fi stabilit.

Epilog
Lecții, întrebări și perspective

Factori predictivi – Sunt necesare crizele? – Rolul liderilor în istorie – Rolul liderilor specifici – Ce urmează? – Teme pentru viitor

Acest ultim capitol va începe prin a rezuma modul în care cei 12 factori din tabelul 1.2, despre care am afirmat de la bun început că influențează rezultatele crizelor naționale, se aplică de fapt la eșantionul nostru de șapte țări. În continuare, voi folosi acest eșantion pentru a răspunde la două întrebări generale despre crize pe care oamenii mi le pun deseori: dacă națiunile necesită o transformare acută generatoare de crize pentru a le motiva să efectueze schimbări majore; și dacă cursul istoriei depinde în mod special de anumiți lideri. Voi sugera apoi strategii pentru aprofundarea înțelegerii noastre despre crize. În cele din urmă, voi încerca să arăt ce lecții pentru viitor putem învăța.

*

1. <u>Recunoaștere a crizei</u>. Recunoașterea este mai simplă pentru oameni decât pentru națiuni, deoarece în primul caz nu este nevoie de un consens între mulți cetățeni: există doar o singură persoană care recunoaște sau nu faptul că se află într-o criză. Dar, chiar și pentru un om, este posibil să nu existe un răspuns simplu. În schimb, există cel puțin trei complicații: persoana poate nega inițial faptul că se află într-o criză, poate recunoaște doar o parte a problemei sau poate minimaliza gravitatea acesteia. În cele din urmă, însă, persoana poate „striga după ajutor“. Practic, acesta este momentul recunoașterii crizei. Crizele naționale prezintă aceleași trei complicații, la care se adaugă a patra: o națiune este formată din mulți oameni care fac parte din grupuri diferite, cărora li se adaugă câțiva lideri și mulți adepți. Toate aceste părți pot avea perspective diferite în privința recunoașterii crizei.

La fel ca oamenii, națiunile pot inițial să ignore, să nege sau să subestimeze o problemă, până când această fază de negare este întreruptă de un eveniment extern. De exemplu, încă înainte de 1853, Japonia știa despre războiul Occidentului împotriva Chinei (1839–1842) și despre amenințarea tot mai mare a Occidentului față de Japonia. Însă Japonia nu a recunoscut faptul că se afla în criză și nu a început să dezbată posibilitățile de reformare până la sosirea comodorului Perry, pe 8 iulie 1853. În mod similar, Finlanda se confrunta cu revendicări sovietice la sfârșitul anilor 1930 și știa că Uniunea Sovietică avea o populație mare și o armată imensă, dar nu a luat

amenințarea în serios până la atacul sovietic din 30 noiembrie 1939. Când s-a produs acest eveniment, finlandezii au ajuns peste noapte la un acord practic unanim de a răspunde prin luptă. De cealaltă parte, deși sosirea lui Perry i-a determinat imediat pe japonezi să recunoască faptul că țara lor se confrunta cu o problemă urgentă, reformatorii anti-shogun nu s-au înțeles cu guvernul shogunului în privința modului în care ar fi putut să reacționeze cel mai bine. Acest dezacord a fost rezolvat de abia 15 ani mai târziu, când reformatorii au răsturnat regimul shogunului.

Alte cazuri de crize naționale au generat imediat recunoașterea la scară largă a faptului că țările respective se confruntau cu *o* problemă, dar nu a existat un consens cu privire la natura exactă a acesteia. În Chile, Allende și stânga politică au considerat că problema era faptul că instituțiile chiliene aveau nevoie de reformă, în timp ce dreapta politică considera că problemele erau Allende și reformele sale. În mod similar, în Indonezia, comuniștii au considerat că problema era guvernul indonezian care avea nevoie de reformă, în timp ce armata indoneziană considera că problemele erau comuniștii și reformele propuse de aceștia. În ambele cazuri, criza nu a fost rezolvată printr-un eventual consens național și nici prin obținerea dominației de către un grup care apoi să cruțe viețile adversarilor și să le lase intacte drepturile politice. (Ultimul shogun Tokugawa din Japonia a fost lăsat să se retragă după înfrângerea sa, și a trăit încă 34 de ani după Restaurația Meiji.) În Chile și Indonezia, în schimb, criza a fost rezolvată de grupul triumfător care a exterminat o mare parte a taberei învinse.

După al Doilea Război Mondial, atât Australia, cât și Germania ilustrează negarea îndelungată a unei crize tot mai mari. Australia s-a agățat multă vreme de identitățile sale britanică și albă. Germania a negat mult timp răspunderea multor germani obișnuiți pentru crimele naziste și realitatea neplăcută a pierderilor teritoriale și a instalării guvernelor comuniste din Europa de Est. Aceste probleme au fost soluționate atât în Australia, cât și în Germania de către electorat, ajungându-se încet și în mod democratic la un consens național suficient de puternic pentru a schimba politicile guvernamentale.

Finalmente, astăzi, în timp ce scriu aceste pagini, Japonia și Statele Unite continuă să practice negarea selectivă la scară largă a problemelor majore. Japonia recunoaște în prezent unele probleme (datoria publică mare și îmbătrânirea populației) și recunoaște pe jumătate problema rolului femeilor. Însă Japonia neagă în continuare alte probleme: lipsa alternativelor la imigrație pentru rezolvarea problemelor sale demografice; cauzele istorice ale relațiilor tensionate ale Japoniei cu China și Coreea; și negarea faptului că politica tradițională a Japoniei de a căuta să obțină resurse naturale din alte țări în loc să ajute la gestionarea lor sustenabilă este depășită. În zilele noastre, Statele Unite încă neagă o serie de probleme importante: polarizarea politică, prezența scăzută la alegeri, obstacolele în calea înregistrării alegătorilor, inegalitatea, mobilitatea socio-economică limitată și scăderea investițiilor de stat în serviciile publice.

2. <u>Acceptare a responsabilității; evitare a victimizării, autocompătimire și blamare a altora</u>. Următorul pas pentru rezolvarea crizelor personale, după recunoașterea crizei, este acceptarea responsabilității personale – adică evitarea autocompătimirii sau a autovictimizării și recunoașterea, în schimb, a nevoii de schimbare personală. Acest lucru se aplică în cazul națiunilor, precum și în cazul oamenilor, dar cu aceleași complicații amintite în cazul recunoașterii crizei: faptul că acceptarea responsabilității și evitarea autocompătimirii nu sunt o alegere simplă nici pentru oameni, nici pentru națiuni; și că națiunile sunt formate din grupuri diverse, cărora li se adaugă lideri și adepți, toți cu perspective diferite.

Cele șapte națiuni ilustrează diferit acceptarea și negarea responsabilității. Evitarea autocompătimirii este ilustrată de Finlanda și de Japonia Erei Meiji. După 1944, Finlanda ar fi putut fi să fie paralizată în autocompătimire, să își accentueze poziția de victimă și să acuze Uniunea Sovietică de invazia țării și de uciderea unui număr mare de finlandezi. În schimb, Finlanda a recunoscut că problema cu Uniunea Sovietică trebuia să fie rezolvată. Finlanda a început să se implice constant în discuții politice cu Uniunea Sovietică și a câștigat încrederea acesteia, cu multe rezultate benefice: Uniunea Sovietică și-a evacuat baza navală de la Porkkala, lângă Helsinki, a redus cuantumul reparațiilor de război, a prelungit perioada achitării acestora și a tolerat asocierea Finlandei cu Comunitatea Economică Europeană și aderarea la Asociația Europeană a Liberului Schimb. Chiar și astăzi, la mult timp după prăbușirea Uniunii Sovietice, Finlanda nu face nici un efort pentru a recupera provincia pierdută Karelia. În mod similar, Japonia Erei Meiji a fost expusă zeci de ani la amenințări occidentale și la tratate nedrepte. Însă Japonia nu și-a asumat rolul de victimă; în schimb, s-a concentrat pe responsabilitatea sa de a-și dezvolta capacitatea de a rezista.

Un contraexemplu privind blamarea altei țări este Australia, care a pus pe seama „trădării“ britanice dezastrul din Singapore, în loc să recunoască faptul că Australia nu reușise să își dezvolte propria apărare înainte de-al Doilea Război Mondial. În mod similar, Australia a acuzat inițial Marea Britanie de trădare pentru că solicitase aderarea la Comunitatea Economică Europeană, înainte de a ajunge, în cele din urmă, să recunoască faptul că Marea Britanie trebuia să își urmărească propriile interese. Aceste blamări probabil au încetinit dezvoltarea legăturilor economice și politice ale Australiei cu țările asiatice.

Un exemplu extrem și dezastruos de negare a responsabilității este oferit de Germania după Primul Război Mondial. Un segment important din societatea germană a acceptat afirmația falsă, făcută de naziști și de mulți alți germani, conform căreia Germania ar fi pierdut acel război din cauza unui „pumnal înfipt în spate“ de către socialiștii germani, nu din cauza faptului că Germania era pe punctul de a fi învinsă pe câmpul de luptă, fiind copleșită de forțele aliate. Naziștii și alți germani s-au concentrat asupra nedreptății grave a Tratatului de la Versailles. Nu au fost capabili să recunoască lunga serie de greșeli politice comise înainte de război de împăratul Wilhelm al II-

lea și de guvernul său, care a determinat intrarea Germaniei în război în condiții militare nefavorabile, apoi dezastrul înfrângerii și impunerea Tratatului de la Versailles. Efectul negării propriei responsabilități, al asumării rolului de victimă și al autocompătimirii a fost sprijinul acordat naziștilor, care a condus la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, mult mai dezastruos pentru Germania.

Un exemplu izbitor de abordări opuse privind acceptarea responsabilității este furnizat de Germania și de Japonia după cel de-al Doilea Război Mondial. Guvernele ambelor țări au fost responsabile în întregime de inițierea acestui război; pentru Germania nu a fost o situație precum cea de dinainte de Primul Război Mondial, când adversarii lor au împărțit responsabilitatea pentru izbucnirea războiului. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, atât Germania, cât și Japonia au comis acte oribile împotriva altor popoare, iar populația celor două țări a suferit îngrozitor. Abordările Germaniei și Japoniei cu privire la aceste realități au fost opuse. Reacția Germaniei ar fi putut să fie dominată de autocompătimire și de un sentiment de victimizare în numele milioanelor de germani uciși în timpul războiului (inclusiv în numele celor uciși de bombardamentele Aliate ale orașelor germane, care ar fi fost considerate o crimă de război dacă Aliații nu ar fi ieșit triumfători din conflict); sentimentul ar fi putut fi provocat și de faptul că un milion de femei germane fuseseră violate în timpul înaintării sovietice dinspre est; și de pierderea teritoriilor germane după război. În schimb, în Germania a avut loc o conștientizare la scară largă a crimelor naziste, elevii fiind învățați despre ele și despre responsabilitatea Germaniei pentru ele; totodată, a fost conștientizată nevoia pentru stabilirea unor relații mai bune cu Polonia și cu alte țări afectate de acțiunile Germaniei în timpul războiului. De cealaltă parte, Japonia continuă, în mare parte, să nu își asume responsabilitatea pentru începerea războiului; o opinie larg răspândită în rândul japonezilor este că Statele Unite au provocat cumva Japonia să bombardeze Pearl Harbor și să inițieze astfel războiul, ignorând faptul că Japonia începuse deja un război nedeclarat împotriva Chinei cu patru ani mai devreme. Japonia continuă să nege responsabilitatea sa pentru crimele împotriva civililor chinezi și coreeni, precum și împotriva prizonierilor de război Aliați. În schimb, Japonia se concentrează pe autocompătimire și pe rolul său de victimă a bombelor atomice, fără a discuta sincer despre lucrurile mai rele care s-ar fi întâmplat dacă nu ar fi fost aruncate bombele. Această opțiune a negării, a victimizării și a autocompătimirii continuă să otrăvească relațiile Japoniei cu vecinii săi chinezi și coreeni și, prin urmare, prezintă un risc mare pentru Japonia.

3. <u>Construire a unui zid/schimbare selectivă</u>. Toate cele șase țări despre care am discutat în capitolele 2–7, care s-au confruntat cu crize, au adoptat schimbări selective. Cele două țări la care m-am oprit pentru a discuta despre schimbări în curs de derulare (Japonia și SUA) fac acest lucru acum, însă Japonia într-o măsură mai mare decât Statele Unite. Toate aceste țări au trecut prin schimbări sau dezbat viitoare schimbări vizând doar anumite

politici specifice; alte politici naționale nu intră în discuție. Datorită contrastului dintre lucrurile schimbate și cele rămase neatinse, pline de învățăminte sunt din nou cazurile Japoniei din Era Meiji și Finlandei. Japonia Epocii Meiji s-a occidentalizat în multe domenii: politic, juridic, social, cultural și altele. Dar, în fiecare din aceste arii, Japonia nu a copiat cu servilism Occidentul; în schimb, a încercat să vadă care dintre numeroasele modele occidentale disponibile era cel mai potrivit și a modificat acele modele pentru a le potrivi circumstanțelor specifice Japoniei. În același timp, alte aspecte fundamentale ale societății japoneze au rămas neschimbate, printre ele numărându-se cultul împăratului, scrierea tradițională și multe caracteristici ale culturii japoneze. În mod similar, Finlanda s-a schimbat, purtând discuții constante cu Uniunea Sovietică comunistă, sacrificând o oarecare libertate de acțiune și trecând de la o țară predominant rurală la o țară industrială modernă. În același timp, Finlanda a rămas o democrație liberală în alte privințe și a păstrat mult mai multă libertate de acțiune decât alte țări europene învecinate cu fosta Uniune Sovietică (astăzi Rusia). Incoerențele aparent evidente ale comportamentului finlandez au fost puternic criticate de observatorii externi care nu au fost capabili să recunoască realitățile crunte ale poziției geografice a Finlandei.

4. <u>Ajutor din partea altor națiuni</u>. Ajutorul din partea celorlalți, care este important în crizele individuale, a jucat fie un rol pozitiv, fie un rol negativ în rezolvarea majorității crizelor naționale despre care am discutat. Ajutorul occidental de mai multe tipuri, de la trimiterea unor consilieri în Japonia și primirea misiunilor japoneze în străinătate, până la construirea unui prototip pentru un crucișător de linie, a fost important pentru Japonia Erei Meiji în occidentalizarea sa selectivă. Ajutorul economic din partea Statelor Unite a fost important pentru guvernele militare din Chile și din Indonezia, consolidând economiile acestor țări, după loviturile de stat din 1973 și, respectiv, 1965; de asemenea, ajutoarele americane au ajutat reconstrucția Japoniei și a Germaniei după distrugerile suferite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Australia a căutat protecție militară din partea Marii Britanii, apoi s-a orientat spre Statele Unite. Pe de altă parte, guvernul Allende din Chile a fost destabilizat prin retragerea ajutorului american și prin ridicarea barierelor pentru economia chiliană; și Republica de la Weimar a fost destabilizată, după Primul Război Mondial, de reparațiile de război luate de Marea Britanie și de Franța. Pentru Australia, șocurile eșecului militar britanic după dezastrul din Singapore și după retragerea statutului tarifar preferențial al Australiei de către Marea Britanie ca urmare a negocierilor Londrei cu CEE au contribuit la căutarea unei noi identități naționale. Un exemplu extrem al lipsei de ajutor din partea aliaților este Finlanda în timpul Războiului de Iarnă împotriva Uniunii Sovietice, când toți potențialii aliați ai Finlandei nu au putut sau au ales să nu ofere asistență militară sperată. Acea experiență dureroasă a devenit fundamentul politicii externe a Finlandei după 1945: recunoașterea faptului că nu se puteau baza pe un ajutor în cazul unui nou conflict cu Uniunea Sovietică și că trebuiau în

schimb să dezvolte o relație de lucru cu Uniunea Sovietică care să permită menținerea unui nivel cât mai ridicat de independență.
5. <u>Folosire a altor națiuni ca modele</u>. Așa cum modelele sunt adesea importante în rezolvarea crizelor individuale, ele sunt, de asemenea, semnificative, cu efecte pozitive sau negative, pentru majoritatea țărilor analizate. Preluarea și modificarea modelelor occidentale a fost deosebit de importantă în transformarea Japoniei după Restaurația Meiji și, într-o măsură mai mică, după al Doilea Război Mondial, când Japonia a împrumutat din nou, cu modificări (sau impuneri), unele modele americane de guvernare democratică. Dictaturile militare din Chile și din Indonezia au împrumutat modele americane (sau ceea ce își imaginau că erau modele americane) ale economiei de piață liberă. Pentru cea mai mare parte a istoriei sale dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, Australia a împrumutat enorm de mult din modelele britanice, apoi a renunțat la acestea tot mai mult.
În schimb, țările noastre oferă, de asemenea, două exemple ale unei lipse reale sau presupuse de modele. Pentru Finlanda, nu exista un model furnizat de alt vecin al Uniunii Sovietice care să fi reușit să-și păstreze independența și să satisfacă totodată revendicările sovietice; aceasta a fost esența politicii de finlandizare. Recunoașterea de către finlandezi a unicității situației lor a stat la baza afirmației președintelui Kekkonen: „Finlandizarea nu este pentru export“. Un exemplu al unei presupuse lipse de modele este oferit de Statele Unite astăzi, pentru care credința în excepționalismul american se traduce prin convingerea răspândită conform căreia Statele Unite nu au nimic de învățat de la Canada și de la democrațiile din vestul Europei: nici măcar din soluțiile acestora la probleme cu care se confruntă orice țară, precum asistența medicală, educația, imigrația, închisorile și asigurările sociale ale bătrânilor – probleme ale căror soluții sunt nemulțumitoare pentru majoritatea americanilor, care totuși refuză să învețe din soluțiile canadiene sau vest-europene.
6. <u>Identitate națională</u>. Dintre cei 12 factori care influențează rezultatele crizelor individuale, unii pot fi adaptați ușor pentru crizele naționale. Unul dintre acești factori care nu poate fi adaptat cu ușurință este trăsătura individuală a „tăriei de caracter“, care, în schimb, poate fi o metaforă care sugerează o caracteristică națională înrudită: sentimentul identității naționale.
Ce este identitatea națională? Înseamnă o mândrie comună față de aspecte admirabile care caracterizează o națiune și o fac unică. Există multe surse diferite ale identității naționale, inclusiv limba, realizările militare, cultura și istoria. Aceste surse variază de la o țară la alta. De exemplu, Finlanda și Japonia au limbi unice, care nu sunt vorbite în nici o altă țară și care sunt privite cu mândrie de vorbitorii lor. Chilienii, dimpotrivă, vorbesc aceeași limbă ca majoritatea celorlalte țări din America de Sud și Centrală, dar, în mod paradoxal, transformă acest fapt într-o identitate unică: „Noi, chilienii, suntem diferiți de toate celelalte țări latino-americane care vorbesc spaniolă

prin stabilitatea noastră politică și tradițiile democratice. Suntem mai mult ca europenii decât ca latino-americanii!“ Realizările militare contribuie masiv la identitatea națională a unor țări: Finlanda (Războiul de Iarnă), Australia (Bătălia de la Gallipoli), Statele Unite (al Doilea Război Mondial) și Marea Britanie (multe războaie, cele mai recente fiind al Doilea Război Mondial și războiul din Insulele Falkland). În multe țări, mândria și identitatea națională se concentrează asupra culturii: de exemplu, preeminența istorică a Italiei în artă și preeminența modernă în gastronomie și stil, poziția dominantă a Marii Britanii în literatură și a Germaniei în muzică. Multe țări se mândresc cu echipele lor sportive. Marea Britanie și Italia ilustrează mândria față de istorie și față de importanța lor mondială – în cazul Italiei, amintiri vechi de 2 000 de ani legate de Imperiul Roman.

Dintre cele șapte țări analizate, sentimentul comun al identității naționale este puternic în șase dintre ele. Excepția este Indonezia, unde identitatea națională este mai slabă. Aceasta nu este o critică adusă indonezienilor: ea reflectă doar faptul că Indonezia nu a existat ca țară independentă până în 1949 și nu a fost unificată efectiv nici măcar ca o colonie până în jurul anului 1910. Prin urmare, nu este de mirare că Indonezia s-a confruntat cu mișcări de secesiune și rebeliuni. Cu toate acestea, identitatea națională a Indoneziei a fost consolidată recent, fiind stimulată de răspândirea limbii indoneziene cu caracter unificator și de consolidarea democrației și a implicării cetățenești.

Identitatea națională a fost un factor important în rezolvarea crizelor din toate țările cu istorii mai îndelungate. Sentimentul identității naționale a ținut împreună Japonia în Era Meiji și Finlanda, oferindu-le acestor țări curajul de a rezista unor amenințări externe puternice și motivându-i pe locuitori să supraviețuiască privațiunilor și umilințelor naționale și să se sacrifice pentru cauza națională. Finlandezii chiar au renunțat la propriile verighete de aur pentru a ajuta țara să își plătească reparațiile de război către Uniunea Sovietică. Identitatea națională a permis Germaniei și Japoniei, după 1945, să supraviețuiască înfrângerilor militare zdrobitoare și ocupațiilor ulterioare. În Australia, identitatea națională a fost punctul de focalizare al reevaluării și al schimbărilor selective, concentrate în jurul întrebării „cine suntem?“ Sentimentul identității naționale a determinat stânga din Chile să acționeze cu reținere când s-au întors la putere după căderea lui Pinochet: chiar dacă teama de armata chiliană a fost redusă, stânga aflată la putere a adoptat o politică de conciliere pentru construirea „unui Chile pentru toți chilienii“, inclusiv pentru admiratorii de dreapta ai lui Pinochet, precum și pentru admiratorii de stânga ai lui Allende, cu toate că au continuat să îi urască pe susținătorii lui Pinochet. Aceasta este o realizare remarcabilă. În schimb, în Statele Unite se pune mai mult accentul pe identitatea subgrupului și mai puțin pe identitatea națională.

Popoarele și guvernele încearcă în mod regulat să consolideze identitatea națională, relatând istoria într-un mod în care mândria națională să fie încurajată. Aceste relatări constituie „miturile naționale“. Nu folosesc

cuvântul „mit“ în sensul său peiorativ de „minciună“, ci în sensul neutru de „ poveste tradițională, aparent cu o bază istorică, dar care caută să explice un anumit fenomen sau să promoveze un anumit scop“. În realitate, miturile naționale, povestite și răspândite în scopuri politice, cuprind un întreg spectru, de la istorii veridice la minciuni.

La o extremă sunt situate relatările istorice care sunt corecte și care se concentrează pe cel mai important lucru care se întâmplă în acea națiune în acel moment, dar care sunt totuși utilizate în scopuri politice. Printre exemple se numără alimentarea mândriei naționale britanice și finlandeze prin relatări istorice despre vara anului 1940, care se concentrează doar pe Bătălia pentru Anglia, sau relatări ale istoriei finlandeze despre perioada decembrie 1939 – martie 1940 care se concentrează doar pe Războiul de Iarnă. Da, se poate susține că acestea erau într-adevăr evenimentele cele mai importante din Marea Britanie și Finlanda la acea vreme, *iar* aceste evenimente sunt relatate din nou și din nou astăzi în scopuri politice.

O etapă intermediară este o relatare despre trecut care este corectă în privința adevărului istoric, dar care se concentrează doar pe unul dintre evenimentele petrecute la acea vreme în istoria acelei țări și care omite alte lucruri importante. Printre exemple se numără istoria Statelor Unite de la începutul secolului al XIX-lea, care accentuează expediția transcontinentală a lui Lewis și Clark și alte etape ale explorării europene și ale cuceririi Vestului, dar care omit uciderile și strămutările amerindienilor și înrobirea afro-americanilor; istorii ale luptei pentru independență a Indoneziei care descriu bătăliile Republicii Indoneziene împotriva olandezilor, dar care nu menționează grupurile mari de indonezieni care au luptat împotriva republicii; și istorii ale Australiei de la începutul secolului XX, care se concentrează pe Bătălia de la Gallipoli și omit uciderile și strămutările aborigenilor.

La cealaltă extremă se găsesc relatările care se bazează foarte mult pe falsuri. Printre exemple se numără interpretările germane care au atribuit înfrângerea din Primul Război Mondial trădării civile din interior, și relatările japoneze care minimizează sau omit violurile comise la Nanking.

Istoricii încă dezbat dacă este posibilă cunoașterea exactă a trecutului, dacă istoria implică inevitabil o multitudine de interpretări și dacă toate aceste interpretări alternative merită să se bucure de o pondere egală. Oricare ar fi răspunsurile la aceste întrebări, rămâne valabil faptul că identitățile naționale sunt consolidate în scopuri politice prin mituri naționale, că identitățile naționale sunt importante pentru națiuni și că miturile care le susțin au fundamente istorice variate.

7. <u>Autoevaluare onestă</u>. Un vizitator complet rațional din spațiul cosmic care nu știe nimic despre oameni și despre societățile noastre ar putea presupune în mod naiv că, indiferent de factorii care conduc la eșecurile oamenilor și ale națiunilor în privința rezolvării crizelor, lipsa unei autoevaluări oneste nu se numără printre ei. Oaspetele nostru rațional s-ar

putea întreba de ce ar alege o națiune sau o persoană să se autodistrugă preferând lipsa de onestitate?
De fapt, autoevaluarea onestă necesită doi pași. În primul rând, o persoană sau o națiune trebuie să aibă cunoștințe exacte. Dar acestea sunt greu de obținut; eșecul de a răspunde cu succes la o criză poate fi provocat de lipsa informațiilor, nu neapărat de lipsa onestității. Al doilea pas este evaluarea onestă a informațiilor. Din păcate, orice om care știe cum funcționează națiunile și semenii săi știe că amăgirea de sine este des întâlnită.
Cele mai ușor de înțeles cazuri de autoevaluare onestă națională sau de absență a acesteia sunt cele care implică lideri puternici sau dictatori. În aceste cazuri, autoevaluarea onestă are loc doar în măsura în care liderul o face sau nu. Sunt cunoscute la nivel internațional diferențele dintre liderii germani moderni. Bismarck, un realist remarcabil, a atins obiectivul dificil al unificării Germaniei. Împăratul Wilhelm al II-lea, un lider nerealist, labil din punct de vedere emoțional, a creat inamici pentru Germania și a gafat în Primul Război Mondial, pe care Germania l-a pierdut. Hitler, mult mai inteligent, dar mult mai rău, și-a anulat succesele inițiale prin alegerile nerealiste de a ataca Uniunea Sovietică și de a declarara inutil război Statelor Unite, în timp ce se afla deja în conflict cu Uniunea Sovietică și cu Marea Britanie. În perioada mai recentă, Germania a avut norocul să fie condusă câțiva ani de către un alt realist, Willy Brandt, care a avut curajul să recunoască nevoia unei politici dureroase, dar oneste în Europa de Est (recunoașterea Germaniei de Est și a pierderii teritoriilor germane de dincolo de Germania de Est) și, astfel, a generat condițiile preliminare pentru reunificarea Germaniei 20 de ani mai târziu.
Mai puțin cunoscut în Occident, dar la fel de izbitor în privința contrastului dintre doi lideri succesivi, este cazul Indoneziei. Președintele său fondator, Sukarno, s-a amăgit cu ideea că era singurul capabil să interpreteze dorințele inconștiente ale poporului indonezian. În timp ce neglija problemele specifice ale Indoneziei, el s-a implicat în mișcarea anticolonială mondială și a ordonat armatei indoneziene să încerce să preia partea malaysiană a insulei Borneo, împotriva dorințelor populației sale și în ciuda scepticismului propriilor ofițeri din armată. Din păcate pentru Sukarno, generalul Suharto, care a devenit al doilea președinte al Indoneziei, a fost (până târziu în cariera sa politică) un realist de excepție al cărui stil era de a acționa cu precauție și numai când putea fi încrezător în succes. În acest fel, Suharto a reușit treptat să-l marginalizeze pe Sukarno, a abandonat ambițiile mondiale ale lui Sukarno, a întrerupt campania malaysiană și s-a concentrat pe afacerile interne (adeseori prin metode nepotrivite).

Următoarele trei cazuri sunt națiuni care nu au fost dominate de un lider puternic, dar care au ajuns la un consens național bazat pe o autoevaluare onestă. Japonia Erei Meiji s-a confruntat cu adevărul dureros că detestabilii barbari occidentali erau mai puternici și că Japonia nu putea deveni puternică altfel decât învățând din Occident. Japonia a dobândit apoi

cunoștințe corecte despre Occident, trimițând numeroși oficiali guvernamentali și cetățeni japonezi în Europa și în Statele Unite. În schimb, intrarea dezastruoasă a Japoniei în cel de-al Doilea Război Mondial s-a produs parțial ca urmare a faptului că ofițerii de armată japonezi tineri, dar influenți din anii 1930, nu aveau cunoștințe la primă mână despre Occident și despre puterile sale. În mod similar, finlandezii s-au confruntat cu realitatea dureroasă a izolării, cu faptul că nu urmau să primească nici un ajutor din partea potențialilor aliați și că politica Finlandei față de Uniunea Sovietică trebuia să depindă în schimb de câștigarea încrederii sovietice și de înțelegerea punctului de vedere sovietic. De asemenea, Australia a ajuns la un consens național în privința realității faptului că importanța economică și militară tradițională a Marii Britanii nu mai exista și că Asia și Statele Unite deveniseră mai importante.

Ultimele două cazuri implică lipsa unor autoevaluări oneste în două națiuni. După cum am menționat deja, Japonia recunoaște astăzi unele dintre problemele sale, dar nu are capacitatea în prezent de a fi realistă cu privire la altele. Statele Unite au, de asemenea, deficiențe în privința autoevaluării oneste: în special prin faptul că nu suficient de mulți cetățeni americani și politicieni iau în serios problemele actuale ale țării. Mulți americani se amăgesc, de asemenea, învinovățind alte țări, nu pe noi înșine, pentru problemele noastre actuale. Scepticismul cu privire la știință este din ce în ce mai răspândit în Statele Unite și acesta este un semn de rău augur, deoarece știința reprezintă, în principiu, descrierea și înțelegerea exactă a lumii înconjurătoare.

8. <u>Experiență istorică a crizelor naționale anterioare</u>. Încrederea obținută din experiența crizelor anterioare este un factor important pentru persoanele care se confruntă cu o nouă criză personală. Un factor similar la nivel național este semnificativ pentru mai multe dintre națiunile analizate în această carte, precum și pentru alte națiuni. Un exemplu este Japonia modernă, cu încrederea oferită de realizările extraordinare din Era Meiji: schimbările rapide și dobândirea unei forțe care să permită evitarea riscului de dezmembrare din partea Occidentului și, în cele din urmă, să îi permită să învingă două puteri occidentale (Rusia în 1904–1905 și trupele coloniale britanice în 1914). Succesul Japoniei în Era Meiji este cu atât mai impresionant dacă avem în vedere eșecul imperiului chinez, mult mai mare și aparent mult mai puternic în fața presiunii occidentale.

Finlanda este un alt caz de încredere de sine bazată pe succesele anterioare. Pentru finlandezi, mândria dobândită în urma respingerii atacurilor sovietice din timpul celui de-al Doilea Război Mondial este atât de importantă, încât aniversarea din 2017 a centenarului independenței Finlandei s-a concentrat atât pe Războiul de Iarnă, cât și pe independența țării. Dintre țările care nu au fost analizate în această carte, un alt exemplu este Marea Britanie, cu succesul repurtat în înfrângerea lui Hitler în al Doilea Război Mondial, cu Statele Unite și Uniunea Sovietică ca aliați; mai mult decât atât, Marea Britanie a luptat singură împotriva lui Hitler după

capitularea Franței, în iunie 1940, până la invazia germană a Uniunii Sovietice în iunie 1941; altă sursă a mândriei a fost Bătălia pentru Anglia, în cadrul căreia Forțele Aeriene Britanice (RAF) au învins, în a două jumătate a anului 1940, forța aeriană germană (Luftwaffe) în luptele de pe cerul Marii Britanii, împiedicând astfel planurile germane de invazie. Indiferent de dificultățile cu care s-a confruntat Marea Britanie din 1945 până în zilele noastre, britanicii au gândit adesea: nimic nu poate fi mai greu decât Bătălia pentru Anglia; am reușit atunci, așadar putem reuși și acum.
Succesele din trecut au contribuit și la încrederea de sine a americanilor. Succesele la care ne raportăm sunt Revoluția Americană încununată de succes; cumpărarea, explorarea și cucerirea continentului nord-american de la un ocean la celălalt; păstrarea uniunii după un lung război civil care rămâne în continuare cel mai sângeros conflict din istoria americană; și succesele militare americane împotriva Germaniei și a Japoniei în al Doilea Război Mondial.
În cele din urmă, Indonezia, cea mai tânără țară discutată în această carte, are cea mai scurtă istorie pe care o poate folosi ca fundament al încrederii de sine. Dar, așa cum am văzut în expoziția din holul hotelului în care am locuit în 1979, indonezienii continuă să rememoreze succesul luptelor lor de independență împotriva olandezilor, între 1945 și 1949, și al cuceririi Noii Guinee Olandeze în 1961. Aceste succese joacă un rol important în încrederea de sine a Indoneziei.
9. <u>Răbdare în fața eșecului național</u>. Într-o măsură mai mare decât problemele individuale, problemele naționale nu se pretează la soluții rapide și nu pot fi rezolvate cu succes garantat de la prima încercare. Indiferent dacă problemele sunt naționale sau individuale, crizele tind să fie complexe, necesitând testarea unei serii de soluții posibile înainte de a o identifica pe cea care funcționează; așadar, este nevoie de răbdare și de toleranță în fața frustrării, a ambiguității și a eșecului. Prin urmare, chiar dacă deciziile naționale au fost luate de un singur dictator absolutist, tot este nevoie de răbdare. Însă majoritatea deciziilor naționale implică în schimb negocieri între grupuri cu interese divergente. Drept urmare, rezolvarea națională a crizelor necesită răbdare suplimentară.
Majoritatea țărilor despre care am discutat au deprins răbdarea trecând prin eșecuri și înfrângeri. Acest lucru a fost valabil mai ales pentru Japonia în Era Meiji, Germania, Finlanda și Japonia modernă. A fost nevoie de peste 50 de ani de la vizita nedorită a lui Perry, care a pus capăt izolării Japoniei, înainte ca țara să poată lupta și câștiga primul ei război împotriva unei puteri occidentale. Au fost necesari 45 de ani după divizarea de facto a Germaniei, în 1945, pentru a obține reunificarea. Zeci de ani după încheierea din 1944 a Războiului de Continuare al Finlandei împotriva Uniunii Sovietice, Finlanda și-a reevaluat constant politica față de Moscova și a încercat să își dea seama ce presiuni sovietice puteau să fie refuzate fără teamă și ce acțiuni independente putea derula în siguranță, fără a provoca altă invazie sovietică. După al Doilea Război Mondial, Japonia a trebuit să supraviețuiască

ocupației americane, deceniilor de reconstrucție materială și economică, problemelor economice și sociale cronice și dezastrelor naturale, precum cutremure, taifunuri și valuri tsunami. Toate cele patru țări (numărând Japonia de două ori) s-au confruntat cu frustrări, dar au rezistat impulsului de a acționa rapid și greșit. Răbdarea s-a dovedit esențială pentru succesele lor.

Statele Unite sunt excepția. Desigur, se poate afirma contrariul: americanii au acceptat eșecuri inițiale, au acționat cu răbdare și au suportat cu stoicism neplăceri de multe ori de-a lungul istoriei: în special în cei patru ani de război civil, în cei 12 ani ai Marii Crize și în cei patru ani ai celui de-al Doilea Război Mondial. Dar Statele Unite nu au fost călite de înfrângeri zdrobitoare și ocupații, precum Germania, Japonia, Franța și multe alte țări. După ce au câștigat toate cele patru războaie dintre Războiul din Mexic din 1846–1848 până la al Doilea Război Mondial, americanilor le-a fost greu să accepte încheierea indecisă a Războiului din Coreea, să înghită înfrângerea din Războiul din Vietnam și să tolereze impasul militar prelungit din Afghanistan. În aceste primele decenii ale secolului XXI, Statele Unite s-au confruntat cu probleme interne, sociale și politice complexe, care nu se pretează la soluții rapide. În schimb, ele necesită răbdare și compromisuri pe care nu le-au demonstrat deocamdată.

10. <u>Flexibilitate națională specifică situației</u>. Psihologii folosesc dihotomia flexibilitate/rigiditate pentru caracterizările oamenilor. Flexibilitatea personală înseamnă că o persoană este receptivă față de diferite abordări noi ale unei probleme. Rigiditatea personală înseamnă că o persoană crede că există o singură abordare a oricărei probleme. Această dihotomie s-a dovedit importantă în înțelegerea diferențelor dintre succesele repurtate de oameni în soluționarea crizelor prin conceperea unor noi abordări. Deși orice persoană poate fi flexibilă în anumite privințe și rigidă în alte privințe, psihologii au observat, de asemenea, o trăsătură a flexibilității sau a rigidității care poate domina caracterul unei persoane, variind în funcție de indivizi și influențată, în special, de educația copilului și de experiențele de viață.

Când facem trecerea de la indivizi la națiuni, exemplele convingătoare de flexibilitate națională sau de rigiditate mi se par rare. Singurul exemplu pe care îl cunosc și pentru care există motive de înțeles pentru care națiunea a ajuns să fie astfel este o națiune care nu a fost analizată în această carte: Islanda istorică. În decursul secolelor în care Islanda a fost guvernată de Danemarca, islandezii i-au frustrat frecvent pe stăpânii danezi prin aparenta rigiditate și ostilitate a lor față de schimbările propuse. Indiferent de sugestiile de îmbunătățire oferite de guvernul danez, răspunsul islandezilor a fost de obicei următorul: „Nu, nu vrem să încercăm ceva diferit; vrem să continuăm să facem lucrurile în felul nostru tradițional“. Islandezii au refuzat sugestiile danezilor privind îmbunătățirea vaselor de pescuit, a exporturilor de pește, a năvoadelor de pescuit, a agriculturii bazate pe cereale, a exploatărilor miniere și a fabricării frânghiilor.

Această rigiditate națională este de înțeles dacă luăm în considerare fragilitatea de mediu a Islandei. Islanda este situată la latitudini mari, are un climat rece și un sezon agricol scurt. Solurile islandeze sunt fragile, ușoare, formate din cenușă vulcanică, susceptibile la eroziune și cu regenerare lentă. Vegetația Islandei este epuizată cu ușurință prin pășunat sau ca urmare a eroziunii provocate de vânt sau de apă; refacerea sa este lentă. În primele secole ale colonizării vikingilor, islandezii au încercat diverse strategii de subzistență, toate cu rezultate dezastruoase, până când au conceput, în cele din urmă, niște metode de agricultură durabilă. După ce au conceput aceste reguli, ei nu au dorit să mai ia în considerare schimbări ale metodelor de subzistență sau ale altor aspecte ale vieții din cauza experienței lor dureroase: după ce concepuseră, în sfârșit, o strategie funcțională, orice altceva nu putea decât să înrăutățească lucrurile.

Poate că există și alte țări, în afară de Islanda istorică, care pot fi caracterizate ca fiind flexibile sau rigide în multe privințe. Dar pare mult mai clar faptul că flexibilitatea națională este specifică situației: o țară este flexibilă în anumite sfere, dar rigidă în altele. Finlandezii au refuzat hotărât să facă compromisuri în privința ocupării țării lor, dar au fost extraordinar de flexibili în ceea ce privește aspecte pe care alte națiuni le consideră drepturi inalienabile ale unei democrații – cum ar fi faptul că nu au permis altor națiuni să schimbe regulile pentru alegerile prezidențiale în propria țară. Japonia Erei Meiji a refuzat să facă compromisuri în privința rolului împăratului și a religiei tradiționale japoneze, dar a fost extraordinar de flexibilă în compromisurile privind instituțiile politice. Australia a refuzat mult timp să facă compromisuri asupra identității sale britanice, dezvoltând simultan o societate mult mai individualistă și mai egalitară decât cea a Marii Britanii.

Statele Unite sunt un subiect interesat cu privire la flexibilitate. Americanii pot fi caracterizați ca fiind flexibili ca indivizi, bazându-ne, de exemplu, pe frecvența cu care își schimbă casele: în medie, o dată la cinci ani. Istoria politicii americane a fost marcată de semne ale flexibilității naționale, precum alternarea frecventă a marilor partide politice în fruntea guvernului federal și faptul că partidele noastre importante înglobează frecvent programele partidelor noi și, prin urmare, împiedică dezvoltarea acestor partide. În schimb, însă, politica americană din ultimele două decenii s-a caracterizat prin refuzul tot mai mare de a face compromisuri.

Prin urmare, nu mă aștept ca sociologii să considere generalizările despre națiuni, ca fiind în mod uniform flexibile sau rigide, un concept avantajos. În schimb, se poate studia dacă națiunile pot fi clasificate ca fiind flexibile sau rigide de-a lungul mai multor axe. Această întrebare rămâne o provocare pentru viitor.

11. Valori de bază naționale. Valorile fundamentale stau la baza codului moral al unei persoane și constituie adesea lucrurile pentru care o persoană este dispusă să moară. Pentru oameni, valorile fundamentale pot facilita

rezolvarea crizelor. Un fapt pozitiv este că valorile fundamentale pot oferi claritate și o poziție de forță din care se poate contempla schimbarea altor aspecte din viața cuiva. Un fapt negativ este că oamenii se pot agăța de valorile fundamentale când acestea devin necorespunzătoare în circumstanțe noi și când acestea interferează cu rezolvarea unei crize personale.

Națiunile au, de asemenea, valori fundamentale care sunt acceptate la scară largă de cetățeni și pentru care, în unele cazuri, cetățenii acesteia sunt dispuși să moară. Valorile fundamentale sunt legate de identitățile naționale, dar există diferențe. De exemplu, identitatea națională a Finlandei este legată în special de realizările sale culturale și de limba unică, dar valoarea principală pentru care au murit atât de mulți finlandezi în războiul lor împotriva Uniunii Sovietice a fost independența țării; aceasta era amenințată de Uniunea Sovietică, nu limba finlandeză. În mod similar, identitatea națională germană se învârte în jurul limbii și al culturii germane și al istoriei comune a popoarelor germanice. Dar valorile fundamentale ale Germaniei includ ceea ce mulți americani condamnă drept „socialism“ și ceea ce majoritatea germanilor consideră că sunt aspecte admirabile ale societății lor: sprijinul guvernamental pentru serviciile publice; limitarea drepturilor individuale pentru a favoriza binele comun; și faptul că serviciile publice importante nu sunt lăsate să depindă de interese private egoiste, care pot sau nu să le sprijine. De exemplu, guvernul german asigură finanțare pe scară largă pentru arte (inclusiv pentru companii de operă, orchestre simfonice și teatre), asigură un sistem medical bun, siguranță financiară la bătrânețe pentru toți germanii și impune menținerea stilurilor arhitecturale tradiționale locale și protejarea pădurilor; acestea sunt unele dintre valorile fundamentale ale Germaniei moderne.

La fel ca în cazul oamenilor, valorile fundamentale pot ușura sau îngreuna adoptarea schimbărilor selective de către națiuni. Valorile fundamentale ale trecutului pot continua să fie adecvate în prezent și îi pot motiva pe cetățeni să facă sacrificii pentru apărarea lor. Valorile fundamentale i-au determinat pe finlandezi să se sacrifice pentru a apăra cu succes independența țării lor, pe japonezi, în timpul Erei Meiji, să depună eforturi mari pentru a ajunge din urmă Occidentul, iar pe germani și japonezi după cel de-al Doilea Război Mondial să muncească din greu și să facă față privațiunilor pentru a-și reconstrui țările distruse. Dar valorile de bază naționale ale trecutului se pot dovedi necorespunzătoare astăzi, iar apărarea acestora poate împiedica o națiune să adopte schimbările selective necesare. Aceasta a fost problema centrală a crizei din Australia, desfășurată lent după cel de-al Doilea Război Mondial: rolul Australiei de avanpost al Marii Britanii avea ce în ce mai puțin sens, iar pentru mulți australieni s-a dovedit dureroasă abandonarea acestui rol. Un alt exemplu este oferit de Japonia în epoca postbelică: în timp ce valorile fundamentale ale culturii japoneze și respectul pentru împărat oferă Japoniei putere, țara se agață de politica sa de exploatare nelimitată a resurselor naturale internaționale, ceea ce îi dăunează.

12. <u>Libertatea față de constrângerile geopolitice</u>. Pentru oameni, constrângerile externe care limitează capacitatea cuiva de a adopta schimbări selective includ constrângerile financiare, povara responsabilității pentru alte persoane și pericolul fizic. Națiunile se confruntă, de asemenea, cu constrângeri privind libertatea lor de alegere, dar acestea sunt diferite de cele care limitează indivizii: în special cele geopolitice, create de existența unor vecini puternici, precum și limitările economice. Dintre cei 12 factori, acesta este cel care a demonstrat, din punct de vedere *istoric*, cea mai mare variație în eșantionul nostru. Statele Unite s-au confruntat cu neobișnuit de puține constrângeri; patru națiuni (Japonia Erei Meiji, Chile, Indonezia și Australia) au fost constrânse în anumite privințe și relativ libere în altele; și două (Finlanda și Germania) au fost extrem de constrânse. Mai jos voi discuta despre modul în care constrângerile geopolitice de astăzi diferă de cele istorice, pe care le voi rezuma mai întâi.

Statele Unite nu au fost supuse constrângerilor de-a lungul istoriei datorită izolării oferite de cele două oceane între care se situează, a granițelor terestre cu vecini neamenințători de pe celelalte părți, a avantajelor naturale ale geografiei și a populației și bogăției mari. Mai mult decât oricare altă țară din lume, Statele Unite au fost libere să acționeze în orice fel în interiorul propriilor frontiere. La polul opus, Finlanda și Germania sunt extrem de constrânse. Finlanda are neșansa de a avea cea mai lungă frontieră terestră europeană cu Rusia (fosta Uniunea Sovietică). Istoria recentă a Finlandei a fost dominată de dilema modului în care ar fi putut obține cât mai multă libertate de alegere, în ciuda acestei constrângeri severe. Germania are neșansa de a fi situată în centrul Europei și de a avea mai mulți vecini (mulți dintre ei mari și puternici) dincolo de granițele terestre și maritime decât oricare altă țară europeană. Liderii germani care au ignorat acest fapt fundamental al geografiei (împăratul Wilhelm al II-lea și Hitler) au aruncat Germania în dezastru de două ori în secolul XX. Germania a avut nevoie de doi lideri excepționali (Bismarck și Willy Brandt) pentru a putea negocia pe câmpul minat al constrângerilor geopolitice care apăsau Germania.

Celelalte patru țări oferă o imagine mixtă. Japonia Erei Meiji, în ciuda faptului că era o națiune insulară, a fost amenințată serios de puterile occidentale. Chile, protejată de Munții Anzi la est și de deșerturi în nord, nu se confruntă acum cu amenințări semnificative în America de Sud; dar economia chiliană a fost totuși slăbită de presiunea venită din partea Statelor Unite în timpul președinției lui Allende. Indonezia este protejată din punct de vedere geografic de oceane și nu are vecini amenințători în apropiere, dar a trebuit să lupte pentru independență cu Olanda, situată în cealaltă parte a globului. Guvernele indoneziene de după cucerirea independenței au fost limitate de probleme interne precum sărăcia și creșterea rapidă a populației. În ultimul rând, Australia, în ciuda izolării și a faptului că era protejată de oceane, a fost, totuși, amenințată și bombardată de Japonia în al Doilea Război Mondial. Așadar, toate aceste țări au cunoscut constrângeri intermitente cu privire la libertatea lor de acțiune, dar nu la fel de grave și

cronice precum cele care acționează constant asupra Finlandei și a Germaniei.
Constrângerile geopolitice s-au schimbat în mod evident în ultimele milenii. În trecutul îndepărtat, populațiile umane locale erau în mare măsură autosuficiente, primeau și trimiteau mărfuri și informații pe distanțe relativ scurte și se confruntau cu amenințări militare numai din partea vecinilor apropiați. În ultimele cinci secole, comunicațiile și legăturile economice și militare au devenit globale. Amenințările militare pe mare puteau sosi din întreaga lume: olandezii au început să ocupe Indonezia în jurul anului 1595, iar flota americană a comodorului Perry a întrerupt izolarea Japoniei în 1853. Japonia fusese anterior autarhică din punct de vedere economic, cu importuri și exporturi neglijabile; astăzi, economia industrială a Japoniei este drastic limitată de resursele naturale și depinde de importuri și exporturi. Statele Unite sunt, de asemenea, o țară cu mari importuri și exporturi. Chile depindea de capitalul și de tehnologia americane pentru a-și dezvolta minele de cupru. Președintele țării, Allende, și, într-o măsură mai mică, președintele Indoneziei, Sukarno, au fost supuși presiunii economice a Statelor Unite și sprijinului american pentru adversarii lor interni. Trei dintre cele șapte națiuni analizate au fost bombardate de avioane lansate de portavioane ale unor națiuni situate la mii de kilometri distanță: Statele Unite au fost bombardate în raidul japonez de la Pearl Harbor din decembrie 1941, Australia în atacul japonez de la Darwin din februarie 1942 și Japonia în raidul Doolittle al Statelor Unite din aprilie 1942, Germania și Japonia au suferit bombardamente terestre în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Primele atacuri cu rachetă au fost cele lansate de Germania împotriva Marii Britanii, Franței și Belgiei în 1944 și 1945, fiind folosite rachete V-2 lansate de la 350 de kilometri distanță. Astăzi, rachetele balistice intercontinentale sunt capabile să lovească ținte aflate oriunde în lume, trecând peste cele mai mari bariere oceanice.
Constrângerile geopolitice istorice au fost foarte slăbite de aceste evoluții. Acest fapt înseamnă că geografia este acum irelevantă? Desigur că nu! Politica externă a Finlandei este încă dictată de lunga sa frontieră terestră cu Rusia. Politica externă a Germaniei este încă dictată de cei nouă vecini ai acesteia și de celelalte opt națiuni aflate dincolo de Marea Baltică și Marea Nordului. Deșerturile și munții înalți din Chile au împiedicat orice invazie în cele două secole de independență; este puțin probabil ca această țară să fie invadată în viitorul apropiat. Statele Unite ar putea fi lovite de rachete, dar rămân greu de invadat și de cucerit, iar Australia este într-o situație aproape similară. Pe scurt, motto-ul Finlandei, „geografia noastră nu se va schimba niciodată", continuă să se aplice în fiecare țară.

*

Am rezumat lucrurile învățate pornind de la ipoteza care a stat inițial la baza acestei cărți: relevanța celor 12 factori sugerați de rezultatele crizelor individuale pentru rezultatele crizelor naționale. Acum vom încerca să răspundem la două întrebări care pe care nu le-am vizat inițial pentru acest

studiu, dar care s-au dovedit a fi întrebările pe care oamenii le pun cel mai des când discută despre crizele naționale. Aceste două întrebări privesc rolul crizelor ca factori motori ai schimbării politicii naționale și rolul liderilor.

Țările necesită o criză pentru a le motiva să acționeze sau acționează vreodată în așteptarea unor probleme? Crizele discutate în această carte ilustrează ambele tipuri de răspunsuri la această întrebare frecventă.

Japonia Erei Meiji a evitat să se confrunte cu pericolul din ce în ce mai mare din Occident, până când a fost forțat să răspundă vizitei lui Perry. Totuși, după Restaurația Meiji din 1868, Japonia nu a avut nevoie de alte șocuri externe pentru a fi motivată să înceapă programul său de schimbare: Japonia s-a schimbat anticipând riscurile unor noi presiuni din partea Occidentului.

În mod similar, Finlanda a ignorat primejdia sovietică până când a fost forțată să acționeze în urma atacului sovietic din 1939. Dar, după 1944, finlandezii nu au mai avut nevoie de alte atacuri sovietice pentru a fi motivați: în schimb, politica lor externă a avut ca scop anticiparea și împiedicarea constantă a presiunii sovietice.

În Chile, politicile lui Allende au venit ca răspuns la polarizarea cronică a țării și nu ca reacție la o criză bruscă, așadar el a anticipat problemele viitoare și a început rezolvarea celor actuale. În schimb, armata chiliană a lansat lovitura de stat pentru a răspunde la ceea ce militarii percepuseră drept o criză acută provocată de intenția declarată a lui Allende de a transforma Chile într-un stat marxist.

În Indonezia, s-au afirmat ambele tipuri de răspuns. Elementele apropiate de comunism din armata indoneziană au lansat lovitura de stat în anticiparea unor acțiuni de care se temeau din partea unui Consiliu al generalilor anticomunist. Restul armatei indoneziene a reacționat aparent ca răspuns la criza loviturii de stat din 1 octombrie 1965, dar există motive să bănuim că militarii anticipaseră acea lovitură de stat și pregătiseră răspunsul dinainte.

Germania postbelică oferă două dintre exemplele marcante din istoria modernă ale unor acțiuni anticipative. Programul cancelarului Konrad Adenauer de înființare a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, care apoi a produs structurile economice și politice care au dus la formarea pieței comune europene și a Uniunii Europene, a fost adoptat cu ideea clară de a anticipa o criză și de a împiedica izbucnirea acesteia (capitolul 11). După ororile celui de-al Doilea Război Mondial, Adenauer și alți lideri europeni au căutat să evite o a treia conflagrație mondială prin integrarea Europei Occidentale, în așa fel încât țările din Europa de Vest să nu dorească și să nu se poată ataca una pe alta. În mod similar, viziunea *Ostpolitik* a lui Willy Brandt nu a fost lansată ca răspuns la o criză imediată în Europa de Est (capitolul 6). Brandt nu s-a confruntat cu nevoia urgentă de a recunoaște Germania de Est sau alte guverne comuniste din Europa de Est și nici de a recunoaște pierderea teritoriilor germane din est. În schimb, Brandt a aplicat această politică anticipând oportunitățile din viitorul îndepărtat și cu scopul de a crea condiții stabile pentru reunificarea Germaniei în momentul în care aceasta ar fi devenit posibilă – așa cum s-a întâmplat, în cele din urmă.

Japonia se luptă astăzi cu cele șapte probleme majore ale sale fără a lua măsuri decisive de rezolvare a unora dintre ele. Va reuși Japonia să rezolve aceste probleme printr-o schimbare lentă, așa cum a făcut Australia după război, sau va fi nevoie de o criză subită pentru a o motiva să acționeze cu hotărâre? În mod similar, Statele Unite nu întreprind astăzi acțiuni decisive pentru a rezolva marile probleme cu care se confruntă, excepție făcând reacția rapidă la atacul din 11 septembrie 2001, concretizată prin invazia Afghanistanului, și răspunsul la presupusa existență a armelor de distrugere în masă din Irak, prin invadarea acestei țări.
Astfel, în patru dintre cazurile discutate în această carte, guvernele au avut nevoie de crize pentru a fi determinate să ia atitudine, iar în două cazuri, în zilele noastre, nu iau măsuri decisive în absența crizelor puternice. Cu toate acestea, odată lovite de crize, Japonia Erei Meiji, Finlanda, Chile și Indonezia au demarat programe de schimbare întinse pe mai mulți ani sau chiar zeci de ani, fără a avea nevoie de crize suplimentare pentru a le motiva. Dar națiunile noastre oferă exemple de acțiuni preventive menite a împiedica materializarea crizelor (Indonezia și Germania) sau agravarea lor (Chile). Desigur, toate guvernele iau în permanență măsuri pentru viitor pentru a face față problemelor actuale sau preconizate mai puțin urgente.
Așadar, răspunsul la întrebarea „este nevoie de o criză pentru a determina o națiune să adopte schimbări selective majore?“ este similar cu răspunsul în cazul oamenilor. Noi, ca indivizi, acționăm constant pentru a face față problemelor actuale sau anticipate. Ocazional, anticipăm o nouă mare problemă și încercăm să o depășim înainte să ne lovească. Dar, pentru națiuni și pentru indivizi, există multă inerție și rezistență care trebuie depășite. Un eveniment brusc și negativ ne motivează mai mult decât problemele care se desfășoară lent și, de asemenea, mai mult decât perspectiva unui eveniment negativ important din viitor. Acest fapt îmi amintește de o afirmație a lui Samuel Johnson: „Fiți sigur de asta, domnule, când un om știe că va fi spânzurat în două săptămâni, el își va pune mintea la contribuție“.

*

Liderii fac diferența? Cealaltă întrebare pe care oamenii o pun adesea într-o conversație despre crizele naționale se referă la vechea dezbatere istorică cu privire la faptul dacă liderii naționali au un efect semnificativ asupra istoriei sau dacă istoria s-ar fi desfășurat în același mod indiferent cine ar fi fost liderul unei țări la un moment dat. La o extremă se găsește așa-numita poziție a „marelui om“, aparținându-i istoricului britanic Thomas Carlyle (1795–1881), care a afirmat că istoria este dominată de faptele unor oameni mari, precum Oliver Cromwell și Frederic cel Mare. Astfel de opinii sunt încă frecvente în rândul istoricilor militari, care tind să accentueze deciziile de război ale generalilor și ale liderilor politici. La polul opus s-a situat scriitorul Lev Tolstoi, care a susținut că liderii și generalii au o influență minimă de-a lungul istoriei. Pentru a-și demonstra punctul de vedere, Tolstoi a inclus în romanul său, *Război și pace*, relatări fictive despre bătălii

în care generalii emiteau ordine care erau irelevante pentru ceea ce se întâmpla, de fapt, pe câmpul de luptă.
Această părere, conform căreia cursul istoriei depinde de o mulțime de detalii, mai degrabă decât de politicile sau de deciziile oamenilor importanți, este astăzi comună în rândul istoricilor. Aceștia susțin adesea că un lider pare a fi influent doar pentru că el (sau ea) urmărește politici care rezonează cu opiniile conaționalilor săi; că politicienii puțin impresionanți pot părea importanți datorită oportunităților de care se bucură în acel moment, nu grație calităților personale (exemplele sugerate adesea sunt președinții americani James Polk și Harry Truman); și că liderii pot alege doar dintr-un număr limitat de opțiuni determinate de alți factori ai istoriei. O perspectivă intermediară între viziunea „marilor oameni" și perspectiva lipsei de importanță a liderilor este cea a sociologului german Max Weber (1846–1920), care a susținut că anumite tipuri de lideri, așa-numiții lideri charismatici, pot influența uneori istoria, în anumite circumstanțe.
Această dezbatere rămâne fără concluzie. Fiecare istoric tinde să aibă o perspectivă generală apriorică bazată pe principiu, mai degrabă decât pe o metodă valabilă pentru evaluarea dovezilor empirice, și să aplice această viziune asupra studiilor individuale de caz. De exemplu, toate biografiile lui Hitler trebuie să relateze aceleași evenimente-cheie ale vieții sale. Însă cei care susțin ideea rolului providențial al marilor oameni relatează acele evenimente, afirmând, în același timp, că Hitler a fost un lider neobișnuit de eficace și de rău, care a determinat evoluțiile din Germania să ia o turnură diferită decât în cazul în care țara ar fi fost condusă de alt lider. Oponenții viziunii despre rolul providențial al marilor lideri relatează aceleași evenimente în timp ce îl înfățișează pe Hitler ca pe o voce care reflectă trăsăturile larg răspândite ale societății germane de la acea vreme. Dezbaterea este imposibil de clarificat prin narațiuni și studii de caz individuale.
În schimb, o abordare promițătoare provine din analize recente care combină trei caracteristici: un eșantion mare de evenimente istorice sau alcătuit din toate evenimentele istorice de un anumit fel; folosirea „experimentelor naturale ale istoriei", adică compararea unor traiectorii istorice similare în care o anumită perturbare a avut sau nu loc (voi oferi două exemple în paragrafele următoare); și măsurarea cantitativă a rezultatelor. Două lucrări remarcabile au fost publicate de Benjamin Jones, profesor la Northwestern University, și Benjamin Olken, de la Massachusetts Institute of Technology.
În prima lor lucrare, Jones și Olken își pun următoarea întrebare: cum se modifică creșterea economică când un lider aflat în funcție moare din cauze naturale, în comparație cu ceea ce se întâmplă în momente, selectate la întâmplare, când un lider în funcție nu moare? Această comparație oferă un experiment natural pentru testarea efectului unei schimbări în conducere. Dacă ideea rolului providențial al marilor oameni este corectă, atunci moartea unui lider ar trebui să fie urmată de modificări ale ratelor de

creștere economică – fie în scădere, fie în creștere, în funcție de caracterul pozitiv sau negativ al politicilor conducătorului în cauză – într-o măsură mai mare decât în momentele aleatorii când un lider se întâmplă să nu moară. Pentru baza lor de date, Jones și Olken au luat fiecare caz din lume în care un lider național aflat în funcție a murit din cauze naturale între 1945 și 2000. Ei au reușit să adune 57 de astfel de cazuri: în mare parte decese cauzate de atacuri de cord sau de cancer, cărora li se adaugă câteva accidente aviatice, un înec, o cădere de pe un cal, un incendiu și un picior rupt. Aceste evenimente constituie într-adevăr o perturbare aleatorie: politicile economice ale unui lider nu afectează probabilitatea ca acel lider să se înece accidental. S-a dovedit că ratele de creștere economică erau mult mai susceptibile să se modifice în urma morții naturale a unui lider decât în urma unor momente aleatorii când un lider nu a murit. Acest lucru sugerează că, în medie, în multe cazuri, conducerea tinde să afecteze creșterea economică.

În a doua lucrare, Jones și Olken se întreabă în felul următor: ce se întâmplă când un lider este asasinat, în loc să moară din cauze naturale? Desigur, asasinatele nu sunt deloc întâmplătoare: există o probabilitate mai mare ca ele să aibă loc în anumite condiții (de exemplu, în cazul în care cetățenii sunt nemulțumiți de creșterea economică scăzută). Prin urmare, Jones și Olken au comparat încercările de asasinat *reușite* cu tentativele *nereușite*, când glonțul a ratat. Aceasta este într-adevăr o diferență aleatorie: condițiile politice naționale ar fi putut influența frecvența tentativelor de asasinat, dar nu afectează ținta asasinului. Baza de date a constat în toate cele 298 de încercări de asasinat asupra liderilor naționali produse din 1875 până în 2005: 59 dintre ele au avut succes, 239 au eșuat. S-a dovedit că încercările de succes au șanse mai mari decât tentativele nereușite de a fi urmate de o schimbare a instituțiilor politice naționale.

În ambele studii, efectul decesului unui lider a fost mai puternic în cazul liderilor autocrați decât în cazul liderilor democratici – și mult mai puternic pentru autocrații cu puteri nelimitate decât pentru autocrații constrânși de parlamente sau de partide politice. Așa cum ne-am aștepta, liderii cu putere nelimitată pot genera mai multe efect (fie în bine, fie în rău) decât liderii cu putere limitată. Concluzia generală a acestor studii este următoarea: liderii fac *uneori* diferența. Dar depinde de tipul de lider și de tipul de efect analizat.

*

Să legăm acum aceste experimente naturale cu privire la rolurile liderilor de cele șapte țări analizate în această carte. Scopul meu este să observ dacă liderii acestor state se potrivesc cu tiparele indicate de Jones și Olken și ce alte chestiuni ar mai putea fi analizate. Istoriile celor șapte țări au sugerat următoarele evaluări ale conducătorilor lor:

În Japonia Erei Meiji, nici un lider nu era dominant; mai mulți lideri au urmat politici similare.

În Finlanda, liderii politici și cetățenii au fost practic unanimi în acordul conform căruia Finlanda trebuia să facă tot posibilul pentru a rezista atacului sovietic. (Dar, uneori, se sugerează că abilitățile feldmareșalului Mannerheim, în calitate de comandant militar, și abilitățile președintelui Paasikivi și ale președintelui Kekkonen, de a câștiga încrederea liderilor sovietici după război, au influențat în mod pozitiv soarta Finlandei.)
În Chile, Pinochet a fost considerat (chiar de către alți generali) decisiv și neobișnuit de brutal și de tenace în capacitatea sa de a se menține la putere și de a aplica politicile economice dorite.
În Indonezia, atât Sukarno, cât și Suharto sunt considerați lideri decisivi, dar președinții ulteriori nu sunt evaluați în același mod.
În Germania postbelică, se sugerează adesea că Willy Brandt a jucat un rol unic în inversarea politicii externe anterioare a guvernului vest-german, în recunoașterea guvernelor comuniste din Europa de Est și a frontierelor germane și, prin urmare, în crearea posibilității de reunificare ulterioară a Germaniei. Pentru perioada anterioară a istoriei germane, Bismarck, împăratul Wilhelm al II-lea și Hitler sunt amintiți adesea ca exemple de lideri unici care au făcut diferența în mod pozitiv sau negativ.
În Australia nu a existat nici un lider clar dominant. Cel mai aproape de această descriere este premierul Gough Whitlam, cu programul său de schimbare, dar Whitlam însuși a recunoscut că reformele sale fuseseră o „recunoaștere a unor lucruri deja întâmplate".
În Statele Unite, președintele Franklin Roosevelt este considerat responsabil pentru pregătirea treptată a intrării Statelor Unite în al Doilea Război Mondial, împotriva voinței izolaționiștilor americani (care, inițial, au constituit o majoritate) și pentru eforturile sale de a scoate Statele Unite din Marea Criză. În istoria americană a secolului al XIX-lea, președintelui Lincoln îi este atribuit un rol unic asupra cursului Războiului Civil.
Pe scurt, cele șapte țări oferă exemple de nouă lideri (șase autocrați, trei democrați) care au făcut diferența. În plus, în alte țări decât cele șapte discutate în această carte, printre liderii considerați adesea ca fiind printre cei mai influenți în epoca modernă se numără Winston Churchill în Marea Britanie, Lenin și Stalin în Uniunea Sovietică, Mao în China, de Gaulle în Franța, Cavour în Italia și Gandhi în India. Astfel, avem o listă scurtă de 16 lideri considerați în mod obișnuit influenți. Dintre cei 16, 11 au fost în fruntea unor regimuri autocratice, iar cinci au condus țări democratice. La prima vedere, acest rezultat pare să fie conform cu concluziile lui Jones și Olken privind efectul mai important al liderilor autocrați. Însă nu am selectat toți liderii autocrați și democrați din întreaga lume, motiv pentru care nu pot spune care este tipul de lider suprareprezentat, dacă chiar există un astfel de tip.
Eșantionul nostru redus sugerează două ipoteze care merită testate prin metode similare celor aplicate de Jones și Olken: prin crearea unui volum mare de date care să cuprindă un experiment natural și prin măsurarea cantitativă ulterioară a rezultatelor.

O ipoteză rezultă din observația că, dintre cei patru lideri democratici considerați cel mai adesea ca având influențe unice (Roosevelt, Lincoln, Churchill și de Gaulle), cel puțin trei au generat efecte sau cele mai mari efecte pe timp de război. Aproape toată președinția lui Lincoln s-a desfășurat în timpul Războiului Civil American. Churchill, Roosevelt și de Gaulle au condus atât în vreme de război, cât și în vreme de pace, dar doi sau chiar toți trei au exercitat o influență decisivă în timpul războiului (Churchill ca prim-ministru între 1940 și 1945, dar nu ca prim-ministru în vreme de pace, din 1951 până în 1955; de Gaulle ca general de război, apoi ca președinte în timpul revoltei algeriene din 1959–1962, și Roosevelt după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial în Europa, în 1939, dar și în timpul Marii Crize economice). Aceste rezultate se potrivesc observației lui Jones și Olken conform căreia liderii au o influență decisivă când există mai puține constrângeri asupra propriilor puteri: liderii democrați exercită puteri mai largi în vreme de război.
Cealaltă ipoteză pe care rezultatele noastre o sugerează pentru o testare ulterioară este aceea că liderii fac cea mai mare diferență în situațiile în care se confruntă cu o opoziție puternică (indiferent dacă vorbim despre democrații sau despre dictaturi) față de oameni care preferă politici diferite și în care liderii ajung totuși să își impună punctul de vedere, de obicei prin eforturi treptate prudente. Câteva exemple: prim-ministrul Piemontului, Cavour, și cancelarul Prusiei, Bismarck, care au realizat treptat unificările Italiei și, respectiv, Germaniei, împotriva opoziției puternice din partea puterilor străine și a altor italieni sau germani, și chiar din partea propriilor regi; Churchill a convins un cabinet de război britanic cu opinii împărțite să respingă propunerea lordului Halifax de a căuta o pace negociată cu Hitler, apoi i-a convins pe americani să acorde prioritate războiului împotriva Germaniei și nu războiul împotriva Japoniei (prioritatea inițială evidentă pentru America după atacul japonez de la Pearl Harbor); Roosevelt a pregătit treptat Statele Unite pentru intrarea în al Doilea Război Mondial, în pofida opoziției izolaționiștilor americani; de Gaulle i-a convins treptat, atât pe conaționalii săi, cât și pe algerieni, să ajungă la o soluție negociată a luptei algeriene pentru independență; Suharto l-a marginalizat treptat pe îndrăgitul președinte fondator al Indoneziei, Sukarno; și Willy Brandt i-a convins pe vest-germani să accepte decizia dificilă de a renunța la fostele teritorii germane, în ciuda opoziției dure a creștin-democraților, care conduseseră Germania de Vest timp de două decenii până atunci.

*

Această carte este primul pas într-un program de studii comparative ale crizelor naționale – o examinare a unui mic eșantion de națiuni, cercetat prin metode narative. Cum poate fi extins acest studiu pentru a ne aprofunda înțelegerea asupra subiectului? Sugerez două extinderi: un eșantion mai mare și mai aleatoriu și o analiză mai riguroasă, care să transpună rezultatele și factorii teoretizați din concepte verbale în variabile operaționalizate.

În primul rând, eșantionul. Eșantionul meu de națiuni nu doar că este mic, ci nici nu a fost alcătuit în mod aleatoriu. Am selectat aceste țări nu pentru că furnizează un grup aleatoriu din rândul celor 216 națiuni ale lumii, ci pentru că sunt țările pe care le cunosc cel mai bine. Drept urmare, eșantionul este compus din două națiuni europene, două națiuni asiatice și câte una din America de Nord, America de Sud și Australia. Cinci din cele șapte sunt țări bogate. În prezent, toate cele șapte sunt democrații, deși două au fost dictaturi în perioada analizată. Cu excepția Indoneziei, toate au istorii îndelungate de independență sau autonomie (Finlanda) și o tradiție a instituțiilor puternice. Doar una a trecut recent de la statutul de colonie la cel de stat independent. Lipsesc națiunile africane, orice dictatură actuală și orice națiune foarte săracă. Toate cele șase țări ale căror crize din trecut le-am analizat au rezistat la aceste provocări cu un oarecare succes. Nici una dintre ele nu ilustrează un eșec evident de a răspunde unei crize prin intermediul unor schimbări selective adecvate. Este, evident, un eșantion care nu a fost alcătuit în urma unei selecții aleatorii. Prin urmare, rămâne o provocare pentru viitor să vedem ce concluzii va dezvălui un eșantion mai larg de națiuni.

În al doilea rând, cea mai importantă provocare metodologică pentru viitor este să extind analiza narativă, verbală și calitativă a cărții mele printr-o analiză cantitativă mai riguroasă. După cum am menționat în introducerea cărții, o tendință recentă în unele dintre științele sociale, în special în economie, în istorie economică și în unele domenii ale psihologiei, a fost înlocuirea relatărilor bazate pe studii de caz unice cu abordări care combină date cantitative, grafice, eșantioane de mari dimensiuni, testări statistice ale ipotezei, experimente naturale și măsuri operaționalizate. Prin „măsuri operaționalizate“, mă refer la traducerea unui concept verbal în ceva ce poate fi măsurat printr-o serie de operații bazate pe corelații sau expresii presupuse ale acelui concept.

Cele două lucrări ale lui Jones și Olken, discutate mai devreme în acest capitol, sunt exemple ale acestei abordări. Ei au înlocuit studiile de caz unice despre acțiunile anumitor lideri cu o analiză globală a 57 sau 298 de lideri. Au profitat de experimentele naturale pentru a compara rezultatele asociate cu prezența și absența unui anumit lider, examinând țări înainte și după moartea din cauze naturale a unui lider, sau alte țări în care o tentativă de asasinat a eșuat sau a reușit. În cele din urmă, au exprimat operațional variabilele de rezultat prezumtive fie prin cantități numerice măsurabile (de exemplu, rate de creștere economică), fie prin intermediul unor scale definite (de exemplu, o scală a instituțiilor guvernamentale care variază de la autocrații cu restricții minime asupra unui lider la democrații cu constrângeri maxime asupra unui lider).

Pentru a aplica această abordare în studiul meu asupra crizelor naționale, am avea nevoie de măsuri operaționalizate ale rezultatelor și ale factorilor postulați despre care am discutat, inclusiv „recunoaștere“, „acceptare a responsabilității“, „identitate națională“, „libertate de constrângeri“, „răbdare

în fața eșecului“, „flexibilitate“, „autoevaluare onestă“, „schimbare sau lipsă de schimbare“ și „succes sau eșec în rezolvarea unei crize naționale“. Punctele de plecare posibile pentru dezvoltarea unor astfel de măsuri operaționale includ informațiile din bazele de date sociologice și economice, cum ar fi World Values Survey condus de Ronald Inglehart, Economic Values Survey, European Social Survey, Economic and Social Survey of Asia and Pacific, și cărți de Geert Hofstede, Michael Minkov și alții. Am depus eforturi în a încerca să folosesc aceste surse de date pentru a concepe măsuri operaționalizate pentru unele dintre variabilele mele, înainte de a concluziona cu reticență că acest fapt ar necesita un proiect mai mare, depășind sfera studiului narativ al acestei cărți, care mi-a luat deja șase ani chiar și fără a concepe măsuri operaționalizate. Astfel de abordări cantitative trebuie elaborate nu numai pentru crizele naționale, care constituie subiectul acestei cărți, ci și pentru crizele individuale despre care am discutat în primul capitol. Deși psihologii au operaționalizat și au testat câteva dintre variabilele postulate în capitolul respectiv ca afectând rezultatele crizelor individuale, rămân multe de făcut chiar și pentru crizele individuale. Drept urmare, aceleași limitări ale stilului narativ care se aplică în cazul studiului meu asupra crizelor naționale, precum și în cazul celor mai multe studii istorice privind conducerea politică, se aplică și celor mai multe studii despre crizele individuale.

*

Ce putem învăța din istorie? Aceasta este o întrebare generală. Întrebarea secundară este: ce putem învăța din răspunsurile celor șapte națiuni la crizele discutate în această carte? Un răspuns nihilist este: nimic! Cursul istoriei, spun mulți istorici, este prea complicat, rezultatul a prea multe variabile independente necontrolate și schimbări neprevăzute, pentru a ne permite să învățăm orice din trecut. În iunie 1944, cine ar fi putut prezice corect harta postbelică a Europei de Est? Ea ar fi fost diferită dacă atentatorul Claus von Stauffenberg ar fi reușit să-și împingă servieta care conținea o bombă cu ceas cu 20 de centimetri mai aproape de Hitler, pe 20 iulie 1944, și, prin urmare, Hitler ar fi fost ucis, nu doar rănit, la acea dată, când armatele sovietice erau încă departe de frontierele Germaniei. În schimb, sinuciderea sa, pe 30 aprilie 1945, avut loc într-un moment în care armatele sovietice cuceriseră Berlinul, Europa de Est și Germania de Est.

Da, o mare parte a istoriei este imprevizibilă. Cu toate acestea, există două tipuri de lecții care trebuie învățate. Dar, mai întâi, pentru context, să avem în vedere lecțiile corespunzătoare care pot fi trase din înțelegerea oamenilor, deoarece (încă o dată) există paralele între istoriile națiunilor și viața oamenilor.

Ce putem să învățăm din istoriile de viață și din biografiile oamenilor? Nu sunt oamenii, precum națiunile, atât de complicați, atât de diferiți unii de alții și atât de supuși unor evenimente neprevăzute, încât este dificil să prezicem comportamentul unei persoane, cu atât mai puțin să extrapolăm

apoi comportamentul altei persoane? Desigur că nu! În ciuda dificultăților, majoritatea dintre noi încă consideră că este util să dedicăm o mare parte din viața noastră încercării de a anticipa comportamentul viitor posibil al persoanelor apropiate de noi, pe baza înțelegerii trecutului lor personal. În plus, instruirea permite psihologilor, la fel cum „abilitățile interpersonale“ le permit oamenilor obișnuiți, să generalizeze experiențele oamenilor cunoscuți, astfel încât să anticipeze comportamentul altor oameni. De aceea este bine să citim biografii ale persoanelor pe care nu le vom putea întâlni niciodată și, prin urmare, să ne lărgim baza de date privind înțelegerea comportamentului uman.

Scriu aceste rânduri după o seară petrecută alături de două prietene, una dintre ele fiind o optimistă naivă care nu a împlinit încă 30 de ani, iar cealaltă, o persoană perceptivă având în jur de 70 de ani. Tânăra era devastată de despărțirea recentă de un bărbat fascinant care părea grijuliu, dar care, după câțiva ani, brusc și fără avertisment, a rupt relația. Dar, în timp ce femeia mai tânără relata faptele, chiar înainte de a ajunge la deznodământul devastator, femeia mai în vârstă (fără să-l fi întâlnit pe bărbat) a recunoscut semnele de avertizare care indicau faptul că bărbatul era un narcisist fermecător, dar distructiv, despre care ajunsese să înțeleagă destul de multe. Acest fapt ilustrează de ce sunt utile experiențele unei game largi de oameni și reflecțiile asupra lor. Există într-adevăr tipare ample în comportamentul uman, chiar dacă oamenii diferă în detaliu unii față de alții.

Care sunt lecțiile pe care trebuie să ni le însușim din cercetarea istoriei umane? Unele sunt lecții specifice despre comportamentul viitor probabil al unei anumite țări, bazat pe înțelegerea istoriei țării respective. De exemplu, Finlanda este o țară mică democratică care lucrează din greu pentru a menține relații bune cu vecina sa autocratică, Rusia, are o armată bine pregătită și nu mizează pe alte țări pentru a-și asigura protecția. Motivele acestor politici finlandeze devin clare urmărind istoria recentă a țării. Cine nu cunoaște istoria acestui stat este puțin probabil să înțeleagă de ce Finlanda urmează și va continua să urmeze aceste politici – de exemplu, cineva ca mine în 1959, când am vizitat Finlanda neștiind istoria țării și am întrebat-o pe gazda mea de ce Finlanda nu reacționează dur la presiunea sovietică, fiind convins că Statele Unite ar fi apărat-o.

Un alt tip de lecție care poate fi învățată din istorie constă în teme generale. Din nou, să luăm ca exemplu Finlanda și Rusia. Alături de caracteristici specifice Finlandei și Rusiei, relația lor exemplifică o temă generală: pericolele care planează asupra țărilor mici din apropierea țărilor mari agresive. Nu există nici o soluție universală pentru acest pericol. Este subiectul unuia dintre cele mai citite și mai pasionante pasaje din istoria scrisă: paginile cărții a cincea din istoria Războiului Peloponesiac, scrisă de istoricul atenian Tucidide în secolul al V-lea î.Hr. Tucidide a descris modul în care cetățenii micii insule grecești Melos au răspuns la presiunea puternică a imperiului atenian. Într-un pasaj cunoscut astăzi sub numele de

Dialogul melian, Tucidide a reconstruit negocierile dure dintre melieni și atenieni: melienii preocupați de libertatea și de viața lor, încercând să-i convingă pe atenieni să nu folosească forța; iar atenienii avertizându-i pe melieni să fie realiști. Ulterior, Tucidide a relatat pe scurt rezultatul: melienii au refuzat cererile ateniene, la fel cum finlandezii, două milenii mai târziu, au refuzat inițial cererile sovietice; atenienii au asediat insula Melos; melienii au rezistat cu succes o perioadă; dar, în cele din urmă, au trebuit să se predea; în final, atenienii i-au ucis pe toți bărbații melieni și au înrobit femeile și copiii.

Desigur, finlandezii nu au sfârșit prin a fi masacrați și înrobiți de ruși, fapt care arată că rezultatul dilemei meliene și cea mai bună strategie variază mult de la caz la caz. Cu toate acestea, există o lecție universală: țările mici amenințate de țările mari ar trebui să rămână în alertă, să ia în considerare opțiunile alternative și să evalueze aceste opțiuni în mod realist. Deși această lecție poate părea atât de evidentă încât să nu fie nevoie să o mai menționăm, din păcate, ea a fost adesea ignorată. A fost ignorată de melieni; a fost ignorată de paraguayeni, care au purtat un război dezastruos împotriva forțelor combinate mult mai mari ale Braziliei, Argentinei și Uruguayului, din 1865 până în 1870, soldat cu moartea a 60% din populația Paraguayului; a fost ignorată de Finlanda în 1939; a fost ignorată de Japonia în 1941, când Japonia a atacat simultan Statele Unite, Marea Britanie, Olanda, Australia și China, în timp ce Rusia îi era ostilă; și a fost ignorată de Ucraina în confruntarea sa dezastruoasă recentă cu Rusia.

Dacă acum v-am convins să nu renunțați la posibilitatea de a învăța ceva util din istorie, ce anume putem învăța din istoriile crizelor naționale abordate în această carte? Există mai multe teme generale. O temă constă în comportamente care au ajutat cele șapte națiuni să facă față crizelor. Aceste comportamente includ: recunoașterea crizei; acceptarea responsabilității pentru schimbare, mai degrabă decât învinovățirea altor națiuni și autovictimizare; construirea unui zid care să separe caracteristicile naționale care trebuie schimbate, pentru a nu fi copleșiți de un sentiment că nimic nu funcționează; identificarea altor țări de la care să ceară ajutor; identificarea modelelor altor țări care au rezolvat probleme similare; răbdarea și acceptarea faptului că prima soluție încercată poate să nu funcționeze și că ar putea fi necesare mai multe încercări succesive; reflectarea asupra valorilor fundamentale și eliminarea celor care nu mai sunt adecvate, precum și autoevaluarea onestă.

O altă temă se referă la identitatea națională. Țările tinere trebuie să-și construiască o identitate națională, așa cum au procedat Indonezia, Botswana și Rwanda. Pentru țările cu istorii bogate, identitățile naționale ar putea avea nevoie de revizuiri, la fel ca valorile fundamentale; Australia oferă un astfel de exemplu în perioada recentă.

O altă temă vizează factorii incontrolabili care influențează rezultatele crizei. O națiune este blocată de experiența sa reală de soluționare a crizelor anterioare și de constrângerile sale geopolitice. Experiența nu poate fi

acumulată brusc, iar constrângerile nu pot fi eliminate ca prin magie. Dar o națiune poate să țină cont de ele cu realism, așa cum a făcut Germania în timpul lui Bismarck și sub conducerea lui Willy Brandt.

Pesimiștii pot răspunde acestor sugestii protestând: „Este absurd de evident! Nu avem nevoie de cartea lui Jared Diamond care să ne spună să aplicăm autoevaluarea onestă, să căutăm modele în alte țări, să evităm autovictimizarea și așa mai departe!“ Dimpotrivă, avem nevoie de o carte, pentru că este incontestabil faptul că aceste cerințe „evidente“ au fost des ignorate și sunt astăzi la fel de des ignorate. Printre oamenii care au plătit cu viața lor pentru ignorarea acestor cerințe „evidente“ s-au numărat toți bărbații melieni, sute de mii de paraguayeni și milioane de japonezi. Printre oamenii care ignoră aceste cerințe „evidente“, punându-și în pericol propria bunăstare, se numără sute de milioane de americani.

Un pesimist ar putea, de asemenea, să răspundă: „Da, din păcate, ignorăm adesea ceea ce este evident, dar o carte nu poate elimina această orbire. Dialogul melian al lui Tucidide ne este cunoscut de peste două milenii, dar națiunile continuă să facă aceleași greșeli. Ce bine poate face încă o carte?“ Ei bine, există motive încurajatoare pentru care noi, autorii, continuăm să încercăm. Astăzi există cel mai mare număr de cititori din istoria lumii. Știm mult mai multe despre istoria mondială și putem aduce argumente mult mai bine documentate decât cele ale lui Tucidide. Mai multe țări sunt democrații, ceea ce înseamnă că mai mulți cetățeni pot avea o contribuție politică decât în orice alt moment din trecut. În timp ce liderii ignoranți sunt numeroși, unii lideri naționali citesc mult, iar acum este mai ușor pentru ei să învețe din istorie decât în trecut. Am fost plăcut surprins să întâlnesc șefi de stat și mulți alți politicieni care mi-au spus că au fost influențați de cărțile mele anterioare. Întreaga lume se confruntă acum cu probleme globale – dar în secolul trecut, și în special în ultimele decenii, au fost create instituții pentru rezolvarea problemelor globale.

Acestea sunt o parte dintre motivele care mă determină să nu ascult părerile pesimiștilor și să nu îmi pierd speranța, ci să continui să scriu despre istorie, pentru a avea posibilitatea de a învăța din trecut, dacă vom alege asta. Crizele au creat adesea provocări pentru națiuni. Ele continuă să creeze provocări astăzi. Însă națiunile și lumea modernă nu trebuie să orbecăie prin întuneric pentru a răspunde provocărilor. Cunoașterea schimbărilor care au funcționat sau au eșuat în trecut ne poate fi un ghid foarte bun.

Mulțumiri

Le mulțumesc, cu bucurie și recunoștință, numeroșilor prieteni și colegi ale căror contribuții au făcut posibilă această carte. Merită medalii de eroism pentru eforturile lor fidele.
Îi datorez ideea pentru această carte soției mele, Marie Cohen.
Editorul meu, Tracy Behar, și agentul meu, John Brockman, au urmărit textul de la concepția sa până la finalizarea acestuia. Corectoarea Eileen Chetti și Betsy Uhrig, redactorul, i-au oferit lustru.
Lynda și Stewart Resnick, Peter Kaufman, Sue și Keith Tibbles, Frank Caufield, Skip și Heather Brittenham și Conservation International au făcut posibil acest proiect de șase ani prin sprijinul lor.
Asistenții mei de cercetare, Michelle Fisher, Yuki Shimura și Boratha Yeang, au identificat informațiile și referințele. Michelle a dactilografiat din nou și din nou manuscrisul. Yuki mi-a împărtășit cunoștințele sale despre Japonia. Ruth Mandel a identificat toate fotografiile. Verișoara mea, Evelyn Hirata, a găsit fotografia de pe copertă. Matt Zebrowski a realizat toate hărțile.
Sute de studenți de la UCLA care au participat la cursurile mele din ultimii șase ani, alături de asistenții mei, Katja Antoine, Katie Hale și Ali Hamdan, m-au ajutat să explic și să înțeleg crizele.
Opt prieteni au citit cu eroism manuscrisul preliminar în întregime sau parțial și m-au ajutat să-i îmbunătățesc ideile și prezentarea. Aceștia sunt Marie Cohen, Paul Ehrlich, Alan Grinnell, Rebecca Kantar, Kai Michel, Ian Morris, Michael Shermer și Sue Tibbles.
Zeci de alți prieteni și colegi au comentat capitole în variante preliminare, mi-au împărtășit experiența lor, mi-au trimis articole sau referințe sau au făcut mai multe sau toate aceste lucruri. Printre ei se numără: Eldon Ball, Barbara Barrett, Scott Barrett, Nicolas Berggruen, K. David Bishop, Heidi Borhau, Daniel Botsman, David Brown, Frank Caufield, Kamala Chandrakirana, Alejandra Cox, Sebastian Edwards, Ernst Peter Fischer, Kevin Fogg, Mikael Fortelius, Zephyr Frank, Howard Friedman, Eberhard Frömter, Nathan Gardels, Al Gore, James Green, Verity Grinnell, Karl-Theodor zu Guttenberg, Jeffrey Hadler, Yasu Hibi, Stefan-Ludwig Hoffmann, Antero Holmila, David Howell, Dian Irawati, Ivan Jaksic, Martin Jay, Benjamin Jones, Peter Kaufman, Joseph Kellner, Hiroshi Kito, Jennifer Klein, Matti Klinge, Sho Konishi, Markku Kuisma, Robert Lemelson, Hartmut Leppin, Tom Lovejoy, Harriet Mercer, Robin Miller, Norman Naimark, Monika Nalepa, Olivia Narins, Peter Narins, Tom Narins, Nathan Nunn, Benjamin Olken, Kaija Pehu-Lehtonen, William Perry, Louis Putterman, Johanna Rainio-Niemi, Geoffrey Robinson, Frances McCall Rosenbluth, Charly Salonius-Pasternak, Ken Scheve, Yuki Shimura, Chantal Signorio, Nina Sillem, Kerry Smith, Laurence Smith, Susan Stokes, Greg Stone, Mark Suster, Mak Takano, Jurist Tan, Spencer Thompson, Sirpa

Tuomainen, Julio Vergara, Gary Waissi, D.A. Wallach, Stuart Ward, Tim Wirth și Yoshinori Yasuda.
Tuturor acestor oameni le transmit mulțumiri călduroase din inimă.

Credite ilustrații

Fotografia 0.1: AP Photo
Fotografia 2.1: Prin amabilitatea lui Alexander Stielau
Fotografia 2.2: Colecția de fotografii istorice, Colecțiile Consiliului Național al Antichităților, Helsinki
Fotografia 2.3: E.J. Reinikainen, Colecțiile Consiliului Național al Antichităților, Helsinki
Fotografia 2.4: Prin amabilitatea St. Petersburg Travel Guide, www.guidetopetersburg.com
Fotografia 2.5: Colecția de fotografii istorice, Colecțiile Consiliului Național al Antichităților, Helsinki
Fotografia 2.6: Biblioteca Congresului LC-DIG-ppmsca-18369
Fotografia 2.7: Colecția de fotografii istorice, Colecțiile Consiliului Național al Antichităților, Helsinki
Fotografia 3.1: Wikimedia
Fotografia 3.2: Biblioteca Congresului LC-USZ62-110249
Fotografia 3.3: Biblioteca și Muzeul de Istorie din Takeo
Fotografia 3.4: Prin amabilitatea Getty's Open Content Program
Fotografia 3.5: Arhiva Universității Waseda
Fotografia 3.6: Bain News Service, Biblioteca Congresului LC-DIG- ggbain-38442
Fotografia 3.7: Fotografie de Underwood & Underwood, Biblioteca Congresului LC-USZC2-6353
Fotografia 3.8: Prin amabilitatea Departamentului materiale tipărite de la Biblioteca Națională din Rusia
Fotografia 3.9: ©SZ Photo / Scherl / The Image Works
Fotografia 4.1: Estate of Naúl Ojeda
Fotografia 4.2: Naval History & Heritage Command: Secțiunea Fotografii, Colecția subiecte navale, L-53-41-1
Fotografia 4.3: © Chas Gerretsen, Nederlands Fotomuseum, Rotterdam
Fotografia 4.4: © Chas Gerretsen, Nederlands Fotomuseum, Rotterdam
Fotografia 4.5: Antonio Larrea / Fundacion Victor Jara
Fotografia 4.6: © Julio Etchart
Fotografia 4.7: © Rickey Rogers / Reuters Pictures
Fotografia 5.1: Historic Images, Inc. Imagine apărută în presă
Fotografia 5.2: Historic Images, Inc. Sursă necunoscută
Fotografia 5.3: Secretariatul de Stat al Republicii Indonezia
Fotografia 5.4: Bettmann / Getty Images
Fotografia 5.5: © Hans Tanawi
Fotografia 5.6: Gunawan Kartapranata, CC Attribution-Share Alike 3.0 Licență neatribuită
Fotografia 5.7: Prin amabilitatea lui Muhamad Taufiq Hidayat

Fotografia 6.1: U.S. Army Center for Military History
Fotografia 6.2: Prin amabilitatea www.b24.net
Fotografia 6.3: U.S. Information Agency / National Archives & Records Administration (NARA)
Fotografia 6.4: © Barbara Klemm
Fotografia 6.5: © 51/1970 Der Spiegel
Fotografia 6.6: Arhivele Digitale Naționale din Polonia (NAC)
Fotografia 7.1: Din colecția National Archives of Australia
Fotografia 7.2: © Johncarnemolla / Dreamstime
Fotografia 7.3: Leonard Zhukovsky / Shutterstock.com
Fotografia 7.4.1: Lachlan Fearnley, Wikimedia CC Attribution-Share Alike 3.0 Licență neatribuită
Fotografia 7.4.2: Edward Orde, Wikimedia CC Attribution-Share Alike 4.0 Licență internațională
Fotografia 7.5: National Archives and Records Administration, NAID 533108
Fotografia 7.6: Australian War Memorial
Fotografia 7.7: Sursă necunoscută
Fotografia 7.8: Australian War Memorial
Fotografia 7.9: Din colecția National Archives of Australia
Fotografia 7.10: Knödelbaum, Wikipedia. Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Licență neatribuită
Fotografia 9.1: Fotografie U.S. Navy realizată de specialistul în comunicare clasa a 2-a Ernest R. Scott / Publicată
Fotografia 9.2: © Tyler Olson / Shutterstock.com
Fotografia 9.3: Prin amabilitatea Port of Los Angeles
Fotografia 9.4: Bob Nichols / United States Department of Agriculture (USDA)
Fotografia 9.5: Biblioteca Lyndon Baines Johnson, fotografie de Frank Wolfe / NARA
Fotografia 9.6: Prin amabilitatea lui Alan Chevat
Fotografia 9.7: Parcul Istoric Național Thomas Edison
Fotografia 9.8: © Jim Harrison
Fotografia 9.9: Prin amabilitatea Bibliotecii Ronald Reagan / NARA
Fotografia 9.10: Colecția Strom Thurmond, Colecțiile & Arhivele Speciale, Universitatea Clemson
Fotografia 9.11: Republicată cu permisiunea National Journal Group, Inc., din *National Journal,* 30 martie 2012; permisiune acordată prin intermediul Copyright Clearance Center, Inc.
Fotografia 10.1: AP Photo / Paul Sakuma
Fotografia 10.2: Prin amabilitatea lui Larry Hall
Fotografia 11.1: Departamentul Apărării al SUA
Fig. 1: Matt Zebrowski
Fig. 2: Matt Zebrowski
Fig. 3: Matt Zebrowski

Fig. 4: Matt Zebrowski
Fig. 5: Matt Zebrowski
Fig. 6: Matt Zebrowski
Fig. 7: Matt Zebrowski
Fig. 8: Matt Zebrowski
Fig. 9: Matt Zebrowski

Bibliografie

CAPITOLUL 1

Referințele din acest capitol constau în cărți recente care oferă o imagine a stării actuale a domeniului terapiei de criză, cărora li se adaugă cărți mai vechi, capitole și articole de specialitate care au ilustrat dezvoltarea domeniului.

Donna C. Aguilera și Janice M. Messick. *Crisis Intervention: Theory and Methodology*, 3rd ed. (Mosby, St. Louis, MO, 1978).

Robert Calsyn, Joseph Pribyl, și Helen Sunukjian. Correlates of successful outcome in crisis intervention therapy. *American Journal of Community Psychology* 5: 111–119 (1977).

Gerald Caplan. *Principles of Preventive Psychiatry*. (Basic Books, New York, 1964).

Gerald Caplan. Recent developments in crisis intervention and the promotion of support service. *Journal of Primary Prevention* 10: 3–25 (1985).

Priscilla Dass-Brailsford. *A Practical Approach to Trauma*. (Sage Publications, Los Angeles, CA, 2007).

James L. Greenstone și Sharon C. Leviton. *Elements of Crisis Intervention: Crises and How to Respond to Them*, 3rd ed. (Brooks-Cole, Belmont, CA, 2011).

Charles Holahan și Rudolf Moos. Life stressors, resistance factors, and improved psychological functions: An extension of the stress resistance paradigm. *Journal of Personality and Sociopsychology* 58: 909–917 (1990).

Gerald Jacobson. Programs and techniques of crisis intervention. pp. 810–825, în *Child and Adolescent Psychiatry, Socioculture and Community Psychiatry*, ed. G. Caplan. (Basic Books, New York, 1974).

Gerald Jacobson. Crisis-oriented therapy. *Psychiatric Clinics of North America* 2, no. 1: 39–54 (1979).

Gerald Jacobson, Martin Strickler, și Wilbur Morley. Generic and individual approaches to crisis intervention. *American Journal of Public Health* 58: 338–343 (1968).

Richard James și Burt Gilliland. *Crisis Intervention Strategies*, 8th ed. (Cengage, Boston, 2016).

Erich Lindemann. *Beyond Grief: Studies in Crisis Intervention*. (Jason Aronson, New York, 1979).

Rick A. Myer. *Assessment for Crisis Intervention: A Triage Assessment Model*. (Brooks Cole, Belmont, CA, 2001).
Howard J. Parad, ed. *Crisis Intervention: Selective Readings*. (Family Service Association of America, New York, 1965).
Kenneth Yeager și Albert Roberts, ed. *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment, and Research*, 4th ed. (Oxford University Press, New York, 2015).
Articole din revista *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*. (Volumes 1–38, 1980–2017).

CAPITOLUL 2

În mod normal, cărțile academice consacră la final zeci de pagini referințelor. Acestea ghidează cititorii către articole de specialitate și alte surse disponibile în bibliotecile de cercetare și oferă baza frazelor detaliate din textul cărții. Această practică mi s-a părut potrivită pentru cărțile mele anterioare (*Al treilea cimpanzeu*; *Arme, germeni și oțel*; *De ce e sexul o plăcere?*; *Collapse*; și *Natural Experiments of History*), pentru care am utilizat multe articole pe subiecte extrem de tehnice pentru care majoritatea cititorilor ar fi întâmpinat dificultăți în a descoperi sursele – subiecte precum distribuția neolitică a cerealelor sălbatice cu semințe mari sau frecvența oaselor de pește în depozitele de gunoi medievale ale vikingilor din Groenlanda. Dar multiplicarea referințelor a crescut considerabil lungimea, greutatea și costul cărților mele. Un prieten mi s-a plâns: „Jared, mi-a plăcut cartea ta, dar mă dureau gâtul și brațele când o țineam deasupra capului, în timp ce o citeam noaptea. Te rog ca următoarea carte să fie mai puțin grea.“

În cazul celei mai recente cărți (*The World Until Yesterday*), am redus lungimea, greutatea și costurile prin publicarea notelor de subsol și a trimiterilor bibliografice pe un site, fără a le mai plasa pe ultimele pagini ale cărții. Am descoperit astfel câți cititori au consultat, de fapt, notele de subsol și referințele mele: doar unul sau doi cititori din întreaga lume în fiecare an.

Prin urmare, această carte încearcă un lucru diferit: să ofere referințe pe care cititorii le pot găsi utile și accesibile. Majoritatea referințelor mele constau acum în cărți disponibile în mari biblioteci generaliste, mai degrabă decât în articole din reviste academice. Cititorii care vor să învețe mai multe despre o țară despre care voi discuta vor descoperi că multe dintre aceste cărți sunt interesante și ușor de citit. Pentru a mă ghida în a decide ce tip de referințe să furnizez pentru următoarea mea carte, voi fi recunoscător cititorilor dispuși să îmi scrie despre preferințele lor.

Seppo Hentilä, Markku Kuisma, Pertti Haapala, și Ohto Manninen. Finlandization for better and for worse. *Historical Journal/Historiallinen Aikakauskirja*. No. 2: 129–160 (1998).
Max Jakobson. *Finland Survived: An Account of the Finnish-Soviet Winter War 1939–1940*, 2nd ed. (Otava, Helsinki, 1984).

Eino Jutikkala și Kauko Pirinen. *A History of Finland*, 6th ed. (WS Bookwell Oy, Helsinki, 2003).
Sakari Jutila. *Finlandization for Finland and the World*. (European Research Association, Bloomington, IN, 1983).
Urho Kekkonen. *A President's View*. (Heinemann, Londra, 1982).
Tiina Kinnunen și Ville Kiviimäki, ed. *Finland in World War 2: History, Memory, Interpretations*. (Brill, Leiden, 2012).
Matti Klinge. *A Brief History of Finland*, 3rd ed. (Otava, Helsinki, 2000).
Walter Laqueur. *The Political Psychology of Appeasement: Finlandization and Other Unpopular Essays*. (Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1980).
Ohto Manninen, Riitta Hjerppe, Juha-Antti Lamberg, Markku Kuisma, și Pirjo Markkola. Suomi — Finland. *Historical Journal/Historiallinen Aikakauskirja*. No. 2: 129–160 (1997).
George Maude. *The Finnish Dilemma: Neutrality in the Shadow of Power*. (Oxford University Press, Londra, 1976).
Johanna Rainio-Niemi. *The Ideological Cold War: The Politics of Neutrality in Austria and Finland*. (Routledge, New York, 2014).
Esko Salminen. *The Silenced Media: The Propaganda War between Russia and the West in Northern Europe*. (St. Martin's Press, New York, 1999).
William Trotter. *A Frozen Hell: The Russo-Finnish Winter War of 1939–40*. (Algonquin Books, Chapel Hill, NC, 1991).
Steven Zaloga. *Gustaf Mannerheim*. (Osprey, Oxford, 2015).
https://www.sotasampo.fi/en/cemeteries/list Această bază de date pentru toate cimitirele de război locale din Finlanda oferă nu doar numărul celor îngropați acolo și al celor dispăruți, dar și numele și datele și locurile de naștere ale fiecărei persoane îngropate.
www.sotasampo.fi Această bază de date conține o cantitate impresionantă de informații despre Finlanda și finlandezi în cel de al Doilea Război Mondial.

CAPITOLUL 3

Michael Auslin. *Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy*. (Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004).
W.G. Beasley. *The Japanese Experience: A Short History of Japan*. (University of California Press, Berkeley, 1999).
Daniel Botsman. *Punishment and Power in the Making of Modern Japan*. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 2005).
Takashi Fujitani. *Splendid Monarchy: Power and Pageantry in Modern Japan*. (University of California Press, Berkeley, 1996).
Carol Gluck. *Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period*. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 1985).
Robert Hellyer. *Defining Engagement: Japan and Global Contexts, 1640–1868*. (Harvard University Press, Cambridge, MA, 2009).
Marius Jansen. *Sakamoto Ryōma and the Meiji Restoration*. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 1961).

Donald Keene. *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852–1912*. (Columbia University Press, New York, 2002).
Kyu Hyun Kim. *The Age of Visions and Arguments: Parliamentarianism and the National Public Sphere in Early Meiji Japan*. (Harvard University Press, Cambridge, MA, 2007).
Hyoson Kiryaku. *Drifting Toward the Southeast: The Story of Five Japanese Castaways*. (Spinner, New Bedford, MA, 2003).
Ernest Satow. *A Diplomat in Japan*. (Seeley Service, Londra, 1921).
Ronald Toby. *State and Diplomacy in Early Modern Japan: Asia in the Development of the Tokugawa Bakufu*. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 1984).
James White. State building and modernization: The Meiji Restoration. pp. 499–559, in *Crisis, Choice and Change: Historical Studies of Political Development*, ed. G.A. Almond, S.C. Flanagan, și R.J. Mundt. (Little, Brown, Boston, 1973).

CAPITOLUL 4

Patricio Aylwin Azócar. *El Reencuentro de los Demócratas: Del Golpe al Triunfo del No*. (Ediciones Grupo Zeta, Santiago, 1998).
Edgardo Boeninger. *Democracia en Chile: Lecciones para la Gobernabilidad*. (Editorial Andres Bello, Santiago, 1997).
Erica Chenoweth și Maria Stephan. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. (Columbia University Press, New York, 2011).
Simon Collier și William Sater. *A History of Chile, 1808–1994*. (Cambridge University Press, Cambridge, 1996).
Pamela Constable și Arturo Valenzuela. *A Nation of Enemies: Chile under Pinochet*. (Norton, New York, 1991).
Sebastian Edwards. *Left Behind: Latin America and the False Promise of Populism*. (University of Chicago Press, Chicago, 2010).
Carlos Huneeus. *El Régimen de Pinochet*. (Editorial Sudamericana Chilena, Santiago, 2000).
Peter Kronbluh. *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*. (New Press, New York, 2013).
Thomas Skidmore, Peter Smith, și James Green. Chapter 10. Chile: Repression and democracy. pp. 268–295, în *Modern Latin America*, 8th ed. (Oxford University Press, Oxford, 2014).
Arturo Valenzuela. Chile. pp. 1–133, în *The Breakdown of Democratic Regimes*, ed. Juan Linz și Alfred Stepan. (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978).
Stefan de Vylder. *Allende's Chile: The Political Economy of the Rise and Fall of the Unidad Popular*. (Cambridge University Press, Cambridge, 1976).
Edwin Williamson. Chapter 4. Chile: Democracy, revolution and dictatorship. pp. 485–510, în *The Penguin History of Latin America*, rev. ed. (Penguin, Londra, 2009).

CAPITOLUL 5

Benedict Anderson. *Java in a Time of Revolution*. (Cornell University Press, Ithaca, NY, 1972).
Edward Aspinall. *Opposing Suharto: Compromise, Resistance, and Regime Change in Indonesia*. (Stanford University Press, Stanford, CA, 2005).
Harold Crouch. *The Army and Politics in Indonesia*, rev. ed. (Cornell University Press, Ithaca, NY, 1988).
Harold Crouch. *Political Reform in Indonesia after Soeharto*. (Institute of Southeast Asia Studies, Singapore, 2010).
R.E. Elson. *Suharto: A Political Biography*. (Cambridge University Press, Cambridge, 2001).
R.E. Elson. *The Idea of Indonesia: A History*. (Cambridge University Press, Cambridge, 2008).
Herbert Feith. *The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia*. (Cornell University Press, Ithaca, NY, 1962).
George Kahin. *Nationalism and Revolution in Indonesia*. (Cornell University Press, Ithaca, NY, 1970).
George Kahin și Audrey Kahin. *Subversion as Foreign Policy: The Secret Eisenhower and Dulles Debacle in Indonesia*. (New Press, New York, 1995).
J.D. Legge. *Sukarno: A Political Biography*. 3rd ed. (Archipelago Press, Singapore, 2003).
Daniel Lev. *The Transition to Guided Democracy: Indonesian Politics 1957–59*. (Cornell University Press, Ithaca, NY, 1966).
Katharine McGregor. *History in Uniform: Military Ideology and the Construction of Indonesia's Past*. (NUS Press, Singapore, 2007).
Joshua Oppenheimer. *The Act of Killing*. (2012). [Film documentar].
Joshua Oppenheimer. *The Look of Silence*. (2014). [Film documentar].
Elizabeth Pisani. *Indonesia etc.: Exploring the Improbable Nation*. (Norton, New York, 2014).
M.C. Ricklefs. *A History of Modern Indonesia*. (Macmillan Education, Londra, 1981).
Geoffrey Robinson. *The Dark Side of Paradise: Political Violence in Bali*. (Cornell University Press, Ithaca, NY, 1995).
Geoffrey Robinson. *If You Leave Us Here, We Will Die: How Genocide Was Stopped in East Timor*. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 2010).
Geoffrey Robinson. *The Killing Season: A History of the Indonesian Massacres, 1965–66*. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 2018).
John Roosa. *Pretext for Mass Murder: The September 30th Movement and Suharto's Coup d'État in Indonesia*. (University of Wisconsin Press, Madison, 2006).
J. Sidel. *Riots, Pogroms, Jihad: Religious Violence in Indonesia*. (Cornell University Press, Ithaca, NY, 2006).
Bradley Simpson. *Economists with Guns: Authoritarian Development and U.S.–Indonesian Relations, 1960–1968*. (Stanford University Press, Stanford,

CA, 2008).

CAPITOLUL 6

Neal Bascomb. *Hunting Eichmann*. (Mariner, Boston, 2010).
Jillian Becker. *Hitler's Children: The Story of the Baader-Meinhof Terrorist Gang*, 3rd ed. (Pickwick, Londra, 1989).
Gordon Craig. *The Germans*. (Putnam, New York, 1982).
Norbert Frei. *1968: Jugendrevolte und Globaler Protest*. (Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2008).
Ulrich Herbert, ed. *Wandlungsprozesse in Westdeutschland*. (Wallstein, Göttingen, 2002).
Ulrich Herbert. *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. (C.H. Beck, München, 2014).
Michael Hughes. *Shouldering the Burden of Defeat: West Germany and the Reconstruction of Social Justice*. (University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999).
Peter Merseburger. *Willy Brandt 1913–1992: Visionär und Realist*. (Deutsche Verlags, Stuttgart, 2002).
Hans-Joachim Noack. *Willy Brandt: Ein Leben, ein Jahrhundert*. (Rowohlt, Berlin, 2013).
Andreas Rödder. *Die Bundesrepublik Deutschland 1969–1990*. (Oldenbourg, München, 2004).
Axel Schildt. *Die Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland bis 1989/90*. (Oldenbourg, München, 2007).
Hanna Schissler, ed. *The Miracle Years*. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 2001).
Gregor Schöllgen. *Willy Brandt: Die Biographie*. (Propyläen, Berlin, 2001).
Edith Sheffer. *Burned Bridge: How East and West Germans Made the Iron Curtain*. (Oxford University Press, Oxford, 2011).
Nathan Stoltzfus și Henry Friedlander, ed. *Nazi Crimes and the Law*. (Cambridge University Press, Cambridge, 2008).
Nikolaus Wachsmann. *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*. (Farrar, Straus and Giroux, New York, 2015).
Hans-Ulrich Wehler. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. 5: *Bundesrepublik und DDR 1949–1990*. (C.H. Beck, München, 2008).
Harald Welzer, Sabine Moller, și Karoline Tschuggnall. *Opa war kein Nazi: Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. (Fischer, Frankfurt, 2002).
Irmtrud Wojak. *Fritz Bauer 1903–1968*. (C.H. Beck, München, 2011).
Alexei Yurchak. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 2006).

CAPITOLUL 7

Peter Brune. *A Bastard of a Place: The Australians in Papua*. (Allen & Unwin, Crows Nest, Australia, 2003).

Anthony Burke. *Fear of Security: Australia's Invasion Anxiety*. (Cambridge University Press, Cambridge, 2001).
James Curran și Stuart Ward. *The Unknown Nation: Australia after Empire*. (Melbourne University Press, Carlton South, Australia, 2010).
Peter Edwards. *Crises and Commitments: The Politics and Diplomacy of Australia's Involvement in Southeast Asian Conflicts 1948–1965*. (Allen & Unwin, North Sydney, Australia, 1992).
Marilyn Lake. British world or new world? *History Australia* 10, no. 3: 36–50 (2013).
Stuart Macintyre. *A Concise History of Australia*, 4th ed. (Cambridge University Press, Port Melbourne, Australia, 2016).
Neville Meaney. The end of „white Australia" and Australia's changing perceptions of Asia, 1945–1990. *Australian Journal of International Affairs* 49, no. 2: 171–189 (1995).
Neville Meaney. Britishness and Australia: Some reflections. *Journal of Imperial and Commonwealth History* 31, no. 2: 121–135 (2003).
Mark Peel și Christina Twomey. *A History of Australia*. (Palgrave Macmillan, Houndmills, MB, 2011).
Deryck Schreuder și Stuart Ward, ed. *Australia's Empire*. (Oxford University Press, Oxford, 2008).
Gwenda Tavan. The dismantling of the White Australia policy: Elite conspiracy or will of the Australian people? *Australian Journal of Political Science* 39, no. 1: 109–125 (2004).
David Walker. *Anxious Nation: Australia and the Rise of Asia 1850–1939*. (University of Queensland Press, St. Lucia, Australia, 1999).
Stuart Ward. *Australia and the British Embrace: The Demise of the Imperial Ideal*. (Melbourne University Press, Carlton South, Australia, 2001).
Frank Welsh. *Australia: A New History of the Great Southern Land*. (Overlook, New York, 2004).

CAPITOLUL 8

W.G. Beasley. *The Japanese Experience: A Short History of Japan*. (University of California Press, Berkeley, 1999).
Ian Buruma. *The Wages of Guilt: Memories of War in Germany and Japan*. (Farrar, Straus and Giroux, New York, 1994).
John Dower. *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War Two*. (Norton, New York, 1999).
Eri Hotta. *Japan 1941: Countdown to Infamy*. (Knopf, New York, 2013).
McKinsey Global Institute. *The Future of Japan: Reigniting Productivity and Growth*. (McKinsey, Tokyo, 2015).
David Pilling. *Bending Adversity: Japan and the Art of Survival*. (Penguin, Londra, 2014).
Frances McCall Rosenblugh, ed. *The Political Economy of Japan's Low Fertility*. (Stanford University Press, Stanford, CA, 2007).

Sven Steinmo. *The Evolution of Modern States: Sweden, Japan, and the United States*. (Cambridge University Press, Cambridge, 2010).
N.O. Tsuia și L.S. Bumpass, ed. *Marriage, Work, and Family Life in Comparative Perspective: Japan, South Korea, and the United States*. (University of Hawaii Press, Honolulu, 2004).
Lee Kuan Yew. *From Third World to First: The Singapore Story: 1964–2000*. (HarperCollins, New York, 2000).

CAPITOLELE 9 și 10

Larry Bartels. *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age*, 2nd ed. (Princeton University Press, Princeton, NJ, 2016).
Ari Berman. *The Modern Struggle for Voting Rights in America*. (Farrar, Straus and Giroux, New York, 2015).
Joseph Califano, Jr. *Our Damaged Democracy: We the People Must Act*. (Touchstone, New York, 2018).
Tim Flannery. *The Eternal Frontier: An Ecological History of North America and Its Peoples*. (Text, Melbourne, 2001).
Howard Friedman. *The Measure of a Nation: How to Regain America's Competitive Edge and Boost Our Global Standing*. (Prometheus, New York, 2012).
Al Gore. *The Assault on Reason*. (Penguin, New York, 2017).
Steven Hill. *Fixing Elections: The Failure of America's Winner Take All Politics*. (Routledge, New York, 2002).
Robert Kaplan. *Earning the Rockies: How Geography Shapes America's Role in the World*. (Random House, New York, 2017).
Jill Lepore. *These Truths: A History of the United States*. (Norton, New York, 2018).
Steven Levitsky și Daniel Ziblatt. *How Democracies Die: What History Reveals about Our Future*. (Crown, New York, 2018).
Thomas Mann și Norman Ornstein. *It's Even Worse than It Looks: How the American Constitution System Collided with the New Politics of Extremists*. (Basic Books, New York, 2012).
Chris Matthews. *Tip and the Gipper: When Politics Worked*. (Simon & Schuster, New York, 2013).
Yascha Mounk. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. (Harvard University Press, Cambridge, MA, 2018).
Robert Putnam. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. (Simon & Schuster, New York, 2000).
Joseph Stiglitz. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. (Norton, New York, 2012).
Sherry Turkle. *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. (Penguin, New York, 2015).

CAPITOLUL 11

Scott Barrett. *Environment and Statecraft: The Strategy of Environmental Treaty-making*. (Oxford University Press, Oxford, 2005).
Scott Barrett. *Why Cooperate? The Incentive to Supply Global Public Goods*. (Oxford University Press, Oxford, 2007).
Nick Bostrom și Milan Cirkovic, ed. *Global Catastrophic Risks*. (Oxford University Press, Oxford, 2011).
Jared Diamond. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. (Viking Penguin, New York, 2005).
Tim Flannery. *Atmosphere of Hope: Searching for Solutions to the Climate Crisis*. (Atlantic Monthly Press, New York, 2015).
Clive Hamilton. *Earthmasters: The Dawn of the Age of Climate Engineering*. (Yale University Press, New Haven, CT, 2013).
Michael T. Klare. *The Race for What's Left: The Global Scramble for the World's Last Resources*. (Metropolitan Books, New York, 2012).
Fred Pearce. *Confessions of an Eco-sinner: Tracking Down the Sources of My Stuff*. (Beacon Press, Boston, 2008).
William Perry. *My Journey at the Nuclear Brink*. (Stanford University Press, Stanford, CA, 2015).
Laurence Smith. *The World in 2050: Four Forces Facing Civilization's Northern Future*. (Dutton Penguin Group, New York, 2010).
Richard Wilkinson și Kate Pickett. *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. (Allen Lane, Londra, 2009).